

Hannah Arendtová

**EICHMANN
V JERUZALÉMĚ**

Zpráva
o banalitě zla

SOUVISLOSTI

First published in the United States under the title EICHMANN IN JERUSALEM
by Hannah Arendt.

Copyright © Hannah Arendt, 1963, 1964. Copyright renewed © Lotte Kohler,
1991, 1992. Published by arrangement with Viking Penguin, a division of Penguin
Books USA Inc.

Translation © Martin Palouš, 1995

Epilogue © Martin Palouš, 1995

ISBN 80-204-0549-6

Poznámka pro čtenáře

Toto je revidovaný a rozšířený text knihy, která byla poprvé vydána v květnu 1963. V roce 1961 jsem se zúčastnila procesu s Adolfem Eichmannem v Jeruzalémě jako reportérka časopisu *The New Yorker*. Ten moji reportáž zveřejnil ve zkrácené verzi v únoru a březnu 1963. Knihu jsem psala v létě a na podzim 1962. V listopadu tohoto roku jsem ji dokončila během svého pobytu v Centru pro pokročilá studia při Wesleyho univerzitě.

V textu jsem opravila o něco víc než deset technických chyb, z nichž ovšem žádná nemá podstatný vliv na výsledky mé analýzy a nemění ani základní argument obsažený v původní verzi. Faktická data týkající se sledovaného období nebyla dosud do všech detailů k dispozici a narážíme zde i na skutečnosti, o nichž nikdy nebudeme mít vyčerpávající a dostatečně věrohodné informace, kdy budeme stále odkázáni na pouhé kvalifikované odhady. Tak na příklad celkový počet židovských obětí – odhady se pohybují mezi čtyřmi a půl a šesti miliony osob – nebude nikdy možné přesně určit a úplně ověřit. Totéž platí i o počtech usmrcených lidí z jednotlivých zemí. Po vydání mé knihy se určité nové materiály, týkající se zejména Holandska, objevily, žádný z nich však nepřinesl nějaký zásadní objev a nezpůsobil změnu pohledu.

Většina dodatků je také pouze technické povahy. Jde o vyjasnění určitých konkrétních míst, dodatečná fakta a případně citace z dosud neuvedených zdrojů. Tyto nově použité literární prameny jsou zahrnuty v bibliografii a čerpá z nich *Postscriptum*, pojednávající o kontroverzi, jež propukla po prvním vydání této knihy. Jediným dalším dodatkem netechnické povahy je pasáž zabývající se protihitlerovským spiknutím z 20. července 1944, o němž jsem se původně zmínila pouze okrajově. Celkový charakter knihy však zůstává bez jakékoli změny.

Za pomoc při přípravě *Postscripta* k tomuto vydání chci poděkovat Richardu Winstonovi a Kláře Winstonové.

Hannah Arendtová

Ó, Německo!

Člověk se směje, když naslouchá řečem, které zaznívají z tvého domu. Kdokoli však tě vidí, sahá po noži.

Bertolt Brecht

I. Dům spravedlnosti

„*Bejt hamišpat*“ – Dům spravedlnosti, volá mohutným hlasem soudní zřízenec a vyzývá nás, abychom povstali. Ohlašuje příchod tří soudců, kteří v černých talárech a s nepokrytými hlavami vcházejí bočním vchodem do soudní síně a usazují se v nejvyšší řadě vyvýšeného pódia. Na obou stranách jejich dlouhého stolu, který bude brzo hustě pokryt množstvím knih a více než patnácti sty dokumenty, jsou připraveni soudní zapisovatelé. Pod místem pro soudce jsou usazeni překladatelé, kteří budou tlumočit přímé výměny názorů mezi obžalovaným, případně jeho obhájcem, a tribunálem. Jinak bude německy hovořící žalovaná strana – podobně jako valná většina lidí v sále – sledovat soudní líčení vedené v hebrejštině ze sluchátek. Výborný bude překlad francouzský, anglický překlad bude obstojný, zato překlad do němčiny bude až komicky špatný, ba mnohdy úplně nesrozumitelný. (Uvážíme-li, kolik obyvatel Izraele mluvilo německy od narození, zůstává jedním z malých tajemství mladého izraelského státu, proč nebylo možno zajistit kvalitního překladatele do jediného jazyka, jemuž obžalovaný a jeho obhájce rozuměli. Ve všech ostatních ohledech totiž byla patrná až úzkostná snaha, aby proces probíhal co nejkorektněji. Není pravděpodobné, že by zde hrála roli v minulosti v Izraeli dosti nepokrytě projevovaná nedůvěra k německým Židům. Důvod byl asi jiný, čím starší, tím pádnější: vitamin P, jak v Izraeli nazývají protekcionismus ve vládních a úřednických kruzích.) Pod místem pro překladatele kolmo ke stolu soudců stojí skleněná kabina obžalovaného – obecnstvo ho tudíž vidí z profilu – a proti ní je místo pro svědky.

Na nejnižším stupni pódia pak zády k obecnstvu sedí státní žalobce se svými čtyřmi pomocnými právníky a obhájce, v prvních čtyřech týdnech procesu provázený jedním asistentem.

Soudci se chovají střídmě a nikdy nepůsobí teatrálně. Pohybují se nenuceně, proces řídí s věcnou pozorností a ani ve chvílích, kdy líčení nesmírného lidského utrpení jim evidentně působí bolest, nevybočují z tohoto stylu. Kdykoli se žalobce snaží svědecké výpovědi příliš protahovat, neváhají dát najevo svou netrpělivost. K obhajobě jsou až přemrštěně zdvořilí, jako by si uvědomovali, že „dr. Servatius tu bojuje proti převaze zcela sám a navíc ještě v neznámém prostředí“. Korektně se chovají i k obžalovanému a nelze jim v tomto ohledu vůbec nic vytknout. Vzbuzují prostě dojem dobrých, velkorysých lidí, a člověka tudíž nepřekvapuje, že žádný z nich se neuchyluje k tomu, co se v dané situaci nabízelo nejvíce: předstírat, že musí čekat – ač se všichni tři narodili a byli vychováni v německém prostředí – na úřední překlad do hebrejštiny. Moše Landau, předseda tribunálu, prakticky nikdy s odpovědí na tlumočnicka nečeká. Naopak často sám do překládání zasahuje, vděčen, že si alespoň na chvíli může oddechnout od jinak neradostného úkolu, a pokouší se vyjasnit a zpřesnit smysl překládaných vět. O několik měsíců později pak bude svou nezávislost na izraelském veřejném mínění demonstrovat, pokud vůbec ještě bylo zapotřebí dalšího důkazu, způsobem zcela jednoznačným: během křížového výslechu obžalovaného se bude snažit přimět své kolegy, aby s Eichmannem mluvili německy.

Od samého počátku nemůže být pochyb, že právě soudce Landau udává tón celému řízení, snaží se ze všech sil zamezit, aby se proces nezvrhl v divadelní

představení příčiněním žalobce, který si libuje v dramatických efektech. Důvod, proč toto úsilí soudce Landaua vždy neuspěje, je prostý: líčení se odehrává na vyvýšeném pódiu před obecenstvem a onen již zmíněný znamenitý hlasový výkon soudního zřízence, který se opakuje na začátku každého stání, působí stejně, jako když se na divadle zvedne opona. Divadelním prostředím se zjevně nechal inspirovat už projektant této soudní síně, jež se nalézá v nedávno dostavěném Domu lidu (*Bejt ha'am*) – obehnaném nyní vysokými zátaras, od sklepů až po střechnu střeženém po zuby ozbrojenými policisty, s řadou dřevěných kabin před hlavním vchodem, kde je každý návštěvník zkušeně prohledán; je zde hlediště s parterem a galeriemi, proscenium i jeviště, ba jsou tu i postranní dveře pro příchody a odchody herců. Na první pohled je zřejmé, že se takto pojatá soudní síň hodí přímo znamenitě pro demonstrační proces – který naplánoval David Ben Gurion, izraelský ministerský předseda, na jehož příkaz byl Adolf Eichmann v Argentině unesen a dopraven k Oblastnímu soudu v Jeruzalémě, aby zde byl souzen pro svou roli při „konečném řešení židovské otázky“. A nikdo jiný než právě Ben Gurion, právem nazývaný „architektem státu“, zde působí jako neviditelný režisér celého procesu. Sám se sice v soudní síni neobjeví ani jedenkrát, zato zde má svoji hlásnou troubu: Gideona Hausnera, generálního prokurátora, který jako zástupce vlády dělá vše, co je v jeho silách, aby svého pána uspokojil. Naštěstí to mnohdy nestačí. Je to proto, že soudu předsedá někdo, kdo slouží spravedlnosti stejně věrně, jako pan Hausner slouží izraelskému státu. Její požadavek je prostý: proti obviněnému je vznesena obžaloba, je obhajován a souzen. Musí být ponechány

stranou všechny ostatní otázky, byť by se zdály sebedůležitější: „Jak se to mohlo stát?“ a „Proč se tak stalo?“, „Proč zrovna Židé?“ a „Proč Němci?“, „Jaká byla role ostatních národů?“, „Jaký byl podíl odpovědnosti na straně Spojenců?“, „Jak je možné, že Židé prostřednictvím představených svých obcí spolupracovali při své vlastní destrukci?“, „Proč šli na smrt jako ovce na porážku?“ Pro spravedlnost je důležitý ten, kdo se nachází v kabině z neprůstředného skla, kterou v soudní síni instalovali na jeho ochranu: Adolf Eichmann, syn Karla Adolfa Eichmanna, štíhlý, krátkozraký muž prostředního vzrůstu, středních let, s řídnoucími, ustupujícími vlasy a nesouměrnými zuby; muž, který po celou dobu procesu toporně sedí na lavici, tiskne svůj vyhublý krk k opěradlu (ani jednou se neotočí směrem do obecenstva) a usilovně se snaží se ovládat. Až na nervový tik, který pošukával jeho rty již před počátkem procesu, se mu to většinou daří. To, co zde má být souzeno, není utrpení Židů, německý národ, lidstvo, antisemitismus či rasismus, ale jen on a jeho činy.

Spravedlnost – pro lidi Ben Gurionova smýšlení snad jen pouhopouhá abstrakce – však vládne mnohem přísněji než předseda vlády s veškerou svou mocí. Jeho styl vládnutí, který v soudní síni předvádí pan Hausner, ovšem povoluje mnohé. Státní žalobce třeba může během soudního procesu pořádat tiskové konference a poskytovat rozhovory pro televizní společnosti (americký program, sponzorovaný Glickmanovou korporací, je neustále přerušován ve stylu „business as usual“ reklamou na nemovitosti). Může také „spontánně“ oslovovat reportéry v soudní budově a hlasitě jim sdělovat, že ho Eichmannovy křížové výslechy už otravují, protože

obžalovaný stále jen lže... Dovoluje mu časté boční pohledy do publika a teatrální nabubřelá gesta, za což se mu posléze dostane i uznání Bílého domu a pochvaly amerického prezidenta, že odvedl „dobrou práci“. Spravedlnost samozřejmě nic takového nedovoluje; vyžaduje spíš jistou distanci, provází ji spíše zármutek než hněv a zejména pak předpisuje přísnou zdrženlivost, pokud jde o všechny slasti, které každému aktérovi přináší světlo veřejnosti. Návštěva soudce Landaua ve Spojených státech krátce po Eichmannově procesu se odehrála bez jakékoli publicity a vědělo se o ní jen v oněch židovských organizacích, které ho sem pozvaly.

I když se soudcové na nejvyšším místě pódia snažili pokud možno nevystavovat se na odiv, shlíželi na obecnstvo jakoby z divadelního jeviště. V hledišti při této hře mělo být přítomno celé lidstvo a prvních několik týdnů se obecnstvo skutečně skládalo převážně z novinářů a publicistů, kteří do Jeruzaléma přicestovali ze všech končin světa. Měli spatřit představení stejně senzační, jakým byl norimberský proces, s jediným rozdílem: tentokrát to měla být „tragédie všeho židovstva, na kterou se soustředí náš zájem“. Neboť: „Jestliže vznášíme (na Eichmanna) žalobu také pro zločiny spáchané na příslušnících jiných národů...“, děje se tak ne proto, že se těchto zločinů dopustil, ale překvapivě: „*proto, že nečiníme žádných etnických rozdílů.*“ Tento opravdu pozoruhodný výrok z úvodní řeči prokurátora ve zkratce charakterizuje, jak obžaloba k případu přistupovala. Nevycházela z toho, co Eichmann skutečně učinil, ale z toho, co Židé vytrpěli. Podle pana Hausnera byl ovšem rozdíl mezi těmito dvěma věcmi zcela nepodstatný: „byl jeden jediný člověk, kdo neměl na starosti prakticky nic jiného

než židovskou otázku; kdo byl pověřen úkolem Židy zničit; jehož role při vytváření zločinného režimu se omezovala právě na toto. A tímto člověkem byl Adolf Eichmann.“ Nebylo potom logické předložit soudu všechna fakta o židovském utrpení – které samozřejmě nikdo nezpochyboval – a hledat důkazy, jež by tak či onak spojovaly Eichmanna s tím, co se skutečně stalo? Vždyť norimberské procesy, kde obžalovaní byli „obviněni ze zločinů na příslušnicích různých národů“, židovskou tragédii vynechaly pouze z tohoto prostého důvodu: Adolf Eichmann na lavici obžalovaných v Norimberku chyběl.

Opravdu pan Hausner věřil, že norimberské procesy by věnovaly osudu Židů více pozornosti, kdyby při nich Eichmann také seděl na lavici obžalovaných? Stěží. Podobně jako většina Izraelců i on byl přesvědčen, že Židům může zjednat spravedlnost pouze židovský soud a že je věcí Židů soudit své nepřátele. Odtud pochází onen v Izraeli všeobecně sdílený zamítavý postoj už k pouhé zmínce o mezinárodním soudu, který by Eichmanna obvinil nikoli ze zločinů „proti židovskému lidu“, ale ze zločinů proti lidstvu, které byly na těle židovského lidu spáchány. Odtud také ona podivná sebechvála – „Nečiníme žádných etnických rozdílů“ –, která ovšem v Izraeli zněla méně podivně než kdekoli jinde. Status židovského občana je zde totiž určen rabínským zákonem. Podle něj žádný Žid nemůže vstoupit ve sňatek s osobou nežidovského původu. Manželství uzavřená v zahraničí se sice uznávají, ale děti ze smíšených manželství jsou z právního hlediska považovány za levobočky. (Naopak děti židovských rodičů narozené mimo manželský stav jsou legitimní.) Potomka nežidovské matky nelze legálně ani oddat ani pohřbít. Skandální stav se stal ještě naléhavější

po roce 1953, kdy značná část pravomocí v oblasti rodinného práva byla převedena na světské soudy. Ženy nyní mohou dědit majetek a jejich právní postavení je stejné jako mužů. V otázkách manželství a rozvodu však izraelská vláda k náhradě rabínského zákona systémem světské spravedlnosti nepřistoupila. Důvodem zde nebyl ohled na víru či moc ortodoxní náboženské menšiny, ale postoj většiny izraelských občanů. Ti jsou, ať už věřící nebo ateisté, zdá se, zajedno v tom, že je potřebné mít zákon zakazující smíšená manželství. Ze stejného důvodu se také shodli na tom, že není žádoucí psaná ústava, která by takto pochybný zákon kodifikovala – jak byli izraelští představitelé ochotni uznat mimo soudní síň. (Tento postoj přesně vyjádřil Philip Gillon v časopisu *Jewish Frontier*. „Legalizace civilního manželství by způsobila rozštěpení Izraele a také by oddělila Židy v domovské zemi od Židů žijících v diaspoře.“) Ať už zde byly jakékoli důvody, bylo cosi zarážejícího v naivitě, s níž obžaloba odsuzovala norimberské zákony z roku 1935, zakazující smíšená manželství a sexuální styk mezi Němci a Židy. Lépe informovaní novináři si této ironie byli dobře vědomi, ale ve svých reportážích se o ní raději nezmiňovali. Zjevně se jim nezdálo vhodné právě v této době připomínat Židům, co bylo špatné v zákonech a institucích jejich vlastní země.

Jestliže při procesu měla být obecenstvem světová veřejnost a měla zhlédnout panoramatické drama o židovském utrpení, pak očekávání a účel procesu splněny nebyly. Žurnalisté nevydrželi déle než dva týdny a pak se publikum značně proměnilo. Předpokládalo se, že v něm budou mladí lidé, kteří se na události při procesu rekonstruované nemohli

pamatovat, a také Židé z Orientu, kteří nikdy pořádně neslyšeli o tom, co se v Evropě stalo během 2. světové války. Proces měl ukázat, co znamenalo žít mezi jinověrci, a poskytnout jim přesvědčivé argumenty, že pouze existence Izraele může zajistit Židům bezpečnost a možnost důstojného života. (Dopisovatelům byla tato verze nabídnuta v podobě útlé knížky o izraelském právním systému. Její autorka, Doris Lankinová, se zde odvolává na rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě dvou otců, kteří unesli své děti a přivedli je do Izraele. Soud uznal právní nárok matek žijících v zahraničí na opatrování dětí a rozhodl, aby jim děti byly vráceny. A tak se také stalo, ač bylo zcela zřejmé, že vrátit děti zpět do mateřské péče znamenalo poslat je do nerovného boje, vystavit je nepřátelskému prostředí diaspory, dodává Lankinová – očividně stejně hrdá na svou úctu k právu jako pan Hausner, který se rozhodl stíhat vraha i za vraždění nežidovských obětí.) V publiku ovšem takřka žádní mladí lidé neseděli. Nebyli tam vlastně ani rodilí Izraelci. Soudní síň zaplnili Židé, kteří „přežili“, tj. lidé od středního věku výše a zejména přistěhovalci z Evropy (což byl vlastně i můj případ), kteří znali nazpaměť vše, co se měli dozvědět, kteří na Eichmannův proces rozhodně nepřišli proto, aby se zde o něčem poučili nebo aby korigovali své dosavadní závěry. Jak přicházel svědek za svědkem a hrůzná líčení se vršila jedno za druhým, seděli tam a poslouchali na veřejnosti příběhy, které by v soukromí velmi těžko snášeli, kdyby museli sedět vypravěči tváří v tvář. Avšak čím déle a podrobněji zde bylo znovu a znovu předváděno „neštěstí této generace židovského národa“, čím grandióznější se stávala rétorika pana Hausnera, tím bledší a přízračnější se stávala postava

ve skleněné kabině a žádný hlas hřímající „zde sedí ono monstrum odpovědné za to všechno“ ji nemohl znovu oživit.

Jestli se něco hroutilo pod tíhou zvěstev, při jejichž líčení vstávaly vlasy na hlavě hrůzou, byl to na prvním místě dramatický ráz procesu. Každý soudní proces – a monstrproces tím spíše – se vlastně čímsi podobá divadelní hře: nezačíná a nekončí u oběti, jde v něm o pachatele. A právě z tohoto důvodu je zapotřebí při monstrprocesu ještě mnohem naléhavěji než při projednávání běžného případu přesně definovat skutkovou podstatu a vymezit okolnosti, za kterých byl čin spáchán. Obžalovaný, který byl postaven před soud, protože něco udělal či vykonal, se vždy dostává do situace dramatického hrdiny: má-li z rozhodnutí soudu trpět, musí trpět za to, co udělal, nikoli za to, co jeho přičiněním utrpěli jiní. Nikdo si tuto elementární skutečnost neuvědomoval lépe než předsedající soudce, před jehož zraky se proces počal proměňovat v podívanou pouze drastickou, stále více připomínal „člun bez vesel zmítaný ve vlnách“. Jestliže veškeré jeho snahy dostat průběh procesu znovu pod kontrolu často vycházely naprázdno, měla na tom svou vinu i obhajoba, která se jen velice zřídka odhodlala k tomu, aby napadla svědecké výpovědi, byť by to třeba bylo vzhledem k projednávané kauze málo významné a nepodstatné. Doktor Servatius, jak ho všichni stále oslovovali, se stával o něco odvážnější jen tehdy, když byly předkládány písemné materiály. Jeho zásahy do jednání byly zcela sporadické. Největší dojem udělal, když obžaloba předložila jako důkaz deníky Hanse Franka, bývalého generálního guvernéra Polska a jednoho z největších válečných zločinců, jenž byl popraven v Norimberku. „Mám jen jednu otázku.

Vyskytuje se v těchto dvaceti devíti svazcích Eichmannovo jméno? [Svazků bylo ve skutečnosti celkem třicet osm.]... Jméno Adolfa Eichmanna všude zmíněno není... Děkuji. Nemám další otázky.“

A tak se proces nestal dramatem a místo toho se konalo představení v duchu oné „lekce“, kterou Ben Gurion zamýšlel udělit Židům i gójům, Izraelcům i Arabům, zkrátka celému světu. Pro různé diváky byla ovšem připravena různá poučení. Ben Gurion to ostatně naznačil již v sérii článků, které zveřejnil ještě před procesem, kde také vysvětloval, proč byl Eichmann unesen. Pro nežidovský svět byla určena tato lekce: „Chceme ukázat před zraky všech ostatních národů, jak nacisté zavraždili miliony lidí jen proto, že to byli shodou okolností Židé, a jeden milion dětí, protože to byly židovské děti.“ Nebo, jak bylo zveřejněno v *Dauaru*, tiskovém orgánu Ben Gurionovy strany Mapai: „Ať se světové veřejné mínění konečně dozví, že nejen nacistické Německo bylo odpovědno za zničení životů šesti milionů evropských Židů.“ Právě toto musí – opět slovy Ben Gurionovými „ke své hanbě národy světa uslyšet“. Židé v diaspoře si zase měli vštípit do paměti, jak judaismus – „starý čtyři tisíce let se všemi svými duchovními výtvoři a etickým usilováním, se svými mesianistickými aspiracemi“ – vždy musel čelit „nepřátelskému světu“; jak Židé upadli až do té míry, že šli na smrt jako ovce na porážku; jak jedině vytvoření židovského státu umožnilo Židům vracet údery, jak to Izrael udělal ve válce za nezávislost nebo při Suezské krizi, jak to musí neustále dělat při každodenních incidentech na svých strategicky ne příliš výhodných hranicích. A jestliže Židé žijící mimo Izrael si měli uvědomit rozdíl mezi izraelským heroismem a židovskou submisivní měkkostí,

izraelským občanům se při procesu mělo dostat tohoto ponaučení: „Generace Izraelců, která stačila vyrůst od dob holocaustu,“ je ohrožena tím, že „ztratí pouto, které ji váže k židovskému národu, že zapomene na svou vlastní historii. Je zapotřebí, aby si naši mladí lidé dobře pamatovali, co se židovskému národu stalo, aby znali i nejtragičtější fakta naší nedávné minulosti.“ A byl zde ještě jeden důvod, proč byl Eichmann přiveden před jeruzalémský soud: bylo třeba „veřejně označit další nacisty, například odhalit spojení mezi nacisty a některými arabskými vládci“.

Kdyby toto byly jediné důvody, proč měl být Adolf Eichmann předveden před Oblastní soud v Jeruzalémě, proces by musel z několika příčin selhat. V určitých ohledech byla poučení nadbytečná, v jiných dokonce přímo zavádějící. Antisemitismus byl díky Hitlerovi zdiskreditován, možná ne navždy, ale rozhodně v současné chvíli. Samozřejmě se tak nestalo proto, že by Židé náhle byli v očích druhých populárnější, ale proto, že si většina lidí uvědomila, opět slovy Ben Gurionovými, „že v naší době jsou možnými důsledky antisemitismu plynové komory a k nim přistavené továrny na mýdlo“. Stejně tak nadbytečná byla lekce, která směřovala k Židům v diaspoře. Aby se tito lidé přesvědčili o nepřátelství světa, stačila jim katastrofa, při níž byla celá jedna třetina jejich národa vyhlazena. Přesvědčení Židů o tom, že antisemitismus je nevykořenitelný, se nejen stalo od doby Dreyfusovy aféry nejmocnějším ideologickým faktorem sionistického hnutí, ale bylo i příčinou jinak těžko vysvětlitelné ochoty německé židovské komunity vyjednávat s nacistickými úřady v počáteční fázi režimu. (Není třeba říkat, že mezi tímto vyjednáváním a pozdější kolaborací

Judenräte byl propastný rozdíl. Tehdy se ještě nejednalo o žádné morální otázky, ale o pouhá, byť politicky diskutabilní rozhodnutí. „Konkrétní pomoc,“ zněl argument, „má větší smysl než všeobecné odmítání a denunce.“ Byla to *Realpolitik* prostá všech machiavellistických příměsí. Její nebezpečí se ukázalo o několik let později, jakmile propukla válka. Denní kontakty mezi židovskými organizacemi a nacistickou byrokracií usnadnily židovským funkcionářům překročit propast mezi snahou dopomoci Židům k útěku a ochotou asistovat nacistům při židovských deportacích.) Bylo to toto přesvědčení, které stálo za povážlivou neschopností Židů rozlišovat mezi přítelem a nepřítelem. Němečtí Židé ostatně nebyli jediní, kteří podcenili své nepřátele, protože se matně domnívali, že všichni gójové jsou v podstatě stejní. Jestliže předseda vlády Ben Gurion – ve všech praktických ohledech skutečná hlava izraelského státu – mýnil posílit právě tento druh „židovského vědomí“, udělal chybu. Neboť změna této mentality je ve skutečnosti jednou z nezbytných podmínek izraelské státnosti, která ex definitione učinila z Židů národ mezi národy, stát mezi státy, která „vychází z plurality“, a tudíž už neumožňuje zachovávat onu věkovitou a naneštěstí nábožensky zakotvenou dichotomii mezi Židy a góji.

Citlivým bodem se jevil kontrast mezi izraelským heroismem a poddajnou měkkostí, s níž Židé podstupovali smrt – včas se dostavovali na místa transportů; po vlastních nohou kráčeli na místa hromadných exekucí; kopali vlastní hroby; svlékali své šaty a skládali je do úhledných hromad; bez odporu si lehali na zem, aby byli zastřeleni. A prokurátor to rozváděl mnoha způsoby a tázal se jednoho

svědka za druhým: „Proč jste neprotestovali? Proč jste nastupovali do vlaků?“

„Stálo tam patnáct tisíc lidí a jen stovky stráží okolo nich. Proč jste nekladli odpor? Proč jste je nenapadli?“ Je ovšem smutnou pravdou, že všechny tyto otázky byly zavádějící. Vždyť nejen Židé, ale ani žádná jiná skupina lidí, žádný jiný národ se nechoval jinak. Před šestnácti lety, dosud pod přímým vlivem událostí, David Rousset, bývalý vězeň v Buchenwaldu, popsal to, o čem víme, že se dělo ve všech koncentračních táborech: „Triumf SS vyžadoval, aby se mučená oběť nechala bez protestů odvést k oprátce, aby se zřekla a popřela sama sebe do té míry, že úplně rezignovala na svoji identitu. Esesáci nevyžadovali pokoření a rezignaci svých obětí jen tak, z čistého sadismu. Věděli, že nesrovnatelně nejlepší systém k udržení celých národů v porobě a otroctví je ten... který umí zničit svou oběť ještě dřív, než ji přivede na popraviště. Nic není hroznějšího než procesí lidských bytostí, které bez odporu, jako automaty, kráčejí na smrt“ (*Les Jours de notre mort*, 1947). Soudní tribunál na tuto krutou a hloupou otázku žádnou odpověď nedostal. Možná však by se taková odpověď snadno našla, kdyby se jeho představitost na pár minut zastavila u osudu oněch holandských Židů, kteří se v roce 1941 odvážili ve starém Amsterdamu napadnout oddělení německé bezpečnostní policie. Čtyři sta třicet Židů bylo v této souvislosti uvězněno a doslova umučeno k smrti nejprve v Buchenwaldu a pak v Mauthausenu. Po měsíce umírali tisícem smrtí a každý z nich by záviděl svým bratřím v Osvětimi, či dokonce v Rize nebo v Minsku. Existují totiž mnohé věci, které jsou ještě mnohem horší než smrt, a esesáci se postarali o to, aby si právě toto jejich oběti

stále uvědomovaly. V tomto ohledu – který byl nad jiné významný – vědomý úmysl dát při procesu prostor jenom židovské verzi příběhu zakryl pravdu, a to dokonce i pravdu židovskou. Sláva povstání ve varšavském ghettu a hrdinství hrstky jiných, kteří bojovali, spočívá právě v tom, že se snažili nacistům aktivně čelit, že odmítli relativně snadnou smrt, která jim byla nabídnuta (popravčí četa či plynová komora). A svědci v Jeruzalémě, kteří svědčili o odporu a vzpouře, o malé roli, kterou rezistence hrála v historii holocaustu, potvrdili ještě jednou fakt, že pouze velice mladí lidé byli schopni se rozhodnout a „nejít na smrt jako ovce na porážku“.

V jednom ohledu se však přece jen splnilo to, co Ben Gurion od procesu s Eichmannem očekával. Proces se skutečně stal důležitým impulzem a prostředkem k tomu, aby byli veřejně označeni další nacističtí zločinci. Nestalo se tak sice v arabských zemích, které otevřeně nabízely útočiště stovkám nacistů. Kontakty mezi nimi a velkým muftím během války byly všeobecně známy. Velký muftí se o ně zajímal, protože myšlenka uskutečnit „konečné řešení“ i na Blízkém východě mu rozhodně nebyla cizí. Tím lze vysvětlit i to, že noviny v Damašku, Bejrútu, Káhiře i Ammánu nikterak neskrývaly své sympatie s Eichmannem, dokonce ani lítost nad tím, že „svou práci Eichmann nestihl dokončit“. V rozhlasových komentářích z Káhiry, odvysílaných v první den procesu, byly dokonce patrné jemné protiněmecké tóny: během války se prý bohužel ani jednou nestalo, „že by německá letadla svrhla své bomby na židovské osady.“ Že arabští nacionalisté sympatizovali s nacismem i to, co je k tomu vedlo, je všeobecně známo. Ani z tohoto důvodu tedy nebylo zapotřebí, aby je musel Ben Gurion nebo soud

veřejně označit. Arabští nacionalisté své názory nikdy neskrývali. Proces pouze odhalil, že se domněnky o Eichmannově spojení s Aminem al Husajním, bývalým jeruzalémským muftím, nezakládaly na pravdě. (Eichmann byl muftímu pouze představen během oficiální recepcce spolu se všemi šéfy oddělení.) Muftí udržoval úzké kontakty s německým zahraničním úřadem a s Himmlerem, avšak na tom nebylo vůbec nic nového.

Jestliže Ben Gurionovy poznámky o „spojení mezi nacisty a některými arabskými vládci“ postrádaly konkrétní smysl, pak bylo překvapující, že Ben Gurion v této souvislosti opomněl zmínit dnešní západní Německo. Bylo samozřejmě povzbudivé slyšet, že Izrael „nečiní Adenauera odpovědným za Hitlera“, „my jej považujeme za slušného Němce“; „Adenauer je slušný člověk i přesto, že patří k národu, který se před dvaceti lety aktivně podílel na zavraždění milionů Židů“. (O slušných Arabech se Ben Gurion nezmínil.) Spolková republika Německo, ačkoli dosud stát Izrael diplomaticky neuznala – zjevně z obav, že by arabské země mohly na oplátku uznat Ulbrichtovo východní Německo – zaplatila v posledních deseti letech Izraeli formou válečných reparací sedm set třicet sedm milionů dolarů. Tyto platby budou brzo ukončeny a Izrael nyní usiluje dostat od západního Německa dlouhodobou půjčku. Proto byly vztahy mezi těmito dvěma zeměmi, a zvláště osobní vztahy mezi Ben Gurionem a Adenauerem, celkem dobré, a jestliže v důsledku rozruchu, který proces s Eichmannem vyvolal, se některým poslancům izraelského parlamentu *Knesetu* podařilo prosadit určitá omezení výměnného kulturního programu mezi západním Německem a Izraelem, pak to Ben Gurion určitě nepředpokládal a ani si nic takového nepřál. Ještě významnější je, že Ben Gurion ani nepředpokládal

a slovem se nikdy nezmínil, že by Eichmannův případ mohl vyvolat v Německu první vážné úsilí dostat před soud alespoň ty, kdo byli podezřelí, že se přímo zúčastnili vyvražďování. Ústřední agentura pro vyšetřování nacistických zločinů, opožděně založená Spolkovou republikou Německo v roce 1958 a vedená prokurátorem Erwinem Schülem, se dostala do nejrůznějších potíží, způsobených zčásti neochotou německých svědků ke spolupráci a zčásti neochotou místních soudů přijmout žalobu sestavenou na základě materiálu zasláního Ústřední agenturou. Ne snad, že by proces v Jeruzalémě poskytl nějaké nové důležité důkazy, které by vedly k odhalení Eichmannových spolupracovníků. Avšak senzační zprávy o očekávaném procesu zaučinkovaly dostatečně a přesvědčily tamější soudy, že musí začít používat nálezy pana Schüleho a překonat svou dosavadní váhavost při pronásledování „vrahů z našeho středu“ tím, že sáhnou po starém osvědčeném prostředku a vypíší odměnu na dopadení dobře známých zločinců.

Výsledky byly překvapivé. Sedm měsíců poté, co Eichmanna dopravili do Jeruzaléma, tj. čtyři měsíce před začátkem jeho procesu, byl konečně zatčen Richard Baer, po Rudolfu Hössovi velitel v Osvětimi. V rychlém sledu pak byla zatčena většina členů takzvaného Eichmannova komanda – Franz Novak, který pracoval v Rakousku jako tiskař, dr. Otto Hunsche, jenž působil v západním Německu jako právník, Hermann Krumej, který se stal drogistou, Gustav Richter, bývalý „poradce pro židovské záležitosti“ v Rumunsku, a Willy Zöpf, který zastával obdobný úřad v Holandsku. Ačkoli důkazy proti těmto

lidem byly v Německu zveřejněny již před lety v knihách a časopisech, nikdo z nich nepovažoval za nutné žít pod cizím jménem. Poprvé od konce války byly německé noviny plné reportáží o procesech s nacistickými zločinci, vesměs masovými vrahy. (Po květnu 1960 – což bylo měsíc po Eichmannově dopadení – bylo možné trestně stíhat pouze pro vraždu prvního stupně. K tomuto datu byly všechny ostatní kriminální delikty promlčeny podle statutu, kde je u vraždy dvacetiletá promlčecí lhůta.) Váhavost německých soudů při stíhání těchto zločinů se projevila už v nepřiměřené mírnosti vynesených rozsudků. (Tak dr. Otto Bradfisch, který působil v *Einsatzgruppen*, v mobilních vyhlazovacích jednotkách SS na Východě, byl za zavraždění patnácti tisíc Židů odsouzen k deseti letům těžkých prací. Dr. Otto Hunsche, Eichmannův právní expert, osobně zodpovědný za deportaci zhruba dvanácti set maďarských Židů, z nichž minimálně šest set bylo zavražděno, dostal pět let těžkých prací, a Josef Lechthaler, který „likvidoval“ židovské obyvatelstvo v ruských městech Slutsk a Smolevič, byl odsouzen ke třem letům a šesti měsícům.) Mezi nově zatčenými byli lidé, kteří se za nacistické vlády těšili prominentnímu postavení, z nichž většina již byla německými soudy denacifikována. Jedním z nich byl generál Karl Wolff, bývalý náčelník Himmlerova osobního štábu, který podle dokumentů předložených v roce 1946 v Norimberku „s obzvláštní radostí“ přivítal zprávu, že Již dva týdny každý den vozí vlak pět tisíc příslušníků, vyvoleného národa z Varšavy do Treblinky, jednoho z vyvražďovacích středisek na Východě. Jiným obžalovaným byl Wilhelm Koppe, který nejprve organizoval usmrcování plynem v Chelmně a pak se stal nástupcem

Friedricha-Wilhelma Krügera v Polsku. Koppe, jeden z největších prominentů mezi vyššími veliteli SS, jejichž úkolem bylo učinit Polsko *judenrein*, se v poválečném Německu stal ředitelem továrny na čokoládu. Občas byly vyneseny i tvrdé rozsudky, ale ty byly právě ještě méně uklidňující, když se týkaly takových zločinců, jako byl Erich von dem Bach-Zelewski, bývalý generál SS a policie. Ten byl postaven před soud v roce 1961 za účast na Röhmově puči v roce 1934 a odsouzen ke třem a půl letům vězení. V roce 1962 byl znovu obviněn, a to z vraždy šesti německých komunistů v roce 1933. Porota v Norimberku ho odsoudila na doživotí. Ani v jedné obžalobě nebylo uvedeno, že Bach-Zelewski velel jednotkám bojujícím na východní frontě proti partyzánům a zúčastnil se i židovských masakrů v běloruském Minsku a Mogilevě. Mohly německé soudy, neuznávající válečné zločiny, dělat „etnické rozdíly“? Nebo je možné, že v poválečném Německu nezvykle tvrdý rozsudek byl vynesen proto, že Bach-Zelewski patřil k těm výjimečným případům, kdy se ti, kdo se zúčastnili masového vraždění, posléze nervově zhroutili a od té doby se snažili Židy před *Einsatzgruppen* ochraňovat a nakonec vystupovali jako svědci obžaloby v Norimberku? Bach Zelewski byl také jediný svého druhu, kdo se v roce 1952 veřejně označil za masového vraha, za což jej ovšem nikdy nepohnali před soud.

Je však stěží pravděpodobné, že se teď všechno změní, i přesto, že Adenauerova administrativa byla donucena propustit spolu s mnoha policejními důstojníky i přes sto čtyřicet soudců a prokurátorů, kteří se v minulosti zkompromitovali víc než jiní. Odstraněn byl také hlavní prokurátor Spolkového nejvyššího soudu Wolfgang Immerwahr Fränkel,

protože byl – ač jménem Immerwahr „Vždy pravdivý“ – méně upřímný než jiní, pokud šlo o jeho nacistickou minulost. Odhaduje se, že z jedenácti tisíc pěti set soudců ve Spolkové republice jich pět tisíc působilo u soudů v době hitlerovského režimu. V listopadu 1962, krátce po čistce v soudnictví a šest měsíců poté, co Eichmannovo jméno zmizelo ze zpráv, se ve Flensburgu konal dlouho očekávaný proces s Martinem Fellenzem v téměř prázdné soudní budově. Bývalý vyšší důstojník SS a policie, který byl v Adenauerově Německu prominentním členem strany svobodných demokratů, byl zatčen v červnu 1960, několik týdnů po Eichmannově zadržení. Byl obviněn z účasti a částečné odpovědnosti za zavraždění čtyřiceti tisíc Židů v Polsku. Po více než šesti týdnech podrobných svědectví prokurátor žádal nejvyšší trest – nucené práce na doživotí. Soud však Fellenze odsoudil na čtyři roky, při čemž dva a půl roku si již obžalovaný odseděl ve vyšetřovací vazbě. Ať už je to jakkoli, není pochyb, že v Německu měl Eichmannův proces dalekosáhlé důsledky. Postoj Němců k jejich vlastní minulosti, který byl po víc než patnáct let pro všechny odborníky na Německo hádankou, nemohl být demonstrován lépe. Tak či onak se Němci o svou minulost moc nezajímají a nezajímá je ani to, že v jejich zemi žije značné množství vrahů, protože žádný z nich by se pravděpodobně o své vůli vraždy nedopustil. Jakmile se však mínění světa, respektive mínění toho, co Němci nazývají cizinou (*das Ausland*), zahrnující všechny země mimo Německo, počalo umíněně dožadovat potrestání těchto lidí, byli Němci ochotni uposlechnout bez váhání, přinejmenším do určité míry.

Kancléř Adenauer předvídal, že proces vzbudí pohoršení, a vslovil domněnku, že znovu rozvíří všechny

otázky týkající se válečných hrůz a že zvedne po celém světě vlnu protiněmeckého smýšlení (a to se koneckonců stalo). Během deseti měsíců, které Izrael potřeboval na přípravu procesu, se Německo snažilo chránit před předvídatelnými následky procesu tím, že demonstrovalo mimořádnou horlivost při vyhledávání a pronásledování nacistických válečných zločinců doma. Ovšem ani německé úřady ani žádná významná část německého veřejného mínění nikdy nevyslovily požadavek, aby byl Eichmann vydán Německu, což by se zdálo být zcela logickým krokem, vezmeme-li v úvahu, jak žárlivě střeží každý suverénní stát právo vynášet rozsudky nad všemi svými občany, kteří přestupují zákon. Neobstojí oficiální stanovisko Adenauerovy vlády, podle nějž žádat o Eichmannovo vydání nebylo možné, protože mezi Izraelem a Německem dosud nebyla uzavřena extradiční dohoda. Z toho, že neexistovala taková dohoda, by totiž pouze plynulo, že Izrael nelze k vydání nutit. Fritz Bauer, hessenský generální prokurátor, si tuto věc uvědomoval, a proto se obrátil na Spolkovou prokuraturu do Bonnu a vyzval ji, aby podnikla kroky potřebné k extradici. Postoj pana Bauera k celé záležitosti byl ovšem postojem německého Žida. Německé veřejné mínění však bylo jiného názoru. Bauerův podnět byl v Bonnu zamítnut, aniž by si toho takřka kdokoli všiml, případně vyjádřil jeho iniciativě podporu. Pozorovatelé vyslaní západoněmeckou vládou do Jeruzaléma uváděli proti extradici ještě další argument: Německo zrušilo trest smrti, a tudíž nebylo možné, aby německý soud vynesl nad Eichmannem rozsudek, jaký by si zasloužil. Vzhledem ke shovívavosti německých soudů vůči německým masovým vrahům je dosti obtížné nevidět zde jen vytáčku. Největším

politickým rizikem v případě Eichmannova procesu v Německu by bez pochyby byla možnost zproštění viny pro nedostatek *mens rea* (jak poukázal J. J. Jansen v *Rheinischer Merkur* z 11. srpna 1961).

Celá záležitost má ještě jednu delikátnější a politicky závažnější stránku. Jedna věc je vyvést vrahy a zločince z jejich skrýší a druhá věc je zjistit, že jde o prominenty žijící v lesku veřejného života; zjistit, kolik z těch, kdo zauímají důležitá místa ve spolkové i zemské správě, a vůbec ve všech veřejných úřadech, udělalo kariéru za Hitlerova režimu. Je pravda, že kdyby Adenauerova administrativa byla v těchto otázkách přehnaně citlivá a odmítla zaměstnat každého, kdo byl zkompromitován nacistickou minulostí, vznikla by otázka, zda by se vůbec našel někdo, kdo by dané funkce mohl zastávat. Neboť skutečnost byla v naprostém rozporu s tvrzením dr. Adenauera, podle něhož prý „nacisté představovali v Německu pouze relativně malé procento“ a „německá veřejnost by bývala velmi ráda pomohla svým židovským spoluobčanům, kdyby jen mohla“. (Alespoň jedny německé noviny, *Frankfurter Rundschau*, si později položily otázku, která byla již dlouho nasnadě – proč prostě mlčelo tolik lidí, kteří museli znát minulost například generálního prokurátora? – aby ovšem přišly s ještě samozřejmější odpovědí: „Protože se sami cítili být inkriminováni.“) Logika Eichmannova procesu, jak ho chápal Ben Gurion, kdy důraz byl kladen na obecné otázky a právní nuance se považovaly za nedůležité, by ovšem vyžadovala, aby se uznal podíl viny všech německých úřadů a institucí – tj. všech státních úředníků na ministerstvech, v armádních útvech, v generálním štábu, v soudnictví i obchodě -

na konečném řešení židovské otázky. I když prokuratura zastoupená panem Hausnerem se rozhodla předvolávat k soudu svědka za svědkem, aby podávali hrůzná svědectví o nevyvratitelných skutečnostech, které neměly žádnou nebo jen minimální souvislost s činy obžalovaného, vždy se pečlivě vyhýbala dotknout se této citlivé a dosti výbušné záležitosti, jakou byla naprosto zřejmá spoluúčast dalších pachatelů, z nichž všichni ani nebyli členy NSDAP. (V době před Eichmannovým procesem se šířily fámy, že Eichmann jmenoval jako své komplice několik set prominentních osobností Spolkové republiky, což se ovšem nezakládalo na pravdě. V úvodní řeči se pan Hausner zmínil o Eichmannových „komplicích ve zločinu, kteří nebyli ani gangsteři ani lidé z podsvětí“, a slíbil doložit, že i ti doktoři a právníci, vědci, bankéři a ekonomové patřili do oněch rad, kde padlo rozhodnutí Židy zlikvidovat. Tento slib však nebyl dodržen a být ani nemohl v podobě, v níž byl učiněn. Neboť žádné rady, které by se usnášely, nikdy neexistovaly a „otarárování hodnostáři s akademickými tituly“ nikdy nerozhodovali o vyhlazování Židů, pouze se společně zúčastnili plánování potřebných opatření, nutných ke splnění rozkazu, který vydal Hitler.) Pravda je, že jeden případ pozornosti soudu předložen byl: dr. Hans Globke, jeden z Adenauerových nejbližších poradců, který před víc než dvaceti pěti lety byl spoluautorem neslavně známého komentáře k norimberským zákonům a který později přišel se skvělým nápadem, že všichni němečtí Židé by měli přijmout jako druhé jméno Izrael nebo Sára. Jméno dr. Globke – a pouze toto – ovšem uvedla při jednání jeruzalémského soudu obhajoba, a to zjevně v naději, že tak „přesvědčí“ Adenauerovu vládu,

aby zahájila jednání o Eichmannově extradicí. V každém případě měl bývalý *Ministerialrat* na ministerstvu vnitra a současný *Staatssekretär* v Adenauerově kancléřství bezpochyby větší právo vystupovat v dějinách toho, co Židé skutečně vytrpěli od nacistů, než bývalý jeruzalémský muftí.

Vždyť právě tato historie byla podle prokuratury ústředním tématem jeruzalémského procesu. Nikoli tento jednotlivec zde na lavici obžalovaných a sám nacistický režim, ale antisemitismus v celé historické perspektivě. Toto byl tón udaný Ben Gurionem a vědomě sledovaný panem Hausnerem, který svou úvodní řeč (trvala celá tři stání) počal egyptským faraómem a Hamanovým dekretem „zničit, zabít a vyhladit je“. Pokračoval pak citátem z proroka Ezechiela: „Tu jsem šel kolem tebe a uviděl jsem tě, jak se třepeš ve vlastní krvi, a řekl jsem ti, když jsi ležela ve vlastní krvi: Žij!“ (Ez. 16,6). Tato slova prý třeba chápat jako „imperativ, s nímž byl tento národ konfrontován od chvíle, kdy vystoupil na jeviště dějin“. Byly to ovšem špatné dějiny a laciná rétorika. Ba ještě hůře, záměr deklarovaný panem Hausnerem zcela protiřečil tomu, proč byl Eichmann postaven před soud. Z úvodní řeči pana Hausnera totiž člověk mohl získat dojem, že Eichmann byl možná jen nevinným vykonavatelem jakéhosi tajemného osudového určení, asi přímo antisemitismu, který musel „krví vyznačovat cestu, po níž tento národ kráčet“, aby se naplnil jeho osud. Po několika líčeních, kdy profesor Salo W. Baron z Columbijské univerzity podával svědectví ohledně osudů východoevropského židovstva v nedávné době, dr. Servatius nemohl odolat pokušení a položil naprosto jasné otázky: „Proč vlastně toto všechno neštěstí postihlo židovský národ?“ „Nemyslíte,

že v samých základech jeho osudu jsou skryty iracionální motivy? A že se to vymyká lidskému chápání?“ Není to něco jako „duch dějin, který dějinami hýbe... aniž by na to lidé měli jakýkoli vliv“? Není zde pan Hausner v zásadní shodě s „historickou právní školou“, s výkladem dějin, který věří v jejich zákonitý průběh – zjevná narážka na Hegela – a neukázal snad, že „činy vůdců nevedou vždy k uskutečnění záměrů a cílů, které zamýšleli?... Intence zničit židovský národ zde byla – cíle ovšem dosaženo nebylo a naopak se zrodil nový vzkvétající stát“. Argument obhajoby se dostal do nebezpečné blízkosti nejnovějšího antisemitského argumentu odvolávajícího se na Siónské mudrce, který předložil s veškerou vážností několik týdnů před tímto Servatiovým výrokem Egyptskému národnímu shromáždění náměstek ministra zahraničních věcí Husajn Zulfikar Sabrí: Hitler neměl na masakru Židů žádnou vinu, naopak sám se stal obětí sionistů, kteří ho „donutili páchat zločiny, což jim de facto umožnilo dosáhnout svého cíle – založit izraelský stát“. Až na to, že dr. Servatius, přebírající filosofii dějin pana Hausnera, dosadil na místo obvykle vyhrazené Siónským mudrcům Dějiny.

Navzdory Ben Gurionovým úmyslům a veškerému úsilí obžaloby však na lavici obžalovaných stále zůstával jen jeden obžalovaný, osoba z masa a kostí. A jestliže Ben Guriona, jak prohlašoval, „nezajímalo, jaký verdikt bude vyneseno nad Eichmannem“, právě to byl bez pochyby jediný úkol, který stál před jeruzalémským soudem.

II. Obžalovaný

Otto Adolf, syn Karla Adolfa Eichmanna a Marie, rozené Schefferlingové, kterého večer 11. května 1960 zajali na jednom z předměstí Buenos Aires, devět dní nato dopravili letadlem do Izraele a 11. dubna 1961 postavili před soud v Jeruzalémě, byl obžalován v patnácti bodech: „Spolu s ostatními“ páchal po celou dobu existence nacistického režimu a zejména pak během druhé světové války zločiny proti židovskému národu, zločiny proti lidstvu a válečné zločiny. Zákon o potrestání nacistů a kolaborantů z roku 1950, o nějž se obžaloba opírala, praví, že „ten, kdo spáchal některý z těchto zločinů..., bude potrestán smrtí“. Na všech patnáct bodů Eichmann odpověděl: „Ve smyslu obžaloby nevinnen.“

Ale v jakém smyslu si pak Eichmann myslel, že vinnen je? Během dlouhého křížového výslechu – obžalovaný sám ho označil za „nejdelší křížový výslech všech dob“ – nenapadlo ani obhájce, ani žalobce a nakonec ani jediného ze tří soudců, aby mu tuto jasnou otázku položili. Odpověděl na ni – nikoliv v soudní síni, ale v rozhovoru pro tisk – advokát dr. Robert Servatius z Kolína nad Rýnem, jehož Eichmann pověřil svou obhajobou a jehož platila izraelská vláda (po vzoru norimberského procesu, v němž advokáty obhajoby platil tribunál vítězných mocností): „Eichmann se cítí vinnen před Bohem, nikoli před zákonem.“ Obžalovaný sám však toto vysvětlení nepotvrdil. Obhajobě by patrně bylo milejší, kdyby se byl Eichmann při zdůvodnění své nevinny odvolával na nacistické zákony, platné v inkriminované době, podle nichž se ničeho trestného nedopustil. To, z čeho jej obžalovali, nebyly zločiny, nýbrž „státní akty“, na které se jurisdikce

žádného jiného státu nevztahuje (*par in parem imperium non habet*). Poslouchat bylo přece Eichmannovou povinností. Konal podle slov dr. Servatia pouze to, „za co člověka vyznamenají, stane-li se vítězem, a za co skončí na šibenici, pokud prohraje“. (V tomto smyslu už v roce 1943 prohlásil Goebbels: „Vejdeme do dějin buď jako největší státníci, nebo jako největší zločinci.“) Mimo Izrael (na konferenci Katolické akademie v Bavorsku, která se zabývala tím, co deník *Rheinischer Merkur* charakterizoval jako „choulostivý problém“, tj. „určením, jak dalece se lze vypořádat s historickými a politickými vinami projednáváním v trestních procesech“) šel Servatius ještě o krok dále. Prohlásil, „že jedinou věc, kterou byl soud v Eichmannově procesu oprávněn učinit a kterou doposud neučinil, je odsoudit Eichmannovy izraelské únosce“. Toto stanovisko bylo ovšem diametrálně odlišné od Servatiových opakovaných a široce publikovaných výroků, které pronášel v Izraeli, v nichž označil způsob vedení procesu jako „vynikající duchovní počín“, který se pozitivně liší od procesů v Norimberku.

Eichmannův vlastní postoj byl ovšem jiný. Především prý nebylo správné, že byl obžalován z vraždy: „Se zabíjením Židů jsem neměl nic společného. Nikdy jsem žádného Žida ani nikoho jiného nezabil. Ani jsem k ničemu takovému nevydal jediný rozkaz. Prostě jsem to neudělal.“ Později se k tomu ještě jednou vrátil: „Věci se totiž vyvíjely tak..., že jsem to nikdy udělat nemusel.“ Nenechal totiž nikoho na pochybách, že kdyby k tomu dostal rozkaz, zavraždil by i vlastního otce. Proto pořád dokola opakoval to, co bylo už známo z takzvaných Sassenových dokumentů, z rozhovoru, který Eichmann poskytl v roce 1955 v Argentině holandskému

novináři a bývalému příslušníku SS Sassenovi, z něhož byly po Eichmannově zajetí uveřejněny výňatky v americkém časopise *Life* a v německém *Sternu*: „obžalován prý může být nikoli z vyhlazování Židů, které v Jeruzalémě označil za jeden z největších zločinů v historii lidstva, nýbrž pouze z „napomáhání a podněcování“. Obhajoba ovšem o tyto vlastní Eichmannovy teorie zájem nejevila a obžaloba zase ztratila příliš mnoho času bezúspěšnou snahou usvědčit Eichmanna, že alespoň jedenkrát vlastníma rukama zabil (jakéhosi židovského chlapce v Maďarsku). Ještě více času věnovala poznámce – a tam snad uspěla o něco lépe – kterou připsal během telefonního rozhovoru Franz Rademacher, odborník na židovskou otázku v německém zahraničním úřadu, na okraj jednoho dokumentu zabývajícího se Jugoslávií: „Eichmann navrhuje postřílet.“ Ukázalo se, že to byl jediný „příkaz k zabíjení“, k němuž existovala alespoň stopa důkazu.

Důkaz to však byl méně pádný, než se zdálo během procesu, kdy soudci přijali verzi žalobce, kterou Eichmann sice kategoricky, leč nepřítliš přesvědčivě popíral tím, že si vůbec nepamatuje na tento „drobný incident, na kterém mnoho nebylo“, jak to formuloval dr. Servatius (šlo o pouhých osm tisíc lidí). Došlo k němu na podzim roku 1941, tedy šest měsíců poté, co německá vojska okupovala srbskou část Jugoslávie. Armáda se musela neustále potýkat s partyzány, její velitelé se v tomto případě rozhodli zabít dvě mouchy jednou ranou a vydali rozkaz zastřelit za každého zabitého německého vojáka sto židovských a cikánských rukojmí. Všeobecně se sice vědělo, že v partyzánských oddílech ani Židé ani Cikáni nejsou, ale to bylo jedno, jak se

vyjádřil civilní úředník vojenské správy, státní rada Harald Turner. „Židy už v táborech máme. Jsou to ostatně také srbští státní příslušníci a zmizet musí tak jako tak.“ (Viz Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 1961.) Tyto tábory dal zřídit generál Franz Böhme, vojenský velitel oblasti, a byli v nich internováni pouze židovští muži. Generál Böhme či státní rada Turner nepotřeboval Eichmannův souhlas k tomu, aby dal postřílet tisíce Židů a Cikánů. Problémy s Eichmannem nastaly, když se Böhme rozhodl všechny své Židy deportovat, aniž by se v té věci spojil s příslušnými orgány policie a SS. Učinil tak asi proto, aby dokázal, že Srbsko by mohlo být vyčištěno od Židů bez nasazení speciálních jednotek podléhajících jinému velení. Vzhledem k tomu, že šlo o záležitost deportace, dostala se věc k Eichmannovi a ten s Böhmovým záměrem odmítl vyslovit souhlas, protože to kolidovalo s jinými jeho plány. Generálu Böhmovi to ovšem nesdělil Eichmann, ale Martin Luther ze zahraničního úřadu: „Na jiných územích [zmínka platila Rusku] se jiní vojenští velitelé zabývali podstatně větším množstvím Židů, aniž se o tom vůbec zmínili.“ Jestliže Eichmann skutečně „navrhoval postřílet“, sdělil armádním velitelům v každém případě jen to, že mohou pokračovat v dávno zavedené praxi a že otázka rukojmí je zcela v jejich kompetenci. Podle Eichmanna to byla čistě armádní záležitost tím spíše, že se jednalo pouze o osoby mužského pohlaví. S „konečným řešením“ se v Srbsku začalo až o šest měsíců později, kdy byly shromážděny ženy a děti a zlikvidovány v pojízdných plynových komorách. Během křížového výslechu zvolil Eichmann jako obvykle nejkomplikovanější a nejnepravděpodobnější vysvětlení: Rademacher

údajně potřeboval podporu Hlavního úřadu říšské bezpečnosti, kde Eichmann působil, aby prosadil své stanovisko na zahraničním úřadě. Proto prý ten dokument zfalšoval. (Rademacher sám vysvětloval tento případ v roce 1952 při vlastním procesu mnohem hodnověrněji: „Armáda odpovídala za klid a pořádek v Srbsku, a proto musela rebelující Židy postřílet.“ To sice znělo lépe, ale stejně to byla lež, protože z vlastních nacistických pramenů plyne, že Židé „nerebelovali“.) Jestliže bylo obtížné vykládat poznámku z telefonního rozhovoru jako rozkaz, ještě těžší bylo věřit tomu, že Eichmann byl v postavení, kde mohl udělovat rozkazy armádním generálům.

Byl by tedy Eichmann svou vinu přiznal, kdyby nebyl obviněn z vyvraždování, ale jenom ze spoluúčasti a z napomáhání k němu? Snad ano, ale i v tom případě by měl značné výhrady. To, co udělal, se přece stalo zločinem až dodatečně. On byl vždy občanem dbalým zákonů. A Hitlerovy rozkazy, které co nejlépe plnil, přece v třetí říši měly „platnost zákona“. (Obhajoba mohla citovat na podporu této Eichmannovy teze svědectví jednoho z nej známějších odborníků na ústavní právo třetí říše, Theodora Maunze, dnes bavorského ministra pro vzdělání a kulturu, který v roce 1943 vyjádřil tento právní názor [v *Gestalt und Recht der Polizei*]: „Jádrem platného právního řádu je Vůdcův rozkaz.“) Nevěděli, či snad zapomněli ti, kteří nyní Eichmannovi vyčítají, že měl tehdy jednat jinak, jak se věci za Hitlera měly? Eichmann sám rozhodně nechtěl patřit k těm, kteří nyní předstírají, že „byli vždycky proti“, zatímco ve skutečnosti vždy jen horlivě plnili, co jim bylo přikázáno. Pravdou však je, že časy se změnilly a on, podobně jako i profesor Maunz, dospěl

„k novým názorům“. Co udělal, udělal, nepopírá to. Spíše navrhol, že se sám „veřejně oběsí jako odstrašující příklad pro všechny antisemity na této zemi“. To však neznamená, že něčeho lituje: „Lítost je jen pro malé děti.“ (Sic!)

Toto stanovisko nezměnil ani přes značný nátlak svého advokáta. V diskusi o Himmlerově nabídce z roku 1944, aby byl milion Židů vyměněn za deset tisíc nákladních aut, a o tom, jakou měl úlohu při této navrhované transakci, byla Eichmannovi položena otázka: „Pane svědku, projevil jste někdy při jednání s vašimi nadřízenými soucit se Židy? Řekl jste, že se zde nabízí příležitost jim pomoci?“ Eichmann však odpověděl: „Jsem pod přísahou a musím vypovídat podle pravdy. Ne, nebylo to ze soucitu, proč jsem se do této transakce pustil.“ Bylo by to pěkné, jenže nebyl to vůbec on, kdo „se pustil“ do této transakce. Pak však Eichmann pokračoval celkem vzato po pravdě: „Své důvody jsem vylicil dnes ráno.“ Šlo o toto: Himmler poslal jednoho ze svých lidí do Budapešti, aby se tam zabýval záležitostmi spojenými s vystěhováním Židů. (Emigrace se totiž v čase deportací proměnily v kvetoucí obchod. Za horentní sumy si někteří Židé mohli zakoupit odchod ze země. To však Eichmann neuvedl.) A právě to Eichmanna pohněvalo. „Věci spojené s vystěhováním byly svěřeny někomu, kdo nepatřil k policii. Já sám jsem musel pomáhat při deportacích a záležitosti vystěhování, ve kterých jsem se považoval za odborníka, byly přiděleny člověku, který byl v jednotce zcela nový... Měl jsem toho dost... Rozhodl jsem se, že musím něco podniknout, abych otázky vystěhování dostal znovu do svých rukou.“

Po celý proces se Eichmann pokoušel – většinou bezúspěšně – vysvětlit druhý bod, ve kterém prohlašoval,

že je ve smyslu obžaloby nevinný. Ta vycházela z toho, že jednal nejen záměrně – to nepopíral ale z nízkých pohnutek a při plném vědomí zločinné povahy svých činů. Pokud se týče nízkých pohnutek, byl si naprosto jist, že nebyl ve svém srdci *innerer Schweinhund*, ani mrzkým darebákem. A ve věci svého svědomí si docela přesně vzpomínal, že výčitky by v něm vyvolalo jedno jediné: kdyby neplnil to, co mu bylo přikázáno a co se snažil konat s neúnavnou horlivostí a největší péčí – transportovat na smrt miliony mužů, žen a dětí. Takový postoj byl pochopitelně těžko stravitelný. Půl tuctu psychiatrů však stejně nakonec došlo k názoru, že Eichmann je „normální“: „Rozhodně je normálnější než já, když jsem ho vyšetřil,“ vyjádřil se prý jeden z nich. Jiný zase zjistil, že Eichmannův celkový „psychický stav“, jeho vztah k ženě a dětem, k rodičům, sourozencům a přátelům je „nejen normální, nýbrž nanejvýše žádoucí“. A konečně farář, který Eichmanna ve vězení pravidelně navštěvoval, když Nejvyšší soud ukončil odvolací řízení, každého ujišťoval, že Eichmann je prý „člověk s velmi pozitivními idejemi“. Příčinou této frašky odborníků na lidskou duši ovšem byla tvrdá skutečnost, že člověk, jímž se zabývali, skutečně nepředstavoval případ normální, natož právně uznané nepřičetnosti. (Nedávná odhalení pana Hausnera, uveřejněná v *Saturday Evening Post*, týkající se věcí, které Hausner „při procesu nemohl uvést“, byla v rozporu s informacemi, které byly oficiálně poskytovány v Jeruzalémě. Eichmanna, říká se nám nyní, psychiatři prý charakterizovali jako „člověka posedlého nebezpečnou a neukojitelnou touhou vraždit“, jako „perverzní, sadistickou osobnost“. Pokud by to ovšem byla pravda, pak by spíše než před soud patřil

do blázince.) Horší bylo, že Eichmann nebyl ani člověk nepřítelně nenávidící Židy, příklad fanatického antisemity, ani produkt jakékoli indoktrinace. „Osobně“ proti Židům neměl nikdy ani to nejmenší. Ba naopak, měl prý mnoho „soukromých důvodů“, aby se této nenávisti vyhnul. Ano, mezi jeho nejbližšími přáteli byli i fanatičtí antisemité – například László Endre, maďarský státní tajemník pro politické (tj. židovské) záležitosti, jehož oběsili v roce 1946 v Budapešti. To všechno však pro Eichmanna vůbec nic vážného neznamenal.

Naneštěstí mu nikdo nevěřil. Žalobce mu nevěřil, protože se to neslučovalo s jeho úřadem. Obhájce se těmito věcmi nezabýval, protože ho – na rozdíl od jeho mandanta – otázky svědomí podle všeho nezajímaly. A soudci mu nevěřili, protože byli příliš humánní, snad až příliš spjatí se svou profesí, než aby připustili, že by průměrný „normální“ člověk – ani choromyslný, ani zfanatizovaný anebo cynický – mohl být naprosto neschopen rozeznat dobré od špatného. Z Eichmannových příležitostných lží raději vyvodili závěr, že je lhář, a tím jim ovšem unikl nejzávažnější morální, dokonce i právní problém případu, který soudili. Vycházeli z předpokladu, že obžalovaný jako všichni „normální lidé“ si musel být vědom zločinné povahy svých činů. Nemýlili se, že Eichmann byl normální v tom smyslu, že nepředstavoval „v rámci nacistického režimu výjimku“. Jenomže v podmínkách třetí říše byly pouze „výjimky“ s to chovat se „normálně“. A tento prostý fakt představoval pro soudce dilema, jež nedokázali ani rozřešit ani obejít.

Eichmann se narodil 19. března 1906 v porýnském Solingenu, v městě známém noži, nůžkami a chirurgickými nástroji. Když se o padesát pět let

později zabýval svou oblíbenou činností, sepisováním memoárů, popsal tuto památnou událost takto: „Dnes, kdy uplynulo patnáct let a jeden den od 8. května 1945, se počínám v myšlenkách vracet až k onomu 19. březnu roku 1906, kdy jsem v porýnském Solingenu v 5 hodin ráno vstoupil v podobě člověka do pozemského života.“ (Izraelské úřady tento rukopis neuvolnily. Protože se však dostal na půl hodiny do rukou Harrymu Mulischovi, mohl z něj v New Yorku vydávaný židovsko-německý týdeník *Der Aufbau* uveřejnit alespoň krátké výňatky.) Podle Eichmannových náboženských představ, které nezměnil od té doby, co se stal nacistou (v Jeruzalémě o sobě prohlásil, že je *Gottgläubiger*, což bylo nacistické označení těch, kdo se rozešli s křesťanstvím a odmítli přísahat na bibli), bylo třeba tuto událost připsat „vyššímu nositeli smyslu“, bytosti jakýmsi způsobem identické s „pohybem univerza“, jíž je podroben lidský život, sám o sobě „vyšší smysl“ postrádající. (Tato terminologie je dosti sugestivní. Nazývat Boha *Höhere Sinnesträger* znamenalo vlastně zařazovat ho na určité místo ve vojenské hierarchii. Nacisté totiž ve vojenské terminologii přestali používat výrazu „příjemce rozkazů“, *Befehlsempfänger*, a razili termín „nositel rozkazů“, *Befehlsträger*, naznačovali tím, že podobně, jako tomu je u klasického výrazu „nositel špatných zpráv“, břemeno odpovědnosti a celá tíže činu leží na těch, kdo mají za úkol rozkazy provádět. Mimoto byl Eichmann ještě oficiálně ustanoven – jako všichni, kteří měli něco společného s „konečným řešením“ – „nositelem tajemství“, *Geheimnisträger*, což také docela jistě vyhovovalo jeho potřebě cítit se důležitým.) Eichmann, který nikdy nejevil nejmenší zájem o metafyziku, však raději pomlčel o tom,

jaký byl vztah mezi nositelem smyslu a nositelem rozkazů, a ihned se obrátil k další možné příčině své pozemské existence, tj. ke svým rodičům: „Kdyby mohli v hodině mého narození uvidět, jak zlá sudička navzdory sudičce dobré vetkává do mého osudu vlákna hoře a žalu, těžko by se radovali z příchodu svého prvorozeného. Ale milosrdný neprůhledný závoj zastřel mým rodičům pohled do budoucnosti.“

Neštěstí se dostavilo poměrně záhy, a to ve škole. Eichmannův otec, zprvu účetní tramvajové a elektrárenské společnosti v Solingenu a po roce 1913 úředník odbočky téže společnosti v rakouském Linci, měl pět dětí, dceru a čtyři syny. Z nich, jak se zdá, pouze nejstarší Adolf nebyl s to dokončit střední školu a k závěrečné zkoušce se nedostal ani na vyšším odborném učilišti, kam ho posléze přesunuli. Po celý život klamal pak Eichmann své okolí, mluvil o „neštěstí“ svého mládí a své vlastní neúspěchy maskoval finančními nesnázemi svého otce, které působily mnohem důstojněji. Avšak v Izraeli, během prvního setkání s kapitánem Avnerem Lessem, policejním vyšetřovatelem, který ho asi třicet pět dní vyslýchal a pak předložil protokol o 3 564 stránkách, přepsaný ze 76 magnetofonových pásků, Eichmann přímo planul nadšením z jedinečné příležitosti „... vydat ze sebe vše, co ví“, jinak řečeno, stát se tím nejlépe spolupracujícím obžalovaným na světě. I když jeho počáteční nadšení nikdy zcela nevyhaslo, opadlo rychle, jakmile byl konfrontován s konkrétními otázkami a dokumenty. Za nejlepší důkaz jeho bezmezné, avšak nevyužité důvěry v kapitána Lesse lze považovat fakt, že právě jemu poprvé v životě přiznal své dřívější nezdary, i když musel vědět, že to je v rozporu s tím, co sám uvedl

v celé řadě důležitých oficiálních nacistických dokumentů. (Kapitán Less řekl Harrymu Mulischovi: „Byl jsem panu Eichmannovi čímsi jako zpovědníkem.“)

Avšak Eichmannovy pohromy byly zcela běžného rázu. Protože „nebyl právě nejpilnějším žákem“ – lze dodat, že asi ani nejnadanějším – vzal ho otec ještě dlouho před závěrečnými zkouškami nejdříve z reálky a později i z odborného učiliště. A tak povolání stavební inženýr, uváděné ve všech jeho oficiálních dokumentech, má ke skutečnosti asi stejně daleko jako tvrzení, že se narodil v Palestině a že hovoří plyně hebrejsky a jidiš. Jsou to jen pusté lži a Eichmann je s oblibou vyprávěl jak svým kamarádům v SS, tak svým židovským obětem. V podobném duchu opakovaně předstíral, že kvůli příslušnosti v NSDAP byl propuštěn z místa obchodního cestujícího firmy Vacuum Oil Company v Rakousku. Verze, kterou vyprávěl kapitánu Lessovi, byla sice méně dramatická, ale pravděpodobně také vymyšlená. Propuštěn byl prý proto, že za tehdejší nezaměstnanosti byli první propouštěni svobodní lidé. (Ani toto vysvětlení, zprvu působící věrohodně, není dosti uspokojivé: když na jaře 1933 ztratil zaměstnání, byl již dva roky zasnouben s Veronikou či Věrou Lieblovou, svou pozdější manželkou. Proč se s ní neoženil dříve, dokud měl ještě dobré zaměstnání? Oženil se nakonec až v březnu 1935 snad proto, že podobně jako u firmy Vacuum Oil ani v SS si staří mládenci nemohli být jisti zaměstnáním a měli potíže s povýšením?) Chvástání zřejmě vždy patřilo k základním Eichmannovým vadám.

Zatímco Eichmann syn ve škole příliš neprosplával, opustil jeho otec tramvajovou a elektrárenskou

společnost a pustil se do samostatného podnikání. Koupil malý důlní podnik a zaměstnal v něm svou nepříliš nadějnou ratolest jako prostého dělníka, dokud se mu nepodařilo najít pro ni místo v prodejním oddělení hornorakouské společnosti Elektrobau A. G., kde Eichmann zůstal více než dva roky. Bylo mu tehdy asi dvaadvacet let a naprosto neměl vyhlídky na kariéru. Prodávání bylo snad jediné, čemu se naučil. A tu se dostavil první úspěch, nebo, jak sám řekl, poprvé „prorazil“. Také o tom máme dvě verze. Ve vlastnoručně psaném životopise, který předložil v roce 1939, aby byl v SS povýšen, líčí událost takto: „V letech 1925 – 1927 jsem byl zaměstnán jako úředník prodejního oddělení firmy Elektrobau AG. Toto místo jsem opustil na vlastní žádost, neboť mi bylo firmou Vacuum Oil Company nabídnuto zastoupení pro Horní Rakousy.“ Klíčové slovo je „nabídnuto“. Protože podle toho, co později vyprávěl kapitánu Lessovi v Izraeli, mu nikdo nic nenabídl. Bylo mu deset let, když mu matka zemřela, a otec se znovu oženil. Bratranec jeho nevlastní matky – jehož Eichmann nazýval strýčkem –, prezident Rakouského automobilového klubu, který měl za manželku dceru židovského obchodníka z Československa, využil styků s generálním ředitelem rakouské Vacuum Oil Company, panem Weissem, mimochodem také židovského původu, a opatřil svému nepříliš úspěšnému příbuznému místo obchodního cestujícího. Eichmann mu byl za to patřičně vděčný: to, že byl spřízněn s lidmi židovského původu, uváděl jako jeden ze „soukromých důvodů“, proč necítil k Židům nenávisť. Ještě ani v roce 1943 či 1944, kdy „konečné řešení“ už bylo v běhu, na tuto pomoc svých židovských příbuzných nezapomněl: „Dcera z tohoto manželství – podle norimberských

zákonů položidovka – za mnou přišla v roce 1943, abych jí udělil povolení k emigraci do Švýcarska. Pochopitelně jsem je dal. Týž ‚strýček‘ za mnou přišel i se žádostí, abych zasáhl ve prospěch jakýchsi vídeňských židovských manželů. Zmiňuji se o tom pouze proto, abych dokázal, že jsem žádnou nenávist k Židům nikdy nepocítoval, neboť jak matka, tak otec mě vychovávali v přísně křesťanském duchu a kvůli svému zčásti židovskému příbuzenstvu zastávala má matka v tomto směru jiné názory, než jaké byly v kruzích SS obvyklé.“

Eichmann vynaložil značné úsilí, aby dokázal, že v této věci mluví pravdu. Ke svým obětem prý nikdy nechoval nepřátelské pocity a ani se s tím nijak netajil. „Vysvětloval jsem to dr. Löwenherzovi [představenému židovské obce ve Vídni] i dr. Kastnerovi [viceprezidentovi sionistické organizace v Budapešti]. Říkal jsem to, myslím, každému, všichni moji lidé to věděli, každý z nich to ode mne někdy slyšel. Už na obecné škole jsem měl spolužáka, s nímž jsem trávil volný čas a on zase naopak býval u nás doma; jeho rodina pocházela z Lince, jmenovali se Sebbovi. Při posledním setkání jsme se procházeli po Linci, to už jsem nosil na klopě odznak NSDAP, a jemu to vůbec nepřipadalo divné.“ Kdyby nebyl Eichmann tak upjatý nebo kdyby policejní vyšetřování (při němž většinou upustili od křížového výslechu, zřejmě kvůli tomu, aby si zajistili další Eichmannovu spolupráci) bylo méně diskrétní, byla by se možná jeho „nezatíženost předsudky“ ukázala ještě v jiném světle. Zdá se, že ve Vídni, kde tak úspěšně organizoval „nucenou emigraci“ Židů, měl i židovskou milenkou, jakousi „starou lásku“, kterou znal ještě z Lince. *Rassenschande*, tj.

pohlavní styk se Židy, byl snad největším zločinem, který mohl příslušník SS spáchat, a i když znásilňování židovských dívek na frontě patřilo za války k nejoblíbenějším kratochvílím, bylo naprosto neobvyklé, aby vyšší důstojník SS měl aféru se Židovkou. Proto možná měly Eichmannovy prudké výpady proti Juliu Streicherovi, obscennímu patologickému vydavateli časopisu *Der Stürmer*, a proti jeho pornografickému antisemitismu i „osobní důvody“ a vyjadřovaly víc než rutinní opovržení, které „osvícený esesman“ měl demonstrovat vůči vulgárním vášním nižších nacistických kádrů.

Pět a půl roku u Vacuum Oil Company patřilo zřejmě k nejšťastnějším létům Eichmannova života. V době vysoké nezaměstnanosti měl dobrý plat a pokud nebyl na cestách, mohl dokonce bydlet u rodičů. Datum, kdy tato idyla skončila – svatodušní svátky roku 1933 – patřilo mezi ty nemnohé časové údaje, které si byl s to vybavit vždy zcela přesně. Vlastně se jeho situace počala zhoršovat už o něco dříve. Koncem roku 1932 ho neočekávaně proti jeho vůli přeložili z Lince do Salcburku. „Radost z práce mě opustila, ztratil jsem chuť prodávat a vůbec komunikovat s lidmi.“ Náhlou ztrátou *Arbeitsfreude* Eichmann zjevně trpěl celý život. Nejhůře na něj tento pocit dolehl, když se dozvěděl o Vůdcově rozkazu k „fyzické likvidaci Židů“, při jehož plnění měl sehrát tak klíčovou úlohu. I to prý přišlo zcela neočekávaně. Na tak násilné řešení on sám „nikdy nepomyslel“ a svou reakci na toto rozhodnutí popsal stejnými slovy, jako když ho v roce 1932 přeložili z Lince do Salcburku: „Všechno mě opustilo, radost z práce, jakákoliv snaha i zájem. Nějak jsem celý vyhasl.“ Podobné vyhasnutí zjevně tedy nastalo už v roce 1932 v Salcburku a z jeho líčení vyplývá,

že ho ani příliš nepřekvapilo, když dostal výpověď – ač zase nemusíme věřit tomu, že byl ze svého propuštění „velice šťasten“.

Ať už k tomu měl důvody jakékoliv, rok 1932 znamenal v jeho životě obrat. V dubnu vstoupil do NSDAP a současně se stal členem SS – na výzvu Ernsta Kaltenbrunnera, tehdy mladého právníka v Linci a pozdějšího šéfa Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt*, dále jen RSHA). Posléze byl zaměstnán v jednom z šesti oddělení tohoto úřadu – jako vedoucí sekce B-4 oddělení IV pod velením Heinricha Müllera. Před soudem Eichmann působil jako typický maloměšťák a potvrzovala to i každá věta, kterou ve vězení pronesl či napsal. Tento dojem byl však klamný. Eichmann byl ve skutečnosti nevydařeným synáčkem ze solidní středostavovské rodiny. Jeho společenský úpadek ilustroval fakt, že i přes dobré přátelství jeho otce s Kaltenbrunnerem seniorem, taktéž lineckým právníkem, vztahy mezi syny zůstaly nejen chladné, ale Kaltenbrunner junior nikdy neopomněl nepokrytě dávat Eichmannovi najevo, že má podřadnější společenské postavení. Ovšem Eichmann se už dávno předtím, než vstoupil do NSDAP a SS, cítil dobře jako člen spolků. Datum 8. března 1945, kdy Německo oficiálně kapitulovalo, bylo pro Eichmanna významné především proto, že onoho dne pochopil, že bude muset nadále žít, aniž by byl čehokoli členem. „Pocítil jsem, že mě čeká těžký život individua bez vedení a bez direktiv, že již nebudou žádné rozkazy a povely, že již nebudou konzultace o přiměřených opatřeních; prostě že mám před sebou budoucnost, kterou vůbec neznám.“ Už jako dítě ho zapsali zcela apolitičtí rodiče do Křesťanské asociace mladých mužů (*YMCA*), odkud později přešel

do hnutí německé mládeže podobnému skautu *Wandervogel*. Během čtyř neúspěšných let na střední škole byl členem spolku *der Jungfrontkämpfverband* – sekce mladých Německo-rakouského sdružení válečných veteránů, kterou rakouská vláda trpěla i přes její militantně proněmeckou a protirepublikánskou orientaci. Když mu Kaltenbrunner navrhl, aby vstoupil do SS, chystal se právě Eichmann stát se členem spolku značně odlišného, lóže svobodných zednářů s názvem *Schlaraffia*, „sdružení obchodníků, lékařů, herců, úředníků atd., kteří se scházeli, aby se věnovali kultivované zábavě a veselí... Každý člen musel občas přednést nějakou přednášku, jež musela být prodchnuta humorem, vytríbeným humorem...“ Kaltenbrunner Eichmannovi vysvětlil, že tuto humornou společnost musí opustit, protože jako nacista nemůže být zároveň svobodným zednářem (slovo pro Eichmanna do té doby zcela neznámé). Volba mezi SS a Schlaraffií (název byl odvozen ze Schlaraffie, jména země hojnosti v německých pohádkách) by mu možná připadala obtížná, avšak ze Schlaraffie ho „náhodou stejně vyhodili“. Udělal tam totiž faux pas, za něž se ještě po letech, kdy tuto příhodu vyprávěl v izraelském vězení, červenal: „Zapomněl jsem na své dobré vychování, a ač jsem byl nejmladší, pozval jsem své společníky zcela nevhodně na skleničku vína.“

A tak ho bouřný vítr času odvál jako suchý list ze Schlaraffie, země blahobytu, kde se stoly samy prostírají a pečení holuby lítají lidem do huby, či přesněji řečeno ze společnosti vážených šosáků s doktorskými tituly, zajištěnými kariérami a „vytríbeným humorem“, jejichž největší neřestí asi byla nezřízená záliba ve vtípkování, do pochodových kolon tisícileté říše, jež trvala přesně dvanáct let a tři

měsíce. Jedno je jisté – nevstoupil do strany z přesvědčení a ani se z něho nikdy přesvědčený straník nestal. (Když byl dotazován na důvody svého vstupu do NSDAP, vždy opakoval stejně rozpačitá klišé o Versailleské smlouvě a o nezaměstnanosti.) Spíše se to seběhlo tak, jak vypověděl před soudem: „Bylo to, jako by si mě strana sama připočetla do svých řad, proti mému očekávání a také aniž bych se sám nějak rozhodl. Stalo se to rychle a náhle.“ Neměl čas a ještě méně chuť opatřovat si nějaké náležitě informace. Neznal ani program strany, ani nikdy nečetl *Mein Kampf*. Kaltenbrunner mu prostě poradil: A proč nevstoupíte do SS? A on odpověděl: Proč ne. Tak se to stalo a víc k tomu asi říci nelze.

Nebo snad přece? Eichmann totiž opomněl předsedajícímu soudci při křížovém výslechu říci, že tenkrát byl ambiciózní mladík, jemuž se zkrátka práce cestáka začala protivit ještě dříve, než se on sám zprotivil Vacuum Oil Company. Z jednotvárného života bez významu a závažnosti ho vítr času odvál do samého centra Dějin, jak on to chápal, totiž do Hnutí, jež pevně kráčelo stále vpřed, v němž někdo jako on – v očích vlastní společenské třídy, vlastní rodiny, a tudíž i ve vlastních očích zkrachovalá existence – mohl ještě jednou začít od píky a přece jen to někam dotáhnout. I když se mu nelíbilo vždycky to, co musel dělat (například pēchovat lidi do dobytčáků a posílat je na smrt, místo aby je jenom vyháněl ze země), i když už dost brzo začal tušit, že celý ten podnik vezme špatný konec a Německo válku prohraje, i když nic nebylo ze všech jeho nejoblíbenějších plánů (z evakuace evropského židovstva na Madagaskar, ze zřízení židovského teritoria v okolí Niska v Polsku, z experimentu s pečlivě zbudovaným obranným zařízením v Berlíně proti ruským

tankům) dokonce i když ke své největší „lítosti a žalu“ to nikdy nedotáhl dál než na *Obersturmbannführera SS* (což je hodnost na úrovni podplukovníka), zkrátka a dobře, i když s výjimkou roku ve Vídni byl jeho život plný zklamání, nikdy nezapomněl, čím tato volba mohla být. Nejen v Argentíně, kde vedl nuznou existenci utečence, ale ještě v soudní síni v Jeruzalémě, kdy už propadl životem, by byl vždycky dal – kdyby se ho na to někdo zeptal – přednost tomu, být oběšen jako *Obersturmbannführer SS* ve výslužbě, než dožít klidným a normálním životem obchodního cestujícího u Vacuum Oil Company.

Začátek Eichmannovy nové životní dráhy příliš slavný nebyl. Na jaře roku 1933, kdy se ocitl bez místa, byla nacistická strana se všemi svými odnožemi v Rakousku postavena mimo zákon v důsledku Hitlerova nástupu k moci. Ale i bez této nové pohromy by pro něho členství v rakouské straně stěží mohlo znamenat kariéru. Dokonce i starší členové SS dosud stále vykonávali svá občanská povolání: například Kaltenbrunner byl ještě činný v advokátní kanceláři svého otce. Proto se Eichmann rozhodl odejít do Německa, což bylo ještě přirozenější vzhledem k tomu, že jeho rodina se německé státní příslušnosti nikdy nevzdala. (Tento fakt měl při procesu svůj význam. Dr. Servatius se obrátil na západoněmeckou vládu, aby požadovala vydání obžalovaného, a když neuspěl, chtěl, aby alespoň převzala náklady procesu. Bonn oba požadavky odmítl s odůvodněním, že Eichmann není německým občanem, což ovšem byla zjevná nepravda.) V Pasově, na druhé straně německo-rakouských hranic, se však zčistajasna stal zase obchodním cestujícím, a když hlásil příchod příslušnému vedoucímu

SS, dotázal se ho dychtivě, „zda náhodou nemá nějaké kontakty na bavorskou odbočku Vacuum Oil Company“. Došlo tak k jednomu z občasných Eichmannových návratů z jedné životní etapy do druhé. Kdykoli bylo později Eichmannovi nastavováno zrcadlo – ať už v Argentíně, či v jeruzalémském vězení – o on se ukázal jako nenapravitelný nacista, omlouval se tím, že „zvyk je železná košile“.

V Pasově však ho velice rychle donutili k tomu, aby si „odvykl“. Naznačili mu, že je na čase, aby se přihlásil k nějakému vojenskému výcviku. „Dobrá, pomyslel jsem si, proč se nestát vojákem?“ A poslali ho v rychlém sledu hned do dvou bavorských výcvikových táborů SS, nejdřív do Lechfeldu a pak do Dachau (ten neměl nic společného s tamějším koncentračním táborem), kde se připravovala „rakouská exilová legie“. A tak navzdory svému německému pasu se Eichmann stal jakýmsi Rakušákem.

V těchto výcvikových táborech zůstal od srpna 1933 do října 1934, dosáhl hodnosti rotného (*Scharführer*) a měl dostatek času, aby se rozmyslel, je-li ochoten nastoupit vojenskou dráhu. Podle vlastního líčení se v těchto čtrnácti měsících nevyznamenal při ničem jiném než při cvičeních za trest, která prováděl velmi zarputile, v duchu úsloví „dobře tak mému otci, když jeho synovi mrznou ruce. Má mu koupit rukavice“. Ale odhlédneme-li od tak pochybného potěšení, díky němuž ho poprvé povýšili, cítil se tu veskrze nešťastný: „Jednotvárnost vojenské služby, den za dnem stále totéž, něco, co se nedalo vydržet.“ V této propastné nudě se dozvěděl, že Bezpečnostní služba říšského vedoucího SS (Himmlerův *Sicherheitsdienst*, dále jen SD) má volná místa. A podal si okamžitě žádost.

III. Odborník na židovskou otázku

V roce 1934, kdy se Eichmann úspěšně ucházel o místo, byl SD ještě relativně novým oddělením SS, který před dvěma roky založil Himmler jako zpravodajskou službu strany a jež v té době vedl Reinhard Heydrich, někdejší důstojník námořní kontrašpionáže. Ten se později stal, podle slov Geralda Reitlingera, „hlavním inženýrem konečného řešení“ (*The Final Solution*, 1961). Původním úkolem SD bylo dohlížet na členy strany a tímto způsobem zajistit SS klíčové postavení v běžném stranickém aparátu. Časem tomuto oddělení připadly i další úkoly: především se stalo informačním a výzkumným střediskem tajné státní policie, gestapa. Byl to první krok na cestě, která teprve v září 1939 vyvrcholila splynutím SS a policie, i když už od roku 1936 Himmler zastával dvojitou funkci říšského vedoucího SS a šéfa německé policie. Ovšem Eichmann tehdy nemohl nic vědět o tomto příštím vývoji, a jak tvrdil, když do SD vstupoval, neměl o tehdejší povaze této instituce ani potuchy. Je to docela dobře možné, vždyť operace SD byly koneckonců odjakživa tajné. Pokud jde o něj, jevílo se mu to všechno jako nedorozumění a zažil tehdy nejprve „velké zklamání“: „Představoval jsem si totiž to, co jsem četl v *Münchener Illustrierte Zeitung*: když někde projížděli straničtí funkcionáři, byli vždy obklopeni doprovodnou stráží, muži stojícími na stupátkách automobilů... Zkrátka, spletl jsem si Bezpečnostní službu SS (SD) s Říšskou bezpečnostní službou... nikdo mi to nevysvětlil a nikdo mi o tom nic neřekl. Tak jsem neměl dříve ani ponětí o tom, co se mi postupně odhalovalo nyní.“ Otázka, zda Eichmann v tomto bodě lhal, či nikoli, hrála při procesu určitou roli,

neboť bylo třeba rozhodnout, zda se o toto místo ucházel dobrovolně, či se dal jen naverbovat. Nedorozumění, pokud k němu došlo, mělo vysvětlení: jednotky SS (*Schutzstaffeln*) byly skutečně původně vytvořeny jako speciální oddíly k ochraně stranických vůdců.

Eichmannovo zklamání však vycházelo hlavně z toho, že už zase musel začínat znovu, že se znovu ocitl na dně. Utěšovalo ho jen to, že stejnou chybu udělali i jiní. Strčili ho do informačního oddělení a dostal první úkol katalogizovat veškeré údaje o svobodném zednářství (v počátečních ideologických zmatcích nacistické éry se ocitlo v jednom pytlí s židovstvím, katolicismem a komunismem) a spolupracovat při zakládání zednářského muzea. Konečně se mu naskytla bohatá příležitost poučit se, co znamená to podivné slovo, které mu předhodil Kaltenbrunner, když spolu diskutovali o „Schlaraffh“. (Ostatně pro nacisty byla velice typická horlivost, s jakou zřizovali muzea svých protivníků. Za války se mnohé orgány nacistického režimu rozhořčeně přely o čest zřídit protižidovská muzea a knihovny a právě této jejich podivné mánii vděčíme za záchranu mnoha významných židovských kulturních statků v Evropě.) Mrzuté však bylo, že tato práce zase byla nesnesitelně nudná a Eichmannovi se velmi ulevilo, když ho po pěti měsících svobodného zednaření strčili do zbrusu nového oddělení, které se zabývalo Židy. V tomto okamžiku začala jeho kariéra, jež měla skončit před jeruzalémským soudem.

Psal se rok 1935. Německo zavedlo navzdory ustanovením Versailleské mírové smlouvy všeobecnou brannou povinnost a veřejně vyhlásilo plány na znovuvyzbrojení, jejichž součástí bylo vybudování letectva a válečného námořnictva. Byl to rok, kdy

se Německo – jakmile vystoupilo ze Společnosti národů (1933) – připravovalo obsadit demilitarizované pásmo v Porýní, a už vůbec ne potichu a potají. Byl to rok Hitlerových mírových projevů: „Německo potřebuje a přeje si mír.“

„Uznáváme Polsko jako domov velkého národa, který má nacionální vědomí.“

„Německo nezamýšlí a neusiluje vměšovat se do rakouských vnitřních záležitostí, připojit Rakousko k Německu, uskutečnit *Anschluss*.“ Především to však byl rok, kdy nacistický režim došel všeobecného a žel také opravdového uznání v Německu i v zahraničí, kdy byl Hitler téměř všude obdivován jako veliký národní státník. Pro Německo to bylo vnitropoliticky období přechodu. Rozsáhlý vyzbrojovací program odstranil nezaměstnanost, počáteční odpor dělnické třídy byl zlomen. Nepřátelství nacistického režimu, zpočátku zaměřené především proti „antifašistům“ – komunistům, socialistům, levým intelektuálům a Židům v prominentních postaveních – se dosud nezvrhlo v pronásledování Židů vůbec.

Je sice pravda, že nacistická vláda hned po roce 1933 okamžitě odstranila Židy ze státních služeb (to znamenalo z veškerých učitelských míst od obecných škol až po univerzity a z většiny kulturních zařízení včetně muzeí, rozhlasu, filmu, divadel, oper, hudebních těles atd.) a z veškerých veřejných úřadů a funkcí. Soukromých podnikatelů se však až do roku 1938 tato opatření nedotkla. Ačkoliv byla pro Židy uzavřena většina univerzit a nikde už nebyli připouštěni k státním závěrečným zkouškám, židovští lékaři a právníci byli odstraňováni jen krok za krokem. Rovněž židovské vystěhovalectví v těchto letech postupovalo poklidně a spořádaně. Devizové předpisy ještě z dob Výmarské republiky sice

ztěžovaly, nicméně neznemožňovaly, aby si emigranti vzali své peníze nebo alespoň větší část peněz s sebou, ale platily pro Židy stejně jako pro všechny ostatní. Tu a tam sice byl na Židy vykonáván nátlak, aby svůj majetek prodali za směšnou cenu. K takovýmto nátlakovým akcím však obvykle docházelo pouze v malých městech a většinou je skutečně vyvolávali iniciativní jednotlivci, především podnikavci z přeřadových jednotek SA, kteří se rekrutovali – mimo důstojnických sborů – převážně z nižších společenských vrstev. Je pravda, že policie proti podobným „výstřelkům“ nikdy nezasahovala, avšak nacistické úřady z nich žádnou velkou radost neměly, protože negativně ovlivňovaly ceny nemovitostí v zemi. Emigranti, pokud to nebyli političtí utečenci, byli většinou mladší lidé, kteří si uvědomovali, že v Německu je nečeká žádná budoucnost. A jelikož záhy zjistili, že ani v jiných evropských zemích nejsou jejich vyhlídky o mnoho lepší, někteří z nich se ještě v tomto období vrátili zpět do Německa. Když se Eichmanna při vyšetřování dotázali, jak dokázal spojit své osobní pocity vůči Židům s otevřeným násilnickým antisemitismem strany, jejímž se stal členem, odpověděl příslovím: „Žádná kaše se nejí tak horká, jak se uvaří.“ V počátcích, na něž tu vzpomínáme, to říkali i mnozí Židé, nejen on. Svět, ve kterém tehdy žili, byl rájem bláznů, kde všichni, dokonce i Streicher, po několik let hovořili o „legálním řešení“ židovské otázky. Teprve takzvaná *Kristallnacht* – organizovaný pogrom, který se odehrál v listopadu 1938, kdy bylo rozbito sedm tisíc pět set židovských výloh, zapáleny všechny židovské synagogy a na dvacet tisíc židovských mužů bylo odvečeno do koncentračních táborů – Židy z této iluze vyléčila.

Často se zapomíná a přehlíží, že proslulé norimberské zákony, vydané na podzim 1935, takové varování neposkytly, dokonce měly spíše opačný účinek. Svědecké výpovědi tří bývalých vysokých funkcionářů sionistické organizace, kteří opustili Německo krátce před vypuknutím 2. světové války, nabídly jen pouhý náznak toho, jaká byla skutečná situace v prvních pěti letech nacistického režimu. Norimberské zákony vzaly Židům jejich politická, nikoli však občanská práva. Židé sice již nebyli říšskými občany (*Reichsbürger*), nicméně zůstávali německými státními příslušníky (*Staatsangehörige*). Dokonce i když se vystěhovali, neztráceli automaticky německou státní příslušnost. Mimo zákon byl postaven pohlavní styk mezi Židy a Němci a bylo zakázáno uzavírat nová smíšená manželství. Rovněž žádná německá žena mladší čtyřiceti pěti let nesměla být zaměstnána v židovské domácnosti. Ovšem ze všech těchto předpisů měl praktický význam jen poslední. Ostatní jenom legalizovaly situaci, která *de facto* existovala již dávno. Odtud mohl vzniknout dojem, že norimberské zákony novou situaci Židů v Říši stabilizovaly. Od 30. ledna 1933 se Židé stali, řečeno mírně, občany druhé kategorie, a během několika týdnů či měsíců – v důsledku teroru, ale také mimořádné nevšímavosti jejich spoluobčanů – se ocitli v téměř naprosté izolaci od ostatního obyvatelstva. „Mezi Židy a ostatními lidmi jako by vyrostla zeď,“ řekl svědek dr. Benno Cohn z Berlína. „Nevzpomínám si, že bych během všech svých cest po Německu promluvil s nějakým křesťanem.“ Židé uvěřili, že tak dostali vlastní zákony a nejsou už bez právní ochrany. Když si budou hledět svého, k čemuž byli stejně donuceni, budou moci žít nerušeně. *Reichsvertretung* Židů v Německu

(střešková organizace všech židovských obcí a spolků, která byla založena – rozhodně ne pod vlivem nacistů – z iniciativy berlínské obce v září 1933) vyjádřila svůj názor na norimberské zákony slovy: jejich účelem je „vytvořit platformu, na níž jsou snesitelné vztahy mezi německým a židovským národem možné“. A jeden člen berlínské obce, radikální sionista, k tomu ještě dodal: „Žít lze pod jakýmkoli zákonem. Nemožné se to stává pouze tehdy, panuje-li naprostá neznalost toho, co je a co není dovoleno. I jako příslušník menšiny uprostřed velkého národa lze být užitečným a váženým občanem“ (Hans Lamm, *Über die Entwicklung des deutschen Judentums*, 1951). A protože Hitler v roce 1934 Rohma odstranil a zlomil moc SA, bojůvkářů v hnědých košilích, kteří téměř výlučně nesli zodpovědnost za dřívější pogromy a surovosti, a protože Židé žili v blaženém nevědomí o vzrůstající moci SS, černých košil, které se obvykle zdržovaly toho, co Eichmann opovržlivě nazval „*stürmerovskými* metodami“, rozšířila se mezi nimi víra, že nějaký *modus vivendi* bude přece jen možný. Nabízeli dokonce spolupráci při řešení „židovské otázky“. Krátce řečeno, když se Eichmann stal nováčkem v „židovských záležitostech“ – po čtyřech letech z něho již byl uznávaný „odborník“ – a navázal první kontakty s židovskými funkcionáři, hovořili jak sionisté, tak stoupenci asimilace o „židovském obrození“, o „velkém hnutí vnitřní výstavby německého židovstva“ a přeli se mezi sebou o to, zda je židovské vystěhovalectví žádoucí či nikoli, jako by šlo ještě o vnitrožidovský problém, jehož řešení závisí na nich.

Eichmannova výpověď podaná během policejního vyšetřování o jeho „učednických“ začátcích v novém

oddělení – i když často zkreslená, ne zcela nepravdivá – je bizarní ilustrací tohoto ráje bláznů. Šéfem židovského referátu a Eichmannovým představeným byl jistý Leopold von Mildenstein, který se krátce po jeho příchodu nechal přeložit do *Organisation Todt* Alberta Speera, kde dostal na starost stavbu dálnic (na rozdíl od Eichmanna byl skutečným inženýrem), a ten Eichmannovi doporučil, aby si přečetl knihu Theodora Herzla *Der Judenstaat*, slavné klasické dílo sionismu. Vlivem této četby se Eichmann jednou provždy stal sionistou. Byla to zřejmě vůbec první vážná kniha, kterou měl kdy v ruce, a není tedy divu, že v něm zanechala nesmazatelný dojem. Od té chvíle, jak stále znovu a znovu opakoval, prý nenosil v hlavě nic jiného než „politické řešení“ židovské otázky (které chápal jako opak řešení „fyzického“: první znamenalo vyhnání Židů a druhé vyhlazení). Stále mu šlo o to, jak dosáhnout, aby „Židé získali nějakou pevnou půdu pod nohama“. (Možná stojí za zmínku, že pravděpodobně ještě v roce 1939 protestoval proti hanobitelům Herzlova hrobu ve Vídni a že prý u příležitosti 35. výročí Herzlovy smrti sám k jeho hrobu přišel v civilních šatech. V Jeruzalémě, kde se neustále chlubil dobrými vztahy k židovským funkcionářům, však tyto věci kupodivu nevyprávěl.) Aby svůj projekt podpořil, začal toto evangelium šířit mezi svými druhy v SS, přednášel o něm a psal brožurky. Tehdy se také naučil pár slov hebrejsky, což mu umožnilo, sice s určitými obtížemi, číst noviny v jidiš (zas tak těžké to pro něho nebylo, jidiš je v podstatě starý německý dialekt psaný hebrejským písmem, je srozumitelný každému, kdo mluví německy a naučil se pár desítek hebrejských slov). Přečetl dokonce další knihu, *Dějiny sionismu* od

Adolfa Böhma (během procesu si ji však stále pletl s Herzlovou knihou *Der Judenstaat*). Je nutno uznat, že pro člověka, který podle vlastní výpovědi do té doby četl jen s odporem cokoli jiného než noviny a který k lítosti svého otce nikdy nejevil zájem o knihy z rodičovské knihovny, to byl výkon více než pozoruhodný. Vycházej z Böhma pak studoval organizaci sionistického hnutí se všemi jeho stranami, mládežnickými skupinami a různými programy. „Autoritou“ se tak ještě nestal, ale stačilo to, aby byl oficiálně pověřen řídit v sionistických úřadech a na sionistických schůzích. Všimněme si, že sionismus byl prakticky jediným tématem jeho „studí“ židovských záležitostí.

Eichmannovy první osobní kontakty s židovskými funkcionáři – všichni byli dlouholetí významní sionisté – byly naprosto uspokojujivé. Důvodem, proč ho začala „židovská otázka“ tak fascinovat, byl podle jeho vysvětlení vlastní „idealismus“. Právě tito Židé – na rozdíl od „stoupenců asimilace“, jimiž pohrdal, a ortodoxních Židů, kteří ho nudili – byli prý totiž „idealisté“ jako on sám. „Idealistou“ v Eichmannově pojetí ovšem nebyl člověk věřící jen nějaké „ideji“ či někdo, kdo nekrade a nebere úplatky, ačkoli i to k jeho představě „idealisty“ patřilo. „Idealistou“ byl podle něj člověk, který pro svoji ideu žije – proto sám nikdy nemohl být obchodníkem – a který je ochoten této ideji obětovat vše a zejména všechny. Když Eichmann při policejním výslechu řekl, že by poslal na smrt i vlastního otce, kdyby toho bylo zapotřebí, chtěl tím nejen zdůraznit vysoký stupeň své poslušnosti a závislosti na rozkazech, ale také ukázat, jaký byl vždy „idealista“. I dokonalý „idealista“ měl ovšem jako každý člověk své osobní pocity a city. Kdyby se dostaly do

konfliktu s jeho „ideou“, Eichmann by nikdy nepřipustil, aby ho ovlivňovaly. Největší „idealista“ mezi Židy, s nimiž se Eichmann potkal, byl prý dr. Rudolf Kastner. Eichmann s ním jednal o deportaci Židů z Maďarska a dohodl s ním, že vydá povolení „ilegálnímu“ výjezdu několika tisíc Židů do Palestiny (vlaky ovšem byly ve skutečnosti pod dozorem německé policie) jako protislužbu za „klid a pořádek“ v táborech, odkud byly statisíce jiných transportovány do Osvětimi. Těch několik tisíc Židů, kteří byli tímto obchodem zachráněni – hlavně prominentní osoby a členové sionistického mládežnického hnutí –, představovalo podle Eichmanna ten „nejlepší biologický materiál“. Dr. Kastner, jak tomu Eichmann rozuměl, obětoval tedy své „ideji“, jak se na „idealistu“ sluší, ostatní Židy. Benjamin Halevi, jeden ze tří soudců v Eichmannově procesu, předsedal také v procesu, při kterém se v Izraeli Kastner musel bránit nařčení, že s Eichmannem a jinými vysoce postavenými nacisty spolupracoval. Podle Haleviho to bylo tehdy dokázáno a Kastner prý „zaprodal svou duši ďáblu“. Nyní seděl na lavici obžalovaných ďábel sám a vyklubal se z něho „idealista“. I když je to k nevíře, je docela dobře možné, že i ten, kdo zaprodal svou duši ďáblu, byl rovněž „idealista“.

Daleko dřív než ke všemu došlo, dostalo se Eichmannovi první příležitosti použít v praxi to, čemu se přiučil. Po připojení Rakouska k Říši v březnu 1938 ho poslali do Vídně, aby tam organizoval formu emigrace, s níž dosud v Německu nebyly žádné zkušenosti. V Německu se totiž přinejmenším do podzimu 1938 udržovalo zdání, že Židé mohou opustit zem jen v případě, že se sami dobrovolně rozhodnou k emigraci a že je k ní nikdo nenutí. Němečtí

Židé této fikci věřili proto, že ji zdůvodňoval i program NSDAP, vyhlášený v roce 1920, který potkal stejně podivný osud jako Výmarskou ústavu, že nikdy nebyl oficiálně zrušen; jeho dvacet pět bodů dokonce Hitler výslovně vyhlásil za „nezměnitelné“. Ve světle pozdějších událostí jsou antisemitská opatření tohoto programu opravdu neškodná. Židé nebyli považováni za plnoprávné občany, a tudíž se nemohli stát státními úředníky; měli být odstraněni z tisku; ti, kteří získali německé občanství po 2. srpnu 1914 (kdy vypukla první světová válka), ho měli být zase zbaveni, což znamenalo možnost vyhoštění. (Je příznačné, že občanství Židé ztratili okamžitě, avšak ke hromadnému vyhoštění asi patnácti tisíc Židů, jež byli ze dne na den vyhnáni přes polské hranice u Zbaszynu, kde je okamžitě umístili v táborech, došlo až o pět let později, kdy s tím už nikdo nepočítal.) Program strany nebrali nacističtí vůdcové nikdy vážně. Byli hrdi na svou příslušnost k hnutí, které se odlišovalo od klasické politické strany právě tím, že se nemuselo vázat na nějaký program. Už před tím, než nacisté převzali moc, oněch dvacet pět bodů neznamenovalo víc než ústupek stranickému systému a těm opatrným voličům, ještě tak staromódním, že se tázali, jaký vlastně program má strana, do níž hodlají vstoupit. Eichmann, jak jsme viděli, takovými politováníhodnými předsudky rozhodně netrpěl a když vypovídal před jeruzalémským soudem, že při vstupu do strany Hitlerův program neznal, mluvil nejspíš pravdu: „Program strany nebyl důležitý. I bez něho člověk věděl, do čeho jde.“ Naproti tomu Židé byli tak staromódní, že oněch dvacet pět bodů znali nazpaměť a brali je vážně. Vše, co potom legální realizaci stranického programu odporovalo, připisovali dočasným

„revolučním výstřelkům“ nedisciplinovaných jednotlivých straníků nebo útvarů NSDAP.

Ale v březnu 1938 ve Vídni došlo k něčemu zcela jinému. Eichmannův úkol byl označen jako „nucené vystěhování“ a byl míněn doslova: všichni Židé bez ohledu na své přání a bez ohledu na své občanství měli být přinuceni k emigraci neboli vyhnání, jak by se řeklo v běžné řeči. Pokaždé, když Eichmann vzpomínal na oněch dvanáct let, kdy naplno žil, označoval rok ve Vídni, kde zastával funkci vedoucího „ústředny pro emigraci rakouských Židů“, za nejšťastnější a nejúspěšnější období svého života. Krátce předtím byl povýšen, získal důstojnickou hodnost – konečně se stal poručíkem (*Untersturmführer*). Jako důvod k povýšení se uváděly jeho „rozsáhlé znalosti organizačních forem a ideologie protivníka“ (rozuměj Židů). Pověření ve Vídni bylo pro něj prvním důležitým úkolem a tomu odpovídala i jeho nová hodnost. Aby se osvědčil, musel se hodně ohánět a dlužno přiznat, že jeho úspěch byl velkolepý: během osmi měsíců opustilo Rakousko čtyřicet pět tisíc Židů, zatímco ve stejném období jich z Německa odešlo sotva devatenáct tisíc. Za necelých osmnáct měsíců bylo Rakousko „očištěno“ přibližně od sto padesáti tisíc lidí, tedy zhruba od šedesáti procent židovského obyvatelstva, a ti všichni opustili zem „legálně“! Ještě po vypuknutí války se podařilo opustit Rakousko dalším šedesáti tisícům Židů. Jak to Eichmann dokázal? Základní myšlenka, na níž celý podnik stál, zajisté nepocházela od něho. Byla to téměř jistě Heydrichova speciální instrukce a Heydrich také Eichmanna do Vídně poslal. (Eichmann se k otázce autorství vyjadřoval dosti nejasně, nicméně tak, že z toho vyplývalo, že si je mezi řádky přivlastňoval. Na druhé straně se

izraelské úřady přidržovaly, podle vyjádření polooficiálního *Bulletinu* izraelského historického ústavu *Jad vašem*, fantastické „hypotézy o tom, že Adolf Eichmann nesl odpovědnost naprosto za vše“, a ještě fantastičtějšího předpokladu, „že za tím vším musel vést nějaký jediný mozek, a právě ten jeho“, a tak značně napomohly Eichmannovu bezesporu velkému sklonu chlubit se cizím peřím.) Idea, kterou vyložil ráno po „*Kristallnacht*“. Heydrich na poradě s Göringem, byla jednoduchá a důmyslná: „Prostřednictvím židovských obcí jsme získali od bohatých Židů, kteří se chtěli vystěhovat, určitou sumu peněz. Tím, že tyto peníze zaplatili a ještě přidali určitý obnos v cizí měně, umožnili vystěhovat se i mnoha nemajetným. Problém přece nespočíval v tom, dostat ven jen bohaté Židy, ale zbavit se především židovské lůzy.“ A tento „problém“ nevyřešil Eichmann. Jak se zjistilo až po procesu v holandském Státním ústavu pro válečnou dokumentaci, s myšlenkou „vystěhovaleckých. fondů“ přišel Erich Rajakowitsch, „skvělý právník“, kterého Eichmann podle vlastního svědectví „používal k řešení právních otázek v ústřednách pro vystěhování Židů ve Vídni, Praze a Berlíně“. O něco později, v dubnu 1941, poslal Heydrich Rajakowitsche do Holandska, aby tam „zřídil ústřednu, jež měla být vzorem pro řešení židovské otázky ve všech obsazených evropských zemích“.

I tak ovšem zbývala řada problémů, jež bylo možné vyřešit až v průběhu operace, a není pochyb o tom, že zde Eichmann poprvé v životě prokázal určité mimořádné schopnosti. Dvě věci uměl lépe než ostatní: organizovat a vyjednávat. Ihned po příjezdu zahájil jednání se zástupci židovské obce, které musel nejdříve dostat z vězení a z koncentračních

táborů, neboť „revoluční horlivost“, která v Rakousku daleko předčila první „výstřelky“ v Německu, způsobila, že prakticky všichni prominentní Židé byli zatčeni. Po této zkušenosti již židovští funkcionáři nepotřebovali, aby je Eichmann musel přesvědčovat o výhodách emigrace. Spíše ho hned sami seznámili s obrovskými obtížemi, které stály v cestě. Vedle finančních problémů, které už byly „vyřešeny“, spočívala hlavní obtíž v množství papírů, které musel každý člověk sehnat, než mohl opustit zemi. Každý papír měl časově omezenou platnost, takže dost často první dokumenty prošly dříve, než se žadateli podařilo obstarat poslední. Jakmile Eichmann pochopil, jak celá záležitost funguje, či spíše, proč nefunguje, „poradil se sám se sebou“ a „hned se v něm zrodila myšlenka“, která „by mohla vyhovovat oběma stranám“. Představil si cosi jako „výrobní linku, na jejíž počátek se položí první dokument, postupně další a další papíry, až na samém konci vyjede jako finální produkt cestovní pas“. Taková „výrobní linka“ by se ovšem dala realizovat jen tak, že by všichni na „výrobě“ zúčastnění byrokraté – z ministerstva financí a z daňového úřadu, od policie, ze židovské obce atd. – byli soustředěni pod jednou střechou a museli vyřizovat žádosti přímo na místě, za přítomnosti žadatele. Ten by pak už nemusel běhat z úřadu na úřad, a byl by tím ušetřen také onoho ponižujícího šikanování a placení úplatků. Když bylo všechno zorganizováno a výrobní linka počala hladce a rychle pracovat, „pozval“ si Eichmann na exkurzi židovské funkcionáře z Berlína. Ti byli zděšeni: „Je to jako automatizovaná továrna, jako mlýn spojený s pekárnou. Na jedné straně vstoupí židovský občan, který ještě něco vlastní, továrnu, obchod či bankovní konto.

Projde celou budovou od přepážky k přepážce, z kanceláře do kanceláře, a když vyjde je bez haléře a bez jakýchkoli práv. Zato. má pas, v němž stojí: „Do 14 dnů jste povinen opustit zemi. Pokud tak neučiníte, budete poslán do koncentračního tábora.“

Asi tak nějak probíhala Eichmannem zavedená procedura, až na jeden detail. Židovské vystěhovalce totiž nebylo možno obrát úplně, protože „bez peněz“ by je v tehdejší době žádná země nepřijala. Emigranti potřebovali a také dostávali *Vorzeigegeld*, určitý obnos, kterým se museli vykázat, když žádali o vízum a při pasové kontrole na hranicích přijímací země. Obnos navíc museli předložit v zahraniční měně, s níž však Říše v žádném případě neměla chuť plýtvat pro Židy. Nedostatek deviz nebylo ani možno pokrýt ze židovských pohledávek v zahraničí, neboť ty nebyly snadno k dispozici a navíc se již po řadu let považovaly za nezákonné. Proto Eichmann poslal židovské funkcionáře do zahraničí, aby shromáždili u velkých židovských organizací finanční fondy, které by pak mohla židovská obec prodávat se značným ziskem budoucím vystěhovalcům. Jeden dolar se například prodával za 10 až 20 marek, zatímco jeho cena na finančním trhu činila pouze 4,2 marky. Tímto způsobem získávala židovská obec peníze, jež potřebovala pro nemajetné a pro ty, kdo neměli zahraniční konta, ale také prostředky potřebné pro své vlastní v té době obrovské aktivity. Aby takový obchod uzavřel, musel ovšem ovšem Eichmann čelit značné opozici ze strany úřadů, v jejichž kompetenci byly finanční záležitosti (ministerstvo financí a Říšská banka). Těm totiž nemohlo uniknout, že Eichmannem organizované transakce snižují hodnotu německé marky.

Vychloubavost byla Eichmannovou nectností, která

ho přivedla do zkázy. Když svým lidem v posledních dnech války říkal: „S úsměvem skočím do hrobu, protože vědomí, že mám na svědomí pět milionů Židů [případně „nepřátel Říše“, jak podle vlastních prohlášení Židy vždy nazýval], „mi dává pocit velkého uspokojení“, zase se jenom holedbal. Neskočil nikam, a pokud se týče jeho svědomí, ukázalo se, že v něm neutkvělo ani tak vraždění jako spíše facka, kterou vlepil dr. Löwenherzovi, hlavě vídeňské židovské obce, později jednomu ze svých nejoblíbenějších Židů. (Dr. Löwenherzovi se hned na místě, v přítomnosti svých podřízených, omluvil, ale stejně mu tato malá příhoda nedopřávala klid.) Připsat si na vlastní konto smrt pěti milionů Židů – tak vysoký byl asi úhrn ztrát, které utrpělo evropské židovstvo v důsledku spojeného úsilí všech nacistických úřadů a jednotek – byl nesmysl, což Eichmann musel velice dobře vědět. Přesto opakoval tuto pro něj osudnou větu *ad nauseam* každému, kdo mu byl ochoten naslouchat, dokonce ještě po dvanácti letech v Argentíně, neboť představa, „že by odešel ze scény tímto způsobem“, mu dodávala „neobyčejně povznášející pocit“. (Bývalý legační rada Horst Grell, svědek obhajoby, který znal Eichmanna z Maďarska, vypovídal, že podle jeho mínění se Eichmann vytahoval. Muselo to být jasné i každému, kdo slyšel jeho absurdní tvrzení.) Stejně pustě se chvástal, když tvrdil, že „vynalezl“ systém ghatt nebo že se v něm „zrodila myšlenka“ vyvézt všechny evropské Židy na Madagaskar. Ghetto v Terezíně, na jehož „otcovství“ si Eichmann dělal nárok, bylo založeno v době, kdy ve východních obsazených územích existoval systém ghatt už léta a myšlenka založit určité zvláštní ghetto pro privilegované kategorie Židů pocházela, ostatně jako celý

projekt ghatt, od Heydricha. Plán Madagaskar se zase nejspíš zrodil v kancelářích zahraničního úřadu a také se ukázalo, že Eichmannův přínos pocházel z velké části z hlavy jeho drahého dr. Löwenherze. Tomu totiž Eichmann původně nařídil, aby „dal na papír několik základních myšlenek“ k projektu, jak dopravit po skončení války asi tak čtyři miliony Židů z Evropy pravděpodobně do Palestiny, protože „projekt Madagaskar“ byl přísně tajný. (Když Eichmannovi během výslechu předložili zprávu dr. Löwenherze, přiznal, kdo byl jejím skutečným autorem, a byl to jeden ze vzácných okamžiků, kdy ho viditelně uvedli do rozpaků.)

Eichmannova potřeba silných slov vedla i k jeho zatčení – Měl už toho dost, „být anonymním tulákem mezi světy“. Toto nutkání v něm muselo časem sílit, protože neměl na práci nic, čeho by si cenil, a také proto, že ho poválečná doba zahrnula nečekaným věhlasem.

Chvástavost je však dosti rozšířená nectnost. Specifičtější a větší roli hrála jiná Eichmannova charakterová vada: jeho téměř naprostá neschopnost podívat se na cokoli z hlediska druhého člověka. Zřetelně vycházela najevo, když líčil svou vídeňskou epizodu. On, jeho lidé a Židé „táhli za jeden provaz“. Kdykoli se objevily těžkosti, běhali za ním židovští funkcionáři a „vylévali si mu srdce“, říkali mu o všech „těžkostech a strastech“ a žádali ho o pomoc, kterou jim nikdy neodmítl. Židé si „přáli“ emigrovat a on, Eichmann, tady byl, aby jim pomohl, neboť shodou okolností ve stejné době vyjádřilo toto přání mít svou Říši *judenrein* i nacistické vedení. Tato dvě přání byla ve vzájemném souladu a on, Eichmann, uměl „vyhovět po právu oběma stranám“. Když se tato část příběhu projednávala

při procesu, neuhnul Eichmann od své verze ani o milimetr a nanejvýš připustil, že když se dnes „časy tak změnilly“, Židé by již nebyli rádi, aby připomínal dobu, kdy s ním „táhli za jeden provaz“. A že tedy nebude jejich „city zraňovat“.

Německý text Eichmannova policejního výslechu – který trval od 29. května 1960 do 17. ledna 1961, byl zaznamenán na magnetofon a po přepisu stránku po stránce Eichmannem korigován a signován – pro psychologa představuje učiněný zlatý důl. Musí však být schopen pochopit podivnou věc: v Eichmannově podání hrůza často nepůsobí děsivě a může být nejen absurdní, ale až komická. Některé partie této komedie – ty, jež zrcadlí Eichmannův heroický, leč neúspěšný zápas s německým jazykem – jsou do angličtiny nepřevoditelné. Vysloveně směšně působí jeho oblíbený výraz „okřídlená slova“ (*Geflügelte Worte* – v běžné němčině označující známé citáty z klasiků), zde však se vztahující k frázím (*Redensarten*) a sloganům (*Schlagworte*). Ke komické situaci došlo i při křížovém výslechu k Sassenovým dokumentům, který v němčině vedl předsedající soudce. Eichmann chtěl naznačit, že se nedal, když ho chtěl Sassen přimět, aby svým příběhům dodal více šťávy, a použil obratu „*kontra geben*“ dát si kontra. Soudce Landau, zřejmě neznalý tajů karetních her, výrazu nerozuměl, ale Eichmanna při nejlepší vůli nenapadlo, jak to říci jinak. Matně pocítil, že tu naráží na určitý vlastní nedostatek, který mu asi dělal potíže už ve škole – zřejmě šlo o lehkou afázii –, a omlouval se: „Mou jedinou řečí je úřední jazyk [*Amtssprache*].“ Eichmann přijal tento způsob vyjadřování za svůj, protože od mládí prostě nebyl s to sestavit jedinou větu, která by nebyla klišé. (Právě tato klišé psychiatři shledali tak „normální“

a „žádoucí“? Jsou toto ony „pozitivní ideje“, které kněz doufá nalézt u těch, o jejichž duše pečuje? Nejvhodnější příležitost, kdy Eichmann mohl v Jeruzalémě ukázat tuto „pozitivní“ stránku svého charakteru, se naskytla, když mu mladý policejní důstojník, který měl na starosti jeho mentální a psychickou pohodu, přinesl Nabokovovu *Lolitu*, aby se odreagoval. Po dvou dnech Eichmann knihu vrátil, viditelně rozhořčen: „Nechutná kniha“ – „*Das ist aber ein sehr unerfreuliches Buch*“ – řekl svému dozorcí.) Soudci měli zajisté pravdu, když nakonec řekli obžalovanému, že všechno, co před soudem uvedl, byly jen „prázdné řeči“. Mylně však věřili, že tato prázdnota byla předstíraná a že obžalovaný tak chtěl skrýt své myšlenky, jež byly sice hanebné, ne však bezobsažné. Tomu totiž odporuje zarážející přesnost, s níž Eichmann i při své jinak velice špatné paměti opakoval slovo za slovem tytéž fráze a tatáž vlastní klišé – když se mu podařilo někdy sestavit vlastní větu, opakoval ji tak dlouho, až z ní klišé vzniklo kdykoli přišla řeč na věci nebo na události, které mu připadaly důležité. Ať už psal paměti v Argentině nebo v Jeruzalémě, ať mluvil s vyslychajícím policejním úředníkem nebo před soudem, pořád říkal totéž a užíval při tom stále stejná slova. Čím déle ho člověk poslouchal, tím se stávalo zřejmější, že jeho neschopnost vyjadřování velmi úzce souvisí s jeho neschopností *myslet*, zejména myslet z pozice někoho druhého. Dohovor s Eichmannem byl nemožný nikoli proto, že lhal, nýbrž proto, že proti slovům, proti přítomnosti druhých a vlastně proti skutečnosti vůbec, ho chránil naprosto neproniknutelný krunýř.

I když ho po osm měsíců židovský policista při téměř každodenních výsleších konfrontoval se skutečností,

Eichmann neměl vůbec žádné zábrany zdlouhavě a opakovaně vysvětlovat, proč to u SS nedotáhl přes veškeré úsilí ještě výš a že na tom žádnou vinu nenese. Udělal pro to opravdu všechno, dokonce prý požádal o přeložení na frontu: „Půjdu na frontu, řekl jsem si, protože tam se plukovníkem [*Standartenführer*] stanu rychleji.“ Před soudem naopak tvrdil, že žádal o přeložení proto, aby unikl svým vražedným povinnostem. Nijak však na této verzi netrval a bůhvíproč nebyl při procesu konfrontován s výroky, které pronesl před kapitánem Lessem, jemuž také svěřil, že v březnu 1941 doufal, že bude zařazen k právě zakládáným *Einsatzgruppen*, mobilním mordkomandům na východní frontě, protože v té době byl jeho vlastní úřad „mrtvý“: s emigracemi se už přestalo a deportace se dosud nerozjely. A nakonec ještě vyšla najevo jeho největší ctižádost – být povýšen na místo policejního šéfa v nějakém německém městě – a z toho také nic nebylo. Tyto pasáže výslechu působí vysloveně komicky, vypovídá zde člověk skálopevně jistý, že svým líčením vyvolá „normální lidský“ soucit s tím, kdo měl pořád tak strašnou smůlu. „Cokoli jsem připravoval a plánoval, všechno dopadlo špatně, moje osobní záležitosti i moje letitá snaha dostat pro Židy nějaké území. Nerozumím tomu. Můj život jako by byl začarován. Cokoli jsem si přál a chtěl a plánoval, všechno mi osud nějak překazil, jako by na všem ležela nějaká zlá kletba. Nic mi prostě nevyšlo, ať se jednalo o cokoli.“ Když se kapitán Less zeptal na něco z toho, co proti němu pravděpodobně lživě dosvědčil jakýsi bývalý plukovník SS, Eichmann se přímo zajíkl hněvem a vykřikl: „To tedy zírám! Jak se vůbec někdo takový mohl stát *Standartenführerem SS*! To tedy zírám! To je neuvěřitelné.“

Nevím, co bych k tomu řekl.“ Nikdy však tyto věci neřikal vyzývavě, jako by ještě i nyní chtěl obhajovat normy, podle nichž žil v minulosti. Stačila pouhá slova jako „SS“, „kariéra“ či „Himmler“ (stále ho tituloval říšský vedoucí SS a šéf německé policie, ač si ho nijak zvlášť nevážil) a jakýsi neměnný a naprosto spolehlivý mechanismus se dal do pohybu. Nenarušila ho ani přítomnost kapitána Lesse, německého Žida, kterého určitě ani ve snu nenapadlo, že by kariéra příslušníků SS závisela na jejich vysokých morálních kvalitách.

A pak se náhle směšnost změní v horor a produkuje historky, o jejichž autentičnosti asi nelze pochybovat, jež jsou tak morbidně komické, že by je nevymyslel ani nejpřesvědčivější surrealista. Jedna z těchto historek, kterou Eichmann vyprávěl během policejního výslechu, se týkala nešťastného komerčního rady Storfera, jednoho z představitelů židovské obce ve Vídni. Rudolf Höss, velitel tábora v Osvětimi, poslal Eichmannovi telegram, ve kterém ho informoval, že Storfer, který se tam dostal s transportem, naléhavě žádá o setkání. „A tak jsem si řekl, dobrá, ten člověk se přece vždycky choval slušně a stojí za to, abych mu věnoval svůj čas... Zajedu tam a uvidím, co se s ním děje. A zajdu taky za Ebnerem. [Ebner byl v té době šéfem vídeňského gestapa.] Ebner mi povídá – pamatuji se na to dnes už jen matně – ‚kdyby Storfer neudělal takovou hloupost. Schovával se před námi a chtěl asi utéct.‘ Něco takového. A policie ho prostě zatkla a poslala do koncentračního tábora, a podle rozkazu říšského vedoucího [Himmlera] ten, kdo tam jednou byl, se už nikdy nesměl dostat ven. Nedalo se nic dělat, ani dr. Ebner ani já ani kdokoli jiný už s tím nic nesvedl. Jel jsem tedy do Osvětimi a požádal Hösse,

abych mohl Storfera vidět. ‚Ano, ano,‘ povídá Höss, ‚je zařazen v jednom z pracovních bloků.‘ Se Storferem jsme pak měli normální, takové lidské setkání. Řekl mi o všem, co ho trápí a jaké má starosti. A já mu řekl: ‚Ale no tak, můj milý dobrý Storfer [Ja mein lieber guter Storfer], tu to máme! Je to ale smůla!‘ A ještě jsem mu řekl: ‚Podívejte se, já vám skutečně nemohu nijak pomoci, protože podle rozkazu říšského vedoucího vás odtud nemůže dostat vůbec nikdo. Dr. Ebner vás odtud taky nedostane. Slyšel jsem, že jste udělal hloupost, že jste se schovával nebo se snažil upláchnout. To jste přece zrovna vy vůbec neměl zapotřebí.‘ [Eichmann měl na mysli, že na Storfera jako na židovského funkcionáře se deportace nevztahovala.] Už ani nevím, co mi na to řekl. A pak jsem se ho ještě zeptal, jak se má. A on řekl, ano, a ptal se, zda by nemohl být osvobozen od práce. Byla to těžká práce. A pak jsem řekl Hössovi: ‚Práce – Storfer přece nemusí pracovat.‘ Höss ale odpověděl: ‚Tady musí pracovat všichni.‘ A já na to: ‚Dobře. Napíšu mu potvrzení, že by mohl zametat a uhrabovat cestičky ze škváry‘ které byly v zahradě před komandaturou – ‚a že by si mohl, když bude chtít, sednout s koštětem na lavičku.‘ A Storferovi jsem řekl: ‚Bude to tak v pořádku, pane Storfer? Vyhovuje vám to?‘ Byl velmi rád, podali jsme si ruce, pak dostal koště a posadil se na svou lavičku. Pocítil jsem hlubokou vnitřní radost, že jsem mohl alespoň vidět toho muže, s nímž jsem tolik let pracoval, a že jsem s ním mohl mluvit.“ Šest týdnů po tomto normálním lidském setkání byl Storfer mrtev. Neposlali ho do plynu, ale zastřelili.

Co to tedy je – učebnicový příklad nepoctivosti, patologické prolhanosti kombinované s naprostou

stupiditou? Nebo prostě obvyklý případ zatvrzelého a nepolepšitelného zločince, který si nemůže dovolit pohlédnout skutečnosti do tváře, protože jeho vlastní zločin se již stal její neodmyslitelnou součástí? (Dostojevskij se jednou zmínil ve svých zápiscích, že na Sibíři mezi stovkami vrahů, násilníků a lupičů nebyl jediný, kdo by byl ochoten připustit, že se dopustil něčeho špatného.) Avšak Eichmannův případ byl jiný než případ obyčejného zločince, který se může před skutečností nezločineckého světa účinně skrýt pouze v úzkém kruhu svého gangu. Naproti tomu Eichmann, když se chtěl ujistit, že si nic nenalhává a že nepodléhá sebeklamu, nepotřeboval jic jiného než se přenést do nedávné minulosti, kdy mezi ním a okolním světem vládla naprostá shoda a harmonie. Vždyť týmiž sebeklamy, nepravdami a hloupostmi, které ještě šestnáct let po pádu Říše ovládaly Eichmannovu mysl, byla tehdy před skutečností chráněna i celá německá společnost, to jest na osmdesát milionů lidí. Tyto lži se rok od roku měnily, často si vzájemně odporovaly a navíc nebyly pro všechny stejné: jiné byly pro ty či ony složky stranické hierarchie, jiné pro obecný lid. Sebeobelhávání se zkrátka stalo všeobecným zvykem, jakýmsi předpokladem, aby člověk vůbec přežil. Dokonce ještě dnes, osmnáct let po pádu nacistického režimu, kdy obsah těchto lží už dávno upadl v zapomnění, je občas obtížné nevěřit, že se prolhanost stala integrální součástí německého národního charakteru. Za války bylo nejúčinnější lží heslo o „osudovém boji německého národa“ [*der Schicksalskampfdes deutschen Volkes*] ražené Hitlerem či Goebbelsem. Umožňovalo sebeklam německé mysli hned trojím způsobem. Za prvé vytvářelo iluzi, že tato válka není jen obyčejnou válkou. Za druhé, že

ji nezačali Němci, nýbrž osud sám. A za třetí, že se stala otázkou života či smrti německého národa, jenž musí zničit své protivníky, nemá-li být vyhlazen sám.

Eichmannova překvapující ochota, s níž přiznával v Argentině i v Jeruzalémě své zločiny, nepřamenila ani tak z jeho zločineckého sklonu obelhávat sebe sama, jako spíše z ovzduší systematické prolhanosti, které vytvářelo všeobecnou a všeobecně akceptovanou atmosféru třetí říše. „Samozřejmě“ hrál určitou roli při vyhlazování Židů. „Samozřejmě“ by se Židé nedostali na ta jatka, kdyby je tam nebyl „odtransportoval“. „K čemu se tedy vlastně mám přiznávat?“ ptal se. „Nyní“, pokračoval, „bych se rád se [svými] někdejšími nepřáteli smířil.“ Tuto touhu sdílel nejen s Himmlerem, jenž se obdobně vyjadřoval v posledním roce války, či s předákem Pracovní fronty Robertem Leyem (který ještě než spáchal sebevraždu v Norimberku, navrhl vytvořit jakýsi „smiřovací výbor“ z nacistů odpovědných za masakry a z Židů, kteří přežili), ale také, což bylo neuvěřitelné, s mnoha obyčejnými Němci, kteří se prý na konci války vyjadřovali přesně stejně. Toto pobuřující klišé, stejně prázdné jako všechny propagandistické fráze předchozích dvanácti let, nebylo však vnucováno lidem shora. Stvořili si je pro své potřeby sami. „Zvláštní pocit povznesení“, jenž uchvacoval každého v momentě, kdy si takto slovně ulevil, byl přímo viditelný.

Eichmannova mysl byla podobnými sentencemi naplněna po okraj. Pokud šlo o to, co se skutečně stalo, ukázala se jeho paměť naprosto nespolehlivá. V jednom ze vzácných okamžiků, kdy se soudce Landau opravdu rozčílil, zeptal se obžalovaného: „Na co si tedy vůbec pamatujete?“ (tj. pokud si nevzpomínáte na rozhovory při konferenci ve Wannsee,

kde se probíraly různé metody hromadného zabíjení). Eichmannova odpověď byla případná: Přesně se pamatuje na to, jak postupoval ve služebním žebříčku. Tyto mezníky se ovšem s důležitými momenty v dějinách vyhlazování Židů nutně neshodovaly a samozřejmě už neměly vůbec nic společného s okamžiky historických zvrátů. (Vzpomenout si na přesné datum vypuknutí války či německé invaze do Ruska vždy činilo Eichmannovi potíže.) Naopak, a to bylo příznačné, ani jedinou frází, která mu v té či jiné situaci dodávala „pocit povznesení“, Eichmann nezapomněl. Kdykoli se soudci při křížovém výslechu snažili apelovat na jeho svědomí, setkávali se v první řadě právě s tímto „povznesením“. Ukázalo se, že obžalovaný měl připraveno speciální povznášející klišé pro každý úsek svého života, na vše, co kdy dělal. Toto poznání bylo současně děsivé a matoucí. Eichmanna ani ve snu nenapadlo, že by mohl být nějaký rozpor mezi obratem „s úsměvem skočím do vlastního hrobu“, který zněl přiměřeně na konci války, a jeho pozdější, stejně radostně projevovanou ochotou „veřejně se oběsit jako odstrašující příklad pro antisemity celého světa“. Za daných okolností totiž oba výroky plnily tutéž funkci, to jest povznášely ho.

Tyto Eichmannovy návyky působily během procesu značné potíže – ne však jemu, spíše těm, kteří přišli, aby ho obžalovali, hájili, soudili a psali o něm reportáže. Základním problémem při všech těchto činnostech bylo brát ho vážně. To však bylo velmi obtížné, pokud se člověk nechtěl spokojit s nejjednodušším způsobem, jak vyřešit rozpor mezi nevypověditelnou hrůzou spáchaných činů a nepopíratelnou směšností jejich pachatele, to jest prohlásit ho za prohnaného lháře. Tím totiž Eichmann rozhodně

nebyl. Jeho vysvětlení tohoto rozporu vlastní osoby je, opět mírně řečeno, nadnesené: „Jednou z mála vloh, jíž mě osud obdařil, je říkat vždy, pokud to závisí na mně, pravdu.“ Ani tento talent se však u něj neprojevil teprve nyní, kdy ho žalobce chtěl vinit ze zločinů, které nespáchal. V chaotických a nesouvislých poznámkách, které si udělal ještě v Argentině jako přípravu na interview se Sassenem, kdy se, jak poznamenal, „dosud těšil plné fyzické i psychické svobodě“, je zanesena pateticky groteskní výzva „budoucím historikům“, aby byli „dostatečně objektivní a nesešli z cesty pravdy, která je zde zaznamenána“! Každá řádka tohoto výplodu totiž svědčí o naprosté nevědomosti o čemkoli, co technicky či administrativně přímo nesouviselo s jeho prací, a navíc se zde jasněji než jinde ukazuje, jak mimořádně špatná byla jeho paměť.

I když se prokurátor snažil dokázat opak, každý mohl vidět, že tento muž není žádné „monstrum“. Naopak, bylo velice těžké ubránit se podezření, že je to šašek. A protože takové podezření mohlo celý proces zpochybnit a působit nesnesitelně při konfrontaci s utrpením, jež Eichmann a jemu podobní způsobili milionům lidí, zůstal tento rys jeho osobnosti nepovšimnut a bez komentáře. Vždyť co si počít s člověkem, který nejdříve s velkým důrazem prohlašuje, že se ve svém zmarněném životě naučil jedinému, totiž tomu, že se nikdy nemá přísahat? („Dnes by mě již nikdo, ani žádný soudce, nemohl přimět k tomu, abych něco odpřisáhl, abych něco vyslovil pod přísahou, jako svědek. Odmítám to. Odmítám to z morálních důvodů. Neboť má zkušenost mi říká, že pokud člověk zachovává přísahu, přijde den, kdy musí přijmout z ní plynoucí důsledky. Pevně jsem se rozhodl, jednou provždy, že žádný

soudce na světě či jakákoli jiná autorita již nebude s to přimět mě k tomu, abych přísahal, abych svědčil pod přísahou. Dobrovolně to neudělám a přinutit se k tomu nenechám.“) Co si s ním počít, když pak na výslovný dotaz, zda při tom, až bude podávat svědectví na svou vlastní obranu, chce tak činit „pod přísahou či bez ní“, bez okolků prohlásil, že chce raději svědčit pod přísahou? Nebo když opakovaně a s velkým citovým pohnutím ujišťoval soud tak jako dříve policejního vyšetřovatele, že na rozdíl od všech ostatních nacistů je připraven nést následky, že mu na vlastním životě nezáleží, milost neočekává, ani o ni nebude žádat, neboť „mu nepatří“ – a pak, na radu svého obhájce, podá obvyklou, vlastnoručně napsanou žádost o milost?

U Eichmanna to byly jen proměnlivé nálady. Když se mu k momentální povznesené náladě podařilo najít příslušnou povznášející frázi, ať si ji vybavil z paměti nebo improvizoval, byl zcela spokojen a případné „nedůslednosti“ pominul, nebo je vůbec nepostřehl. Uvidíme, že tato děsivá schopnost utěšovat se pomocí klišé ho neopustila ani v hodině smrti.

IV. První řešení: vyhánění

Kdyby šlo o běžný případ, kde se střetává obžaloba s obhajobou o výklad předložených fakt, kde dvě strany bojují o satisfakci, bylo by možné obrátit se nyní k verzi obhajoby a začít zjišťovat, zda na Eichmannově groteskním líčení jeho vídeňských aktivit nebylo víc, než se mohlo zdát na první pohled; zda by nešlo najít hlubší zdůvodnění než prohanost jednotlivce pro způsob, kterým překrucoval skutečnost. Fakta, za něž měl být Eichmann pověšen, byla prokázána „nade vši pochybnost“ již dávno před počátkem procesu a všem, kteří se zabývali studiem nacistického režimu, byla dobře známa. Je pravda, že dodatečná fakta, která se státní zástupce pokoušel předložit, byla zčásti zahrnuta do rozsudku, ale ta by se v žádném případě nejevila jako „prokázaná nade vši pochybnost“, kdyby obhajoba předložila během jednání vlastní důkazy. Žádná reportáž o Eichmannově případě – oddělme jej nyní od procesu – by nebyla úplná, kdyby se také nevěnovala určitým faktům, která se dr. Servatius rozhodl ignorovat, i když byla dobře známa.

V první řadě to platí o Eichmannově zcela zmateném obecném pohledu i o jeho konfuzní ideologii, týkající se „židovské otázky“. Během křížového výslechu Eichmann řekl předsedajícímu soudci, že ve Vídni považoval Židy za protivníky, s nimiž bylo potřeba nalézt oboustranně přijatelné a pro obě strany spravedlivé řešení.

„Usiloval jsem o takové řešení, které by jim poskytlo pevnou půdu pod nohama, aby konečně měli své vlastní místo na zemi, místo, které by jim patřilo. Pracoval jsem s nadšením ve směru takového řešení. Spolupracoval jsem rád a s chutí, abychom

se k takovému řešení přiblížili. Odpovídalo totiž tomu, oč usilovali i Židé samotní, a proto jsem je považoval za nejlepší způsob řešení této věci.“

Zde se skrýval pravý důvod, proč se všichni „dali dohromady“, proč se jejich práce „zakládala na vzájemnosti“. V zájmu Židů bylo, ač to možná všichni dosud nechápali, dostat se ven ze země. „Bylo potřeba jim pomoci, bylo potřeba pomoci těmto funkcionářům jednat, a právě to jsem dělal.“ Jestliže židovští předáci byli „idealisté“, to jest sionisté, Eichmann je respektoval, jednal s nimi jako rovný s rovnými, naslouchal všem jejich „stížnostem a žádostem o podporu“, „dodržoval své sliby“, jak jen mohl. „Lidé mají nyní sklon na to zapomínat“. Kdo jiný než on, Eichmann, zachránil stovky tisíc Židů? Co jiného než jeho velká horlivost a organizační talent jim umožnilo včas uprchnout? To, že se přibližuje konečné řešení, mohl předvídat jen velice těžko, ale to, že je zachraňoval, je „fakt“. (V interview, které poskytl během procesu ve Spojených státech Eichmannův syn, se reportéři dozvěděli přesně totéž. Zřejmě to byla rodinná legenda.)

Z určitého hlediska lze chápat, proč obhájce neučinil nic, aby Eichmannovu verzi jeho vztahů se sionisty podpořil. Eichmann dodával, na příklad v interview se Sassenem, že „své jmenování nepřijal lhostejně, jako osel, vedený na ohlávce do stáje“; že se velmi lišil od oněch kolegů, kteří „nikdy nečetli základní práci o daném problému“ [tj. Herzlův *Der Judenstaat*], nikdy se jím nepropracovali, nikdy jej se zájmem nestrávili, tudíž jim chyběl vnitřní vztah k práci. Nebyli ničím jiným než kancelářskými rutinéry, řídili se paragrafy a instrukcemi, o nic jiného se nezajímali, a tudíž byli oněmi „malými kolečky“ mechanismu, tedy přesně tím, čím byl

podle obhajoby Eichmann sám. Jestliže nemělo být řečeno nic víc než to, že bezmyšlenkovitě plnili Vůdcovy rozkazy, pak malými kolečky byli všichni. Prý ani Himmler, jak se dozvídáme od jeho maséra Felixe Kerstena, neuvítal konečné řešení s velkým nadšením, a jak Eichmann ujišťoval policejního vyšetřovatele, Heinrich Müller, jeho nadřízený, by také nikdy nenavrhol nic tak hrubého jako „fyzickou likvidaci“. V Eichmannových očích byla teorie malých koleček zcela nepatřičná. Určitě nebyl tak velký, jak se ho snažil vylíčit pan Hausner. Koneckonců nebyl Hitler a ostatně nemohl srovnávat svou důležitost, pokud jde o řešení židovské otázky, s Müllerem, Heydrichem nebo Himmlerem. Megalomanií Eichmann netrpěl. Ovšem tak malý, jak by ho chtěla mít obhajoba, zas rozhodně nebyl.

Způsob, jak Eichmann překrucoval skutečnost, byl hrozný vzhledem ke hrůzám, které obsahovala, v zásadě se však příliš neodlišoval od toho, co bylo v poválečném Německu dost běžné. Je tu příklad Franze Josefa Strausse, bývalého ministra obrany, který nedávno vedl v rámci volební kampaně útok proti Willymu Brandtovi, nyní západoberlínskému starostovi, avšak v době hitlerovského režimu uprchlíkovi v Norsku. Strauss Brandtovi úspěšně pohrozil otázkou, jíž se okamžitě dostalo široké publicity: „Co jste dělali po těch dvanáct let, kdy jste byl mimo Německo? Co jsme dělali my tady, to víme.“ Strauss se tak mohl zeptat zcela beztrestně, aniž by kdokoli pozvedl obočí a připomněl členu bonnské vlády, že to, co dělali během těchto let Němci v Německu, se skutečně stalo notoricky známé. Táž „nevinnost“ promluvila i v nedávné poznámce, kterou pronesl respektovaný a respekt si zasluhující německý literární kritik, který zřejmě nikdy nebyl členem nacistické

strany. Posuzoval studii zabývající se literaturou třetí říše a napsal, že její autor patří k oněm „intelektuálům, kteří nás na úsvitu barbarské éry bez výjimky opustili“. Zmíněný autor byl ovšem Žid, byl nacisty vyhnán a naopak byl spíše sám opuštěn Němci, tj. lidmi jako pan Heinz Beckmann z *Rheinischer Merkur*. Už samo slovo „barbarství“, které dnes Němci tak často užívají, hovoří-li o hitlerovském období, zakrývá, jak to bylo doopravdy. Jako by židovští i nežidovští intelektuálové uprchli ze země proto, že v ní nevládly dostatečně „vytříbené“ mravy.

Eichmann, i když byl mnohem méně vytříben než státníci a literární kritici, se na druhé straně mohl odvolat na určitá neoddiskutovatelná fakta, aby podpořil svou verzi událostí. Nesměl by mít ovšem tak špatnou paměť a obhajoba by mu bývala musela být aspoň trochu nápomocná. Neboť „je nade vši pochybnost, že nacionální socialisté v prvních fázích své židovské politiky považovali za správné sionismus podporovat“ (Hans Lamm), a právě v tomto údobí také Eichmann získával první zkušenosti se Židy. V žádném případě nebyl jediný, kdo bral tento „pozitivní postoj k sionismu“ vážně. I sami němečtí Židé si mysleli, že postačí, když budou čelit „asimilaci“ novou vlnou „disimilace“, a houfně vstupovali do řad sionistického hnutí. (Žádná věrohodná statistika zachycující tento vývoj není k dispozici, ale odhaduje se, že náklad sionistického týdeníku *Die Jüdische Rundschau* se zvýšil v prvních měsících Hitlerova režimu zhruba z pěti až sedmi tisíc na téměř čtyřicet tisíc. Je také známo, že v letech 1935-1936 získaly sionistické organizace od různých dárců trojnásobek toho, co si připsaly na konto v letech 1932-33, i přesto, že židovská populace

byla mezitím výrazně zredukována početně a také silně ochuzena.) Z toho ovšem nutně neplyne, že si Židé přáli vystěhovat se do Palestiny. Byla to spíše věc cti: „Nos ji hrdě, žlutou hvězdu!“ byl velmi populární slogan ražený Robertem Weltschem, šéfredaktorem listu *Die Jüdische Rundschau*, vyjadřující pohnutou atmosféru oněch dnů. Polemické ostří tohoto sloganu, jenž byl de facto odpovědí na Den bojkotu (1. duben 1933) – o šest let dřív, než nacisté skutečně Židy donutili nosit ono označení, žlutou šesticípou hvězdu na bílém poli – však směřovalo spíše proti „asimilacionistům“ a proti všem lidem, kteří se odmítali smířit s novým „revolučním vývojem“ a byli „vždy opoždění“ (*die ewig Gestrigen*). Při procesu tento slogan připomínali značně emotivně němečtí svědkové. Zapomněli se ovšem zmínit, že sám Robert Weltsch, vysoce uznávaný novinář, nedávno prohlásil, že kdyby byl schopen předvídat, k čemu dojde, nikdy by svůj slogan nepoužil.

Odhlédneme-li od všech sloganů a ideologických půtek, šanci jednat s německými úřady měli jedině sionisté, a to byla empirie těchto let. Jejich hlavní konkurent mezi židovskými spolky a organizacemi, Ústřední sdružení německých občanů židovské víry, k němuž se tehdy hlásilo 95% organizovaných Židů v Německu, určovalo ve stanovách jako svůj hlavní úkol „boj proti antisemitismu“. Touto tezí se sdružení náhle stalo organizací „státu nepřátelskou“ a bylo by opravdu pronásledováno – což nebylo –, kdyby se odvážilo dělat to, co takto definovaný úkol předpokládal. V počátečních letech chápali sionisté Hitlerův nástup k moci jako „rozhodující porážku asimilacionismu“. Proto také mohli, aspoň na čas, souhlasit s tím, že v určitých věcech, které nebyly

kriminální povahy, lze s nacistickými úřady spolupracovat. Zároveň věřili, že „disimilace kombinovaná s emigrací mladé židovské generace“ a také, jak doufali, emigrace židovských kapitalistů do Palestiny, by mohla přinést „vzájemně přijatelné a také spravedlivé řešení“. Podobný názor však současně zastávali i mnozí němečtí oficiální činitelé a vůbec se zdá, že tento způsob hovoru o židovské otázce byl až do samého konce dost běžný. V dopise, jehož autorem je německý Žid, který přežil Terezín, stojí, že do všech vedoucích míst v *Reichsvereinigung* jmenovali nacisté sionisty (zatímco autentická židovská *Reichsvertretung* se skládala jak ze sionistů, tak i nesionistů). Nacisté totiž sionisty považovali za „slušné“ Židy, neboť sionisté mysleli v „národních“ pojmech“. Samozřejmě nikdo z nacistických prominentů se veřejně nikdy v tomto smyslu nevyjádřil. Od samého počátku až do konce byla nacistická propaganda tvrdě a nekompromisně antisemitská, ale nic se nebralo doslova, a lidé, kteří dosud neměli žádnou zkušenost s totalitním způsobem vlády, považovali všechny silácké výroky za „pouhou propagandu“. V počátečním údobí platila mezi německými úřady a Židovskou agenturou pro Palestinu *Haavara* vzájemně velice výhodná dohoda o finančním převodu, podle níž mohl emigrant do Palestiny vložit své peníze do německého zboží, za které pak dostal po příjezdu britské libry. Tento převod se brzy stal jediným legálním způsobem, jak židovští emigranti mohli své peníze vyvézt. (Jinou možností bylo otevřít si vázaný účet, který byl likvidní v cizině, ovšem s padesáti až pětadevadesátiprocentní ztrátou. Následkem toho ve třicátých letech, kdy američtí Židé vyvinuli velké úsilí, aby zorganizovali bojkot německého zboží, byla celá Palestina

zaplavena všemi možnými výrobky s označením „made in Germany“.)

Velice důležití byli pro Eichmanna palestinští emisaři, kteří se z vlastní iniciativy obrátili na gestapo a SS, aniž měli pověření od německých sionistů či od Židovské agentury pro Palestinu, a nabídli pomoc při nelegální emigraci Židů do Brity ovládané Palestiny. Gestapo i SS jejich iniciativu uvítaly. Emisaři vyjednávali ve Vídni s Eichmannem a podávali o něm hlášení, že byl velmi „zdvořilý“, že je to „neagresivní typ“ a že jim dokonce poskytl objekty, kde mohli vybudovat výcvikové tábory pro potenciální imigranty. („V jednom případě získal potřebné prostory pro výcvikové středisko pro mladé Židy tak, že donutil odejít z kláštera skupinu jeptišek.“ Jindy zase vypravil „zvláštní vlak se skupinou emigrantů, o níž se dobře vědělo, že míří do sionistických výcvikových táborů v Jugoslávii, tuto skupinu provázeli němečtí úředníci až na hranice, aby osobně dohlédli na hladké hraniční odbavení“.) Podle líčení, které podali Jon a David Kimcheovi (*The Secret Roads: The „Illegal Migration of a People“ 1938-1948*, Londýn, 1954), „se jednalo o naprostou a velkorysou spolupráci všech hlavních účastníků“, a tito lidé z Palestiny se vyjadřovali způsobem, který byl Eichmannovu myšlení velice blízký. Do Evropy přijeli z pověření palestinských osad a záchranné akce je nikterak nezajímaly. „To nebyla jejich věc.“ Chtěli si vybrat „vhodný materiál“ a jejich úhlavním nepřítelem – až do doby, než se rozběhl vyhlazovací program – nebyli ti, kdo neúnosně Židům ztěžovali život v jejich staré vlasti, Německu nebo Rakousku, ale ti, kdo jim bránili vycestovat do nové domoviny. Tímto nepřítelem jistě nebylo Německo, ale Velká Británie. S německými

úřady mohli na rozdíl od místních Židů skutečně vyjednávat jako rovný s rovným, protože byli pod ochranou mandátní mocnosti. Patřili pravděpodobně k prvním Židům, kteří hovořili otevřeně o oboustranných zájmech, a byli zcela určitě první, kdo dostali souhlas, aby si v židovských koncentračních táborech „vybrali mladé Židy jako potenciální osadníky“. Pochybné důsledky takové dohody pro budoucnost jim ovšem nedocházely. Avšak i oni sami se jaksi domnívali, že výběr těch, kdo jsou mezi Židy určeni k přežití, by měl zůstat v židovských rukou. Právě tato zásadní chyba v úsudku pak vedla k situaci, kdy nevybraná většina Židů se ocitla v konfrontaci se dvěma protivníky – nacistickými úřady i úřady židovskými. Pokud jde o tuto židovskou epizodu, Eichmannovo následné tvrzení, že zachránil život stovkám tisíců Židů, kterému se u soudu všichni vysmívali, má podporu v úsudku židovských historiků bratrů Kimcheových: „A tak začalo to, co nutně bylo jednou z nejparadoxnějších epizod celého období nacistického režimu: muž, který měl vejít do historie jako jeden z největších vrahů židovského národa, se stal aktivním účastníkem při operaci, která se realizovala k záchraně evropských Židů.“

Bylo Eichmannovým problémem, že si nepamatoval žádná fakta, která by mohla podpořit jeho neuvěřitelnou verzi alespoň minimálně. Jeho slovný obhájce asi stejně ani nevěděl, že vůbec nějaká taková fakta existují. (Dr. Servatius mohl povolat jako svědky obhajoby bývalé agenty *Alija Bet*, jak se organizace pro ilegální imigraci do Palestiny nazývala. Jistě si na Eichmanna pamatovali a žili nyní v Izraeli.) Eichmannova paměť fungovala, jen pokud šlo o věci, které měly přímý vliv na jeho kariéru: a tak si pamatoval, jak v Berlíně přijal

palestinského emisara, který ho informoval o životě v nových židovských osadách. Emisara pozval Eichmann dokonce dvakrát na večeři a v závěru jeho návštěvy od něj obdržel pozvání k návštěvě Palestiny, aby mu Židé ukázali svou zemi. Eichmann byl navýsost potěšen; žádný jiný nacistický funkcionář neměl možnost cestovat „do tak vzdálených krajin“. A také získal pro tuto cestu povolení. V rozsudku z toho vyvodili, že tam Eichmanna vyslali za „účelem špionáže“, což byla bezpochyby také pravda, ale vůbec to nebylo v rozporu s líčením, které Eichmann sdělil policii. Cesta ovšem nepřinesla prakticky žádný výsledek. Eichmann spolu s jedním novinářem ze svého úřadu, jistým Herbertem Hagenem, měli právě tolik času, aby vystoupili v Haifě na horu Karmel. Pak byli britskými úřady deportováni do Egypta a vízum do Palestiny jim bylo zrušeno. Jak Eichmann uváděl, v Káhiře ho přišel navštívit „člověk z Hagany“, židovské vojenské organizace, která se posléze stala jádrem budoucí izraelské armády. To, co jim tento člověk údajně sdělil, se posléze stalo obsahem jeho „veskrze negativní zprávy“, kterou museli Eichmann a Hagen sepsat na základě rozkazu nadřízených z čistě propagačních důvodů, a které se dostalo také náležité publicity.

Kromě těchto drobných úspěchů si Eichmann pamatoval pouze nálady a hesla, která si s nimi spojoval. K cestě do Egypta došlo v roce 1937, a to bylo ještě před Eichmannovým působením ve Vídni. Z Vídne si Eichmann pamatoval pouze všeobecnou atmosféru a to, jak „povzneseně“ se tam cítil. Vzhledem k překvapivé virtuozitě, s níž si jednou provždy podržoval v paměti všechny své stavy a s nimi korespondující slogany a hesla, bez ohledu na to,

že tato hesla přestala rezonovat s novou érou, která vyžadovala jiné nálady a jiné „povznášející fráze“ – během policejního vyšetřování Eichmann tuto virtuozitu předváděl neustále – Jsme málem náchylní věřit, že to mýnil zcela upřímně, když vzpomínal na pobyt ve Vídni jako na idylické časy. Protože jeho myšlenky a pocity naprosto postrádaly jakoukoli konzistenci, nezpochybnilo jeho upřímnost ani to, že působil ve Vídni v době (od jara 1938 do března 1939), kdy nacistický režim svůj původně prosionistický postoj opustil. Patřilo k povaze nacistického hnutí, že postupovalo stále vpřed a měsíc za měsícem se stávalo stále radikálnější. Bylo naopak jednou z význačných charakteristik jeho členů, že psychologicky měli sklon držet se za svým hnutím o krok zpátky – a největší obtíže jim právě činilo jeho tempo, neboli, jak se vyjádřil Adolf Hitler, „nedokázali překročit vlastní stín“.

Mnohem pádněji než jakákoli objektivní fakta usvědčovala Eichmanna jeho vlastní chybující paměť. Ve Vídni opravdu žili určití Židé, na něž se velice živě pamatoval, dr. Löwenherz a obchodní rada Storfer. To ovšem nebyli oni palestinští emisáři, kteří mohli jeho verzi podpořit. Josef Löwenherz po válce napsal velmi zajímavé memorandum o svých jednáních s Eichmannem. (Byl to jeden z mála nových dokumentů, které se při procesu objevily. Jeho část ukázali Eichmannovi a ten vyjádřil naprostý souhlas s tím, co se v něm tvrdilo.) Löwenherz byl prvním židovským činitelem, který skutečně reorganizoval celou židovskou obec v instituci sloužící nacistickým úřadům. Byl také jedním z mála židovských funkcionářů, kterému se dostalo odměny za své služby – povolili mu zůstat ve Vídni až do konce války, kdy emigroval nejprve do Anglie

a pak do Spojených států, zde pak zemřel v roce 1960 krátce po Eichmannově únosu. Storferův osud byl, jak jsme viděli, méně šťastný, rozhodně ne Eichmannovou vinou. Storfer nahradil palestinské emisary, kteří se stali příliš nezávislími, a od Eichmanna dostal za úkol organizovat bez pomoci sionistů některé ilegální transporty Židů do Palestiny. Storfer nebyl sionistou a až do příchodu nacistů do Rakouska neprojevoval o židovské záležitosti žádný zájem. A přece se mu podařilo s Eichmannovou pomocí dostat zhruba tři a půl tisíce Židů pryč z Rakouska v roce 1940, kdy byla nacisty okupována již polovina Evropy. Storfer také udělal, co mohl, aby se vztahy s Palestinci vyjasnily. (Pravděpodobně to měl Eichmann na mysli, když ke svému líčení o setkání se Storferem v Osvětimi dodal tajemnou poznámku: „Storfer judaismus nikdy nezradil, ani jediným slovem.“) A třetí Žid, kterého Eichmann vždycky připomínal v souvislosti se svými aktivitami před vypuknutím války, byl dr. Paul Eppstein, který měl na starosti emigraci v Berlíně během posledních let, kdy existovala *Reichsvereinigung* – židovská ústřední organizace kontrolovaná nacisty (nesmíme ji zaměňovat s autenticky židovskou *Reichsvertretung*, která byla rozpuštěna v červenci 1939). Dr. Eppstein byl Eichmannem ustanoven jako *Judenältester* (židovský starší) v Terezíně, kde ho v roce 1944 zastřelili.

Jinými slovy: jedinými Židy, na něž se Eichmann pamatoval, byli ti, které měl zcela ve své moci. Zapomněl nejen na palestinské emisary, ale i na dřívější berlínské známé z doby, kdy se ještě zabýval zpravodajskou činností a neměl žádnou výkonnou moc. Například se nikdy nezmínil o dr. Franzi Meyerovi, bývalém členu výkonné rady sionistické organizace

v Německu, který byl předvolán jako svědek obžaloby ve věci svých kontaktů s obžalovaným v letech 1936-1939. Do určité míry dr. Meyer Eichmannovu vlastní verzi potvrdil. V Berlíně mohli představitelé židovské obce „podávat stížnosti a žádosti“, existovala zde určitá forma spolupráce. „Někdy,“ vypověděl Meyer, Jsme přišli my se žádostí o něco, jindy zase to byl on, kdo na nás něco chtěl. Eichmann v této době „poslouchal, co jsme mu říkali a upřímně se snažil naši situaci pochopit“. Jeho chování bylo „zcela korektní“. „Oslovoval mě ‚pane‘ a vybízel mě, abych se posadil.“ Avšak v únoru 1939 se všechno změnilo. Eichmann si povolal předáky evropského židovstva do Vídně a vysvětlil jim novou metodu „nucené emigrace“. Zde, v Rothschildově paláci, však seděl úplně jiný Eichmann. „Okamžitě jsem svým přátelům sdělil, že si nejsem jist, zda se setkávám s tímtéž člověkem. Tak hrozně se změnil... Teď jsem se střetl s někým, kdo se choval jako pán nad životem a smrtí. Přijal nás arogantně a choval se hrubě. Nedovolil nám, abychom se k němu přiblížili. Museli jsme zůstat stát.“ Obžaloba a soudcové se shodovali v tom, že se s Eichmannem stala hluboká a trvalá změna od chvíle, kdy ho povýšili a dali mu výkonnou pravomoc. Proces však ukázal, že také zde měl občasné recidivy a že s Eichmannovou proměnou to tak jednoduché nebylo. Vyskytl se svědek, který se odvolával na rozhovor v Terezíně v březnu 1945, kdy Eichmann znovu prokázal svůj zájem o záležitosti sionistů. Svědek byl členem sionistické mládežnické organizace a vlastnil dokument, který mu umožňoval vstup do Palestiny. Rozhovor byl „veden způsobem velice přívětivým, Eichmannův přístup byl laskavý a plný respektu“. (Bylo s podivem, že obhajoba ve

svém *plaidoyer* tuto svědeckou výpověď nikdy nezmínila.)

Ať si myslíme cokoli o změně Eichmannovy osobnosti, nebylo pochyb, že od pověření funkcí ve Vídni začala jeho kariéra. V letech 1937-1941 byl čtyřikrát povýšen. Během čtrnácti měsíců postoupil z *Untersturmführera* na *Hauptsturmführera* (z poručíka na kapitána). Za další rok a půl se stal *Obersturmbannführerem* čili podplukovníkem. K tomuto povýšení došlo v říjnu 1941, krátce poté, co mu byla přidělena role při realizaci konečného řešení, která ho nakonec přivedla až před jeruzalémský soud. A na této hodnosti se ke svému velkému smutku „zarazil“. Jak se mu to jevilo, v sekci, kde pracoval, už další povýšení nebylo možné. To ovšem nemohl tušit během oněch čtyř let, kdy stoupal rychleji a výše, než si vůbec dokázal představit. Ve Vídni osvědčil své schopnosti a nyní byl uznáván nejen jako odborník na „židovskou otázku“, ale i na židovské organizace se všemi jejich složitostmi, tajnostmi a spleťtými vztahy a na sionistické strany. Stal se autoritou na otázky „emigrace“ a evakuace, skutečným „mistrem“, který věděl, jak lidi přinutit k pohybu. Jeho největší triumf se dostavil krátce po *Kristallnacht* v listopadu 1938, kdy němečtí Židé začali velice naléhavě projevovat přání utéci. Göring, možná na základě Heydrichovy iniciativy, se rozhodl vybudovat v Berlíně říšské centrum pro židovskou emigraci a v dopise, který obsahoval jeho směrnice, byla Eichmannova vídeňská úřadovna zvláště zmíněna jako model, jenž by měl být použit při zřízení ústředního orgánu. Hlavou berlínského úřadu se ovšem nestal Eichmann, ale jeho pozdější velmi obdivovaný šéf a také jeden z Heydrichových objevů, Heinrich Müller. Heydrich vytáhl Müllera

z místa důstojníka bavorské policie (Müller nebyl ani členem strany a až do roku 1933 se cítil být v opozici) a povolal ho do berlínského úřadu gestapa, protože Müllera provázela pověst odborníka na policejní systém sovětského Ruska. I pro Müllera toto jmenování představovalo počátek kariéry, ač musel začít na relativně nízkém stupni. (Ostatně Müller, který neměl sklon se vytahovat jako Eichmann, známý vystupováním, které připomínalo „sfingu“, uspěl a podařilo se mu úplně zmizet; nikdo neví, kde je, ačkoli se vyskytly dohady, že tento odborník na ruskou policii našel uplatnění nejprve ve východním Německu a posléze v Albánii.)

V březnu 1939 Hitlerova vojska vstoupila do Československa a byl vytvořen německý Protektorát Čechy a Morava. Eichmann byl okamžitě pověřen vytvořením nového židovského emigračního centra v Praze. „Na počátku jsem neměl příliš velkou radost z toho, že musím z Vídně pryč. Vybudujete-li někde úřad, ve kterém všechno hladce funguje, pak vůbec nemáte chuť ho opustit.“ A opravdu, Praha byla pro Eichmanna určitým zklamáním, protože „funkcionáři českých židovských organizací jezdili do Vídně a naopak lidé přicházeli z Vídně do Prahy, takže k nějaké intervenci nebyl žádný důvod. Vídeňský model byl pouze okopírován a použit i v Praze, a tak se celá věc rozběhla sama od sebe“. Avšak pražské středisko bylo mnohem menší a „s politováním jsem musel konstatovat, že lidé kalibru a energie dr. Löwenherze se tu nevyskytovali“. Tyto osobní důvody k nespokojenosti byly ovšem zcela zanedbatelné ve srovnání s dalšími obtížemi, které měly jinou a zcela objektivní příčinu. Během několika let stovky tisíc Židů opustily svoji domovinu a miliony dalších čekaly, kdy je budou moci následovat, neboť

polská a rumunská vláda v oficiálních prohlášeních daly jasné najevo úmysl také se svých Židů zbavit. Nemohly pochopit, proč by měl být svět rozhořčen, když tímto rozhodnutím kráčely jen v šlépějích „velkého a kulturního národa“. (Jak enormní tento arzenál potenciálních uprchlíků byl, se ukázalo během Evianské konference v létě roku 1938, která se zabývala mezivládním řešením problému německého židovstva. Konference byla obrovským fiaskem, které německé Židy velice poškodilo.) Cesty pro emigraci do zámoří byly rázem přeplněny, stejně jako se již dříve vyčerpaly možnosti úniku v rámci Evropy, a dokonce i za optimálního vývoje událostí mohl Eichmann jen stěží v Praze zopakovat svůj vídeňský „zázrak“.

Věděl to velmi dobře, opravdu se stal odborníkem na záležitosti emigrace, a nedalo se od něj očekávat, že přivítá svůj příští post s velkým nadšením. Válka vypukla v září 1939 a o měsíc později byl Eichmann povolán do Berlína, kde vystřídal Müllera ve funkci šéfa říšského centra pro židovskou emigraci. Před rokem by to znamenalo skutečné povýšení, nikoli však již v tehdejší situaci. Nikdo s jeho zkušeností si už nemohl myslet, že by židovskou otázkou bylo možné řešit pomocí vynucených emigrací; bez ohledu na to, že dostávat lidi z jedné země do druhé bylo za války značně obtížné. Říše tím, že dobyla polské území, získala další dva až dva a půl milionu Židů. Je pravda, že Hitlerova vláda stále ještě chtěla nechat své Židy odejít (příkaz, který zastavil veškerou židovskou emigraci, byl vydán až o dva roky později, na podzim roku 1941) a jestliže už bylo rozhodnuto o „konečném řešení“, nikdo dosud v tomto ohledu nevydal žádné rozkazy. Na východě už ovšem byli Židé nahnáni do ghett a *Einsatzgruppen*

je likvidovaly. Bylo jen přirozené, že emigrace, jakkoli dobře zorganizovaná z berlínského centra, kde vše běželo jako „na běžícím pásu“, by se mohla změnit v proces, který Eichmann popsal jako: „bezmocné cenění zubů... na obou stranách. Na židovské straně proto, že bylo opravdu obtížné nalézt nějaké možnosti emigrace, které by stály za řeč, a na naší straně proto, že tu nebyl žádný shon, žádný pohyb, žádní lidé, kteří by přicházeli a odcházeli. Seděli jsme uprostřed velké a mohutné budovy a neměli do čeho píchnout.“ Bylo zřejmé, že pokud řešením židovského problému, Eichmannovy specializace, zůstane emigrace, brzy se ocitne bez místa.

V. Druhé řešení: koncentrace

Teprve po vypuknutí války 1. září 1939 se nacistický režim stal otevřeně totalitním a otevřeně zločineckým. Z organizačního hlediska byl jedním z nejvýznamnějších kroků tímto směrem dekret podepsaný Himmlerem, který spojil bezpečnostní službu SS, jejímž členem byl Eichmann od roku 1934 a která byla orgánem strany, s regulérní státní bezpečností, k níž patřila i tajná státní policie neboli gestapo. V důsledku tohoto spojení vznikl Hlavní úřad říšské bezpečnosti (RSHA) a jeho prvním šéfem se stal Reinhard Heydrich. Po Heydrichově smrti v roce 1942 tuto roli převzal Eichmannův starý známý z Lince, dr. Ernst Kaltenbrunner. Nejen ti, kteří pracovali pro gestapo, ale všichni policejní úředníci dostali hodnost SS, která odpovídala jejich předchozímu zařazení, bez ohledu na to, zda byli či nebyli členy strany. Ze dne na den tak byla nejdůležitější složka státní správy začleněna do struktur nejradikálnější složky nacistické hierarchie. Nikdo, pokud je mi známo, proti tomu neprotestoval, ani nerezignoval na své místo. (Ačkoli Himmler, hlava a zakladatel SS, byl již od roku 1936 zároveň náčelníkem německé policie, oba aparáty zůstaly až do této chvíle oddělené.) RSHA mimoto představoval jen jeden z dvanácti hlavních úřadů SS, z nichž v daném kontextu byly nejdůležitější Hlavní úřad pořádkové policie pod vedením generála Kurta Dalwegeho, který měl na starosti zajišťování a shromažďování Židů, a Hlavní úřad pro správu a hospodářství (*SS Wirtschaft-Verwaltungslauptamt – WVHA*) vedený Oswaldem Pohlem, který měl na starosti koncentrační tábory – později do jeho kompetence spadala „ekonomická“ stránka vyhlazování.

Tento postoj – považovat existenci a chod koncentračních táborů za problém administrativní a hovořit o vyhlazovacích táborech jako o hospodářských zařízeních – byl pro mentalitu SS typický. Bylo to cosi, nač byl Eichmann hrdý ještě v průběhu svého soudního procesu. Díky této „věcnosti“ (*Sachlichkeit*) se SS mohly distancovat od tak „emotivních“ typů, jakým byl Streicher, onen „nerealistický blázen“, nebo také od „pohlavárů teutonsko-germánské strany, kteří se chovali, jako by ještě chodili v kůži a honosili se teutonskými rohy“. V tomto ohledu Eichmann velice obdivoval Heydricha, protože tomu se také takové nesmysly vůbec nelíbily. Naopak příliš nesympatizoval s Himmlerem, protože říšský vedoucí SS a šéf německé policie, přestože byl vedoucím všech „hlavních úřadů“, se „těmito věcmi nechal příliš dlouho ovlivňovat“. Tím, kdo měl získat cenu za „věcnost“, se však během procesu nestal obžalovaný, *Obersturmbannführer SS* ve výslužbě, ale jeho obhájce dr. Servatius, daňový poradce a komerční právník z Kolína nad Rýnem. Ten sice členem nacistické strany nikdy nebyl, nicméně i tak uděloval soudnímu dvoru nezapomenutelné lekce, co to znamená „nebýt emocionální“. Projevilo se to v jednom z mála velkých momentů procesu, během krátkého ústního *plaidoyer* obhajoby, po němž byl soud přerušen na čtyři měsíce, kterých bylo zapotřebí k sepsání rozsudku. Dr. Servatius prohlásil, že obviněný je nevinný ve smyslu obžaloby, která ho činila zodpovědným za „vytvoření sbírky koster, sterilizace, usmrcování plynem a *podobné zdravotnické záležitosti*“. Po tomto výroku ho soudce Halevi přerušil: „Doktore Servatie, předpokládám, že jste se přeřekl, když jste použil obratu ‚zdravotnické záležitosti‘.“ A dr. Servatius odpověděl: „Opravdu jsem

to tak mýnil, byly to skutečně záležitosti zdravotnické, vždyť se na přípravě takového postupu podíleli lékaři, případně zdravotnický personál. *Šlo o usmrcování, a to je přece také lékařskou záležitostí.* “ A možná proto, aby soudcové v Jeruzalémě naprosto jistě nikdy nezapomněli, jak Němci – nejen členové SS či aspoň nacistické strany – dodnes pohlížejí na akty, které se v jiných zemích nazývají vraždami, zopakoval frázi ze svých „Komentářů k rozsudku první instance“, kterou si připravoval pro odvolací řízení před Nejvyšším soudem, a znovu prohlásil, že zdravotnickými záležitostmi třetí říše se Eichmann sám nezabýval. V těchto věcech byl vždy angažován jeden z jeho podřízených, Rolf Günther. (Dr. Servatius věděl velmi dobře, v čem „zdravotnické záležitosti“ třetí říše spočívaly, protože už v Norimberku hájil dr. Karla Brandta, Hitlerova osobního lékaře, zplnomocněnce pro „hygienu a zdraví“ a šéfa programu eutanazie.)

Každý z hlavních úřadů SS byl za války rozdělen do sekcí (oddělení) a podsekcí. RSHS jich měl sedm. Sekce IV byla úřadovnou gestapa a v jejím čele stál Gruppenführer (generálmajor) Heinrich Müller, který tuto hodnost získal už během služby u bavorské policie. Jeho úkolem byl „boj s protistátními živly“, které se dělily do dvou kategorií a pro každou z nich byla zřízena zvláštní podsekcce: podsekcce IVa se zabývala „nepřáteli“ obviněnými z komunismu, sabotáží, liberalismu a vražd. Podsekcce IVb měla na starosti „sekty“, to jest katolíky, protestanty, svobodné zednáře (místo bylo neobsazeno) a Židy. Každá z těchto kategorií byla označena arabskou číslicí. Eichmann se tedy v roce 1941 dostal do kanceláře IVb-4 v RSHA. Spadal přímo pod Heinricha Müllera, jelikož post jeho bezprostředního nadřízeného,

vedoucího podsekcce IVb, byl neobsazen. Příímým nadřízeným Miillerovým byl Heydrich (po jeho smrti Kaltenbrunner), který zase podléhal Himmlerovi. Ten dostával rozkazy přímo od Hitlera.

Vedle dvanácti hlavních úřadů měl Himmler pod svým velením ještě zcela odlišný útvar, který hrál při realizaci konečného řešení veledůležitou úlohu. Tím byla síť vyšších velitelů SS a policie, kteří stáli v čele regionálních organizací. Tito velitelé nebyli napojeni na RSHA, podléhali přímo Himmlerovi a vždy byli hodnostně postaveni výše než Eichmann a jeho lidé. *Einsatzgruppen* byly zase podřízeny přímému velení Heydrichovu a RSHA, z čehož ale vůbec neplynulo, že Eichmann s nimi musel mít něco společného. Velitelé těchto oddílů také zpravidla měli vyšší hodnost než Eichmann. Z technického a organizačního hlediska tedy Eichmannův post příliš vysoký nebyl. Mimořádně důležitým se stal proto, že se židovská otázka z důvodů výlučně ideologických s přibývajícímí dny, týdny a měsíci války stávala stále důležitější. Počínaje rokem 1943, tedy od té doby, co německá vojska počala prohrávat, narostla do rozměrů zcela neskutečných. V této době byla Eichmannova kancelář jediným úřadem, který se výlučně specializoval na boj s „protivníkem, tj. s židovstvem“. Ve skutečnosti však v oné době již Eichmann svůj monopol ztratil, protože řešením „židovského problému“ se tehdy již pilně zabývaly prakticky všechny úřady a aparáty, státní i stranické, armádní i SS. I když svou pozornost soustředíme pouze na policejní mašinérii a všechny státní úřady pomíneme, získáme neuvěřitelně komplikovaný obraz. Neboť vedle *Einsatzgruppen* a útvaru vyšších velitelů SS a policie byly zřízeny funce inspektorů bezpečnosti, policie a bezpečnostní

služby. Každý z těchto útvarů měl vybudován vlastní systém velení, na jehož vrcholu stál Himmler. Mezi sebou si tyto struktury byly rovny a nikdo, bez ohledu na hodnost, nepodléhal velení jiných velitelů než vlastní skupiny. Nutno přiznat, že tento fakt nesmírně ztěžoval úkol obžaloby. Kdykoli totiž chtěla Eichmanna usvědčit z toho či onoho, musela vždy znovu proniknout složitým labyrintem všech paralelních institucí. (Kdyby se proces odehrával nyní, bylo by to už o mnoho snazší díky Raulu Hilbergovi, který ve své knize *The Destruction of the European Jews* neuvěřitelně komplikovanou vražednou mašinérii nacistického režimu poprvé jasně popsal.)

Dále musíme připomenout, že všechny tyto orgány disponovaly značnou mocí a že si velmi ostře konkurovaly. Pro jejich oběti z toho žádná výhoda neplynula, spíše naopak, vždyť cíle všech těchto paralelních složek byly totožné: usmrtit Židů co nejvíce. Každý z příslušníků těchto skupin byl oddán svému vlastnímu týmu a tento soutěživý duch přežil i válku. Dnes ovšem působí obráceně, všichni naopak touží vlastní mužstvo očistit a svěst vinu na druhé. Tak se bránil i Eichmann, když mu ukázali paměti Rudolfa Hösse, velitele Osvětimi. Ten činil Eichmanna odpovědným za určité věci, které Eichmann, jak sám prohlásil, nikdy neučinil a které vzhledem ke svým kompetencím ani učinit nemohl. Celkem bez okolků přiznal, že Höss nemusel mít osobní důvody, aby na něho svaloval vinu za to, čeho se nedopustil, neboť jejich vztahy byly v podstatě přátelské. Zbytečně však trval na tom, že Höss chtěl svou vlastní skupinu, to jest Hlavní úřad pro správu a hospodářství, očistit a veškerou vinu shodit na RSHA. Něco podobného se dělo v Norimberku, kde různí obžalovaní předváděli dosti nechutné

divadlo a navzájem se obviňovali. Hitlera však nenapadl nikdo. Nicméně nikdo neobviňoval druhé jen proto, aby zachránil svůj vlastní krk a shodil vinu na někoho jiného. Ti, kdo zde byli souzeni, byli představiteli velice různých organizací, jejichž vzájemné nepřátelství bylo dlouhodobé a hluboce zakořeněné. Hans Globke, o němž zde už padla zmínka, se snažil při svém svědectví v Norimberku zbavit odpovědnosti své ministerstvo vnitra a svalit vinu na zahraniční úřad. Na druhé straně Eichmann se vždy snažil krýt Müllera, Heydricha a Kaltenbrunnera, ačkoli poslední ze jmenovaných se k němu choval velice špatně. Bezpochyby bylo jednou z hlavních objektivních chyb obžaloby v Jeruzalémě to, že v Eichmannově případě spoléhala až příliš na písemná prohlášení (ať už učiněná pod přísahou či nikoli) různých vysoce postavených nacistů, lhostejno, zda živých či mrtvých. Obžaloba si neuvědomovala – a asi se to od ní vůbec nedalo očekávat, že tyto dokumenty lze jen velmi těžko považovat za věrohodný zdroj pro zjištění faktů. Tato pochybnost se ostatně odráží i v rozsudku, kde se hodnotí závažnost svědectví dalších nacistických válečných zločinců, pro Eichmanna značně přitěžujících. Rozsudek prostě pouze konstatoval, že v případech těchto svědectví, je dosti obvyklé co nejvíce viny shodit na nepřítomné nebo na ty, kteří byli považováni za „mrtvé“, jak se vyjádřil jeden ze svědků obhajoby.

Když Eichmann začal pracovat v novém úřadě v sekci IV RSHA, stál před nepřijemným dilematem. Za oficiální způsob řešení „židovské otázky“ se dosud stále považovala „nucená emigrace“. Zároveň bylo jasné, že takové řešení již nebylo možné. Poprvé (a naposled) ve svém životě v SS, byl Eichmann

okolnostmi donucen chopit se iniciativy a pokusit se „dostat nápad“. Podle verze, podané při policejním vyšetřování, ho napadly hned tři ideje. Ale ani z jedné, jak musel přiznat, nakonec nic nebylo. Vše, co se snažil uskutečnit na vlastní pěst, dopadlo špatně. Poslední rána ho zasáhla, když musel „opustit“ svou soukromou pevnost v Berlíně – ještě dřív, než ji mohl vyzkoušet proti náporu ruských tanků. Zkrátka: celý život nic jiného než permanentní frustrace a jestliže kdy vůbec vznikl nějaký příběh, pak příběh plný smůly. Nevycherpatelným zdrojem obtíží byl podle Eichmanna fakt, že jeho lidé nikdy neměli klid k práci, že všechny jiné státní a stranické úřadovny se také chtěly na „řešení“ podílet. V důsledku toho se pak vytvořila armáda „odborníků na Židy“, kteří si navzájem překáželi ve snaze být první v oblasti, o které naprosto nic nevěděli. Eichmann těmito lidmi silně pohrdal: jednak to byli nováčkové, jednak se snažili především se obohatit (někteří celkem úspěšně) a také to byli ignoranti, kteří si nepřečetli ani jednu ze „základních knih“.

Ukázalo se, že inspirace těchto tří Eichmannových „snů“ pocházela právě z těchto „základních knih“ a také to, že dva z Eichmannových nápadů docela určitě nebyly jeho vlastní. I pokud jde o třetí, je původ sporný: „Já nevím, koho to vlastně napadlo, zda Stahleckera [jeho nadřízeného ve Vídni a v Praze] nebo mne, no prostě myšlenka byla na světě.“ Chronologicky poslední byla idea první. Týkala se Niska. Selhala, a to byl pro Eichmanna nejjasnější důkaz, že se do jeho věcí stále pletli jiní. (Vinu měl v tomto případě Hans Frank, generální guvernér Polska.) Abychom plán pochopili, je třeba si připomenout, že v době po dobytí Polska a před útokem na Rusko byla polská území rozdělena mezi

Německo a Rusko. Německá část sestávala ze západních oblastí, které byly přiřčleněny k Říši, a z takzvané východní oblasti (včetně Varšavy), nazývané Generální gouvernement. S východní oblastí se tehdy zacházelo jako s okupovaným územím. Protože se v té době za řešení židovské otázky stále považovala „nucená emigrace“ s cílem učinit Německo *judenrein*, bylo přirozené, že polští Židé na územích k Říši přímo přiřčleněných společně se zbývajícími Židy v jiných částech Říše mohli být do Generálního gouvernementu odklizeni. Tato část, bez ohledu na statut, se nepovažovala za součást Říše. Do prosince 1939 byly zahájeny evakuace a zhruba jeden milion Židů – šest set tisíc z přiřčleněných území a čtyři sta tisíc z Říše – začalo přicházet do Generálního gouvernementu.

Je-li Eichmannova verze o podniku Nisko pravdivá – a nemáme důvod mu nevěřit – pak on, anebo, což je možná pravděpodobnější, jeho pražský a vídeňský šéf, brigádní generál Franz Stahlecker museli takovýto vývoj již několik měsíců předpokládat. Tento *doktor Stahlecker*, jak ho Eichmann pečlivě tituloval, byl podle Eichmannova mínění velice příjemný člověk, vzdělaný, racionální a „prostý vší nenávisti a šovinismu“. Ve Vídni byl zvyklý potřásat si rukou s židovskými funkcionáři. O rok a půl později, na jaře roku 1941, byl tento vzdělaný gentleman jmenován velitelem *Einsatzgruppe A* a podařilo se mu postřílet za rok a pár měsíců (než byl sám zastřelen v boji v roce 1943) dvě stě padesát tisíc Židů – jak hrdě hlásil samému Himmlerovi (a to i přesto, že velitelem *Einsatzgruppen*, které byly i policejními jednotkami, byl velitel bezpečnostní policie a SD, tedy Reinhard Heydrich). To se však stalo později. Ale v září 1939, v době, kdy německá armáda

byla dosud plně zaměstnána obsazováním polských území, začali Eichmann a dr. Stahlecker „soukromě“ uvažovat, jak zařídit, aby bezpečnostní služba rozšířila na Východě svůj vliv. Potřebovali získat „co největší území, které by bylo od Polska odříznuto, a tam chtěli zřídit ve formě protektorátu autonomní židovský stát... Toto mohlo být řešením“. A tak vyrazili z vlastní iniciativy a bez jakéhokoli příkazu rekognoskovat terén. Přijeli do radomské oblasti na řece Sanu nedaleko ruských hranic a zde „spatřili rozsáhlé území, vesnice, tržiště, městečka“ a „řekli si“: to je přesně to, co potřebujeme. Proč by nešlo Poláky přemístit jinam, k přesídlování teď i tak dochází všude. Toto bude řešením židovské otázky. Konečně budou mít pevnou půdu pod nohama. Aspoň na čas.

Zpočátku se zdálo, že vše jde hladce. Obrátili se na Heydricha a ten vyslovil souhlas, řekl jim, ať to spustí. Shodou okolností v tomto stadiu řešení židovské otázky jejich projekt dobře zapadal do celkového Heydrichova plánu a na to Eichmann v Jeruzalémě úplně zapomněl. Na 21. září 1939 Heydrich svolal schůzi „ředitelů oddělení“ RSHA a velitelů *Einsatzgruppen* (které již operovaly v Polsku) a zde vydal všeobecné pokyny pro bezprostřední budoucnost: koncentrace Židů v ghettech, ustavení rad židovských starších a deportace všech Židů na území Generálního gouvernementu. Eichmann se této schůze zúčastnil a založil „Židovské emigrační centrum“ – jak bylo před soudem prokázáno podle zápisu schůze, který příslušníci úřadu 06 izraelské policie objevili v Národních archivech ve Washingtonu. Proto nebyla Eichmannova či Stahleckerova iniciativa považována za nic víc než za konkrétní plán plnění Heydrichových direktiv. Tisíce lidí, převážně

z Rakouska, byly nyní chaoticky deportovány do tohoto Bohem zapomenutého kraje. Jeden důstojník SS, Erich Rajakowitsch, který měl později na starost deportace holandských Židů, vysvětloval: „Vůdce slíbil Židům novou vlast. Nejsou tu žádná obydlí, žádné domy... Jestliže si je postavíte, budete mít střechu nad hlavou. Není tam voda, studně v celém okolí jsou zamořeny chorobami. Je tam cholera, úplavice, tyfus. Jestliže vyvinete úsilí a najdete vodu, budete mít vodu.“ Je patrné, že „všechno vypadalo skvěle“, až na to, že i z tohoto ráje některé Židy SS vyhnaly a donutily je překročit ruskou hranici. Jiní měli dobrý instinkt a rozhodli se uprchnout sami. Ale pak, stěžoval si Eichmann, začal „dělat obstrukce“ Hans Frank, protože to bylo přece jeho území a Eichmann s dr. Stahleckerem ho zapomněli informovat. Frank si stěžoval v Berlíně a začalo přetahování. Frank si chtěl židovskou otázku vyřešit v Generálním gouvernementu sám. Žádné další Židy už nechtěl přijímat. Ti, kteří dorazili, měli „okamžitě zmizet“. A tak se také stalo. Někteří z nich museli být dokonce repatriováni, což se nikdy předtím ani potom už nestalo. Ti, kteří dorazili zpět do Vídně, byli zaregistrováni, jak plyne z policejních archivů, jako „navrátilci z odborného výcviku“, tím se celý proces podivně vrátil do dřívější, „prozionistické fáze“.

Eichmannovu horlivou snahu získat pro „své“ Židy nějaké území lze nejlépe pochopit v souvislosti s jeho služebním postupem. Plán Nisko se „zrodil“ v době, kdy rychle stoupal vzhůru a je víc než pravděpodobné, že Eichmann se už užíval jako generální guvernér nového „židovského státu“, podobně jako byl Hans Frank v Polsku nebo jako protektor Heydrich v Československu. Naprosté fiasko celého

plánu mu ovšem muselo dát za vyučenou, pokud šlo o možnosti soukromých iniciativ. A protože on i Stahlecker jednali v rámci Heydrichových direktiv a s jeho výslovným souhlasem, musela ho tato zcela výjimečná repatriace, evidentně dočasná porážka policie a SS, poučit. Ani stále stoupající moc jeho útvaru v žádném případě neznamenala všemocnost. Byla zde totiž státní ministerstva a také další stranické instituce byly připraveny bojovat, aby si upadající moc udržely.

Eichmannovým druhým pokusem „získat pro Židy pevnou půdu pod nohama“ byl projekt Madagaskar. Plán evakuovat čtyři miliony Židů z Evropy na francouzský ostrov u jihovýchodního pobřeží Afriky – kde na ploše 227 678 čtverečních mil žilo 4 370 000 domorodců – vznikl na zahraničním úřadě a byl předán do RSHA, protože – podle slov dr. Martina Luthera, který měl na Wilhelmstrasse na starosti židovské záležitosti – pouze „policie měla zkušenosti s technickými okolnostmi vystěhovávání Židů *en masse* a mohla zajistit dohled nad evakuovanými“. „Židovský stát“ měl mít policejního guvernéra, který by spadal pod Himmlerovu jurisdikci. Historie samotného projektu byla dost podivná. Eichmann, který si pletl Madagaskar s Ugandou, neustále prohlašoval, že měl „sen, o kterém již před ním snil židovský protagonista ideje židovského státu, Theodor Herzl“. Je pravda, že již před ním snila podobně polská vláda a v roce 1937 vynaložila v této souvislosti značné úsilí, avšak zjistila pouze to, že dopravit někam téměř tři miliony polských Židů bylo takřka nemožné. O něco později tak snil i francouzský ministr zahraničních věcí Georges Bonnet, který měl mnohem skromnější plán dopravit zhruba dvě stě tisíc zahraničních Židů žijících ve

Francii do francouzských kolonií. V této věci dokonce konzultoval v roce 1938 svého německého partnera, Joachima von Ribbentropa. V každém případě v době, když se v létě 1940 emigrace úplně zastavily, bylo Eichmannovi řečeno, že má vypracovat detailní plán evakuace čtyř milionů Židů na Madagaskar. Tomuto projektu pak Eichmann věnoval, jak se zdá, většinu svého času a zabýval se jím až do té doby, kdy, zhruba o rok později, Německo napadlo Sovětský svaz. (Aby se Evropa stala *judenrein*, bylo číslo čtyři miliony překvapivě nízké. Je zřejmé, že nezahrnovalo tři miliony polských Židů, kteří byli od prvních dnů války masakrováni, jak se všeobecně vědělo.) Že by někdo kromě Eichmanna a několika dalších nižších funkcionářů bral celou věc vážně, se zdá nepravděpodobné. I když se vědělo, že Madagaskar je pro takový plán zcela nevhodné území – navíc stále ještě patřilo Francii – uskutečnění plánu by vyžadovalo zajistit uprostřed války prostředky k přepravě čtyř milionů lidí, a to v době, kdy Atlantik byl pod kontrolou britského válečného námořnictva. Plán Madagaskar měl spíše sloužit jako krycí manévr, aby přípravy k fyzické likvidaci všech západoevropských Židů mohly nerušeně pokračovat. (K vyhlazení polských Židů nic podobného zapotřebí nebylo!) Jeho velkou výhodou bylo, že působil na armádu trénovaných antisemitů, kteří se vždy horlivě snažili nebýt pozadu víc než jeden krok za *Vůdcem*. Všichni zúčastnění si tak zvykali na to, že nic jiného než kompletní evakuace z Evropy – žádné speciální zákony, žádná „disimilace“ či ghetta – není dostačující. A tak, když byl o rok později plán Madagaskar prohlášen za „zastaralý“, byli už všichni psychologicky připraveni na další logický krok: jelikož se nenašlo žádné území, kam

„evakuovat“, jediným „řešením“ byla fyzická likvidace.

Ne že by Eichmann odhalil pravdu pro příští generace, neměl ani stín podezření, že by tak ďábelské plány vůbec mohly existovat. Plán Madagaskar se nezdařil, protože bylo málo času a čas byl promarněn tím, že do věci stále znovu zasahovaly jiné úřady. V Jeruzalémě se pokoušeli touto Eichmannovou samolibostí otřást jak při policejním vyšetřování, tak u soudu. Ukázali mu dva dokumenty z oné již zmíněné porady ze dne 21. září 1939. Jedním z nich byl Heydrichův dálnopis s určitými instrukcemi pro *Einsatzgruppen*, kde byl rozlišen „konečný cíl, který bude vyžadovat více času“ a který je „přísně tajný“, a „dílčí kroky k dosažení tohoto konečného cíle“. Výraz „konečné řešení“ se zde neobjevuje a dokument nevysvětluje, co se „konečným cílem“ míní. Proto si Eichmann mohl říci, dobrá, „konečným cílem“ je jeho projekt Madagaskar, v té době procházející všemi německými úřadovkami. Mají-li být všichni Židé evakuováni, nutným dílčím krokem je jejich koncentrace. Avšak jakmile si Eichmann dokument v Jeruzalémě pečlivě přečetl, okamžitě řekl, že je přesvědčen, že „konečný cíl“ mohl znamenat pouze „fyzické vyhlazení“, a závěrem usoudil, že „v myslích vyšších vůdců, případně těch úplně nahoře, byla tato myšlenka již pevně zakořeněna“. Tak nějak to asi skutečně bylo. Eichmann však ani přesto nebyl ochoten připustit, že projekt Madagaskar mohl být pouhým švindlem. Prostě to neudělal, svou verzi nikdy neopustil a asi ji ani opustit nemohl. Jako by byla nesmazatelně uložena na určitém místě v jeho paměti, a ta se ukázala zcela rezistentní vůči racionální argumentaci, informacím i každému novému náhledu.

Paměť ho informovala, že mezi vypuknutím války a invází do Ruska došlo v aktivitách proti Židům ze západní a střední Evropy k určité pauze (Hitler ve svém projevu v Reichstagu dne 30. ledna 1939 prorokoval, že „židovskou rasu v Evropě zničí válka“). Zajisté i v tomto mezidobí různé úřadovny v Říši a na okupovaných územích dělaly, co mohly, aby „židovského protivníka“ eliminovaly. Jednotná politika v tomto směru však dosud neexistovala. Zdá se, jako by každý úřad sledoval vlastní „řešení“ a mohl je na vlastní pěst uskutečňovat a prosazovat proti všem řešením svých konkurentů. Eichmannovým řešením byl policejní stát a k tomu potřeboval dostatečně rozsáhlé území. Všechny jeho „snahy selhaly, protože se nesetkaly s pochopením těch, kdo se tou věcí také zabývali“. Problémem byla „rivalita“, spory a hašteření, protože „navrch chtěl mít každý“. A najednou bylo příliš pozdě. Válka s Ruskem „udeřila náhle, jako blesk“. Byl konec jeho snů, protože skončilo „období, kdy se hledala řešení, na němž měly zájem obě strany“. Byl to také, jak podotkl v pamětech, které napsal ještě v Argentině, „konec období, kdy existovaly zákony, výnosy a dekrety pro zacházení s jednotlivými Židy“. Pro Eichmanna to však znamenalo víc, byl to konec jeho kariéry a ačkoli to znělo dosti neuvěřitelně vzhledem k jeho současné „proslulosti“, nelze popřít, že něco na tom rozhodně bylo. Ať už se jednalo o skutečnost „nucených emigrací“ nebo o „sen“ o židovském státě spravovaném nacisty, právě jeho útvar byl tou konečnou autoritou v židovských záležitostech. Nyní se však jeho úřad stal „druhořadým, neboť právě zahájené konečné řešení měl v kompetenci jiný hlavní úřad, který také spadal pod říšského vedoucího SS a policie“. „Speciální jednotky“ sestávaly

ze sebraných zabijáků a působily v týlu armády na Východě. Jejich speciálním úkolem bylo masakrovat místní civilní obyvatelstvo, zvláště Židy. A tím druhým hlavním úřadem byl WVHA vedený Oswaldem Pohlem, na kterého se nyní musel Eichmann obracet, chtěl-li zjistit, jaká je cílová stanice židovských transportů. Určovalo se to podle „absorbční kapacity“ různých smrtících zařízení nebo podle požadavků na otrocké pracovní síly průmyslových podniků, které shledaly, že je výnosné zbudovat své pobočky v blízkosti některých táborů smrti. (Pomineme-li nepříliš důležitá průmyslová zařízení SS, zřídily své továrny v Osvětimi a poblíž Lublinu i takové slavné německé firmy jako I. G. Farben, Krupp Werke a Siemens-Schuckert Werke. Spolupráce mezi příslušníky SS a podnikateli byla prý výborná. Höss, velitel Osvětimi, podal svědectví o velmi srdečných vztazích se zástupci I. G. Farben. Pokud se týče pracovních podmínek, záměr byl jasný: udřít k smrti. Podle Hilberga zemřelo přinejmenším dvacet pět tisíc ze zhruba třiceti pět tisíc Židů, kteří pracovali pro jednu z továren I. G. Farben.) Z Eichmannova hlediska bylo významné, že evakuace a deportace již nebyly finální fází „řešení“. Jeho oddělení začalo hrát ryze instrumentální roli. Když dali projekt Madagaskar k ledu, měl Eichmann tudíž všechny důvody být „roztrpčen a zklamán“. A mohl se utěšovat jen tím, že v říjnu 1941 ho povýšili na *Obersturmbannführera*.

V září 1941, tři měsíce po napadení Ruska, se Eichmann, jak si vzpomínal, naposledy pokusil něco podniknout. Bylo to poté, co Heydrich, stále ještě šéf bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, byl jmenován jako *Reichsprotektor* Čech a Moravy. Aby tuto příležitost patřičně oslavil, uspořádal tiskovou

konferenci, na které přislíbil, že v osmi týdnech bude Protektorát *judenrein*. Po konferenci diskutoval o této věci s lidmi, kteří měli jeho slova naplnit – s Franzem Stahleckerem, tehdy místním velitelem bezpečnostní policie v Praze, a s náměstkem státního ministra Karlem Hermannem Frankem, bývalým sudetoněmeckým vůdcem, který se krátce po Heydrichově smrti stal jeho nástupcem. Frank byl podle Eichmanna nízký charakter se streicherovskou nenávisť vůči Židům a vůbec „neměl ponětí o politických řešeních“. Byl podle Eichmanna zkrátka jedním z těch, kdo „autokraticky, a dovoďte mi říci, v opilosti mocí vydávají rozkazy a povely“. Jinak se ale Eichmannovi konference moc líbila. Poprvé se Heydrich ukázal ze své „lidšější stránky“ a připustil s nádhernou upřímností, že „to jen tak plácnul“, což „nebylo nic překvapujícího pro ty, kdo znali Heydricha, člověka impulsivního a ambiciózního, jemuž často z úst vyjelo víc, než by si pak přál“. A tak Heydrich sám řekl: „Teď jsem v bryndě, co uděláme?“ A na to Eichmann: „Pokud své vyhlášení již nemůžete stáhnout, je jenom jedna možnost. Poskytněte mi dost velký prostor, kam lze přesunout protektorátní Židy, kteří jsou zde dosud rozptýleni.“ (Znovu totéž: židovská vlast, shromáždění v diaspoře žijících exulantů.) A pak naneštěstí vystoupil Frank – Židy po streicherovsku nenáviděl – a učinil konkrétní návrh: prostor bude poskytnut v Terezíně. Načež Heydrich, snad také jen z opilosti mocí, jednoduše rozkázal, aby místní české obyvatelstvo okamžitě z Terezína evakovali a uvolnili místo pro Židy.

Eichmann dostal rozkaz odjet do Terezína a na místě na všechno dohlížet. Ale to zklamání: české pevnostní město rozkládající se na březích Ohře

bylo příliš malé; v nejlepším případě zde bylo možno vybudovat přestupní tábor, avšak stejně jen pro určitou část z devadesáti tisíc českých a moravských Židů. (Pro zhruba padesát tisíc českých Židů se pak Terezín skutečně stal přestupní stanicí na cestě do Osvětimi, zatímco dalších, odhadem dvacet tisíc osob, se tam dostalo rovnou.) Víme však z lepších zdrojů než z Eichmannovy chybné paměti, že Heydrich měl od počátku s Terezínem jiný záměr. Přikázal zde zřídit speciální ghetto pro určité privilegované kategorie Židů, převážně, avšak nikoli výlučně z Německa – pro židovské funkcionáře, prominenty, válečné veterány s vysokými vyznamenáními, invalidy, židovské partnery ze smíšených manželství, německé Židy starší šedesáti pěti let (proto se také Terezínu říkalo *Altersghetto*). Avšak i po všech těchto omezeních bylo město Terezín stále příliš malé. Proto v roce 1943, tedy zhruba za rok po otevření tábora, začalo jeho „zešřhlování“ či „odlehčování“ (*Auflockerung*), kdy se hrozícímu přelidnění čelilo pomocí transportů do Osvětimi. V jednom ohledu však paměť Eichmanna neklamala. Terezín byl ve skutečnosti jediný koncentrační tábor, který nespadal pod WVHA, ale až do samého konce patřil jemu. Veliteli Terezína byli vždy jeho vlastní lidé, níže hodnostně postavení než on. Byl to jediný tábor, kde měl alespoň částečně onu moc, kterou mu připisovala jeruzalémská prokuratura.

Eichmannova paměť, snadno přeskakující celé roky, nebyla v žádném případě pod kontrolou chronologického pořádku věcí, ale chovala se zcela zmateně – když popisoval vyšetřovateli, jak to bylo v Terezíně, spletl se o celé dva roky. Připomínala jakési skladiště plné nejhorších historek o lidských zájmech. Když vzpomínal na Prahu, vytanula mu

ona situace, kdy se ocitl v přítomnosti velkého Heydricha, který se mu ukázal ze své „lidštitější stránky“. V jednom z pozdějších výslechů se zmínil o cestě na Slovensko, do Bratislavy, kam se dostal právě v době, kdy byl Heydrich zavražděn. Vzpomínal si, že byl hostem Šaña Macha, ministra vnitra slovenské loutkové vlády, dosazené Němci. (V této silně antisemitské katolické vládě Mach představoval německou verzi antisemitismu, odmítal povolovat výjimky pro pokřtžené Židy a patřil k těm, kdo nesli hlavní odpovědnost za masové deportace slovenských Židů.). Eichmann si to pamatoval, protože bylo pro něj dost nezvyklé dostávat pozvánky na společenské akce od členů vlád. Byla to pro něj prostě pocta. Mach, jak si Eichmann vzpomínal, byl milý, příjemný chlapík, který ho pozval na kuželky. Neměl skutečně v Bratislavě nic jiného na práci než hrát s ministrem vnitra kuželky? Ne, absolutně nic. Velice dobře si pamatoval, jak hráli, a právě když jim přinášeli pití, zastihla je zpráva o atentátu na Heydricha. Za čtyři měsíce (jak je zaznamenáno o padesát pět magnetofonových pásků později) se kapitán Less, izraelský vyšetřovatel, k tomuto bodu vrátil a Eichmann zopakoval celou věc takřka týmiž slovy. Pouze dodal, že tento den byl „nezapomenutelný“, protože jeho „nadřizený byl zavražděn“. Tentokrát byl však konfrontován s dokumentem, z něhož plynulo, že ho do Bratislavy poslali, aby tam prohodovil „probíhající evakuační akce týkající se Židů ze Slovenska“. Okamžitě připustil svou chybu: „Samozřejmě, jasně, to byl příkaz z Berlína, hrát kuželky mě tam neposlali.“ Lhal hned dvakrát. Byl za tím nějaký úmysl? Stěží. Evakuovat a deportovat Židy se pro něj stalo zcela rutinní záležitostí. To, co mu utkvělo v hlavě, byly kuželky, že

ho hostil ministr a že se dozvěděl o atentátu na Heydricha. Pro jeho druh paměti bylo zcela charakteristické, že si absolutně nepamatoval, ve kterém roce se stal tento památný den, kdy čeští vlastenci zastřelili „kata“ svého národa.

Kdyby mu paměť lépe sloužila, nikdy by se o záležitosti s Terezínem nezmínil. Neboť se to stalo tehdy, když už doba politických řešení pominula a byla zahájena éra „řešení fyzických“. Stalo se to, když už byl informován, jak se při jiné příležitosti svobodně a spontánně doznal, o *Vůdcově* rozkazu ke konečnému řešení. Učinit zemi *judenrein* v době, kdy Heydrich slíbil takto vyčistit Čechy a Moravu, mohlo znamenat pouze jediné: koncentraci a deportaci do míst, odkud bylo možno Židy poslat do vyhlazovacích center. Terezín začal ve skutečnosti sloužit jinému účelu, to jest, stal se ukázkovým ghettem pro vnější svět – bylo to jediné ghetto či tábor, které směli navštívit zástupci Mezinárodního červeného kříže – ale to byla úplně jiná věc. Eichmann však v té době o ní téměř určitě nic nevěděl a stejně byla zcela mimo jeho kompetenci.

VI. Konečné řešení: zabíjení

Hitler napadl Sovětský svaz 22. června 1941. Šest až osm týdnů po této události si Heydrich povolal Eichmanna do Berlína. Dne 31. července totiž dostal dopis od Hermanna Göringa – v jedné osobě říšského maršála, vrchního velitele letectva, pruského ministerského předsedy, zplnomocněnce pro čtyřletý plán a v neposlední řadě také přímého Hitlerova zástupce ve státních (nikoli ovšem stranických) orgánech. Dopis Heydrichovi ukládal připravit „celkové řešení“ [*Gesamtlösung*] židovské otázky na evropských územích pod německým vlivem a „předložit obecný návrh opatření, které je třeba uskutečnit k žádoucímu konečnému řešení [*Endlösung*] židovské otázky“. V době, kdy Heydrich přijal tyto instrukce – jak sám vysvětloval v dopise z 6. října 1941 vrchnímu armádnímu velitelství –, „zabýval se touto věcí z oficiálního pověření již léta“ (Reitlinger), od počátku války s Ruskem byl také odpovědný za masové zabíjení Židů, jehož se na východě dopouštěly *Einsatzgruppen*.

Heydrich zahájil rozhovor s Eichmannem „krátkým proslovem o emigraci“ (ta již byla prakticky zastavena, i když Himmlerův oficiální zákaz židovské emigrace až na výjimečné případy, které ovšem musely být předloženy jemu osobně, přišel o několik měsíců později) a pak pravil: „*Vůdce dal příkaz Židy fyzicky likvidovat.*“ A pak: „jako by si chtěl vyzkoušet účinek svých slov, se Heydrich proti svému zvyku dlouze odmlčel. Pamatuji si to dodnes. V prvním momentě mi smysl jeho slov, která tak pečlivě vážil, vůbec nedocházel. Potom jsem ale pochopil, oč jde, a neřekl jsem nic, protože k tomu vlastně nic dodat nešlo. Na něco takového, na tak

násilné řešení, jsem sám nikdy ani nepomyslel. Všechno mě opustilo, radost z práce, jakákoli snaha a zájem. Nějak jsem celý vyhasl. A pak mi Heydrich řekl: „Eichmanne, pojedete do Lublinu a navštívíte tam Globocnika [jednoho z Himmlerových vyšších velitelů SS a policie v Generálním gouvernementu]. Říšský vůdce [Himmler] už mu vydal příslušné rozkazy. Zjistíte, jak je se svými plány daleko. Mám dojem, že tam používá k likvidaci Židů ruské tankové okopy“. Dodnes si to všechno pamatuji slovo od slova. Na tento rozhovor, který tímto skončil, do smrti nezapomenu.“ Ještě v Argentině si ovšem Eichmann pamatoval, že Heydrich řekl trochu víc. V Jeruzalémě na to ovšem k vlastní škodě zapomněl, a promarnil tak příležitost ukázat, jaké měl sám při tomto smrtícím procesu pravomoci. Heydrich totiž sdělil Eichmannovi, že celý podnik byl „svěřen do kompetence Hlavního úřadu pro správu a hospodářství“ – tedy nikoli Eichmannova RSHA – a také, že oficiálním kódovým označením pro vyhlazování bude „konečné řešení“.

Eichmann tedy rozhodně nepatřil k prvním, kdo byli o Hitlerově záměru Židy fyzicky zlikvidovat informováni. Jak už bylo řečeno, Heydrich podnikal kroky tímto směrem již několik let, snad od samého začátku války. Himmler prohlašoval, že on se o konečném řešení dozvěděl již v létě 1940, bezprostředně po porážce Francie, a že prý hned proti tomuto záměru protestoval. A podle norimberského svědectví Viktora Bracka z Vůdcovy kanceláře, již v březnu 1941, tedy asi šest měsíců před zmíněným Eichmannovým rozhovorem s Heydrichem, nebyl plán fyzické likvidace Židů pro vyšší stranické kruhy žádným tajemstvím. Eichmann totiž – jak se marně snažil v Jeruzalémě vysvětlit – nikdy k vyšším

stranickým kruhům nepatřil. Nikdy mu neřekli víc než to, co musel vědět, aby mohl plnit konkrétní, přesně vymezené úkoly. V rámci nižších složek ovšem byl mezi těmi, kdo o těchto „přísně tajných“ plánech věděli jako první. Ty ovšem zůstávaly přísně tajné i poté, co se o nich hovořilo ve všech stranických i státních orgánech, ve všech podnicích používajících otrocké práce vězňů a (přínejmenším) v důstojnických kruzích wehrmachtu. I když šlo o veřejné tajemství, mělo „utajování“ smysl velice praktický. Ti totiž, kdo byli s Vůdcovým rozkazem výslovně seznámeni, okamžitě povýšili z pouhých „nositelů příkazů“ na „nositele tajemství“ a jako takoví museli složit zvláštní přísahu. (Příslušníci bezpečnostní služby, jejímž členem byl Eichmann od roku 1934, ovšem skládali zvláštní „slib mlčení“ bez výjimky.)

Veškerá korespondence o těchto záležitostech navíc podléhala přísným „Jazykovým směrnicím“. S výjimkou nic nepřikrašlujících zpráv od *Einsatzgruppen* se výrazy jako „vyhlazení“, „likvidace“ či „zabíjení“ v nacistických dokumentech téměř nevyskytují. Kódovým označením pro zabíjení bylo „konečné řešení“, „vysídlování“ (*Aussiedlung*) a „zvláštní zacházení“ (*Sonderbehandlung*). Pro deportace – pokud nešlo o Židy posílané do Terezína, tj. do „ghetta pro staré“, ve skutečnosti však privilegované, to se označovalo jako „změna bydliště“ – se používalo obratu „přesídlení“ (*Umsiedlung*) nebo „pracovní nasazení na Východě“ (*Arbeitseinsatz im Osten*). Dokonce to do jisté míry odpovídalo skutečnosti, neboť Židé byli opravdu na čas přesídlováni do ghatt a určitá část byla skutečně používána jako pracovní síla. Výjimečné okolnosti si čas od času vyžádaly v jazykových směrnicích malou korekturu.

Tak například jakýsi vysoký úředník zahraničního úřadu jednou navrhl, aby se ve veškeré korespondenci s Vatikánem používalo pro zabíjení Židů formulace „radikální řešení“, což bylo důvtipné, protože loutková katolická vláda na Slovensku, u které Vatikán intervenoval, nebyla podle nacistických představ ve svých protižidovských zákonech „dost radikální“. Dopustila se totiž základního omylu, připustila, aby se tyto zákony nevztahovaly na Židy, kteří se nechali pokřtít. „Nositelé tajemství“ mohli používat nekódovaného jazyka, jenom když hovořili mezi sebou. Je však velmi nepravděpodobné, že by si tak počínali při rutinním výkonu svých vražedných povinností. Určitě to nedělali v přítomnosti zapisovatelů a ostatních administrativních pracovníků. Ať už byly tyto jazykové směrnice vymyšleny z jakýchkoli důvodů, ukázaly se mimořádně užitečné pro udržení hladkého a bezporuchového chodu množství institucí, jež musely na úkolu spolupracovat. Ostatně už sám obrat „Jazyková směrnice“ (*Sprachregelung*) byl kódovým označením. Označoval totiž to, čemu se v obvyklé mluvě říká lež. Neboť kdykoli nějaký „nositel tajemství“ byl pověřen, aby se setkal s někým z vnějšího světa – Eichmannovi například jednou přikázali, aby ukázal švýcarským představitelům Červeného kříže terezínské ghetto –, dostal se svým úkolem i příslušnou „jazykovou směrnici“. V Eichmannově případě tato směrnice říkala, že má Švýcarům, kteří současně měli v úmyslu navštívit koncentrační tábor Bergen-Belsen, nalhat, že v tomto táboře právě řádí tyfová epidemie. Systém jazykových směrnic nepůsobil tak, že by udržoval lidi jako Eichmann v nevědomosti o tom, co dělají. Spíše jim bránil, aby svou činnost porovnávali s tím, co by podle svého starého

zdravého rozumu nazývali vraždou, lží. Eichmann, neobyčejně chytlavý na kdejakou frázi a zároveň naprosto neschopný vyjadřovat se normálně, musel být pro tyto „jazykové směrnice“ ideální typ.

Ovšem jak se měl Eichmann brzy přesvědčit, tento systém zase tak zcela neprodyšný vůči pronikání skutečnosti nebyl. Odjel totiž podle Heydrichova příkazu do Lublinu navštívit brigádního generála Odila Globocnika, bývalého vídeňského gauleitera. Nebylo to proto, jak tvrdila v Jeruzalémě prokuratura, „aby mu osobně sdělil tajný příkaz k fyzické likvidaci Židů“ – o tom Globocnik zřejmě věděl už před Eichmannem. Eichmann použil obratu „konečné řešení“ spíš jako jakéhosi hesla, kterým chtěl Globocnikovi dát najevo, že také ví, oč jde. Podobné tvrzení, že i Höss, velitel Osvětimi, obdržel Vůdcův rozkaz ke „konečnému řešení“ od Eichmanna, ukázalo ještě zřetelněji, jak málo se jeruzalémská obžaloba vyznala v byrokratickém labyrintu třetí říše. V tomto případě se obhajoba alespoň zmohla na námitku, že pro to neexistují žádné důkazy. Ostatně Höss, jehož výpovědi v jiných bodech brala obžaloba velmi vážně, při vlastním procesu v Polsku prohlásil, že své příkazy dostal v červnu 1941 přímo od Himmlera a že Eichmann s ním projednával pouze určité „detaily“. Ve svých pamětech pak Höss tvrdil, že tyto detaily se týkaly používání plynu, a to ovšem Eichmann vehementně popíral. V této věci měl asi pravdu, protože všechny ostatní zdroje tomuto Hössovu tvrzení protirečí a uvádí se v nich, že písemné či ústní příkazy k likvidaci vždy přicházely přes WVHA a vydával je buďto náčelník tohoto Hlavního úřadu Obergruppenführer [generálporučík] Oswald Pohl, nebo brigádní generál Richard Glücks, který byl Hössovým přímým nadřízeným.

(K otázce věrohodnosti Hössových výpovědí viz též R. Pendorf: *Mörder und Ermordete*, Hamburk 1961.) S používáním plynu Eichmann prostě neměl nic společného. „Detaily“, které Eichmann a Höss v pravidelných intervalech projednávali, se týkaly smrtící kapacity táborů: kolik „transportů“ týdně může Osvětim přijmout a zda by v případě potřeby bylo možno kapacitu ještě zvýšit. Když Eichmann dorazil do Lublinu, přijal ho Globocnik velice vstřícně a ochotně ho s jedním svým podřízeným táborem prováděl. Tu se dostali na jakousi cestu procházející lesíkem, napravo od níž stál obyčejný dům, kde bydleli dělníci. Tam je pozdravil jakýsi kapitán pořádkové policie (snad to byl sám kriminální komisař Christian Wirth, jenž byl podle záznamů z Vůdcovy kanceláře pověřen technickou stránkou usmrcování plynem „nevléčitelně nemocných“) a zavedl je k několika dřevěným baráčkům a začal „takovým vulgárním obhroublým hlasem“ vysvětlovat: „... že to nechal všechno dobře izolovat a že k nim přistavil motor z ruské ponorky a že výfukové potrubí je zavedeno dovnitř. Motor se nastartuje a Židé uvnitř se výfukovými plyny otráví. To, co říkal, mi připadalo děsivé. Nejsem žádná silná povaha, která něco takového jen tak snese. Ani dneska, kdybych se měl jen podívat do otevřené rány, nemohu. Jsem prostě takový. Všichni mi často říkali, že bych nemohl být lékařem. Stále ještě si pamatuji, jak se mi tehdy udělalo nevolno, když jsem se pokoušel si to představit. Jako bych prožil nějaký silný otřes. To se občas stane každému, že se tak celý roztřeše.“

Tehdy měl ještě štěstí, v Treblince, jednom ze šesti táborů smrti na Východě, v nichž měly v příštích letech zemřít statisíce lidí, mu jenom ukázali přípravy budoucích komor na kysličník uhelnatý. Zanedlouho,

na podzim téhož roku, ho však jeho bezprostřední nadřízený Müller poslal na inspekci vyhlazovacího střediska v západním Polsku, nyní přiřčeněném k Říši a nazývaném Warthegau. Byl to tábor smrti v Kulmhofu (polsky Chelmně), kde bylo v roce 1944 zavražděno přes tři sta tisíc lidí – Židů z celé Evropy, přesídlených nejprve do ghetta v Lodži. A zde už byla akce v plném proudu, ovšem za použití jiné metody: místo plynových komor zde byly v provozu plynovací nákladní automobily. To, co Eichmannovi ukázali, vypadalo asi tak nějak: Židy nahnali do velké místnosti a poručili jim, aby se svlékli, pak přímo před dveře předjel nákladní vůz a nazí Židé museli nastoupit. Dveře byly zavřeny a automobil odjel. „Nemohu říci, kolik Židů nastoupilo. Sotva jsem se podíval. Nemohl jsem. Nemohl jsem. Měl jsem toho dost. Ten křik a... bylo mi z toho nevolno a taky jsem to řekl Müllerovi, když jsem mu podával hlášení. Ten si ale z mé zprávy mnoho nevzal. Pak jsem jel za tím vozem a uviděl jsem dosud nejstrašnější obraz ve svém životě. Vůz najel k podlouhlé jámě, otevřeli zadní dveře a začali z něj vyhazovat mrtvoly, které vypadaly skoro jak živí lidé s vláčnými údy. Všechny je naházeli do jámy a pak jsem ještě viděl, jak nějaký civilista jim kleštěmi vytrhává zuby. A pak jsem to nevydržel a vypálil pryč. Skočil jsem do svého auta a mlčel jako zařezaný. Celé hodiny jsem pak seděl vedle svého řidiče a slovo jsem nepromluvil. Měl jsem toho dost. Byl jsem vyřízený. Víím už jen, že nějaký lékař v bílém plášti mi řekl, ať se podívám špehýrkou do nákladního auta, jak tam Židé ještě sedí. Odmítl jsem to. Musel jsem zmizet.“

Velmi brzy však musel přihlížet ještě něčemu strašnějším. Müller ho totiž poslal do Běloruska,

do Minsku. Řekl mu: „V Minsku jsou Židé střílení. Chci mít zprávu, jak to jde.“ Eichmann se tedy vydal do Minsku. Zprvu to vypadalo, že vyvázne hladce, když tam přijel, „bylo už skoro po všem“, což Eichmanna nesmírně potěšilo. „Bylo tam jen několik mladíků, kteří prostřelovali hlavy lidem ležícím ve velké jámě.“ I to, co viděl – „ležící ženu s nazad rozpřaženýma rukama“ – mu úplně stačilo. „Podklesla mi z toho kolena, a tak jsem raději koukal rychle vypadnout.“ Na zpáteční cestě z Minsku ho napadlo zastavit se ve Lvově. Zpočátku to vypadalo jako výborný nápad. Lvov (Lemberg) totiž bývalo rakouské město a v něm se Eichmannovi „po všech těch hrůzách naskytl první přátelský pohled: nádražní budova postavená u příležitosti jubilea šedesáti let vlády císaře Františka Josefa“, tedy v onom období, které Eichmann vždy „obdivoval“, protože o něm slychával od rodičů mnoho hezkého. Například se u nich doma povídalo, jak příbuzní jeho nevlastní matky se tehdy těšili dobrému společenskému postavení a vydělávali slušné peníze (tím dával najevo, že šlo o židovskou větev rodiny). Pohled na Lvovské nádraží zahnal všechny hrůzné dojmy a každý detail této budovy – včetně letopočtu v průčelí – se vtiskl Eichmannovi do paměti. A pak v tomto krásném Lvově udělal Eichmann velkou chybu. Navštívil místního velitele SS a řekl mu: „To je přece strašné, co se tady v okolí děje. Z mladých lidí jsou vychováváni sadisté. Jak to můžeme připustit? Jen tak střílet do žen a dětí? To není možné, z toho by se každý musel zbláznit a tohle jsou přece naši lidé.“ Problém byl v tom, že ve Lvově se dělo totéž, co v Minsku, a Eichmannův hostitel byl potěšen, že může svému hostu tyto pozoruhodnosti také ukázat, i když se Eichmann snažil o zdvořilou omluvu:

„A tak jsem uviděl další strašlivou věc. Byla tam už skoro zasypaná jáma a ze země vytékal pramínek krve. Něco podobného jsem ještě neviděl. Měl jsem svého úkolu po krk. Odjel jsem do Berlína podat o tom zprávu Gruppenführerovi Müllerovi.“

Nebralo to však konce. Ačkoli Eichmann Müllerovi říkal, že na takové věci není „dosti silný“, že nikdy nebyl voják a nesloužil na frontě, že se nikdy nedostal do akce, že z toho pak nemůže spát a zdají se mu příšerné sny, o devět měsíců později musel zpátky. Müller ho znovu poslal do lublinské oblasti, kde mezitím velehorlivý Globocnik dokončil své přípravy. A s čím se tam setkal tentokrát, to podle Eichmannových slov bylo skutečně to nejstrašlivější, co v životě uviděl. Dorazil a nejprve nemohl místo, kde dříve stávalo jen pár dřevěných baráků, vůbec poznat. V doprovodu téhož muže s obhroublým hlasem si nejprve prohlédl nádraží „Treblinka“ – které svými budovami s nápisem, hodinami, semaforey i ostatním zařízením vypadalo stejně jako jakákoli jiná železniční stanice v Německu. Prostě to byla dokonalá kopie. „Držel jsem se pokud možno zpátky. Na nějaké zevrubné prohlídce jsem vůbec netrval. I tak jsem ale viděl zástup nahých Židů vcházet do jakési budovy, kde je prý zabíjeli, jak říkali, nějakým kyanovodíkem.“

Eichmann toho opravdu moc neviděl. Opakovaně sice navštěvoval Osvětim, největší a nepověstnější tábor smrti, rozkládající se na ploše 40 kilometrů čtverečních v Horním Slezsku, ale ten v žádném případě nebyl zařízen výlučně na vyhlazování. Byl to obrovský podnik s přibližně sto tisíci obyvateli. Kromě Židů zde byli vězňeni i příslušníci jiných národností včetně těch, kteří byli odsouzeni k nuceným pracím, a tudíž nebyli určeni k zplynování. Vyhnout

se při svých opakovaných návštěvách smrtícím zařízením bylo pro Eichmanna poměrně jednoduché. Höss, s nímž Eichmann udržoval vztahy vskutku přátelské, ho drastické podívané rád ušetřil. Eichmann nikdy nebyl bezprostředně přítomen hromadnému střelení. Nikdy neviděl zblízka průběh zplynování, nikdy ani nepřihlížel, jak probíhá selekce práce schopných (průměrně asi tak 25% z každého transportu), která v Osvětimi procesu likvidace předcházela. To, co však viděl na vlastní oči, rozhodně stačilo, aby přesně věděl, jak usmrcovací mašinérie fungovala: že existovaly dvě metody zabíjení – zastřelení a plyn. Že první způsob používaly *Einsatzgruppen* a plynem se usmrcovalo buď v napevno instalovaných komorách nebo ve skříňových autech. Že se v táborech užívají rafinovaná opatření, aby oběti až do samého konce netušily, co se na ně ve skutečnosti chystá.

Magnetofonové pásky z policejního výslechu, z nichž uvedené citáty pocházejí, byly před soudem přehrány při desátém stání z celkového počtu stojedenadvaceti, devátý den z téměř devíti měsíců trvání procesu. Eichmann ani jeho obhájce nepopřeli žádnou z těchto výpovědí znějících z pásků podivně „odhmotněným“ hlasem – odhmotněným dvojnásob, protože tělo, z něhož hlas vycházel, sice bylo přítomné, avšak odděleno silnými skleněnými stěnami, jako by pozbylo své tělesnosti. Dr. Servatius neměl žádné námitky, zmínil se pouze, že by i on později, až se dostane ke slovu obhajoba, rád předložil soudu některé výpovědi obžalovaného z policejního výslechu. Nikdy to však neučinil. Přitom měl člověk pocit, že by svou závěrečnou řeč mohl pronést vzápětí, neboť dokumentace skutkové podstaty v tomto „historickém procesu“ se nyní zdála

být úplná a případ se jevil přesně takový, jak jej předvedla prokuratura. Nuže, o faktické stránce případu, o tom, co Eichmann opravdu udělal – i když se zjevně nedopustil úplně všeho, co mu prokurátor přisouval –, nikdo nikdy nepochyboval. Nejen že to bylo zdokumentováno již dávno před zahájením procesu, nýbrž Eichmann sám to vše znovu a znovu přiznával. Bylo toho dost, aby ho pověsili, jak sám čas od času upozorňoval. („Nemáte toho na mne až dost?“, namítal, když se mu obžaloba snažila přisoudit pravomoci, které nikdy neměl.) Jelikož pracoval v dopravě a nezabýval se zabíjením, alespoň po právní stránce bylo nutné prokázat, zda si byl vědom toho, co dělá. A byla zde ještě další otázka: byl s to rozeznat zrůdnost svých činů, jinými slovy, byl ve svém jednání právně odpovědný? Z lékařského hlediska byl uznán jako duševně zdravý. Odpovědi na obě tyto otázky byly kladné. Eichmann navštěvoval místa, kam transporty směřovaly, a šok, který z toho dostal, ho málem připravil o rozum. Zbývala otázka poslední, která soudce znepokojovala ze všeho nejvíc, a proto ji opakovali, nejčastěji předseda senátu Landau, stále znovu: Příčilo se vyvražďování Židů jeho svědomí? Tato otázka však byla mravní povahy a z hlediska práva neměla asi význam.

Po vyjasnění skutkové podstaty zůstaly právně nezodpovězeny pouze dvě otázky. Za první: mohl být zbaven trestné odpovědnosti ve smyslu článku 10 zákona, podle něhož byl souzen, tj. protože konal své činy „ve snaze uniknout hrozícímu nebezpečí okamžité smrti“? A za druhé: mohl požadovat, aby mu podle článku 11 téhož zákona byly přiznány polehčující okolnosti, neboť udělal „vše pro to, aby zmírnil důsledky vyplývající z trestného činu“, popřípadě jednal s úmyslem „zabránit horším důsledkům, než jaké z jeho aktuálního konání vyplynuly“? Články 10 a 11 zákona o potrestání nacistů a jejich pomahačů z roku 1950 byly zjevně navrženy s ohledem na židovské „kolaboranty“. Všude při vyhlazovacím procesu působila židovská „*Sonderkommandos*“ (speciální jednotky), jejichž členové vlastně také páchali trestné činy, ovšem

proto, „aby se sami zachránili v bezprostředním ohrožení smrtí“. A spolupracovaly i židovské rady a židovští starší, aby „zabránili vážnějším následkům, než byly ty, které z jejich aktuálního konání vyplynuly“. V Eichmannově případě daly na obě tyto otázky negativní odpověď jeho vlastní výpovědi. Je pravda, že jednou Eichmann prohlásil, že jeho jedinou alternativou byla sebevražda. Ale to byla lež. Je totiž známo, jak překvapivě snadno mohli členové „vyhlazovacích komand“ na svůj post rezignovat, aniž to pro ně mělo vážné důsledky. Navíc Eichmann na svém prohlášení nijak zvlášť netrval a prý ani nemínil, aby byl v této věci brán doslova. V norimberských dokumentech „nelze nalézt jediný případ, kdy by nějaký příslušník SS byl odsouzen k smrti za neuposlechnutí příkazu zúčastnit se poprav“ (Herbert Jäger, „Betrachtungen zum Eichmann Prozess“, in: *Kriminologie und Strafrechtsreform*, 3/4 1962). A při procesu samém vystoupil jako svědek obhajoby von dem Bach-Zelewski, který vypověděl: „Člověk se takovému úkolu mohl vyhnout tím, že si podal žádost o přeložení. V některých případech se sice muselo počítat s určitými disciplinárními opatřeními. Na životě to však nikoho určitě neohrožovalo.“ Eichmann totiž velmi dobře věděl, že v onom klasickém „těžkém postavení“ vojáka nikdy nebyl. Ten je totiž v situaci, kterou popsal Dicey ve svém proslulém

Law of the Constitution: buď bude odsouzen vojenským soudem k trestu smrti zastřelením, protože odmítl splnit rozkaz, anebo bude oběšen z rozhodnutí poroty u civilního soudu právě proto, že rozkaz splnil. Jako příslušník SS by se Eichmann před vojenský soud nikdy nedostal, zodpovídal by se před zvláštním tribunálem pro policii a SS. Ve svém posledním slovu před soudem Eichmann přiznal, že pod tou či onou záminkou mohl z celé věci, podobně jako jiní, „vyklouznout“. Neučinil tak, protože byl přesvědčen, že takovýto krok „nebyl přípustný“. A dokonce ještě ani dnes si nemyslí, že „byl obdivuhodný“. Nebylo prý totiž za tím nic víc než možnost získat nějaké lépe placené zaměstnání. Poválečné řeči o otevřeném odporu byly jen báchorky. „Za tehdejších podmínek bylo takovéto chování nemožné. A také se tak nikdo nechoval.“ Bylo to „nemyslitelné“. Kdyby třeba zrovna jeho jmenovali velitelem některého tábora smrti, jako třeba jeho dobrého přítele Hösse, byl by musel spáchat sebevraždu, protože zabíjet by prostě nedokázal. (Höss se shodou okolností stal vrahem již v mládí. Zabil jistého Waltera Kadowa, muže, který udal francouzským úřadům Leo Schlagetera – nacionalistického teroristu v Porýní, z něhož nacisté učinili národního hrdinu – za což byl Höss německým soudem odsouzen k pětiletému vězení. V Osvětimi však již Höss nikoho sám zabíjet nemusel.) Bylo velmi nepravděpodobné, že by Eichmannovi takovou funkci nabídli, protože ti, kdo ve třetí říši vydávali rozkazy, „dobře věděli, jaké jsou meze jednotlivých lidí“. „Bezprostřední nebezpečí života“ Eichmannovi vskutku nikdy nehrozilo a jelikož sám hrdě prohlašoval, že vždy „konal svou povinnost“ a plnil všechny příkazy, jak si to jeho přísaha žádala, bylo zřejmé, že

vždy dělal, co mohl, aby „důsledky trestných činů“ spíše zhoršoval, než zmírňoval. Uváděl jedinou „polehčující okolnost“, že při výkonu své práce se snažil „vyhnout zbytečným tvrdostem, jak jen to bylo možné“. Ponecháme-li stranou, zda tak doopravdy činil, k přiznání polehčujících okolností to rozhodně stačit nemohlo. Vždyť „vyhnout se zbytečným tvrdostem“ byla standardní instrukce, kterou Eichmann dostával od svých nadřízených.

Jakmile byly před soudem přehrány z magnetofonového záznamu Eichmannovy dřívější výpovědi, byl rozsudek smrti podložen i právně, pokud nebylo možno trest zmírnit s odůvodněním, že šlo o činy spáchané „z vyššího rozkazu“. Tuto možnost opět připouštěl oddíl 11 izraelského zákona, ale vzhledem k rozsahu zločinu opět přicházela stěžejí v úvahu. (Je důležité si uvědomit, že ani obhajoba neargumentovala „vyššími rozkazy“, ale „státními akty“, a na základě toho dokonce požadovala osvobozující výrok. Dr. Servatius použil tuto taktiku už v Norimberku, kde hájil Fritze Sauckela, zplnomocněnce pro pracovní nasazení v Göringově úřadu pro čtyřletý plán, odpovědného za vyhlazení desítek tisíců židovských dělníků v Polsku a po právu oběšeného v roce 1946. Tyto „státní akty“, jež německá právní věda ještě výmluvněji nazývá *gerichtsfreie* neboli *justizlose Hoheitsakte*, spočívají na „výkonu suverénní moci“ [E. C. Wade in: *British Year Book for International Law*, 1934], a tudíž stojí úplně mimo oblast práva. Na rozdíl od toho jsou všechny rozkazy a povely alespoň teoreticky stále ještě pod justiční kontrolou. Kdyby to, co Eichmann dělal, bylo považováno za státní akty, pak by žádný soud světa nemohl odsoudit ani nikoho z jeho nadřízených – nejméně ze všech hlavu státu Hitlera. Teorie

„státních aktů“ zapadala do světového názoru dr. Servatia natolik, že vlastně ani moc nepřekvapilo, že si ji zde v Jeruzalémě vyzkoušel ještě jednou. Překvapivé bylo pouze to, že ani po přečtení rozsudku a před vynesením výroku o vyšší trestu se nevrátil k tomu, aby jako polehčující okolnosti uvedl argument „vyššího rozkazu“.) V tomto ohledu bychom mohli být dokonce rádi, že nešlo o obyčejný proces, kde všechny výpovědi, které s projednávanou trestní věcí přímo nesouvisí, musí být vyškrtuty a považovány za irelevantní a nepodstatné. Problém totiž ani zdaleka nebyl tak jednoduchý, jak si tvůrci zákonů představovali. A i když to snad nemělo význam právní, z politického hlediska bylo nanejvýše žádoucí a zajímavé zjistit, jak dlouhou dobu potřebuje průměrný člověk k tomu, aby svůj vrozený odpor ke zločinu překonal, a co se s ním stane, když k tomuto bodu dospěje. Na tuto otázku přinesl případ Adolfa Eichmanna odpověď, která nemohla být jasnější a přesnější.

V září roku 1941, krátce po své první oficiální návštěvě ve vyhlazovacích centrech na Východě, Eichmann organizoval – v souladu s Hitlerovým „přáním“ učinit Říši co nejrychleji *judenrein* – své první masové deportace z Německa a z Protektorátu. V souvislosti s prvním velkým transportem, v němž se ocitlo dvacet tisíc Židů z Porýní a pět tisíc Cikánů, se přihodilo cosi pozoruhodného. Pro Eichmanna bylo charakteristické, že se nikdy nedokázal sám rozhodnout a stále velice pečlivě dbal, aby byl „kryt“ rozkazy. Jak potvrzovala ničím nemanipulovaná svědectví jeho spolupracovníků, sám od sebe nikdy nevystoupil s nějakými návrhy a neustále vyžadoval „direktivy“. Tentokrát se však – „poprvé a naposledy“ – chopil iniciativy a udělal něco, co

bylo s příkazy v rozporu: Místo aby transport poslal, jak zněla jeho instrukce, do obsazených ruských území (do Rigy či do Minsku), kde by byli všichni okamžitě postříleni *Einsatzgruppen*, nasměroval ho do ghetta v Lodži, kde podle jeho informací dosud žádné přípravy k vyhlazování zahájeny nebyly. Pravděpodobně proto, že velitel lodžského ghetta, jistý Uebelhör, vymyslel způsob, jak na „svých“ Židech řádně vydělat. (Ostatně ghetto v Lodži bylo zřízeno jako vůbec první a likvidováno jako poslední. Ti z jeho obyvatel, kteří nepodlehli hladu nebo nemocem, zůstali naživu až do léta 1944.) Svým rozhodnutím si však Eichmann způsobil značné těžkosti. Ghetto bylo již přeplněno a pan Uebelhör vůbec neměl chuť nové příchozí převzít, ani je neměl kde ubytovat. Byl z toho rozzuřen a stěžoval si Himmlerovi, že ho Eichmann podvedl, že na něj a jeho lidi chtěl zkoušet „triky koňských handlířů, které zjevně pochytil někde u Cikánů“. Himmler i Heydrich se však za Eichmanna postavili, incident byl urovnán a brzy se na něj zapomnělo.

Zapomněl ovšem i sám Eichmann, nezmínil se o něm ani při policejním výslechu a neuvedl jej ani ve svých memoárech. Když se ho obhájce na tento případ zeptal a ukázal mu i příslušné dokumenty, trval Eichmann na tom, že prý měl tenkrát možnost „volby“: „Poprvé a také naposledy jsem mohl sám rozhodnout – buď je poslat do Lodže... Kdyby se tam vyskytly nějaké potíže, museli by být odsunuti dále na východ. Protože jsem to byl já, kdo dohlížel nad přípravnými opatřeními, byl jsem rozhodnut udělat ve své kompetenci všechno pro to, aby cílovou stanicí mohla být Lodž.“ Obhajoba chtěla z případu vyvodit, že Eichmann Židy zachraňoval, kdykoli mohl. Pravda to samozřejmě nebyla. Žalobce, který

později kvůli téže věci podrobil Eichmanna křížovému výslechu, z toho naopak chtěl vyvodit, že obžalovaný byl tím, kdo určoval konečnou stanici transportů, a tudíž rozhodoval, zda transportovaní budou posláni na smrt či nikoli. Ani to však nebyla pravda. Konečně ani Eichmannovo vlastní vysvětlení – že v uvedeném případě rozhodně nejednal proti nějakému rozkazu, že pouze využil možnosti „volby“, neodpovídala pravdě. Neboť v případě, že by se v Lodži vyskytly potíže, bylo mu jasné, co měl podle rozkazu udělat: poslat transport do Minsku či Rigy. Ačkoli na to všechno Eichmann dočista zapomněl, byl to bezpochyby jediný případ, kdy se skutečně pokusil Židům zachránit život. O pouhé tři týdny později ovšem probíhala v Praze konference svolaná Heydrichem a zde Eichmann prohlásil, že do táborů, kde jsou dosud drženi [ruští] komunisté [tedy kategorie osob, které měly být *Einsatzgruppen* likvidovány přímo na místě], je možno posílat i Židy, a že „dosáhl dohody“ s místními veliteli. Hovořilo se zde výslovně i o potížích v Lodži a nakonec bylo rozhodnuto deportovat padesát tisíc Židů z Říše (tj. včetně Rakouska, Čech a Moravy) přímo do oblasti, kde operovaly *Einsatzgruppen*, tedy do Rigy či do Minsku. To nám dává možnost odpovědět na otázku soudce Landaua, která se přímo vnucovala každému pozorovateli tohoto procesu, zda vůbec měl obžalovaný nějaké svědomí. Ano, Eichmann svědomí měl. To ovšem fungovalo tak, jak by se normálně očekávalo, zhruba čtyři týdny. Pak se otočilo a začalo fungovat přesně naopak.

Avšak i v oněch dnech a týdnech, kdy Eichmannovo svědomí fungovalo, jak mělo, pohybovalo se v mezích vskutku neobvyklých. Nesmíme zapomínat, že Eichmann věděl už několik týdnů či spíše

měsíců předtím, než byl informován o Vůdcově rozkazu, čím se *Einsatzgruppen* na Východě zabývají. Věděl, že přímo za frontou hromadně vraždí všechny ruské funkcionáře (komunisty), všechny příslušníky polské inteligence a všechny místní Židy. Kromě toho, v červenci téhož roku, o několik týdnů dříve, než byl Eichmann pozván k Heydrichovi, obdržel memorandum od jednoho příslušníka SS, sloužícího ve Warthegau, který mu sděloval, že „v nastávající zimě nebude Židy čím živit“. Z toho pak vycházel i jeho návrh, který byl předložen Eichmannovi k posouzení: „Zda by nebylo nejhumánnějším řešením této situace práce neschopné Židy nějakým rychlým způsobem zlikvidovat. Rozhodně by to pro ně bylo příjemnější, než kdyby museli umírat hladem.“ V průvodním dopise, adresovaném „drahému soukmenovci Eichmannovi“ připouštěl odesílatel, „že tyto věci působí dosti fantasticky, že však podle jeho názoru by byly zcela proveditelné“. Použitý podmiňovací způsob svědčí o tom, že pisatel nevěděl o chystaném Vůdcově rozkazu, který byl ještě mnohem „fantastičtější“. Z dopisuje nicméně zřejmé, že v té době už něco takového viselo ve vzduchu. Eichmann se nikdy o existenci tohoto dopisu nezmínil a asi jím nebyl nikterak šokován. Návrh se totiž týkal pouze *místních* Židů na Východě, nikoli Židů z Říše či z některé západoevropské země. Jeho svědomí se totiž nevzpíralo, když šlo o vraždění jako takové, pouze když se jeho oběti měli stát Židé němečtí. („Nikdy jsem nepopíral, že mi bylo známo, že skupiny *Einsatzgruppen* měly rozkaz zabíjet. Že se ale stejná opatření vztahují i na Židy, kteří byli na Východ posláni z Říše, o tom jsem opravdu nevěděl.“) Podobné to bylo se svědomím jistého Wilhelma Kubeho, dlouholetého člena strany, který působil

jako *Generalkommissar* v okupovaném Rusku. Ten se velice rozčílil, když viděl, že s označením „Sonderbehandlung“ dorazili do Minsku i němečtí Židé vyznamenaní Železným křížem. Protože se Kube uměl vyjadřovat srozumitelněji než Eichmann, můžeme z jeho slov alespoň vyčíst, co se asi odehrávalo Eichmannovi v hlavě v oněch dnech, kdy ho svědomí ještě trápilo. Kube totiž řekl: „Jsem sice tvrdý člověk a jsem připraven pomáhat židovskou otázku řešit, ale lidé pocházející z našich kulturních kruhů jsou přece něco jiného než ty domorodé, zdivočelé hordy.“ Tento druh svědomí, které nesouhlasí s vraždou nanejvýše v případě, že má být spáchána na někom „z našeho kulturního okruhu“, se zánikem Hitlerova režimu rozhodně nevymřel. Dodnes se mezi Němci uchovává „mylná informace“, podle níž prý byli zlikvidováni „jen“ *Ostjuden*, východoevropští Židé.

Na způsob myšlení, který rozlišuje mezi vyvražďováním „primitivního“ a „kulturního“ národa, však německý národ nemá monopol. Harry Mulisch uvádí, jak mu při svědecké výpovědi profesora Salo W. Barona, který hovořil o kulturních úspěších židovstva, stále tanuly na mysli tyto zneklidňující otázky: „Byla by snad smrt Židů menším zlem, kdyby byli méně kulturní? Třeba jako Cikáni, kteří byli také vyvražďováni? To by pak jejich vyhlazování bylo méně otřesné? Stojí Eichmann před soudem jako likvidátor lidských bytostí, nebo jako ničitel kultury? Má vrah větší vinu, zaniká-li s jeho oběti také nějaká kultura?“ A když pak Mulisch tuto otázku položil generálnímu prokurátorovi Hausnerovi, vyšlo najevo: „On [Hausner] si myslí, že ano, já si myslím, že ne.“ Že ani dnes nelze tuto věc opominout, že tato zneklidňující otázka nepatří jen minulosti,

o tom se lze snadno přesvědčit i v nedávno uvedeném americkém filmu *Dr. Strangelove*. Podivínský milovník atomové bomby, charakterizovaný zde jako člověk s mentalitou nacisty, zde navrhuje, aby k přežití v podzemních krytech bylo vybráno několik set tisíc lidí. A kdo mají být šťastlivci určení k přežití? Mají to být lidé s nejvyšším IQ!

Ani nacistický režim však otázku svědomí – v Jeruzalémě tak znepokojující – nijak neopomíjel. Naopak, uvážíme-li, že účastníci protihitlerovského spiknutí z července 1944 se v korespondenci či v prohlášeních připravovaných pro případ, že se jim podaří Hitlera zabít, o rozsáhlých masakrech na Východě téměř ani slůvkem nezmnínili, jsme náchylní si myslit, že nacisté naopak praktickou důležitost tohoto problému značně přeceňovali. Můžeme pominout počáteční fázi německé opozice vůči Hitlerovu režimu, kdy zde ještě existovalo antifašistické, levicově orientované hnutí. Toto hnutí totiž z principiálních důvodů nepovažovalo morální otázky za důležité, tím méně perzekuci Židů. To byly otázky, které pouze „odváděly od třídního boje“ a ten podle mínění levice ovlivňoval rozhodujícím způsobem politickou scénu. A mimoto, tato opozice v období, o němž je nyní řeč, prakticky celá zmizela. Ničil ji strašný teror jednotek SA, rozpoutaný v koncentračních táborech; rozkládal ji fakt, že znovuvyzbrojování Německa zajistilo plnou zaměstnanost a demoralizovala ji taktika komunistů pronikat do řad Hitlerovy strany a stát se zde „trojským koněm“. Zbytek této počáteční opozice – pár odborových předáků, skupiny intelektuálů „levice bez domova“, kteří neměli tušení, zda za nimi vůbec někdo stojí – se stal důležitým až díky oné konspiraci, která nakonec vedla ke 20. červenci. (Měřit

sílu německého odporu počtem těch, kdo prošli koncentračními tábory, je naprosto nepřijatelné. Před vypuknutím války žili v těchto táborech lidé nejrůznějších kategorií a mnozí z nich neměli s odporem k režimu vůbec nic společného. Byli tam zcela „nevinní“, například Židé, také „asociálové“ – nenapravitelní zločinci, homosexuálové – nacisté, kteří se nějak provinili a další. Teprve během války se tábory zaplnily účastníky odboje z celé Evropy.)

Většinu účastníků červencového spiknutí vlastně tvořili bývalí nacisté, kteří ve třetí říši zastávali vysoké funkce. Jejich odpor k režimu nevzbudila židovská otázka, spíše fakt, že Hitler připravoval válku. Nekonečné konflikty a krize svědomí, s nimiž zápolili, se točily téměř výlučně kolem problému velezrady a toho, zda porušit či neporušit přísahu věrnosti Hitlerovi. Mimoto uvízli v dilematu, které bylo opravdu těžko řešitelné: v době, kdy Hitler šel od úspěchu k úspěchu, měli pocit, že nemohou dělat nic, protože by jim lidé nerozuměli. Naopak v době německých porážek se ničeho neobávali více než toho, že z jejich činnosti vznikne další legenda o tom, že někdo „vráží Německu dýku do zad“. Nakonec bylo jejich největším zájmem zabránit chaosu a odvrátit nebezpečí občanské války. Řešení viděli v tom, že Spojenci musí být „rozumní“, to jest zaručit „moratorium“, dokud nebude obnoven pořádek, a s ním samozřejmě obnovena i schopnost německé armády postavit se na odpor. Věděli velice přesně, co se děje na Východě, ale stěží lze pochybovat o tom, že se mezi nimi nenašel ani jediný, kdo by se odvážil pomyslet, že právě otevřená revolta a občanská válka by byly pro Německo tím nejlepším, co by se mohlo stát. Aktivního odporu se v Německu zúčastnila hlavně pravice. Avšak

vzhledem k tomu, co bylo z minulosti známo o německých sociálních demokratech, je možné pochybovat, zda by se situace bývala radikálně změnila, kdyby mezi konspirátory hrála levice významnější roli. Tato otázka je v každém případě pouze akademická, protože během války – jak správně uvedl německý historik Gerhard Ritter – žádné „organizované socialistické hnutí odporu“ neexistovalo.

Skutečná situace byla jednoduchá a beznadějná. Převážná většina německého obyvatelstva věřila Hitlerovi. Tento postoj se nezměnil ani po napadení Ruska – a to znamenalo válku na dvou frontách, které se všichni velmi obávali – ani když do války vstoupily Spojené státy, dokonce ani po bitvě u Stalingradu, ani po ztrátě Itálie a vylovení Spojenců v Normandii. Proti této převažující většině stál neurčitý počet izolovaných jednotlivců, kteří si rozsah morální katastrofy národa jasně uvědomovali. Možná, že se tito lidé navzájem znali a důvěřovali si, možná že mezi nimi existovaly přátelské vztahy a docházelo k výměnám názorů. Žádný plán revolty či alespoň úmysl postavit se na odpor však z toho nevzešel. Nakonec se sice objevila skupina těch, kteří se posléze stali známí jako spiklenci; avšak ani ti nebyli s to dohodnout se na čemkoli, dokonce ani na otázce konspirace samé. Jejich vůdcem byl Carl Friedrich Goerdeler, bývalý primátor Lipska, který za nacistů sloužil po tři roky jako cenový kontrolor – a poměrně záhy, v roce 1936, na svůj post rezignoval. Goerdeler prosazoval vytvoření konstituční monarchie a Wilhelm Leuschner, zástupce levice, bývalý odborový předák a socialista, mu sliboval „masovou podporu“. V Kreisavském kroužku se pod vlivem Helmutha von Moltkeho vyskytly občasné stížnosti, že vláda zákona je „nyní podupána“.

Hlavním předmětem zájmu tohoto kroužku ovšem bylo smíření dvou křesťanských církví a jejich „posvátné poslání v světském státě“, kombinované s otevřenou podporou federalismu. (O tom, jak hnutí odporu jako takové od roku 1933 politicky zcela propadlo, pojednává dobře zdokumentovaná a objektivní studie, disertační práce Georga K. Romosera, která brzy vyjde tiskem.)

S pokračující válkou a rostoucí jistotou porážky bylo možno očekávat, že politické rozdíly se budou zmenšovat a potřeba politické akce bude stále naléhavější. Gerhard Ritter má však asi pravdu i zde: „Kdyby nebylo odhodlání [hraběte Klause von] Stauffenberga, hnutí odporu by bylo odsouzeno k více či méně bezradné nečinnosti.“ Tyto lidi spojoval názor na Hitlera, viděli v něm „podvodníka“, „diletanta“, který nedbal na rady odborníků a „způsobil, že armáda byla rozprášena“, „šilence“, „démona“, „inkarnaci všeho zla“, což v německém kontextu znamenalo v určitém smyslu víc a v jiném méně, než kdyby ho nazývali „zločincem a bláznem“, jak také čas od času říkali. Avšak zastávat takovýto názor na Hitlera v době, kdy se čas jeho vlády nacyloval, „se vůbec nevylučovalo s členstvím v SS, ve straně a bylo možné i u lidí ve vládní funkci“ (Fritz Hesse). Z kruhu konspirátorů tak vlastně nebyli vyloučeni ani ti, kdo se na vytváření zločineckého režimu sami podíleli. (Mezi ně například patřil hrabě Helldorf, tehdy policejní komisař v Berlíně, který by se v případě úspěchu převratu stal náčelníkem německé policie, jak je uvedeno v jednom z Goerdelerových seznamů potenciálních vůdců; nebo Arthur Nebe z RSHA, bývalý náčelník jednoho z mobilních mordkomand na Východě! V létě 1943, kdy Himmlerem řízený vyhlazovací program

dosáhl svého vrcholu, Goerdeler považoval jak Himmlera, tak Goebbelse za potenciální spojence, „protože jak jeden, tak druhý si uvědomoval, že s Hitlerem jsou ztraceni“. Ne Goebbels, ale Himmler se „potenciálním spojencem“ nakonec skutečně stal a byl plně o plánu spiklenců informován. Vystoupil proti nim až ve chvíli, kdy bylo jasné, že ztroskotali.) Cituji zde z konceptu Goerdelerova dopisu polnímu maršálu von Klugemu. Avšak tato podivná spojení lze těžko vysvětlit „taktickými ohledy“ vůči armádním velitelům, neboť to byli naopak von Kluge a Rommel, kteří vydali „speciální příkazy, aby ony dvě zrůdy [Himmler a Göring] byly zlikvidovány“ (Ritter). Mimoto Goerdelerův životopisec Ritter tvrdí, že výše citovaný dopis „představuje nejemotivnější vyjádření“ Goerdelerovy nenávisti k Hitlerovu režimu.

Jistěže tito lidé se sice pozdě, ale přece postavili Hitlerovi na odpor, zaplatili za to svými životy a zemřeli strašlivou smrtí. Odvaha, kterou mnozí projevili, byla obdivuhodná. Neinspirovalo je však morální rozhořčení či vědomí toho, co jiní lidé museli vytrpět. Téměř výlučným motivem spiklenců bylo přesvědčení, že se blíží porážka a zhroucení Německa. Nelze popřít, že někdo z nich, například hrabě York von Wartenburg se k politické opozici dostal původně povzbuzen „nechutnou protižidovskou agitací v listopadu 1938“ [Ritter], Ale to byl měsíc, kdy se v plamenech ocitly židovské synagogy a všechno obyvatelstvo se zdálo být zachváčeno jakousi bází, neboť hořely domy Boží. Věřící i lidé pouze pověřiví se prostě báli Božího hněvu. Vyšší velitelské sbory byly zajisté také znepokojeny, když Hitler vydal v květnu 1941 svůj tak zvaný „komisařský rozkaz“ a podle něj měli být v nadcházejícím

tažení proti Rusku všichni sovětští funkcionáři, a přirozeně také všichni Židé, jednoduše zmasakrováni. V těchto kruzích byly zajisté také vysloveny určité obavy ohledně toho, že – jak se vyjádřil Goerdeler – „na okupovaných územích jsou likvidovány lidské bytosti a dochází k náboženským perzekucím..., což navždy bude ležet jako velké břemeno na naší historii“. Zdá se však, že těmto lidem nikdy nepřišlo na mysl, že to, co se děje, je daleko strašnější než „enormní ztížení naší pozice“ [při vyjednávání mírové smlouvy se Spojenci]; že jde o víc než o „skvrnu na dobrém jménu Německa“ a podkopávání morálky armády. „Co to proboha učinili z oné hrdé armády z doby války za osvobození [proti Napoleonovi v roce 1814], z armády Viléma I. [z války prusko-francouzské v roce 1870]?“ bědoval Goerdeler, když se seznámil se zprávou jednoho příslušníka SS, který „nonšalantně sděloval, že mu nepřipadalo dvakrát hezké střílet z automatů do jam napěchovaných tisíci Židy a pak hlínou zahrnovat těla, z nichž mnohá ještě vykazovala známky života“. Nenapadlo je ani to, že možná právě kvůli takovým zvěrstvům Spojenci požadují bezpodmínečnou kapitulaci, cítili se oprávněni kritizovat tento požadavek jako „nacionalistický a nerozumný“, diktovaný slepou nenávistí. V roce 1943, kdy se porážka Německa stávala neodvratnou, a dokonce i později, tito lidé stále ještě věřili, že mají právo vyjednávat se svými nepřáteli „spravedlivý mír“ jako „rovný s rovným“. Dobře přitom věděli, že válka, kterou Hitler začal, byla zcela nespravedlivá a nikým nevyprovokovaná. Jejich kritéria „spravedlivého míru“ byla ještě pozoruhodnější. Goerdeler je formuloval stále znovu v početných memorandech: „znovuobnovení národních hranic v podobě z roku 1914

[což znamenalo anexi Alsaska-Lotrinska], připojení Rakouska a Sudet“. A navíc Goerdeler požadoval pro Německo vedoucí postavení na kontinentu a případně připojení jižních Tyrol!

Víme také z prohlášení, které spiklenci připravovali, jak chtěli svou věc předložit lidu. Dochoval se například návrh provolání k armádě, jehož autorem je generál Ludwig Beck, který se měl stát hlavou státu. Dlouze se zde hovoří o „neústupnosti“, „nekompetenci a neuměřenosti“ Hitlerova režimu; o Hitlerově „aroganci a ješitnosti“. Avšak rozhodujícím Beckovým argumentem byla kritika „nejbezohlednějšího činu“ tohoto režimu, totiž toho, že „nacisté chtěli svalit odpovědnost za katastrofu blížící se porážky na velitele ozbrojených sil“. Navíc, dodává Beck, byly spáchány zločiny, „které jsou skvrnou na cti německého národa a poškozují jeho dobrou pověst v očích světa“. A co mělo následovat, až by byl Hitler zlikvidován? Německá armáda by pokračovala v boji do té doby, „dokud by nezajistila důstojné ukončení války“, což opět znamenalo anexi Alsaska-Lotrinska, Rakouska a Sudet. Trpký odsudek těchto lidí, který zazněl z úst německého romanopisce Friedricha P. Recka-Malleczewena – byl zavražděn v koncentračním táboře v předvečer porážky a protihitlerovské konspirace se nezúčastnil – je tedy asi v mnohém pravdivý. V téměř neznámém „Deníku zoufalého člověka“ [*Tagebuch eines Verzweifelten*, 1947] Reck-Malleczewen napsal, když se dozvěděl o selhání atentátu na Hitlera, čehož samozřejmě velmi litoval: „Poněkud pozdě, pánové, vy, kteří jste sami tohoto arciškůdce Německa vytvořili; kteří jste ho podporovali, dokud se zdálo, že je vše v pořádku; kteří jste bez zaváhání složili jakoukoli přísahu, již od vás vyžadovali; kteří jste se

stali ubohými patolízaly tohoto zločince, jenž je vinen smrtí statisíců a jehož celý svět zatracuje... Nyní jste ho tedy zradili... Nyní, kdy totální krach už nelze zakrýt, titíž lidé, kteří dokázali zradit vše, co stálo v cestě jejich touze po moci, zrazují vlastní podnik, který zbankrotoval.“

Neexistuje důkaz a není ani pravděpodobné, že by Eichmann navázal s lidmi 20. července osobní kontakt. Víme naopak, že dokonce ještě v Argentině považoval protihitlerovské spiklence za zrádce a lumpy. Kdyby však měl Eichmann možnost seznámit se s Goerdelerovými „originálními“ idejemi ohledně židovské otázky, možná by zjistil, že se jejich názory v mnohém shodovaly. Goerdeler totiž navrhl „zaplatit odškodné německým Židům jako kompenzaci za ztráty a špatné zacházení“. Jenže tento návrh podal až v roce 1942, to jest v době, kdy se „ztráty a špatné zacházení“ už netýkaly jen *Židů německých* a kdy Židé nebyli jen olupováni o majetek, ale *usmrcováni v plynových komorách*. Kromě těchto technických záležitostí Goerdeler měl na mysli ještě něco konstruktivnějšího, a sice „trvalé řešení“ židovské otázky, které by všechny [evropské] Židy dostalo z onoho nepěkného postavení víceméně „nežádoucího národa v Evropě“. (V Eichmannově žargonu něco takového znamenalo „dát Židům pevnou půdu pod nohama“.) S tímto cílem před očima se Goerdeler vyslovil pro „nezávislý stát v nějaké koloniální zemi“ – v Kanadě či Jižní Africe, tedy jakýsi projekt Madagaskar, o němž se určitě musel také doslechnout. V jeho návrhu byly ovšem obsaženy určité ústupky: Ne všichni Židé budou vyhnáni. Zcela v souladu s politickou linií, kterou zastával nacistický režim v počáteční fázi, byl Goerdeler ochoten uznat kategorii prominentních Židů.

Byl připraven „neupřít německé občanství Židům, kteří se mohli vykázat nějakým zvláštním hrdinstvím ve vojenské službě pro Německo; stejně postupovat i vůči židovským rodům s dlouhou historií“. Ať už Goerdeler svým „trvalým řešením židovské otázky“ mínil cokoli, zas tak úplně originální jeho návrh nebyl – jak se vyjádřil i profesor Ritter ještě v roce 1954 pln obdivu pro svého hrdinu. Pro tuto část programu by byl Goerdeler našel mnoho „potenciálních spojenců“, a nejen v řadách strany, ale dokonce i mezi příslušníky SS.

Ve zmíněném dopisu polnímu maršálovi von Klugemu se Goerdeler trochu odvolával na „hlas svědomí“ von Klugeho. Nechtěl však říci nic jiného, než že, „je evidentní zločin pokračovat ve válce, kdy už není šance na vítězství, a že i generál to musí pochopit“. Ze všeho, co jsme zde uvedli, lze učinit jediný závěr: svědomí se prostě v Německu vytratilo do té míry, že si lidé jen stěží vzpomínali, co to vůbec je, že si vůbec přestávali uvědomovat, že vnější svět kupodivu nesdílel „nový systém německých hodnot“. Celá pravda o tehdejší německé situaci to však není. Jistě existovali jednotlivci, kteří od samého začátku neochvějně setrvali vůči Hitlerovi v opozici. Nikdo nemůže říci, kolik jich bylo – snad sto tisíc, snad mnohem víc, snad mnohem méně – jejich hlas se nikdy neozval. Vyskytovali se všude, ve všech vrstvách společnosti, mezi vzdělanci a prostými lidmi, ve všech politických stranách, snad dokonce i v řadách NSDAP. Jen málokterí byli veřejně známí (snad zmíněný Reck-Malleczewen či filosof Karl Jaspers). Někteří z nich byli opravdově a hluboce zbožní, jako např. onen řemeslník, který se raději vzdal vlastní nezávislé existence a stal se obyčejným továrním dělníkem, než by vyhověl oné

„malé formalitě“ a vstoupil do strany. Byli i nemnozí, kteří dosud brali přísahu vážně, a spíše rezignovali na své univerzitní kariéry, než by přísahali na Hitlera. Mnohem početnější skupinu tvořili dělníci, především v Berlíně, a intelektuálové ze socialistického hnutí, kteří se pokoušeli svým židovským známým pomáhat. Patřili sem konečně i oni dva selští synkové, o kterých se zmiňuje Günther Weisenborn v knize *Der lautlose Aufstand* (1953). Na konci války je nutili vstoupit do SS, oni odmítli podepsat a byli za to odsouzeni k trestu smrti. V posledním dopise před popravou napsali svým rodičům toto: „My dva chceme raději zemřít, než abychom zatížili své svědomí tak hroznými věcmi. Víme, co příslušníci SS musí provádět.“ Postoj těchto lidí, kteří z praktického hlediska nedělali nic, byl zcela odlišný od postoje protihitlerovských spiklenců. Jejich schopnost rozlišovat dobro a zlo zůstala nedotčena a nějakou „křizí svědomí“ také nikdy netrpěli. Možná, že se takoví lidé našli i mezi spiklenci, avšak stěží byl jejich počet vyšší než v řadách obyčejného obyvatelstva. Nebyli to ani hrdinové ani světci a vůbec je nebylo slyšet. Pouze v jediném případě se tento izolovaný, němý prvek německého národa projevil na veřejnosti: tehdy, když sourozenci Schollovi, dva studenti mnichovské univerzity, bratr a sestra, pod vlivem svého učitele Kurta Hubera rozšiřovali proslulé letáky, v nichž byl Hitler nazýván tím, kým skutečně byl – „masovým vrahem“.

Prohlížíme-li si však dokumenty a připravované proklamace těch, kdo se považovali za „Jiné Německo“, které by v případě úspěchu spiknutí 20. července vystřídalo Hitlerův režim, můžeme jen žasnout, jak hluboká byla propast oddělující i toto „Jiné Německo“ od ostatního světa. Jak jinak lze

vysvětlit Goerdelerovy iluze nebo fakt, že to byl právě Himmler, ale také Ribbentrop, kdo začali v posledních měsících války snít o tom, že se chopí nové velkolepé role mírotvorců a začnou jako představitelé poraženého Německa vyjednávat se Spojenci. Ribbentrop byl určitě hlupák, ale o Himmlerovi, ať už byl kýmkoliv, to neplatilo.

Himmler byl z celého nacistického vedení nejtalentovanější v řešení problému svědomí. Vytvářel slogany a hesla – například ono slavné heslo SS převzaté z jedné Hitlerovy řeči před jednotkami SS z roku 1931 „Mou ctí je moje věrnost“ – a dával k lepšímu taková „okřídlená slova“, jak si Eichmann vzpomínal, „vždy koncem roku, zřejmě společně s vánočním příplatkem“. Z těchto vět – jeruzalémskými soudci ovšem považovaných za „pouhé žvásty“ – si Eichmann pamatoval jen jediný obrat a tak ho opakoval stále znovu: „Toto jsou bitvy, které už budoucí generace nebudou muset bojovat,“ narážel na „bitvy“ proti bezbranným lidem – ženám, dětem, starcům a ostatním „darmožroutům“. Jiné fráze tohoto druhu pocházely z vlastních Himmlerových projevů k velitelům *Einsatzgruppen* a k vyšším vedoucím SS a policejním důstojníkům a zněly takto: „Že jsme to vydrželi a přitom zůstali slušní, až na výjimky zaviněné lidskou slabostí, to nás zocelilo. Toto je slavná kapitola našich dějin, která nikdy nebyla a nikdy už nebude napsána.“ Nebo: „Dostali jste rozkaz vyřešit židovskou otázku, ten nejstrašnější rozkaz, jaký kdy nějaká organizace mohla dostat.“ Nebo: „Jste si dobře vědomi, že to, co od vás očekáváme, je ‚nadlidské‘. Musíte být ‚nadlidsky nelidští‘.“ Očekávání nebylo zklamáno a to je vše, co lze říci.

Je nicméně pozoruhodné, že nějakým ideologickým

ospravedlňováním se Himmler zdržoval jen málokdy a pokud vůbec, zřejmě na to rychle zapomínal. V hlavách těchto mužů, kteří se stali vrahy, pak utkvěla jediná představa: že byli vtaženi do něčeho historického, velkolepého, jedinečného, („velkého úkolu, který se vyskytne jednou za dva tisíce let“), velice těžko snesitelného. A to bylo důležité. Tito vrazi totiž nebyli sadisté či rození zabijáci. Naopak byla vyvíjena systematická snaha odstranit z řad SS ty, kteří se vyžívali v tom, co dělali. Členové *Einsatzgruppen* se rekrutovali z příslušníků *Zbraní SS*, tedy z vojenských jednotek, které sotva měly na svědomí více zločinů než běžné armádní jednotky. Velitele těchto skupin vybíral Heydrich z elity SS s akademickými tituly. Problém tedy nespočíval ani tak v tom, jak se dokázali vyrovnat se svým „svědomím“, jako spíše v tom, aby se „oprostili“ od živočišné lítosti, kterou pociťují všichni normální lidé při pohledu na tělesné utrpení. Trik, který Himmler uplatňoval – měl zřejmě sám sklon k instinktivním reakcím – byl velmi jednoduchý a účinný. Spočíval v tom, že se tyto instinkty obrátí a člověk je zaměří na sebe. A tak místo aby si tito zabijáci říkali, co to probůh dělám druhým lidem, mohli začít litovat sami sebe: jak hrozným věcem musím přihlížet při plnění svých povinností, jak přetěžký je úkol, který na mně leží!

Spatně fungující Eichmannova paměť, co se týče Himmlerových důmyslných hesel, může naznačovat, že k řešení problému svědomí byly po ruce i další, možná ještě účinnější prostředky. Na prvním místě to byl prostý fakt války, jak Hitler zcela správně předpokládal. Eichmann stále znovu trval na tom, že osobní „vztah ke smrti se nutně změní, když člověk vidí mrtvé všude“. I k vlastní smrti se tak

člověk stane lhostejným. „Bylo nám úplně jedno, zda zahyneme dnes či zítra, a byly doby, kdy jsme proklínali ráno, že jsme se probudili a stále byli naživu.“ Zvláště účinný v této atmosféře násilné smrti byl fakt, že realizace „konečného řešení“ byla v dalších fázích nenásilná, nestřílelo se, lidé byli zabíjeni ve zmechanizovaném provozu plynových komor. Zabíjení plynem bylo ovšem od počátku do konce úzce spjato s programem „eutanzie“, který Hitler přikázal realizovat v prvních týdnech války a který se až do vypuknutí války s Ruskem používal v Německu pro případy duševně chorých lidí. Vyhlazovací program uvedený do chodu koncem léta 1941 se od samého začátku rozeběhl po dvou různých kolejích. Jedna končila u plynových komor a druhá vedla k *Einsatzgruppen*. Jejich operace v týlu armády, zvláště v Rusku, byly ospravedlňovány jako opatření proti partyzánům a jejich oběti ani zdaleka nebyli jen Židé. *Einsatzgruppen* tak potíraly skutečné partyzány, ale krom toho zasahovaly proti ruským funkcionářům, Cikánům, asociálním žvlům, duševně chorým – a také proti Židům. Ti byli zahrnuti mezi „potenciální nepřátele“ a trvalo bohužel měsíce, než ruští Židé pochopili, oč běží. Ale pak už bylo na útěk většinou pozdě. (Starší generace se pamatovala na první světovou válku, kdy zde byla německá armáda pozdravována jako osvoboditelka. Ale ani mladší ani starší generace nevěděly nic o tom, jak se zachází se Židy v Německu nebo ve Varšavě. „Lidé jsou zde nápadně špatně informováni,“ hlásila německá tajná služba z Běloruska [Hilberg]. Ještě příznačnější bylo, že občas do této oblasti dorazili Židé z Německa, kteří žili v ještě pozoruhodnější iluzi: prý byli vysláni na východ jako „pionýři“ třetí říše.) Protože existovala

pouze čtyři mobilní vražedná komanda – každé o síle praporu a s celkovým počtem ne víc než tři tisíc mužů – bylo zapotřebí zajistit úzkou koordinaci jejich činnosti s pravidelnou armádou. A opravdu, jejich vzájemné vztahy byly „výborné“, někdy až „srdečné“ (*herzlich*). Generálové měli „vůči Židům až překvapivě správný postoj“. Nejenže „své Židy“ předávali *Einsatzgruppen*, ale často dokonce půjčovali k asistenci při hromadných popravách své vlastní lidi, řadové vojáky. Celkový, počet Židů, kteří byli při těchto masakrech vyvražděni, odhaduje Hilberg na jeden a půl milionu. Nedošlo k tomu ovšem na základě Vůdcova rozkazu k „fyzické likvidaci celého židovského národa“, nýbrž na základě dřívějšího Hitlerova příkazu Himmlerovi z března 1941, aby připravil SS a policii k „provádění zvláštních úkolů v Rusku“.

I když byl Vůdcův rozkaz zlikvidovat celou židovskou populaci – a nejen tedy Židy ruské a polské – vydán až později, jeho počátek se datuje mnohem dříve. Mimoto se nezrodil v RSHA či v jiném úřadě spadajícím pod Heydricha či Himmlera, nýbrž pocházel přímo z říšského kancléřství, Hitlerova osobního úřadu. S válkou nikterak nesouvisel a také jej nikdy nikdo vojenskou nutností neodůvodňoval. Je jednou z velkých zásluh práce Geralda Reitlingera *The Final Solution*, že na základě dokumentů prokázala nade vší pochybnost, že vyhlazovací program aplikovaný v zplynovacích mašinériích na Východě se vyvinul z Hitlerova programu „eutanazie“. Je skutečně škoda, že proces s Eichmannem přes veškerou snahu o „historickou pravdu“ nevěnoval této okolnosti žádnou pozornost. Vneslo by to totiž světlo do velice diskutované otázky, zda Eichmann jako příslušník RSHA měl s *Gasgeschichten*

něco společného. Je to nepravděpodobné, i když jeden z jeho lidí, Rolf Günther, se možná z vlastní iniciativy o ně zajímal. Kupříkladu Globocnik, který instaloval plynová zařízení v lublinské oblasti, kde ho také Eichmann navštívil, se neobracel na Himmlera ani jakýkoli jemu podřízený úřad SS nebo policie, potřeboval-li další personál. Psal přímo Viktoru Brackovi do Vůdcova kancléřství, a teprve Brackovým prostřednictvím se jeho žádost dostala k Himmlerovi.

První plynové komory byly zkonstruovány v roce 1939 na základě Hitlerova výnosu z 1. srpna, podle kterého „nevyлéčitelně nemocným... může být poskytnuta smrt z milosti“. (Tento „zdravotnický“ původ zabíjení plynem možná přivedl dr. Servatia k zarážejícímu přesvědčení považovat je za „zdravotnickou záležitost“.) Myšlenka sama však byla ještě mnohem starší. Hitler už koncem roku 1935 naznačil hlavnímu říšskému lékaři Gerhardu Wagnerovi, že „bude-li válka, chopí se myšlenky eutanazie a bude ji realizovat, ve válečné době je to snažší“. V případech duševně nemocných se tento výnos počal uskutečňovat bez prodlení: od prosince 1938 do srpna 1941 bylo kysličníkem uhelnatým usmrceno asi padesát tisíc Němců. Smrtící komory v příslušných zařízeních byly maskovány stejným způsobem jako později plynové komory v Osvětimi, tedy jako sprchy a koupelny. Program eutanazie se však neosvědčil. Usmrcování plynem se před německou veřejností, zejména před lidmi žijícími v okolí ústavů, nedalo utajit. Protesty se hrnuly ze všech stran. Obyvatelstvo, jak se ukázalo, k „objektivnímu“ pohledu na podstatu medicíny a úlohu lékařů dosud nedospělo. Na Východě se usmrcovat plynem – či „poskytovat smrt z milosti“, „humánní

metodou“, jak se vyjadřovali nacisté – začalo téměř přesně na den, kdy se s tím v Německu skončilo. Odborníci, kteří se dosud podíleli na domácím programu eutanazie, byli vysláni na Východ, aby tam instalovali příslušná zařízení, tentokrát na vyhlazování celých národů. Tito lidé přišli buď přímo z Hitlerovy kanceláře, nebo z Říšského zdravotnického úřadu. Teprve pak byl tento program přidělen pod Himmlerovu správu.

V rafinovaném systému hesel a kódových označení neměla ani jedna nacistická „Jazyková směrnice“ tak rozhodující vliv na mentalitu zabijáků jako první válečný Hitlerův výnos, kde se nahradilo slovo „vraždit“ obratem „udělit smrt z milosti“. Když se Eichmanna při policejním výslechu dotázali, zda direktiva „zabránit zbytečným tvrdostem“ nezněla ironicky tváří v tvář skutečnosti, že údělem těchto lidí byla tak jako tak jistá smrt, vůbec otázce nerozuměl. Tak pevně v něm bylo zakotveno přesvědčení, že neodpuštělným hříchem není vraždit, ale pouze způsobit zbytečnou bolest. Během procesu projevoval nepochybné známky pobouření, když svědkové vypovídali o ukrutnostech a zvěrstvech SS. Eichmannovo pobouření však soudu i obecnstvu v soudní místnosti uniklo. Mylně považovali jeho soustředěnou snahu o sebekontrolu za lhostejnost a usuzovali, že „se ho ale vůbec nic nedotkne“. Upřímné rozhořčení v něm nevyvolávala obvinění, že posílal na smrt miliony lidí, nýbrž obvinění jednoho svědka (které soud odmítl), že údajně umlátil k smrti jakéhosi židovského chlapce. Zjistě také posílal lidi i do oblastí, kde operovaly *Einsatzgruppen*, které, jak známo, „smrt z milosti“ neposkytovaly, své oběti prostě střílely. Snad se mu v pozdějších stádiích „konečného řešení“ ulevilo, když už nebylo nutné

střílet, protože kapacita plynových komor neustále rostla. Novou metodu zcela určitě pokládal za rozhodné zlepšení postoje nacistického režimu vůči Židům. Vždyť když se s programem zplynování začínalo, výslovně se zdůrazňovalo, že „výhody eutanazie budou vyhrazeny jen opravdovým Němcům“. Ale jak válka pokračovala a všude řádila násilná a strašlivá smrt – na ruské frontě, v afrických pouštích, v Itálii, na francouzském pobřeží, v troskách německých měst – plynové komory v Osvětimi, v Chelmnu, v Majdanku a Belzecu, v Treblince a Sobiboru mohly skutečně vypadat jako „dobročinná zařízení ústavní péče“, jak je nazývali experti na „smrt z milosti“. Mimoto na východní frontě i tak od počátku roku 1942 pracovala tzv. komanda eutanazie, aby „pomáhala raněným uvízlým ve sněhu a ledu“. I když byly tyto vraždy zraněných vojáků „přísně tajné“, věděli o nich mnozí – v každém případě i vykonavatelé „konečného řešení“.

Často bylo poukazováno na to, že usmrcování duševně chorých plynem muselo být v Německu přerušeno, protože mezi obyvatelstvem zazněly protesty, zejména z úst některých odvážných církevních hodnostářů. Jakmile se však „program eutanazie“ zaměřil na Židy, neprotestoval nikdo, ačkoli některé tábory smrti se nacházely na německém území a v jejich okolí žilo německé obyvatelstvo. Ponecháme-li následky „výchovy k myšlence eutanazie“ stranou, je dost pravděpodobné, že se v průběhu války postoj k „bezbolestné smrti plynem“ změnil. Tyto věci lze těžko prokázat. Vzhledem k utajení celého podniku neexistují dokumenty, které by to doložily, a nikdo z válečných zločinců o tom nikdy nemluvil. Nehovořili o tom dokonce ani obžalovaní v norimberském procesu s lékaři, kteří

se oháněli citáty z mezinárodní literatury na toto téma. Možná, že mezitím pozapomněli na atmosféru veřejného mínění, v níž vraždili a vraždy předepisovali, možná, že se o to už dál nestarali, protože jejich „objektivní a vědecký“ přístup byl mnohem dále než mínění obyčejných lidí. Zachovalo se několik vskutku nedocenitelných historek, o nichž se můžeme dočíst ve válečných denících důvěryhodných lidí, kteří si plně uvědomovali fakt, že jejich šok bližní nesdílejí, a ty ukazují, jak hluboký morální debakl utrpěl celý německý národ.

Reck-Malleczewen, o němž jsem se již zmínila, vypravuje o jedné „vedoucí SS“, která v létě roku 1944 hovořila k bavorským sedlákům a povzbuzovala je, aby se nevzdávali. Asi se dlouho u „záračných zbraní“ a naděje na vítězství nezdržovala a přešla přímo k eventualitě porážky, které se prý dobrý Němec nemusí obávat, neboť „Vůdce ve své veliké dobrotě připravil pro německý národ pokojnou smrt plynem pro případ, že by válka nedopadla dobře“. A spisovatel k tomu dodává: „Ne, nevymýšlím si, tato milá dáma nebyla žádný vzdušný přelud, viděl jsem ji na vlastní oči: čtyřicátnice se žlutou pletí a pomatěnými očima... A co se stalo? Hodili ji alespoň bavorští sedláci do zdejšího jezera, aby její nadšení zemřít trochu zchladilo? Nic takového je ani nenapadlo. Šli domů a potřásali hlavami.“

Druhá historika postihuje jádro věci ještě lépe, neboť se týká ženy, která nebyla žádnou „vedoucí“ a snad ani nebyla členkou strany. Odehrála se v Královci ve Východním Prusku, v lednu 1945, několik dní předtím, než Rusové toto město zničili, obsadili jeho trosky a celou oblast anektovali. Historiku otiskl ve svém *Ostpreussisches Tagebuch* (1961) hrabě Hans von Lehnsdorff. Zůstal jako lékař

ve městě, aby se staral o raněné vojáky, které už nebylo možno evakuovat. Zavolali ho do obrovského sběrného tábora pro uprchlíky z území, které už Rudá armáda obsadila. Tam ho oslovila nějaká žena a ukazovala mu křečové žíly, které ji už léta trápily a které si teď konečně chtěla nechat léčit, když měla čas. „Snažil jsem se jí vysvětlit, že by pro ni bylo důležitější odejít z Královce a odložit léčení na pozdější dobu. ‚Kam máte namířeno?‘, zeptal jsem se. Nevěděla, ale byla přesvědčena, že se všichni musí dostat do Říše. A pak ještě nečekaně dodala: ‚*Rusové nás nikdy nedostanou. To Vůdce nedovolí. Dříve nás raději usmrtí plynem.*‘ Opatrně jsem se rozhlédl kolem sebe, ale zdálo se mi, že nikomu tento výrok divný nepřipadá.“ Lze mít pocit, že tato historka jako většina příhod ze života je neúplná. Chyběl tu nějaký hlas, pokud možno ženský, který by s hlubokým povzdechem dodal: Ale vždyť všechen ten dobrý a drahý plyn vyplývali na Židech!

VII. Konference ve Wannsee aneb Pilát Pontský

Dosud se má zpráva o Eichmannově svědomí zabývala fakty, na něž zapomněl. Podle jeho líčení k rozhodujícímu obratu nedošlo o čtyři týdny, nýbrž o čtyři měsíce později, v lednu 1942jia konferenci *Staatssekretäre*, státních sekretářů (náměstků ministrů), jak ji nazvali nacisté, neboli „konferenci ve Wannsee“, jak se dnes běžně označuje. Heydrich totiž pány pozval do jednoho domu na stejnojmenném berlínském předměstí. Oficiální název konference jasně naznačuje její účel: Jestliže mělo být konečné řešení realizováno po celé Evropě, bylo samozřejmě třeba získat od státního aparátu Říše víc než jen tichou podporu. Vyhlazovací program vyžadoval aktivní spolupráci všech ministerstev a celé státní správy. Mezi ministry byli devět let po Hitlerově nástupu k moci výlučně dlouholetí členové strany – ti, kdo se pouze hladce „přizpůsobili“ v počátečních stadiích režimu, byli mezitím vyměněni. Stejně však nebylo možno všem plně důvěřovat, protože jen malá část vděčila za svou kariéru výlučně nacismu, jako například Himmler nebo Heydrich. A navíc mezi ryzími straníky se vyskytovaly i takové „nuly“ jako Joachim von Ribbentrop, bývalý obchodník se šumivými víny, v současnosti ministr zahraničních věcí. Mnohem vážnější problém však mohli představovat vysocí kariérní úředníci, podléhající jednotlivým ministrům, páteř každé státní správy. Tito lidé jsou totiž prakticky nenahraditelní. Hitler je toleroval a pokud nebyli příliš zkompromitováni, stejně hodlal postupovat také Adenauer. Státní sekretáři a právní či jiní poradci na různých ministerstvech často ani nebyli členy

strany a Heydrichovy pochybnosti o tom, zda se podaří přimět je k aktivní spolupráci na masovém vraždění, byly zcela na místě. Jak se Eichmann vyjádřil, počítal Heydrich s „největšími potížemi“. Ukázalo se však, že se obával zbytečně.

Cílem konference ve Wannsee bylo dohodnout koordinaci veškerých kroků potřebných k realizaci „konečného řešení“. Zpočátku se diskutovalo o „složitých právních otázkách“: Jak například přistupovat k polovičním či čtvrtinovým Židům? Mají být likvidováni, nebo jenom sterilizováni? Následovala otevřená rozprava o „různých způsobech možného řešení problému“, jinými slovy, diskutovalo se o různých metodách zabíjení. I zde „si účastníci konference ve všem notovali“. „Konečné řešení“ bylo přivítáno všemi přítomnými s „mimořádným nadšením“. Nadšeně souhlasil i dr. Wilhelm Stuckart, státní sekretář na ministerstvu vnitra, který až doposud byl znám svým velice zdrženlivým a váhavým postojem k „radikálním“ stranickým opatřením a podle výpovědi dr. Hanse Globkeho v Norimberku byl přesvědčeným zastáncem práva. Vyskytly se však i určité komplikace. Státní sekretář Josef Bühler, tehdy druhý muž Generálního gouvernementu v Polsku, byl vyhlídkou na možné přesuny Židů ze západu na východ rozladěn, znamenalo to přísun dalších Židů do Polska. Navrhoval tedy, aby tyto evakuace byly pozdrženy a aby se s „konečným řešením“ začalo v Generálním gouvernementu, kde žádný problém s dopravou neexistuje“. Pánové ze zahraničního úřadu zase přišli s vlastním, pečlivě vypracovaným memorandem, které vyjadřovalo „přání a návrhy zahraničního úřadu vzhledem k úplnému řešení židovské otázky v Evropě“. S valným ohlasem se však toto memorandum

nesetkalo. Důležité bylo, jak Eichmann zcela správně potvrdil, že státní úředníci ochotně vyjadřovali své mínění a nejen to: sami předkládali konkrétní návrhy. Zasedání netrvalo déle než hodinu, maximálně hodinu a půl. Potom se podávaly nápoje a byl společný oběd – „takové malé, příjemné a společenské setkání“, aby se navázaly potřebné osobní kontakty. Pro Eichmanna, který se nikdy předtím nedostal do společnosti tolika „významných osobností“, představovala tato schůzka velmi důležitou událost. Sám stál služebně i společensky hluboko pod všemi přítomnými. Rozesílal pozvánky a shromažďoval některé statistické údaje pro úvodní Heydrichův referát (bylo v něm množství neuvěřitelných chyb). Zavražděno mělo prý být jedenáct milionů Židů, a šlo tedy o podnik značně rozsáhlý. V průběhu konference měl Eichmann za úkol pořizovat zápis. Zkrátka působil jako jakýsi tajemník. Proto jakmile vysocí hodnostáři odejeli, směl zůstat a zúčastnit se posezení u krbu se svými nadřízenými, Müllerem a Heydrichem. „Bylo to poprvé, co jsem viděl Heydricha kouřit a pít.“ Jeho nadřízení už nehovořili o pracovních záležitostech, „po dlouhých hodinách práce v klidu odpočívali“, byli navýsost spokojeni a zvláště Heydrich měl výbornou náladu.

Ještě z jiného důvodu byl den konference pro Eichmanna tak nezapomenutelný. Ačkoli dělal všechno, aby uvedl „konečné řešení“ do pohybu, přece jen v něm dosud hlodaly určité pochybnosti o „tak krvavém, násilném řešení“. Tyto pochybnosti se však nyní rozplynuly. „Na konferenci hovořily ty nejprominentnější osobnosti, sešla se tu opravdová elita třetí říše.“ Teď mohl konečně na vlastní oči vidět a na vlastní uši slyšet, že nejen Hitler, Heydrich

a „sfinga“ Müller, nejen příslušníci SS a členové strany, nýbrž i výkvět starého dobrého státního úřednictva se přel se všemi ostatními o čest být v čele těchto „krvavých záležitostí“. „V tom okamžiku jsem se cítil jako Pilát Pontský a uvědomoval si, že já osobně na tom žádnou vinu nenesu.“ *Kým vůbec byl, aby mohl soudit? Kým byl, aby si mohl dovolit „mít na to vše vlastní názor“?* Nuže, nebyl první ani poslední, komu vlastní skromnost přivedila zkázu.

Potom, jak si Eichmann vzpomínal, všechno probíhalo víceméně hladce a velmi rychle se stalo rutinou. Jestliže byl dříve expertem na „nucené emigrace“, rychle se nyní přeškolil v odborníka na „nucené evakuace“. V jedné zemi po druhé se Židé museli nechat registrovat, byli donuceni nosit žlutou hvězdu, byli shromažďováni a deportováni. Jednotlivé transporty byly nasměrovány do toho či onoho vyhlazovacího centra na Východě podle momentální kapacity. Když přijel dobytčák nacpaný Židy na místo určení, ti zdatnější byli vybráni na práci, dosti často k obsluze smrtících zařízení, a ti ostatní byli bez prodlení usmrceni. Sice docházelo k menším závadám, ale jen zřídka. Zahraniční úřad byl ve spojení s úřady všech států, které nacisté obsadili nebo které byly jejich spojenci, a vykonával na ně nátlak, aby své Židy deportovaly, nebo naopak, aby je neodesílaly na Východ příliš překotně, mimo pořadí a bez ohledu na absorpční kapacitu vyhlazovacích center. (Alespoň tak si to Eichmann pamatoval. Ve skutečnosti to tak hladké nebylo.) Odborníci v oboru práva se starali o nezbytný zákonný podklad. Zbavovali oběti státní příslušnosti, což bylo důležité ze dvou důvodů: jednak žádný jiný stát nemohl zahájit pátrání po deportovaných, jednak stát, kde měli trvalé bydliště, mohl Židům majetek konfiskovat.

Ministerstvo financí a Říšská banka připravily prostory k uskladnění velkého množství kořisti z celé Evropy včetně hodinek a zlatých zubů. Vše bylo v Říšské bance roztříděno a odesláno do pruské státní mincovny. Ministerstvo dopravy poskytovalo potřebné, většinou nákladní vagóny – a to i v době, kdy přepravní kapacita nebyla snadno k dispozici – a staralo se, aby časové rozpisy transportů byly v souladu s jízdními řády. Eichmann nebo jeho lidé informovali židovské rady starších, kolik Židů je třeba k naplnění vlaků, a židovští starší zhotovili seznam osob určených k deportaci. Židé se nechali registrovat, vyplňovali nesčetné formuláře, odpovídali na mnohostránkové dotazníky ohledně svého majetku, aby byla usnadněna možnost jeho zabavení; pak se přesně dostavovali na shromaždiště a nastupovali do vlaků. Těch několik málo, kteří se pokusili uprchnout nebo ukrýt, bylo zajištěno zvláštními židovskými policejními oddíly. Pokud Eichmann mohl vidět, nikdo neprotestoval, nikdo neodmítl spolupracovat. „*Immerzu fahren hier die Leute zu ihrem eigenen Begräbnis*“ (den za dnem odsud lidé odjíždějí na svůj vlastní pohřeb), jak se v roce 1943 vyjádřil v Berlíně jeden židovský pozorovatel.

Pouhý souhlas by však nikdy nestačil vyřešit všechny enormní potíže operace, která měla brzy zahrnout celou nacisty okupovanou či s nacisty spojenou Evropu. Ani by nestačil uklidnit svědomí těch, kdo se na ní podíleli, kdo přece jenom byli vychováni podle příkázání „Nezabiješ!“ a znali biblický verš „Zavraždil jsi a i majetek jsi uzmul“, který rozsudek obvodního soudu v Jeruzalémě tak případně citoval. To, co Eichmann nazýval „vírem smrti“, do kterého se Německo dostalo, jakmile utrpělo

hroznou porážku u Stalingradu, tj. plošné bombardování německých měst, bylo pro Eichmanna standardní omluvou pro zabíjení civilistů a dodnes tato standardní otrepaná omluva v Německu platí jako argument. Hruzné výjevy, které se staly součástí každodenní zkušenosti – tak odlišné, avšak o nic méně strašlivé než zvěrstva popisovaná v Jeruzalémě snad k uklidnění či odstranění svědomí přispět mohly – pokud v té době ještě vůbec nějaké svědomí zbývalo. Avšak všechno nasvědčuje, že tomu tak nebylo. Vyhlazovací mašinérie byla plánována a zdokonalována do všech detailů už dávno předtím, než hrůzy války zasáhly samotné Německo, a složitá byrokracie fungovala s touž neomylnou přesností v letech snadných vítězství jako tehdy, kdy už se blížila porážka. Na počátku, kdy lidé snad svědomí ještě měli, byly případy, kdy by se někdo z vládnoucí elity a zejména z kruhů vyšších důstojníků SS snažil vyhlazovací program blokovat, zcela výjimečné. Počet těch, kdo se o něco takového pokusili, se počal zvyšovat až v okamžiku, kdy se stávalo stále zjevnějším, že Německo válku prohraje. Stejně však tyto poruchy mechanismu nikdy nebyly tak vážné, aby rozjetou mašinérii alespoň zpomalily. Byla to pouhá osobní rozhodnutí, jejichž motivem nebylo milosrdenství, ale zkorumpovanost. Nešlo o to, že se v komsi náhle probudilo svědomí, ale vždy se za takovou akci skrývala snaha vydělat peníze či vytvořit kontakty, které by se mohly v budoucnu hodit. Himmlerův příkaz z listopadu 1944 zastavit vyhlazování a rozmontovat zařízení v továrnách na smrt pramenil z jeho absurdního, leč upřímného přesvědčení, že spojenecké síly najdou způsob, jak ocenit toto slibné gesto. Prohlásil Eichmannovi, kterému se to moc nezdálo, že na základě

tohoto rozhodnutí bude moci vyjednat *Hubertusburger Frieden* – zjevně narážel na mírovou smlouvu z Hubertusburgu, uzavřenou v roce 1763 po sedmileté válce pruským císařem Fridrichem II., umožnila Prusku podržet si Slezsko, přestože válku prohrálo.

Jak Eichmann řekl, nejmocnějším lékem na uklidnění jeho svědomí byl prostý fakt, že nevěděl o nikom, ale vůbec o nikom, kdo by skutečně byl proti konečnému řešení. Vlastně se setkal s jednou výjimkou, a protože toto setkání v něm evidentně zanechalo hluboký dojem, zmínil se o něm hned několikrát. Stalo se to v Maďarsku, kde vyjednával s dr. Kastnerem o Himmlerově nabídce propustit jeden milion Židů výměnou za deset tisíc nákladních automobilů. Kastner, kterému nový vývoj událostí dodal kuráž, požádal Eichmanna, aby zastavil „osvětivskou smrtící mašinérii“. Eichmann mu na to odpovéděl, že kdyby to bylo na něm, udělal by to „s největším potěšením“ (*herzlich gem*). Bohužel však je takové rozhodnutí – a v tom měl pravdu – mimo jeho kompetenci i mimo kompetenci jeho nadřízených. Eichmann samozřejmě nepředpokládal, že Židé budou sdílet všeobecné nadšení nad svou zkázou. Očekával však od nich víc než pouhou poslušnost, očekával – a také se tak dělo v míře neobyčejně velké – jejich spolupráci. Právě tato kooperace představovala „úhelný kámen“, základ všeho, co dělal, ať už ve Vídni nebo jinde. Kdyby mu Židé nepomáhali s administrativou a při policejním dozoru – jak jsem uvedla, byla to židovská policie, která ve finální fázi shromažďovala berlínské Židy –, buď by byl ve všem naprostý chaos, anebo by celá věc vyžadovala enormní nasazení německé lidské síly, které byl i tak vážný nedostatek. („Nemůže být

pochyb, že bez spolupráce obětí by bylo stěží možné, aby několik tisíc lidí, z nichž nadto většina vykonávala kancelářskou práci, zlikvidovalo statisíce osob... Při své cestě na smrt polští Židé stěží viděli víc než hrstku Němců,“ jak uvádí R. Pendorf ve výše zmíněné publikaci. O Židech, kteří byli do polských vyhlazovacích zařízení v Polsku transportováni odjinud, to platí ještě víc.) Z tohoto důvodu vytvářeli nacisté na okupovaných územích vedle quislingovských vlád vždy také centrální židovské úřadovny. Kde se jim nepodařilo loutkovou vládu dosadit, tam také, jak ještě uvidíme, selhávala i jejich snaha přimět Židy ke spolupráci. Avšak zatímco se členové quislingovských vlád obvykle rekrutovali z opozičních politických stran, členy židovských rad se stávali uznávaní židovští předáci, kterým nacisté poskytovali velké pravomoci alespoň do té doby, než je také deportovali – do Bergen-Belsenu či do Terezína, pokud pocházeli ze střední či západní Evropy, a do Osvětimi, pokud měli domov na východě.

Pro Židy samé je tato role židovských vůdců při vyhlazování vlastního národa bezpochyby nejtemnější kapitolou veskrze temného příběhu. Vědělo se o ní již dříve, ale až nyní, kdy Raul Hilberg zveřejnil svou knihu *The Destruction of the European Jews*, o níž jsem se již zmínila, vychází tato věc najevo do posledního detailu, ve vší bolestnosti a zároveň ošklivosti. Pokud šlo o ochotu spolupracovat, nebyl žádný rozdíl mezi chováním vysoce asimilovaných židovských komunit střední a západní Evropy a židovskými masami na východě, kde se hovořilo jidiš. V Amsterdamu, stejně jako ve Varšavě, Berlíně či Budapešti, se dělo totéž: židovští představitelé spolehlivě vypracovávali seznamy osob, registrovali jejich majetek,

vybírali od deportovaných poplatky na krytí nákladů spojených s jejich transportem a likvidací, udržovali záznamy o vyprázděných bytech, organizovali policejní jednotky k zajištění transportovaných osob a udržení pořádku při nástupu do vlaků, a konečně, jako jakési závěrečné gesto, předávali zanechané a přesně evidované jmění židovské komunity k závěrečné konfiskaci. Distribuovali žluté hvězdy a čas od času, jako například ve Varšavě, se „prodej pásků na rukáv stal normálním obchodem, k mání byly pásy obyčejné, látkové, nebo luxusní z omývatelné umělé hmoty“. Z různých prohlášení těchto židovských rad – prohlášení, která byla určité nacisty inspirována, rozhodně však ne diktována – je patrné, jak se židovským představitelům nově získaná moc líbila: „Ústřední židovská rada získala oprávnění absolutně disponovat veškerým židovským bohatstvím, duchovním i materiálním, a také právo rozhodovat o židovské pracovní síle,“ stálo například v prvním prohlášení rady v Budapešti. Jak se židovští představitelé cítili, když se stali vražednými nástroji, víme přesně: Jako kapitáni, jejichž lodě se začaly potápět, kteří je musí dovézt do bezpečného přístavu i za cenu toho, že velkou část drahocenného nákladu musí hodit přes palubu; jako spasitelé, kteří tím, že obětují stovky, zachraňují tisíce, tím, že obětují tisíce, zachraňují „desetitisíce“. Skutečná bilance však byla poněkud méně příznivá. Například dr. Kastner v Maďarsku obětoval zhruba čtyři sta sedmdesát šest tisíc lidí, aby jich zachránil tisíc šest set osmdesát čtyři. Aby nebyl výběr přenechán „slepému osudu“, bylo zapotřebí „opravdu posvátných principů“. Jedině ty totiž mohly „vést svou silou slabou lidskou ruku, která psala na papír jména neznámých lidí a rozhodovala o jejich

životě a smrti“. A koho tyto „posvátné principy“ nakonec určily ke spáse? Přece ty, jak napsal dr. Kastner ve své zprávě, „kdo celý svůj život zasvětil práci pro *zibur* [komunitu]“, to jest židovské funkcionáře a „nejprominentnější Židy“.

Zavazovat přísahou mlčenlivosti židovské oficiální činitele vůbec nebylo třeba a nikdo se ani něčím takovým nenamáhal. „Nositeli tajemství“ se totiž stali zcela dobrovolně: buď aby udrželi klid a předešli panice, což byl případ dr. Kastnera, nebo proto, že chtěli být „humánní“, tak jako dr. Leo Baeck, bývalý vrchní rabín v Berlíně, který si uvědomoval, že „žít v očekávání smrti plynem by vše činilo jenom těžší“. Během Eichmannova procesu poukázal jeden svědek na to, jaké nešťastné důsledky měl tento typ „humanity“ – lidé se dobrovolně hlásili, aby byli deportováni z Terezína do Osvětimi, a o těch, kdo se jim snažili říci pravdu, se domnívali, že „ztratili zdravý rozum“. Tváře židovských vůdců za nacistického období jsou velmi dobře známé; patřil k nim Chaim Rumkowski, židovský starší v Lodži, zvaný Chaim I., který nechal tisknout peníze se svým podpisem a poštovní známky se svým portrétem a který se projížděl v chatrném voze taženém koňmi. Byl to Leo Baeck, vzdělaný člověk mírných způsobů, který věřil, že židovští policisté budou „laskavější a méně brutální“ a že jejich asistence „učiní ortel snazší“ (ve skutečnosti však byli brutálnější a neúplatnější, protože i jejich vlastní osudy byly v sázce); a bylo i pár takových, kteří posléze spáchali sebevraždu – jako Adam Czerniakow, předseda židovské rady ve Varšavě. I když to nebyl rabín, ale nevěřící, polsky mluvící inženýr, rabínské rčení – „dovol jim, aby tě zabili, ale sám meze nepřestupuj“ – určitě nezapomněl.

Takřka samozřejmě se očekávalo, že se jeruzalémská prokuratura, tak opatrná, aby se nedotkla Adenauerovy administrativy, vyhne této části příběhu. Měla pro to jistě pádnější a snáze ospravedlnitelnější důvod. (O těchto záležitostech se však diskutuje zcela otevřeně a s překvapující upřímností na stránkách izraelských učebnic. Informace o tom lze pohodlně získat z článku „Mladí Izraelci a Židé v cizině – studie z vybraných učebnic historie“, který v *Comparative Education Review* uveřejnil v říjnu 1963 Mark M. Krug.) Kapitulu zabývající se touto otázkou však v této práci vynechat nelze. V dokumentaci případu, o kterém v jiných ohledech existuje dokumentů až příliš, by se totiž jinak mohly ocitnout špatně vysvětlitelné mezery. Na jednu takovou mezeru poukázali soudcové. Zarazilo je, že v předložených materiálech chybí zmínka o knize H. G. Adlera *Theresienstadt 1941-1945* (1955). Obžaloba pak s jistou nevolí připustila, že tato práce je „autentická a že vychází ze spolehlivých pramenů“. Důvod, proč byla Adlerova kniha opomenuta, je zřejmý. Popisuje totiž detailně, jak byly obávané „transportní seznamy“ sestavovány. Dávala je dohromady terezínská Židovská rada, jakmile od velitelů SS obdržela všeobecné direktivy, které určovaly počet transportovaných, jejich věk, pohlaví, povolání a zemi původu. Argument prokuratury by totiž byl oslaben, kdyby byla nucena připustit, že jmenný seznam těch, kdo měli být posláni na smrt, byl až na malé výjimky tvořen židovskou táborovou administrací. Ostatně naznačil to i zástupce státního prokurátora, který měl na starosti přímé zásahy do jednání. Ten totiž řekl: „Snažím se vykládat vše, co souvisí s obžalovaným, tak, aby to zapadalo do celkového obrazu.“ Kdyby

totiž Adlerova kniha byla vzata v potaz, celkový obraz předváděný prokuraturou by to vskutku velmi poškodilo. Bylo by to totiž v rozporu se svědectvím, které podal korunní svědek z Terezína, jenž prohlásil, že lidi do transportů vybíral sám Eichmann. A navíc, a to bylo ještě podstatnější, velice vážně by tak utrpělo základní schéma, které prokuratura budovala a které předpokládalo, že mezi pronásledovateli a jejich oběťmi lze vést ostrou dělicí čáru. Uvádět fakta, která jsou v rozporu s verzí případu prosazovanou prokurátorem, je obvykle věcí obhajoby, a proto je dosti těžké odpovědět na otázku, proč dr. Servatius, který poukazoval na určité drobné rozpory v předkládaných svědectvích, nepoužil tuto snadno dostupnou a široce známou dokumentaci. Jistě mohl poukázat alespoň na fakt, že Eichmann okamžitě poté, co se z odborníka na emigraci změnil v odborníka na „evakuaci“, jmenoval „židovskými staršími“ v Terezíně své staré židovské spolupracovníky z dob emigrací – dr. Paula Eppsteina, který měl na starost emigraci v Berlíně, a rabína Benjamina Marmelsteina, který zastával obdobnou funkci ve Vídni. To by bylo určitě daleko lépe přiblížilo atmosféru, v níž Eichmann působil, než řeči dr. Servatia o přísaze, loyálnosti, ctnosti a bezpodmínečné poslušnosti, které působily spíš odpudivě, ba zbytečně útočně.

Svědectví paní Charlotte Salzbergerové o situaci v Terezíně, z něhož jsem citovala, nám dovoluje přinejmenším nahlédnout do temných koutů onoho „celkového obrazu“, který chtěla prokuratura předestřít. Předsedajícímu soudci se nezamlouval ani tento výraz, ani se mu nelíbil tento obraz. Upozornil několikrát žalobce, že „o malování obrazů zde nejde“, že „obžaloba a právě obžaloba vytváří rámec

našeho procesu“. Že soud „si vytváří na tento proces vlastní názor podle obžaloby, a žalobce se tomu musí přizpůsobit“. Znělo to jako zcela patřičné upozornění pro trestní řízení, žel nemělo to valného účinku. Prokuratura nejenže nebrala na tyto výzvy soudců zřetel, mimoto prostě své svědky odmítla vést otázkami, případně – pokud na tom soudci trvali – položila bez ladu a skladu několik dotazů. Výsledek byl, že se svědci chovali, jako by byli řečníky na shromáždění, kterému předsedal žalobce, jehož úkolem bylo pouze tyto řečníky představit obecenstvu a udělit jim slovo. Svědci mohli hovořit, jak dlouho chtěli, a konkrétní dotazy dostávali jen výjimečně.

Tato atmosféra, která spíše než monstrproces připomínala veřejné shromáždění, na němž řečník za řečníkem dělali vše pro to, aby vzbudili pozornost publika, byla zvláště nápadná, když obžaloba povolávala svědka za svědkem, aby vypovídali k povstání ve varšavském ghettu a k obdobným pokusům ve Vilnius a Kovnu. Nic z toho nemělo se zločiny obžalovaného vůbec souvislost. Tato svědectví by mohla mít v souvislosti s procesem význam jedině tehdy, kdyby hovořila o činnosti židovských rad, jejichž role byla v souvislostech hrdinského úsilí těchto svědků tak velká a tak katastrofální. Několik zmínek v tomto směru sice padlo – někteří svědkové hovořili o „esesácích a jejich pomahačích“ a uvedli, že mezi ty, kdo SS pomáhali, patřili „policisté z ghetta, kteří sloužili jako nástroj v rukou nacistických vrahů“, a také *Judenrat*. S viditelným ulehčením, že nemusí tuto část svého svědectví dále „rozvádět“, se pak obrátili k roli skutečných zrádců. Těch však bylo jen poskrovnu a byli to samí „bezejmenní, židovské veřejnosti zcela neznámí lidé“, taková, „kteří poškozovali všechna protinacistická

hnutí odporu“. (Obecenstvo, zaplňující v tu chvíli soudní síň, bylo opět zcela vyměněné. Nyní zde seděli *kibucníci* z nově zakládaných izraelských osad, odkud vystupující svědkové vesměs pocházeli.) Nejčistší a nejjasnější výklad – prostý všeho zbytečného sentimentu a sebelítosti – podala Zivia Lubetkinová-Zuckermanová, v té době asi čtyřicetiletá, stále velmi krásná dáma. Všechna fakta, o nichž vypovídala, byla přesně uspořádaná a dobře odůvodněná. Z právního hlediska však tato svědectví neměla žádný podstatný význam a pan Hausner nezmínil ve svém posledním *plaidoyer* ani jedno z nich. Jediné, co dokazovala, byly totiž těsné kontakty mezi partyzány a polským a ruským podzemním hnutím odporu. To ovšem bylo v rozporu s jiným svědectvím – „Stálo proti nám veškeré obyvatelstvo“ –, navíc mohlo posloužit obhajobě. Skýtalo totiž mnohem lepší ospravedlnění pro masové vyvražďování civilistů za povstání než Eichmanovo opakované tvrzení, že „Weizmann vyhlásil v roce 1939 Německu válku“. (To byl naprostý nesmysl. Vše, co Chaim Weizmann řekl na závěr posledního předválečného sionistického kongresu, bylo, že válka západních demokracií „je naší válkou, jejich boj je naším bojem“. Tragédií bylo právě to, jak správně poukázal Hausner, že Židé nebyli Němci uznáváni jako válčící strana, neboť kdyby tomu tak bylo, byli by přežili v táborech pro válečné zajatce či v internačních táborech pro civilisty.) Kdyby dr. Servatius tento argument použil, byl by prokurátor nucen připustit, jak žalostně malé byly tyto skupiny odporu, jak byly slabé a doslova neškodné – a mimoto jak málo reprezentovaly židovskou populaci, která v jednom okamžiku proti nim dokonce použila zbraně.

Zatímco právní irelevance všech těchto časově velmi náročných svědectví zůstávala nad slunce jasnější, nebylo těžké uhodnout, jaký politický záměr izraelské vlády se za nimi skrývá. Pan Hausner (nebo pan Ben Gurion) pravděpodobně chtěl demonstrovat, že veškerý odpor pocházel jen od sionistů, jako by ze všech Židů pouze sionisté věděli, že i když nelze zachránit vlastní život, stále ještě může být důležité zachránit vlastní čest, jak se vyjádřil pan Zuckerman; že tím nejhorším, co se mohlo lidské bytosti za takových okolností stát, bylo uchovat si „nevinnost“, jak to jasně zaznívalo ze svědectví paní Zuckermanové. Ale všechny tyto politické záměry se minuly cílem, neboť svědci mluvili pravdu a před soudem vypověděli, že židovské organizace a strany v hnutí odporu svou úlohu měly; že rozdíl nebyl ani tak mezi sionisty a nesionisty, jako mezi těmi, kdo byli zorganizováni a kdo nikoli, a také, a to hrálo ještě významnější roli, mezi lidmi mladší a střední generace. Ti, kdo se o odpor pokoušeli, byli určitě v menšině, v menšině zcela nepatrné, ovšem za daných okolností „to byl zázrak“, jak se vyjádřil jeden z nich, že „tato menšina vůbec existovala“.

Když ponecháme stranou právní aspekty, již to, že se na svědecké lavici objevili bývalí příslušníci židovského hnutí odporu, bylo velmi vítané. Rozptýlilo to alespoň trochu onen nepříjemný přízrak všeobecné spolupráce, který se nad konečným řešením vznášel. Dobře známý fakt, že vlastní zabíjení ve vyhlazovacích centrech měla většinou na starosti židovská komanda, byl poctivě a po pravdě doložen svědky obžaloby. Bylo popsáno, jak příslušníci těchto komand pracovali v plynových komorách a v krematoriích, jak mrtvým vytrhávali zlaté zuby

a stříhali vlasy, jak kopali hroby a později pohřbené znovu vykopávali, aby zahladili stopy masového vraždění; jak židovští technici instalovali plynové komory v Terezíně, kde židovská „autonomie“ byla tak rozsáhlá, že i kat byl židovského původu. Toto vše ale bylo pouze strašlivé a neotevíralo to žádný morální problém. Vždyť výběr a zařazování pracovních sil v táborech vykonávali příslušníci SS, kteří dávali zcela zjevně přednost kriminálním živilům; vybráni prostě mohli být jen ti nejhorší. (To platilo zvláště o Polsku, kde nacisté v době, kdy likvidovali polské intelektuály a vůbec všechny ty, kdo v Polsku zastávali svobodná povolání, vyvraždili i velkou část židovské inteligence. V tomto ohledu se postup nacistů výrazně odlišoval od politiky, kterou realizovali v západní Evropě, kde měli tendenci prominentní Židy ušetřit, aby je mohli případně vyměnit za internované německé civilisty či válečné zajatce. Tábor zřízený původně pro takovou „výměnu Židů“ byl, jak známo, Bergen-Belsen.) Morální problém byl jinde: do jaké míry byl pravdivý Eichmannův popis židovské spolupráce i za podmínek konečného řešení: „Zformování židovské rady [v Terezíně] a rozdělení úkolů bylo cele ponecháno na uvážení této rady, s výjimkou funkce prezidenta, tu jsme pochopitelně určovali sami. Avšak ani tato nominace nebyla učiněna formou nějakého diktátu. Funkcionáři, s nimiž jsme byli v neustálém kontaktu – ano, museli jsme s nimi zacházet jako v rukavičkách. Žádné příkazy jsme jim nedávali, a to z jednoduchého důvodu. Kdybychom totiž židovským představeným říkali, co mají dělat, formou: musíte to a musíte ono, nijak bychom věci neprospěli. Pokud se někomu nelíbí to, co dělá, trpí tím celá práce... Snažili jsme se, aby všechno bylo

tak nějak přijatelné.“ Tuto snahu bezpochyby měli. Problémem zůstává, jak bylo možné, že uspěli.

A tak se svědkové dopustili nejdůležitější odchylky od „celkového obrazu“ tam, kde svědčili o spolupráci mezi nacistickými vládci a židovskými představiteli, kde se tudíž naskytla příležitost položit otázku: „A proč jste vůbec spolupracovali při vyhlazování vlastního národa, eventuálně i na své vlastní zkáze?“ Jako jediný svědek, který byl v minulosti prominentním členem *Judenrat*, předstoupil před soud Pinchas Freudiger, bývalý baron Filip von Freudiger, který pocházel z Budapešti. Při jeho svědectví došlo mezi diváky k jedinému vážnému incidentu. Lidé pokřikovali na svědka maďarsky a v jidiš a soud byl donucen přerušit jednání. Freudiger, ortodoxní Žid neobyčejně důstojného vzezření, byl otřesen. „Jsou zde lidé, kteří si nyní stěžují, že jim tehdy nikdo neřekl, aby utekli. Ale padesát procent z těchto lidí, kteří utekli, bylo chyceno a usmrceno.“ (Zatímco z těch, kdo neutekli, zahynulo devadesát devět procent.) „Kam mohli jít? Kam mohli uprchnout?“ On sám však utekl, a to do Rumunska. Byl bohatý a Wisliceny mu pomohl. „Co jsme mohli dělat? Co jsme mohli dělat?“ Jediná reakce přišla od předsedajícího soudce: „Nemyslím si, že takto je otázka zodpovězena“ – otázka, jež ovšem přišla z hlediště, a nikoli z lavice soudců.

O spolupráci mezi nacisty a židovskými představiteli se zmínili soudcové dvakrát. Jednoho svědka, který byl aktivním účastníkem odporu, vybídl soudce Jicchak Raveh k tomu, aby připustil, že „policie v ghettu“ byla pouhým „nástrojem v rukou vrahů“, a aby uznal „politiku spolupráce židovských rad s nacisty“. Soudce Halevi zase dostal z Eichmanna při křížovém výslechu, že nacisté považovali takovou

spolupráci za základ a úhelný kámen své židovské politiky. Avšak otázka, se kterou se žalobce pravidelně obracel na všechny svědky s výjimkou příslušníků hnutí odporu a která se zdála velice přirozená tomu, kdo o skutečném pozadí procesu nic nevěděl – „Proč jste se nevzbouřili?“ – odváděla pozornost od jiné otázky, která nikdy položena nebyla. A tak došlo k tomu, že všechny odpovědi na nezodpověditelnou otázku, kladenou panem Hausnerem svým svědkům, říkaly mnohem méně než „pravdu, celou pravdu a nic než pravdu“. Pravda byla, že židovský národ jako celek nebyl zorganizován, že nevlastnil žádné území, neměl žádnou vládu a žádnou armádu; že ve chvíli, kdy toho měl nejvíce zapotřebí, neměl žádnou exilovou reprezentaci, která by jej zastupovala u Spojenců (Židovská agentura pro Palestinu, jejímž prezidentem byl pan Weizmann, byla dost ubohou náhražkou takového orgánu), že neměl tajná skladiště zbraní, ani mladé muže s vojenským výcvikem. Celou pravdou však bylo to, že uvnitř jednotlivých židovských komunit byla židovská sdružení, že existovala Židovská strana i židovské sociální organizace jak na lokální, tak na mezinárodní úrovni. Všude, kde byly židovské komunity, žili i uznávaní židovští předáci a ti, téměř bez výjimky, spolupracovali tím či oním způsobem, z toho či onoho důvodu s nacisty. Celou pravdou bylo toto: Kdyby židovský národ skutečně neměl žádnou organizaci a své vůdce, vládl by chaos a bylo by hodně lidského utrpení. Celkový počet obětí by však jen stěží dosáhl oněch čtyř až šesti a půl milionu obětí. (Podle Freudigerových odhadů téměř polovina z nich by se zachránila, kdyby neposlouchala instrukce židovských rad. Toto je ovšem pouhý odhad, který však podivně kontrastuje

s poměrně věrohodnými údaji, které máme z Holandska a za které vděčím dr. L. de Jongovi, řediteli Holandského státního institutu pro válečnou dokumentaci. V Holandsku, kde se *Joodsche Raad*, podobně jako všechny holandské úřady, velice rychlá přeměnila v „nástroj v ruce nacistů“, bylo obvyklým způsobem, to jest ve spolupráci s židovskou radou, deportováno sto tři tisíce Židů do táborů smrti a dalších zhruba pět tisíc do Terezína. Z nich se pak navrátilo z táborů smrti pouze pět set devatenáct osob. V protikladu k tomuto počtu, z oněch dvaceti až dvaceti pěti tisíc Židů, kteří uprchli před nacisty – a tudíž také před svými židovskými radami – a přešli do ilegality, jich přežilo celých deset tisíc, tedy opět čtyřicet až padesát procent. Většina Židů, kteří byli posláni do Terezína, se vrátila do Holandska.)

Setrvala jsem u této kapitoly Eichmannova případu, kterou se při jeruzalémském procesu nepodařilo předložit světu v jejích skutečných dimenzích, protože nabízí nejvíce překvapivý pohled na totalitu morálního kolapsu, který nacismus způsobil úctyhodné evropské společnosti. A tento kolaps postihl nejen Německo, ale téměř všechny evropské země, a projevil se nejen u pronásledovatelů, ale také u jejich obětí. Eichmann – a v tom se lišil od jiných elementů v nacistickém hnutí – měl takzvanou „dobrou společnost“ v nejhlubší úctě. Zdvořilost, s níž se často choval k německy mluvícím židovským funkcionářům, vyplývala do velké míry z jeho uznání, že jedná s lidmi, kteří pocházejí z vyšších společenských vrstev než on sám. Vůbec nebyl *Landsknechtnatur*, žoldák, jak o něm tvrdil jeden ze svědků, nechtěl utéci někam, kde neplatí desatero a kde člověk může bez omezení ukojit svou chamtivost. Jestliže v něco hluboce věřil, pak přesně v to,

co bylo hlavním krédem „dobré společnosti“, jak ji znal, věřil prostě v úspěch. Typická jsou jeho slova o Hitlerovi, která se nakonec se soukmenovcem Sassenem rozhodli ze svého líčení „vypustit“. Hitler, vyjádřil se Eichmann: „možná dělal úplně všechno špatně, ale o jedné věci pochybovat nelze: tento člověk se dokázal ze svobodníka německé armády vypracovat až na vůdce téměř osmdesátimilionového národa... Jeho úspěch byl pro mne důkazem, že já se mu musím podřídit.“ Když viděl, s jakou horlivostí a snaživostí dělala ona „dobrá společnost“ totéž co on, jeho svědomí se uklidnilo. Vůbec si nepotřeboval „zacpávat uši před hlasem svědomí“, jak stálo v rozsudku. Ne proto, že by žádné svědomí neměl, nýbrž proto, že k němu promlouvalo „hlasem vysoce váženým“, to jest hlasem oné vysoce vážené společnosti, která ho obklopovala.

Eichmann se ospravedlňoval tím, že k němu nikdy nedolehl žádný hlas zvenčí, který by jeho svědomí vyburcoval. A bylo tedy na obžalobě, aby dokázala, že nemluví pravdu; že určité hlasy, jimž naslouchat mohl, tu byly, a že svou práci navíc konal mnohem horlivěji, než vyžadovala povinnost. To se sice ukázalo být pravda, avšak současně vyšlo najevo, i když to působí podivně, že mezi Eichmannovou vražednou horlivostí a určitými nejasnými hlasy, které k němu čas od času dolétaly, určitá souvislost existovala. Abychom ji pochopili, musíme se alespoň letmo zmínit o takzvané „vnitřní emigraci“ v Německu, v níž údajně setrvali mnozí lidé, kteří často zastávali mnohdy i vysoké posty ve třetí říši, a po válce pak sobě i celému světu tvrdili, že „vnitřně“ byli vždycky proti režimu. Nejde o to, zda tito lidé mluví či nemluví pravdu. Problém je, že v ovzduší Hitlerova režimu, kdy bylo nutno utajovat

všechno, neexistovalo lépe střežené tajemství než právě tato „vnitřní opozice“. V podmínkách nacistického teroru to bylo téměř samozřejmostí. Jak mě jednou ujišťoval jeden velmi známý „vnitřní emigrant“, který určitě věřil ve svou vlastní upřímnost, tito lidé se museli dokonce „navenek“ projevovat ještě nacističtěji než opravdoví nacisté, aby své tajemství uchránili. (To možná také vysvětluje, proč těch několik málo nám známých protestů proti programu vyhlazování vyšlo z řad starých členů strany spíš než z řad velitelů armády.) Po pravdě řečeno existovala pouze jedna cesta, jak ve třetí říši žít a nejednat jako nacist: vůbec nijak se neprojevovat: „Neúčast na veřejném životě“ představuje skutečně jediné kritérium, jímž lze dnes vinu či nevinu jednotlivce měřit, jak nedávno poznamenal Otto Kirchheimer ve své knize *Political Justice* (1961). Měl-li mít termín „vnitřní emigrant“ vůbec nějaký smysl, pak mohl označovat pouze toho, kdo žil „uprostřed slepě věřících davů jakoby vyvržen ze svého vlastního národa“, jak to před norimberským tribunálem ve svém „vyhlášení jménem všech obhájců“ vyjádřil profesor Hermann Jahrreiss. Neboť jakákoli opozice byla tam, kde nebylo možno se vůbec zorganizovat, skutečně „zcela nesmyslná“. Zajisté, vyskytovali se Němci, kteří žili dvanáct let v této „ledové izolaci od vnějšího prostředí“. Jejich počet však byl zanedbatelný, dokonce i mezi příslušníky hnutí odporu. V posledních letech se heslo „vnitřní emigrace“ stalo téměř špatným vtipem. (Sám výraz má značně ambivalentní příchuť. Může totiž stejně dobře znamenat uzavření se do vnitřního světa vlastní duše jako způsob chování, kdy se člověk stává emigrantem ve vlastní zemi.) Například i člověk tak temné minulosti jako

dr. Otto Bradfisch, bývalý příslušník jedné z *Einsatzgruppen*, který velel popravám nejméně patnácti tisíců lidí, vysvětloval německému soudu, že prý také byl vždy „vnitřně proti“. Zřejmě potřeboval smrt patnácti tisíc lidí, aby si zajistil alibi v očích pravých nacistů. (Stejný argument, ovšem s výrazně menším úspěchem, použil před polským soudem bývalý župní vedoucí ve Warthegau Arthur Greiser: Zločiny, za které ho nakonec v roce 1946 pověsili, prováděla pouze jeho duše „oficiální“. Jeho „soukromá duše“ byla prý vždycky proti.)

Zatímco s nějakým „vnitřním emigrantem“ se Eichmann asi nikdy nesetkal, musel se dobře znát s mnoha úředníky, kteří dnes tvrdí, že ve svých funkcích a úřadech setrvali pouze proto, aby věci „zmírňovali“, aby znemožnili „pravým nacistům“ nastoupit na jejich místa. Ukázkovým případem je už dříve zmíněný dr. Hans Globke, státní sekretář, který od roku 1953 do roku 1963 zastával funkci vedoucího personálního oddělení úřadu spolkového kancléře. Jelikož byl jediným státním úředníkem v tak vysokém postavení, o kterém padla při procesu s Eichmannem zmínka, je zajímavé zjistit, v čem jeho zmírňovací činnost vlastně spočívala. Před Hitlerovým nástupem k moci působil na pruském ministerstvu vnitra a tam také začal jeho více méně předčasný zájem o židovskou otázku: vydal nařízení, že ten, kdo žádá o změnu jména, musí „doložit svůj árijský původ“. Tento oběžník z prosince 1932 – vydaný tedy v době, kdy nebylo úplně jisté, zda Hitler uchvátí moc – podivně anticipoval všechna „přísně tajná nařízení“ (tedy onen typicky totalitní způsob vlády pomocí nezveřejňovaných zákonů, který Hitler zavedl mnohem později). Upozorňoval totiž příjemce, „že tato direktiva je pouze

interní“. Dr. Globke, jak jsem se již zmínila, se otázkou jmen zabýval i nadále. Jeho Výklad k norimberským zákonům z roku 1935 byl zcela určitě mnohem tvrdší než dřívější interpretace *Rassenschande* odborníka na židovské záležitosti na ministerstvu vnitra dr. Bernharda Lösenera, starého člena strany, a těžko lze popřít, že to byl právě dr. Globke, jehož vinou se poměry zhoršily a začalo být hůře než dříve, za působení „opravdových nacistů“. I kdybychom byli ochotni připustit, že dr. Globke měl dobré úmysly, je vskutku těžké najít vůbec něco, co udělal za daných okolností, aby byly věci lepší, než by byly bez jeho přispění. Nedávno však, zjevně po dlouhém pátrání, přece jen nakonec přišel jeden německý časopis záhadě na kloub a uveřejnil o tom článek. Jeho autoři totiž objevili dokument, který skutečně podepsal dr. Globke a jímž se nařizovalo, že české nevěsty německých vojáků musí k žádosti o povolení sňatku přiložit svou fotografii v plavkách. A dr. Globke vysvětloval: „Tento důvěrný příkaz poněkud *zmírnil* už tři léta trvající skandál.“ Až do jeho intervence české nevěsty totiž musely předkládat fotografii, na níž byly úplně nahé.

Dr. Globke, jak vysvětlil v Norimberku, měl to štěstí, že pracoval pod dalším „zmírňovačem“, státním sekretářem Wilhelmem Stuckartem, o němž zde již padla zmínka jako o horlivém účastníku konference ve Wannsee. Stuckartova zmírňovací činnost se týkala polovičnických Židů, pro které doporučoval jenom sterilizaci. (Norimberský soud, který měl zápis z Wannsee k dispozici, mu sice nechtěl věřit, že o programu vyhlazování vůbec nic nevěděl, avšak na základě špatného zdravotního stavu ho odsoudil pouze na dobu, již strávil ve vyšetřovací

vazbě. Německý denacifikační soud mu pak ještě uložil pokutu pěti set marek a prohlásil, že byl pouze *Mitläufer*, to jest „nominální člen strany“. Přitom však musel být informován přinejmenším o tom, že Stuckart patřil ve straně ke „staré gardě“ a brzy se připojil k SS jako čestný člen.) Historiky o „zmírňovačích“ v Hitlerových kancelářích patří patrně k celé té spoustě poválečných pohádek a můžeme je odmítnout jako hlasy, kteří snad pronikly k Eichmannovu svědomí.

V Jeruzalémě se otázka těchto hlasů stala vážnější ve chvíli, kdy se jako svědek obžaloby objevil před soudem probošt Heinrich Grüber, protestanský farář a jediný Němec, který zde v této roli vystupoval. (A shodou okolností taky prakticky jediný svědek – vedle soudce Michaela Musmanna ze Spojených států – nežidovského původu. Němečtí svědci obhajoby byli předem totiž vyloučeni, neboť kdyby se objevili v Izraeli, byli by vystaveni riziku zatčení a trestního stíhání na základě téhož zákona, podle něhož se před soudem zodpovídal Eichmann.) Probošt Grüber patřil k početně malé a politicky nedůležité skupině lidí, kteří neměli společenský vliv, stáli v opozici proti Hitlerovi nikoli z nacionalistických pohnutek, nýbrž ze zásady, a jejichž postoj k židovské otázce zůstával vzácně jednoznačný. Protože Eichmann kdysi mnohokrát s Grüberem jednal, dalo se předpokládat, že jeho svědectví bude navýsost důležité a už pouhá jeho přítomnost v jednacím síni se považovala za senzaci. Naneštěstí byla Grüberova výpověď vágní. Po tolika letech si nejen přesně nevzpomínal, kdy vlastně s Eichmannem mluvil, ale ani – a to bylo horší – čeho se jejich rozhovor vůbec týkal. Spolehlivě si pamatoval jen to, že Eichmanna jednou žádal, aby

směl poslat do Maďarska k svátku pesach nekvašený chléb a že na začátku války cestoval do Švýcarska, aby tam svým křesťanským přátelům vylíčil nebezpečnost situace a naléhal na ně, aby se zasadili o zvýšení přistěhovaleckých kvót. (K jednání asi muselo dojít ještě před tím, než bylo „konečné řešení“ odstartováno, neboť současně Himmler vydal výnos o úplném zákazu židovského vystěhovávání. Muselo to pravděpodobně také být ještě před útokem na Rusko.) Dostal svůj nekvašený chléb a cestoval bezpečně do Švýcarska a zpět. Jeho potíže začaly až později, když byly zahájeny deportace. Probošt Grüber a ostatní faráři protestantských církví intervenovali nejprve pouze ve prospěch „lidí, kteří byli v první světové válce těžce raněni a kteří za válečnou účast obdrželi vysoká vojenská vyznamenání“; dále ve prospěch lidí „starých“ a „vdov po padlých“. Byly to přesně ty kategorie, pro něž nacisté sami původně udělovali výjimky. Nyní Grüberovi pouze řekli, že „vystupuje proti politice vlády“, ale nic se mu nestalo. Krátce na to však probošt Grüber provedl skutečně něco mimořádného: pokusil se dostat do koncentračního tábora Gurs v jižní Francii, kde vichyská vláda internovala společně s židovskými uprchlíky z Německa přes sedm a půl tisíce Židů z Bádenska a Sárské Falce, které Eichmann po pádu Francie roku 1940 propašoval přes německo-francouzské hranice. Podle informací, které probošt Grüber získal, byli na tom tito Židé ještě hůř než Židé deportovaní do Polska. Za tento pokus byl probošt zatčen a poslán do koncentračního tábora – nejdřív do Sachsenhausenu a potom do Dachau. (Podobný osud stihl katolického kněze Bernarda Lichtenberga, kapitulního probošta z katedrály sv. Hedviky v Berlíně. Ten se

nejenom odvážil veřejně se modlit za všechny Židy, pokřtěné i nepokřtěné – a něco takového bylo mnohem nebezpečnější než pouhá intervence za „zvláštní případy“ –, nýbrž navíc ještě požádal, aby se směl připojit k Židům při jejich cestě na Východ. Lichtenberg však během cesty do koncentračního tábora zemřel.)

Probošt Grüber nijak zvlášť nepřispěl k právnímu či historickému významu jeruzalémského procesu, kromě toho, že podal důkaz o existenci „jiného Německa“. Nešetřil charakteristikami Eichmanna: byl to prý „kus ledu“, byl „jako z mramoru“, byl to křupan, byl to „cyklista“ (to byl tehdy běžný německý idiom označující člověka, který se hrbí před těmi nahoře a šlape po těch, kdo jsou pod ním). Nic z toho nenaznačovalo, že by byl Grüber dobrým psychologem, nehledě na to, že označení „cyklista“ odporovalo důkaznímu materiálu, podle kterého Eichmann nezacházel se svými podřízenými nijak špatně. V každém případě to byly interpretace a závěry, které by asi byly z každého soudního protokolu za normálních okolností vyškrtnuty. V Jeruzalémě se však znovu objevily v konečném znění rozsudku. Bez těchto interpretací by svědectví probošta Grübera dokonce spíše sloužilo obhajobě: Eichmann přece Grüberovi nikdy neodpověděl přímo a vždy mu říkal, ať přijde znovu, že si prý musí vyžádat instrukce. Mnohem důležitější ovšem byla otázka, kterou mu položil dr. Servatius, který se konečně zase jednou chopil iniciativy: „Snažil jste se na něho působit? Odvolával jste se jako duchovní na jeho city, promlouval jste k němu a upozorňoval, že to, co koná, se přičií morálce?“ Probošt, jinak statečný muž, samozřejmě nic takového neudělal a jeho nynější zdůvodnění působilo značně znepokojivě.

Řekl, že „činy jsou důležitější než slova“ a že „slova by byla bývala zbytečná“. Zkrátka, užil pouhá kliše, která s realitou konkrétní situace neměla vůbec nic společného. Cožpak za poměrů, které ve třetí říši panovaly, by už „pouhá slova“ neměla váhu činů? A neměl probošt Gruber dokonce povinnost jako duchovní vyzkoušet, zda slova zde opravdu „zbytečná“ byla?

Ještě trefnější než otázka dr. Servatia bylo to, co řekl sám Eichmann o této epizodě ve svém posledním slově: „Nikdo“, opakoval, „ke mně nepřišel, aby mi vyčítal cokoli, co souviselo s plněním mých služebních povinností. Ani pastor Gruber to o sobě ostatně netvrdí.“ A pak dodal: „Ano, pastor Gruber ke mně přicházel a snažil se zmírňovat lidská utrpení, ale proti mé úřední činnosti neměl vůbec námitky.“ Z Gruberovy výpovědi dokonce vyplývalo ještě něco dalšího: spíš než „zmírňovat utrpení“ se probošt snažil dosáhnout toho, aby se dělaly výjimky, a to v rámci oněch kategorií, které dříve nacisté uznávali. Tyto kategorie němečtí Židé od samého začátku a bez všech protestů akceptovali. Avšak právě uznávání těchto kategorií – němečtí Židé ano, polští nikoli, váleční veteráni a nositelé vyznamenání ano, nezasloužilí Židé nikoli, rodiny, jejichž předkové se narodili v Německu ano, nedávno naturalizovaní občané nikoli – stálo na počátku morálního kolapsu jinak úctyhodné židovské společnosti. (Dnes se toto všechno většinou posuzuje tak, jako by lidská přirozenost byla v područí zákona, který velí každému, aby tváří v tvář katastrofě ztratil svou důstojnost. Připomeňme si proto chování židovských válečných veteránů ve Francii. Jejich vláda jim nabídla privilegia a oni odpověděli: „Prohlašujeme slavnostně, že odmítáme veškeré zvláštní

výhody, které by nám jako bývalým vojákům byly nabízeny“ [*American Jewish Yearbook*, 1945].) Není třeba zdůrazňovat, že nacisté sami tyto rozdíly nikdy nebrali vážně a Žid pro ně prostě zůstal Židem. Tyto kategorie však hrály svou roli až do konce, neboť přispívaly k uvolnění určité tísně, která panovala mezi německým obyvatelstvem: vždyť deportováni byli jenom polští Židé, jenom lidé, kteří se vyvlékli z vojenské povinnosti, a tak dále. Těm, kteří nechtěli před skutečností zavírat oči, muselo být od samého začátku jasné, že „všeobecná praxe připouštěla určité výjimky“ jen a jen proto, aby o to „snáze bylo možno dodržovat obecné pravidlo“ (podle slov Louise de Jonga z poučného článku „Jews and Non-Jews in Nazi-occupied Holland“).

Je zřejmé, proč přijetí privilegovaných kategorií bylo tak morálně ničivé: každý, kdo pro svůj případ žádal „výjimku“, dával implicitně najevo, že pravidlo uznává. To však patrně nikdy nepochopil žádný z těchto „dobrých lidí“ – Židů či příslušníků ostatních národů, kteří se intenzivně zabývali těmi všemi „zvláštními případy“, pro něž mohli žádat lepší zacházení. Nic asi nevrhá tak pronikavé světlo na sílu tohoto přesvědčení – jež dokonce i židovským obětem umožnilo akceptovat kategorie používané při „konečném řešení“ – jako tak zvaná Kastnerova zpráva (je k dipozici v němčině: *Der Kastner-Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn*, 1961). Ještě po skončení války byl Kastner hrdý na svůj úspěch při zachraňování „prominentních Židů“, tedy jedné z kategorií, které nacisté oficiálně zavedli v roce 1942, jako by se rozumělo samo sebou, že proslulý Žid má větší právo než obyčejný. Vzít na sebe takovou „odpovědnost“ – asistovat nacistům

v jejich úsilí oddělit „známé“ lidi od anonymní masy – prý „vyžadovalo více odvahy než čelit smrti“. Jestliže však si ani židovští ani nežidovští přímluvci za „speciální případy“ nebyli vědomi své nechtěné spoluúčasti, ono implicitní pravidlo, které odsuzovalo k smrti případy obyčejné, muselo být zcela zřejmé těm, kdo se na smrtící mašinérii podíleli. Museli totiž nabýt dojmu, že když byli žádáni o výjimky, že když je také příležitostně udělovali a sklízeli za to vděčnost, přesvědčili tím své protivníky o zákonnosti svého konání.

Ostatně domníval-li se probošt Gruber a ve shodě s ním i jeruzalémský soud, že o výjimky žádali pouze nepřátelé režimu, byli zcela na omylu. Naopak, jak výslovně stanovil Heydrich na konferenci ve Wannsee, potřeba zřídit terezínské ghetto pro privilegované kategorie vznikla právě v důsledku velkého množství podobných intervencí, které se hrnuly ze všech stran. Terezín se později stal ukázkovým místem pro návštěvníky z ciziny a sloužil k oklamání vnějšího světa, ale to ovšem nebyl jeho původní *raison d'être*. Strašlivé pravidelné snižování počtu obyvatel tohoto „ráje“ – „který se od jiných táborů lišil jako den a noc“, jak Eichmann výstižně poznamenal – bylo nutné, protože pro všechny privilegované tu zkrátka dost místa nebylo. A z jednoho nařízení vydaného Ernestem Kaltenbrunnerem, šéfem RSHA, také víme, že „při výběru Židů do transportů... se sledovalo, aby byli nebyli deportováni ti, kdo mají nějaké zvláštní konexe a kontakty ve vnějším světě“. Jinými slovy, méně „prominentní“ Židé byli nepřetržitě obětováni ve prospěch těch, jejichž zmizení na Východě by mohlo vzbudit nepříjemný zájem a otázky. Oni známí ve „vnějším světě“ ani nemuseli žít mimo Německo. Podle Himmlera

„bylo osmdesát milionů dobrých Němců a každý z nich měl svého slušného Žida. To, že ostatní jsou prasata, je jasné, ale tento zvláštní Žid je prostě prvotřídní“ (Hilberg). Sám Hitler prý měl znát tři sta čtyřicet „prvotřídních Židů“, které buď uznal za Němce, nebo jim dal statut polovičnických Židů. Takto byly z protizidovských opatření vyňaty tisíce polovičnických Židů a lze tak dokonce vysvětlit fakt, že Heydrich zastával vysoké postavení v SS, Erhard Milch byl generálem Göringova letectva, ačkoli, jak se vědělo, Milch a Heydrich byli poloviční Židé. (Mezi hlavními válečnými zločinci pouze dva přiznali tváří v tvář smrti svoji vinu: Heydrich, během oněch devíti dní, kdy umíral na následek zranění po atentátu spáchaném českými vlastenci, a Hans Frank, ve své cele smrti v Norimberku. To je zneklidňující fakt, kvůli kterému je těžké se vyhnout podezření, že Heydrich tváří v tvář smrti nelitoval toho, že vraždil, ale že zradil vlastní národ.) Pokud intervence ve prospěch „prominentních Židů“ přicházely od „prominentních“ osob, měly velkou naději na úspěch. Tak třeba intervenoval Sven Hedin, jeden z nadšených Hitlerových ctitelů, ve prospěch známého zeměpisce, profesora Philippsohna z Bonnu, protože prý „žil v Terezíně v nedůstojných podmínkách“. Hedin v dopise Hitlerovi vyhrožoval, že Jeho postoj vůči Německu bude záviset na „Philippsohnově osudu“, načež bylo, jak píše H. G. Adler ve své knize o Terezíně, profesoru Philippsohnovi ihned obstaráno lepší ubytování.

Pojem „prominentní Žid“ nebyl zapomenut ani v dnešním Německu. O účastnících první světové války a jiných privilegovaných skupinách se už sice nehovoří, avšak stále se ještě nařiká výlučně nad osudy „slavných“ lidí na úkor všech ostatních Židů.

Zejména mezi vzdělanci je nemálo těch, kteří dodnes veřejně litují, že Německo vyhnalo ze země Alberta Einsteina, a vůbec si přitom neuvědomují, že větším zločinem bylo zabít malého Honzíka Kohnů odnaproti, i když to zrovna nebyl žádný génius.

VIII. Povinnosti občana, který ctí zákon

Ještě mnohokrát se Eichmannovi naskytla příležitost cítit se jako Pilát Pontský. Avšak měsíce a roky plynuly a on ztrácel potřebu vůbec něco cítit. Věci byly takové, jaké byly, novým zákonem země a autoritou, která v poslední instanci rozhodovala o všem, se stal Vůdcův rozkaz. Cokoli Eichmann dělal, dělal – alespoň o tom byl přesvědčen – jako občan, který ctí zákon. Konal svou *povinnost*, jak stále znovu opakoval policejnímu vyšetřovateli i před soudem. Poslouchal nejen *rozkazy*, ale také *zákon*. O tom, že mezi rozkazem a zákonem by mohl být důležitý rozdíl, měl Eichmann tušení jen velice matné, avšak ani obhajoba, ani soudcové se u této nejasnosti nezastavili. Stále dokola se omílaly ony staré známé argumenty z diskuse o tom, jaký je rozdíl mezi „vyššími příkazy“ a „státními akty“, která probíhala již před lety u příležitosti norimberského procesu. Už tam pro ni nebyl žádný jiný důvod než vytvořit iluzi, že věc zcela bezprecedentní může být souzena s použitím precedentů a pomocí norem, které se k těmto precedentům váží. Eichmann se svými poněkud omezenými rozumovými schopnostmi byl zcela určitě ten poslední v soudní síni, kdo mohl tyto pojmy zproblematizovat a nabídnout pro ně svou vlastní interpretaci. Kromě toho, že vždy konal to, co podle něj byla povinnost občana, který ctí zákon, jednal také na základě rozkazů: vždy především usiloval, aby byl jimi „krytý“. Zkrátka, zapletl se do svého výkladu natolik, že končil střídavým zdůrazňováním pozitivních a negativních hodnot slepé poslušnosti neboli „*Kadavergehorsam*“, jak se sám vyjadřoval.

Již během policejního vyšetřování se objevil první náznak Eichmannova vágního tušení, že v celé záležitosti jde o víc než o problém vojáka vykonávajícího rozkazy, jejichž povaha a úmysl jsou zločinné. Eichmann jednou nečekaně a s velkým důrazem prohlásil, že po celý život žil v souladu s Kantovými morálními zásadami, zvláště s Kantovým pojetím povinnosti. Vzhledem k okolnostem to znělo jako nehoráznost, neboť Kantova morální filosofie se opírá především o lidskou schopnost úsudku a slepou poslušnost vylučuje. Vyšetřovatel tuto věc přešel, ale soudce Raveh se rozhodl, že se obžalovaného zeptá, jak to myslel, ať už ze zvědavosti nebo z pobouření nad tím, že se Eichmann v souvislosti se svými zločiny odvážil uvést Kantovo jméno. A k všeobecnému překvapení se Eichmann vytasil s celkem přesnou definicí kategorického imperativu: „Svou narážkou na Kanta jsem měl na mysli, že princip mého chtění musí vždy být takový, aby se mohl stát principem obecně platných zákonů.“ (To se netýká například zloděje či vraha, protože ani jeden ani druhý si z pochopitelných důvodů nemohou přát, aby žili v právním systému, který by dal právo jiným, aby oloupili či zavraždili jeho.) Na doplňující otázku pak Eichmann dodal, že Kantovu *Kritiku praktického rozumu* četl a prohlásil, že jakmile byl pověřen realizovat konečné řešení, uvědomil si, že nadále už v souladu s Kantovými principy žít nebude. Utěšovalo ho jen pomyšlení, že už není „pánem svých vlastních činů“ a na tom, co se děje, nemůže „vůbec nic změnit“. Něco se však Eichmannovi soudu sdělit nepodařilo. V tomto období „státem zlegalizovaných zločinů“, jak to sám nyní nazýval, totiž Kantovu formulaci opustil a také ji překroutil, takže zněla: Jednej tak, jako by princip

tvého konání byl totožný s principem, jímž se řídí zákonodárce a z něhož vycházejí zákony tvé země – neboli podle „kategorického imperativu třetí říše“ formulovaného Hansem Frankem, který Eichmann možná také znal: „Jednej tak, aby sis mohl být jist, že kdyby o tvém konání věděl Vůdce, vyslovil by s ním souhlas.“ (*Die Technik des Staates*, 1942, str. 15-16.) Kant zajisté nikdy nic takového na mysli neměl. Naopak, podle Kanta se každý jednotlivý člověk v okamžiku, kdy začne jednat, stává sám zákonodárcem. Princip, z něhož zákon vychází, se totiž člověku zpřístupňuje tím, že je používán v rámci „praktického rozumu“. Je však pravda, že Eichmannův nevědomky překroucený výklad Kantova východiska souhlasil s tím, co Eichmann sám nazýval verzí Kanta pro „domácí potřebu malého člověka“. Pro tuto domácí potřebu zbývá z kantovského ducha jen jedině: požadavek, aby člověk dělal víc, než aby pouze poslouchal zákony; aby pouhý požadavek poslušnosti svým jednáním přesáhl a identifikoval svou vůli s principem, který je za zákonem – neboli s oním zdrojem, z něhož zákon pramení. Zatímco v Kantově filosofii je tímto zdrojem zákonů a zákonnosti vůbec praktický rozum, pro Eichmannovu domácí potřebu převzala tuto roli Vůdcova vůle. Mnoho z oné strašlivé důkladnosti, až puntíčkářské přesnosti při realizaci konečného řešení – tedy z oněch vlastností, které pozorovatele na Němcích udivují a které se běžně spojují s postavou dokonalého úředníka – lze vystopovat v dosti podivném pojetí vztahu občana k zákonům, které je v Německu skutečně velmi rozšířené. Poslušnost znamená nejen poslouchat zákony, ale zároveň se ztotožnit s jejich zákonodárcem. Odtud pak ono přesvědčení, že pouhé plnění povinností nestačí a že je třeba ještě něco navíc.

Ať už hrál Kant při utváření mentality „malého člověka“ v Německu jakoukoli roli, nemůže být sebemenší pochyby, že v jednom ohledu Eichmann Kantovy zásady skutečně dodržoval: zákon byl prostě zákon a žádné výjimky nepřicházely v úvahu. V Jeruzalémě Eichmann přiznal, že v době, kdy každý z osmdesáti milionů Němců „měl svého slušného Žida“, on sám učinil výjimku pouze dvakrát: pomohl sestřenci, která byla napůl Židovka a jednomu židovskému páru ve Vídni, v jehož prospěch intervenoval Eichmannův strýc. Pomyšlení na tuto nedůslednost v něm i po letech vyvolávalo nepříjemné pocity a když na to byl dotázán během křížového výslechu, začal se vysloveně omlouvat: z těchto „prohřešků“ se prý „vyznal svým nadřízeným“. V očích soudců pochopitelně nic nepřitížilo Eichmannovi víc než právě tento nekompromisní postoj k výkonu vražedných povinností. V jeho vlastních očích ho však nekompromisnost naopak ospravedlňovala. Ostatně již před lety se jeho svědomí, vlastně to, co z něho ještě zbývalo, uklidnilo na základě zcela analogických pocitů. Žádné výjimky nedělal, a toto byl důkaz, že nikdy nevyhovoval vlastním „sklonům“, ať už měly pohnutky citové nebo zájmové, Eichmann zkrátka vždy konal svou „povinnost“.

Výkon povinností ho nakonec přivedl do otevřeného sporu s nadřízenými. V posledním roce války, více než dva roky po konferenci ve Wannsee, se jeho svědomí naposledy ocitlo v krizi. Jak se přibližovala porážka, Eichmann se začal střetávat s lidmi ze svých vlastních řad, kteří se stále větší rozhodností zasazovali za výjimky, případně i za úplné zastavení konečného řešení. A právě v této situaci Eichmann polevil ve své opatrnosti a ještě jednou

převzal iniciativu – například zorganizoval pěší přesun Židů z Budapešti na maďarsko-rakouské hranice poté, co nálet Spojenců ochromil dopravní systém. Stalo se to na podzim 1944, kdy už Eichmann věděl, že Himmler vydal příkaz k demontáži vyhlazovacích zařízení v Osvětimi a že už je vlastně po všem. V té době se mezi nimi také odehrál jeden z mála osobních rozhovorů, v závěru měl údajně Himmler na Eichmanna zařvat: „Jestliže jste až doteď Židy likvidoval, od nynějška se o ně budete starat jako chůva. A pamatujte si, že jsem to byl já, a ne Gruppenführer Müller, anebo vy, kdo v roce 1933 založil RSHA. Já tady rozkazuji!“ Jediný svědek, který by mohl potvrdit, že se tak Himmler skutečně vyjádřil, byl však ne příliš věrohodný pan Kurt Becher; Eichmann popíral, že by na něj Himmler řval, avšak připouštěl fakt, že k tomuto rozhovoru došlo. Citovaný výrok je ale zcela určitě nepřesný. Himmler rozhodně věděl, že RSHA nevznikl v roce 1933, ale až v roce 1939, a že jej nezaložil on, ale Heydrich, i když s jeho podporou. K něčemu ale dojít muselo. Himmler vydával na všechny strany rozkazy, že se s Židy musí dobře zacházet – považoval to zjevně za svou „nejrozumnější investici do budoucnosti“ – a to jistě muselo Eichmanna silně znepokojovat.

Poslední Eichmannova krize svědomí začala za jeho působení v Maďarsku v březnu 1944, tedy v době, kdy Rudá armáda postupovala přes Karpaty k maďarským hranicím. Maďarsko vstoupilo do války na straně Hitlera v roce 1941 s jediným zájmem: získat určitá území, která dosud patřila sousedním státům – Slovensku, Rumunsku a Jugoslávii. Maďarská vláda byla otevřeně antisemitská již dříve a nyní začala deportovat všechny Židy bez

státní příslušnosti právě z nově nabytých území. (Téměř ve všech zemích se protižidovské akce nejprve týkaly těch, kdo neměli žádné občanství.) Tyto aktivity však zcela vybočovaly z rámce konečného řešení a ve skutečnosti nezapadaly do rozsáhlých plánů, které se v té době rozbíhaly. Podle nich měla být Evropa „pročesána od západu k východu“, takže Maďarsko mělo přijít na řadu až později. Židé bez státní příslušnosti byli vyváženi maďarskou policií na přilehlá ruská území, ale jakmile se tam objevili, německé okupační úřady proti jejich příchodu okamžitě protestovaly. Maďaři museli odvézt několik tisíc práce schopných lidí zpět a další nechali pod velením německé policie postřílet maďarskými jednotkami. Pravděpodobně pod vlivem Mussoliniho a italského fašismu se maďarský fašistický vůdce admirál Horthy nakonec rozhodl s touto politikou přestat. V důsledku toho se Maďarsko stalo v následujících letech pro Židy relativně bezpečným místem (na rozdíl od Itálie), kam se občas mohli dokonce uchýlit uprchlíci z Polska a Slovenska. V době, kdy začala Eichmannova maďarská mise, počet Židů v Maďarsku vzhledem k anexi území a přívalu uprchlíků stoupl zhruba z pěti set tisíc před válkou na osm set tisíc v roce 1944.

Jak dnes víme, příčinou relativního bezpečí oněch tří set tisíc Židů, které Maďarsko nově získalo, nebyla ochota maďarské vlády poskytnout těmto lidem azyl, ale spíše německá neochota zahájit k řešení této záležitosti zvláštní a neplánovanou akci. (Německý zahraniční úřad nevynechal jedinou příležitost, aby nepřipomněl svým spojencům, že rozhodujícím kritériem důvěryhodnosti není ani tak jejich ochota stát po boku Německa ve vítězné válce jako kooperativní přístup k „řešení židovské otázky“.)

V roce 1942 Maďarsko pod německým tlakem nabídlo, že všechny židovské uprchlíky na svém území vydá. Německý zahraniční úřad toto rozhodnutí přivítal jako krok správným směrem, avšak Eichmann namítal: z technických důvodů by podle něj bylo bývalo „lepší odložit tuto akci na dobu, až bude Maďarsko schopno řešit zároveň problém Židů maďarských“; „rozjet celou mašinérii evakuací“ pouze pro jedinou kategorii, a tudíž „nepostoupit tak ani o krok v řešení židovské otázky v Maďarsku“, by podle Eichmanna bylo příliš nákladné. V roce 1944 však už Maďarsko „připraveno“ bylo. Devatenáctého března tohoto roku dvě divize německé armády zemi okupovaly. Do Budapešti s nimi dorazili: nový říšský zplnomocněnec Standartenführer SS dr. Edmund Veessenmayer, Himmlerův agent v zahraničním úřadě, Obergruppenführer SS Otto Winkelmann, člen sboru vyšších velitelů SS a policie, a tudíž podléhající přímo Himmlerovým rozkazům, a Adolf Eichmann, odborník na židovské evakuace a deportace, jemuž veleli Müller, respektive Kaltenbrunner, který stál v čele RSHA. Od samého počátku bylo zřejmé, co příjezd těchto pánů znamenal. Naznačil to ostatně sám Hitler ve známém rozhovoru s Horthym, k němuž došlo ještě před okupací země. „Maďarsko dosud nepodniklo potřebné kroky k vyřešení židovské otázky,“ řekl tehdy Hitler a vyčetl Horthymu, že „nedovolilo, aby Židé byli masakrováni“ (Hilberg).

Eichmannova role byla jasná. Celý jeho úřad se přesunul do Budapešti (z hlediska jeho kariéry to byl sestup), aby Eichmann mohl osobně dohlížet, zda se „všechna potřebná opatření“ opravdu realizují. Eichmann neměl sebemenší tušení, nač by v Budapešti mohl narazit. Nejvíce se obával možného

odporu ze strany Maďarů, s nímž by si těžko věděl rady. Disponoval totiž jen omezeným počtem lidí a mimoto neznal dobře místní podmínky. Ale tyto starosti se ukázaly zcela liché. Maďarská *gendarmerie* přímo překypovala ochotou dělat vše, co bylo zapotřebí, a nový státní sekretář na maďarském ministerstvu zahraničních věcí, který měl na starosti politické (tedy i židovské) záležitosti, Lászlo Endre se „v židovské problematice dobře vyznal“. Eichmann a Endre se brzy sprátelili a trávili spolu velkou část volného času. Všechno „šlo jako ve snu“, jak Eichmann vždy znovu opakoval, jakmile přišla řeč na tuto epizodu. Nevyskytovaly se ani sebemenší potíže, pokud ovšem potížemi nenazveme drobné rozdíly mezi jeho rozkazy a tím, co si přáli jeho noví přátelé. Například Eichmann vydal rozkaz, aby země byla „očištěna od východu na západ“, a to se vůbec Maďarům nelíbilo. Eichmannovo rozhodnutí znamenalo, že během prvních týdnů a měsíců nebudou evakuováni budapešťští Židé, a Maďarům přece šlo o to, aby od židovského živlu bylo na prvním místě *judenrein* hlavní město. (To, co Eichmannovi připadalo jako „sen“, bylo ovšem z hlediska Židů strašlivou noční můrou. Nikde jinde nebylo tolik lidí deportováno a usmrceno v tak krátkém čase. Za méně než dva měsíce bylo vypraveno sto čtyřicet sedm vlaků, které v zapečetěných nákladních vagónech vyvezly ze země čtyři sta třicet čtyři tisíc tři sta padesát jednu osobu – každý vagón stovka osob – a plynové komory v Osvětimi jen stěží mohly pojmout takové množství.)

Problémy se dostavily z docela jiné strany. Rozkazem aktivně přispět k „řešení židovské otázky“ nebyl pověřen jediný člověk, ale hned tři lidé. Každý z nich patřil k jinému útvaru a podléhal jiným

příkazům. Winkelmann sice byl, technicky vzato, Eichmannovým nadřízeným, ovšem vyšší velitelé SS a policie nespádali pod velení RSHA, kam patřil Eichmann. A Veesenmayer ze zahraničního úřadu působil úplně nezávisle. Tak či tak Eichmann prostě odmítl přijímat rozkazy od jednoho i druhého a přítomnost obou mu vadila. Největší potíže ovšem nastaly se čtvrtým člověkem, kterého Himmler pověřil „zvláštním posláním“ v této jediné zemi v Evropě, kde dosud byl poměrně značný počet Židů – a Židů ve významných ekonomických pozicích. (Z celkem sto deseti tisíc obchodních a průmyslových podniků v Maďarsku jich údajně bylo na čtyřicet tisíc v židovských rukou.) Tímto člověkem byl Obersturmbannführer a později Standartenführer Kurt Becher.

Becher, dlouholetý Eichmannův nepřítel – dnes úspěšný obchodník v Brémách – byl do Jeruzaléma předvolán jako svědek obhajoby, i když to působilo podivně. Osobně se z pochopitelných důvodů dostavit nemohl, a tak vypovídal ve svém domovském městě v Německu. Protože Becher byl s otázkami seznámen ještě před přísahou, muselo být jeho svědectví nakonec odmítnuto. Byla velká škoda, že nedošlo k přímé konfrontaci Eichmanna s Becherem, a to nejen z právních důvodů. Takováto konfrontace by totiž vyjevila jinou část „celkového obrazu“, která mohla mít svou důležitost dokonce i z právního hlediska. Becher vstoupil do SS, jak sám udával, z tohoto důvodu: „Od roku 1932 až do současnosti velmi aktivně pěstoval jízdu na koni.“ Před třiceti lety ovšem patřila jízda na koni ke sportům, které v Evropě pěstovaly pouze vyšší společenské vrstvy. Aby se stal členem jízdního oddílu SS, přesvědčil Bechera v roce 1934 jeho instruktor. Chtěl-li se

totiž Becher připojit k „hnutí“ a současně si zachovat náležité společenské postavení, právě to se nabízelo jako správné řešení. (Nikdy nebyl zmíněn jeden z možných důvodů, proč Becher zdůrazňoval ve svém svědectví jízdu na koni: norimberský tribunál vyškrtl *Reiter-SS* ze seznamu zločineckých organizací.) Válka zastihla Bechera v činné službě na frontě nikoliv jako příslušníka pravidelné armády, ale zbraní SS, kde působil jako styčný důstojník s armádními veliteli. Záhy frontu opustil a stal se hlavním nákupčím koní personálního oddělení SS a v této funkci získal téměř všechny řády a vyznamenání, které vůbec existovaly.

Becher prohlásil, že ho poslali do Maďarska pouze proto, aby zakoupil dvacet tisíc koní pro SS. Toto vysvětlení však neobstojí, neboť hned po příjezdu Becher zahájil sérii velmi úspěšných jednání s představiteli velkých židovských obchodních společností. Jeho vztahy s Himmlerem byly „vynikající“: kdykoli potřeboval, dveře do Himmlerovy kanceláře mu byly otevřeny. Je zřejmé, v čem spočívalo jeho „zvláštní poslání“. Měl za úkol získat za zády maďarské vlády kontrolu nad velkými židovskými obchodními koncerny a na oplátku umožnit jejich majitelům volný odchod ze země, a navíc s nikoli zanedbatelným množstvím peněz v cizí měně. Nejvýznamnější Becherova transakce se týkala železářského kombinátu Manfreda Weisse, mamutího podniku, který zaměstnával třicet tisíc dělníků a vyráběl vše, od letadel přes nákladní automobily, jízdní kola až po plechovky, špendlíky a jehly. Výsledkem bylo, že čtyřicet pět členů Weissovy rodiny emigrovalo do Portugalska a do čela Weissova koncernu se postavil pan Becher. Když se Eichmann o této *Schweinerei* dozvěděl, byl pobouřen. Tento

obchod totiž ohrožoval jeho dobré vztahy s maďarskou stranou, která zcela přirozeně očekávala, že v Maďarsku konfiskovaný židovský majetek přejde do jejího vlastnictví. Je třeba uznat, že Eichmann pro své rozhořčení určité důvody měl. Takové obchody byly totiž v rozporu s dosavadní německou praxí, která dovedla být v těchto záležitostech celkem velkorysá. Nic z majetku, který původně patřil Židům, Němci nepožadovali. Za svou pomoc při řešení židovské otázky, ať už to bylo kdekoli, si účtovali pouze výlohy spojené s deportací a likvidací. Reklamované výlohy se od jedné země ke druhé velmi lišily: za jednoho Žida měli Slováci zaplatit tři sta až pět set říšských marek, Chorvati pouze třicet, Francouzi sedm set a Belgičani dvě stě padesát. (Zdá se však, že až na Chorvaty nikdo nikdy nic nezaplatil.) V Maďarsku v této pozdní fázi války vyžadovali Němci platbu ve zboží, v podobě zásilek potravin do Říše, v množství, které odpovídalo tomu, co bylo spotřebováno při transportu.

Ale Weissovou aférou to jen začalo a situace se z Eichmannova hlediska měla ještě povážlivě zhoršit. Becher byl rozený obchodník. Tam, kde Eichmann spatřoval pouze nesmírné množství práce s organizací a administrativním zajištěním, Becher viděl téměř neomezené možnosti, jak vydělat peníze. Ale jedna věc mu stála v cestě: omezenost a nedostatek představitosti subalterních úředníků jako Eichmann, kteří brali svou práci smrtelně vážně. Kvůli svým projektům počal Obersturmbannführer Becher velice záhy těsně spolupracovat s dr. Rudolfem Kastnerem a podílet se na jeho záchranných operacích. (V Norimberku byl Becher osvobozen právě na základě svědectví dr. Kastnera. Jako starý sionista se dr. Kastner přestěhoval po

válce do Izraele. Tam zastával vysokou funkci, dokud jeden žurnalista neuveřejnil článek týkající se jeho kolaborace s SS. Kastner podal proti žurnalistovi žalobu pro pomluvu. Ale jeho svědectví v Norimberku mu velmi uškodilo. Když se věc dostala před jeruzalémský Oblastní soud, řekl mu soudce Halevi, který byl posléze jedním ze tří Eichmannových soudců: „Prodal jste duši ďáblu.“ V březnu 1957, krátce před odvolacím řízením před izraelským Nejvyšším soudem, byl Kastner zavražděn. Žádný z jeho vrahů nepocházel z Maďarska. V tomto procesu byl rozsudek nižšího soudu zrušen a Kastner byl plně rehabilitován.) Obchody, které Becher uzavíral Kastnerovým prostřednictvím, byly ve srovnání se složitými jednáními s obchodními magnáty mnohem jednodušší. Spočívaly v dohodě o ceně za život každého Žida, který měl být zachráněn. Výše těchto cen byla předmětem intenzivního smlouvání. Z jednoho dokumentu plyne, že některých předběžných diskusí ze zúčastnil i Eichmann. Jeho nabídky byly nejnižší ze všech, pouhých dvě stě dolarů za osobu. Něco takového bylo pro Eichmanna příznačné. Ne snad že by si přál počet zachráněných Židů zvýšit, důvod byl jiný, ve svém uvažování postrádal jakoukoli velkorysost. Nakonec činila dohodnutá cena tisíc dolarů a jedna skupina tisíc šesti set osmdesáti čtyř Židů, v níž byli i členové Kastnerovy rodiny, skutečně Maďarsko opustila a odcestovala do výměnného tábora Bergen-Belsen, odkud posléze skutečně dorazila do Švýcarska. Bylo zahájeno jednání o podobném obchodu, jehož pomocí chtěli Becher a Himmler získat od American Joint Distribution Committee dvacet milionů švýcarských franků na nákup nejrůznějšího zboží. Avšak dříve, než se podařilo kontrakt

zrealizovat, Rusové Maďarsko osvobodili a nic z toho už nebylo.

Není pochyb, že Becherova činnost měla plnou Himmlerovu podporu a že byla ve zcela zřejmém rozporu se starými „radikálními“ rozkazy, které Eichmann stále ještě dostával prostřednictvím svých přímých nadřízených v RSHA Müllera a Kaltenbrunnera. Z Eichmannova hlediska byli lidé jako Becher zkorumpováni. Pouhá korupce by však těžko mohla být příčinou krize jeho svědomí. I když sám byl vůči podobným pokušením odolný, prostředí, kde se léta pohyboval, zcela jistě bylo silně zkorumpované. Je obtížné si představit (ovšem vyloučit to nelze), že by Eichmann nevěděl, že jeho přítel a podřízený Hauptsturmführer Dieter Wisliceny přijal již v roce 1942 od Výboru na podporu Židů 0 v Bratislavě padesát tisíc dolarů za to, že odložil deportace Židů ze Slovenska. V žádném případě ale nemohl nevědět o faktu, že Himmler se na podzim 1942 pokoušel prodávat slovenským Židům výjezdní povolení, aby tak získal dostatek finančních prostředků v cizí měně k pokrytí nákladů spojených s vytvořením nové divize SS. V Maďarsku v roce 1944 to však bylo jiné. Nebylo nic nového na tom, že těchto „obchodů“ se zúčastnil i Himmler. Nové bylo to, že obchod již nebyl jen korupcí, stal se oficiální politikou.

Na počátku se Eichmann snažil aktivně zapojit a nová pravidla hry akceptoval. A tak se pustil do vyjednávání neskutečných obchodů, kde „se za zboží platilo lidmi“ – jeden milion Židů za deset tisíc nákladních automobilů pro rozkládající se německou armádu. Ale jeho nápad to zcela určitě nebyl. Způsob, jak Eichmann vysvětloval svou roli v těchto záležitostech před jeruzalémským soudem, ukazuje

jasně, jak ji dřív ospravedlňoval sám sobě: vojenská nutnost byla výhodnou příležitostí získat v rámci emigračních aktivit novou důležitou roli. Ale pravděpodobně si nikdy nepřipustil, že vzhledem k potížím, které na všech stranách stále rostly, bylo den ode dne pravděpodobnější, že by se mohl brzy ocitnout bez místa, pokud se mu nepodaří uspět v zápase o moc a vliv, jehož nové kolo se právě rozběhlo. (O několik měsíců později se tak skutečně stalo.) Když selhal projekt výměny, jak se dalo předpokládat, bylo už všeobecně známo, že se Himmler rozhodl konečné řešení zastavit, i když stále jen uhýbal a kličkoval, protože měl fyzický strach z Hitlera. Udělal to bez ohledu na obchod či vojenskou nutnost, aniž by tím cokoli demonstroval kromě oné velmi iluzivní představy, se kterou koketoval a podle níž se měl v budoucnosti chopit role toho, kdo Německu přinese mír. Právě v této době se také zrodilo „umírněné křídlo“ SS, skládající se z hlupáků, kteří věřili, že vrah bude mít skvělé alibi, pokud prokáže, že zabil méně lidí, než kolik jich ve skutečnosti zabít mohl, a také z chytráků, kteří již předvíдали návrat do „normálních podmínek“, kde peníze a dobré konexe znovu nabudou zásadní důležitosti.

Eichmann se k tomuto „umírněnému křídlu“ nikdy nepřipojil a je sporné, zda by ho přijalo, i kdyby o to usiloval. Byl nejen příliš zkompromitován, ale také příliš známý kvůli svým kontaktům s židovskými funkcionáři. Pro tyto „gentlemany“ s dobrým vzděláním, kteří patřili k vyšším společenským kruhům a které Eichmann až do samého konce zcela upřímně nenáviděl, byl totiž až příliš primitivní. Bez problémů byl schopen posílat na smrt miliony lidí, avšak pokud nedostal „Jazykovou směrnici“,

vhodným způsobem o tom hovořit neuměl. V Jeruzalémě, kde už žádné směrnice nebyly, Eichmann hovořil zcela otevřeně o „zabíjení“, „vraždách“, o „státem zlegalizovaných zločinech“. Na rozdíl od svého obhájce, který dal v průběhu procesu nejednou najevo, že svou společenskou úrovní je jeho mandant hluboko pod ním, nazýval věci pravými jmény. (Dr. Dieter Wechtenbruch – žák Karla Schmitta, Servatiův asistent, jenž se zúčastnil prvních několika týdnů procesu, poté odjel do Německa, aby vyslechl některé svědky obhajoby a znovu se objevil v Jeruzalémě v posledním týdnu srpna – pravidelně hovořil mimo soudní síň s reportéry. Zdálo se, že daleko víc než zločiny ho šokuje Eichmannův nedostatek vkusu a vzdělání. „Je to malá ryba,“ prohlašoval, „dá nám to práci dostávat ho přes překážky“ – *wie wir das Würstchen über die Runden bringen*. Servatius sám prohlásil dokonce ještě před procesem, že mentální úrovní jeho klient nepřesahuje „obyčejného pošťáka“.)

Když se tedy Himmler stal „umírněným“, Eichmann jeho rozkazy sabotoval, jak jen to šlo, a to do té míry, aby se cítil „krytý“ rozkazy svých bezprostředních nadřízených. „Jak se Eichmann opovážil neplnit Himmlerovy rozkazy?“ – v tomto případě zastavit na podzim 1944 pěší přesuny maďarských Židů – otázal se jednou Kastner Wislicenyho. A odpověď byla: „Možná má v rukou nějaký telegram. Müller a Kaltenbrunner ho musí krýt.“ Je docela dobře možné, že Eichmann měl nějaký zmatený plán na likvidaci Terezína před příchodem Rudé armády, ačkoli to potvrzuje jen pochybná svědecká výpověď Dietera Wislicenyho. (Ten si už měsíce, ba možná roky před koncem války začal připravovat alibi na Eichmannův úkor a také proti Eichmannovi

svědčil jako svědek obžaloby v norimberském procesu. Moc si ale nepomohl, protože byl posléze vydán do Československa, kde byl obžalován a posléze popraven v Praze, kde neměl žádné konexe a kde mu peníze byly k ničemu.) Jiný svědek zase prohlásil, že takovým plánem se nezabýval Eichmann, ale Rolf Günther, jeden z jeho lidí. Naopak prý existoval Eichmannův písemný rozkaz, že ghetto má zůstat netknuto. V žádném případě nelze pochybovat, že dokonce ještě v dubnu 1945, kdy se „umírněným“ stal už prakticky každý, Eichmann využil návštěvy, kterou v Terezíně vykonal pan Paul Dunand ze švýcarského Červeného kříže, aby ještě jednou veřejně prohlásil, že on sám Himmlerovu novou linii vůči Židům neschvaluje.

O tom, že ve všech údobích se Eichmann snažil ze všech sil, aby konečné řešení opravdu konečné bylo, tedy nemůže být sebemenších pochyb. Sporné bylo pouze to, zda v tom bylo možné spatřovat důkaz jeho fanatismu a bezmezného nenávisti vůči Židům; zda Eichmann při policejním vyšetřování lhal a před soudem se dopustil křivého svědectví, když tvrdil, že vždycky poslouchal rozkazy. Soudce, kteří se velice snažili obžalovanému porozumět, kteří se k němu chovali ohleduplně a lidsky, jak se asi nikdo předtím v jeho životě nechoval, jiné vysvětlení nenapadlo. (Dr. Wechtenbruch řekl reportérům, že „Eichmann soudci Landauovi velmi důvěřoval“, jako by to byl právě soudce Landau, kdo mohl vše uvést na pravou míru, a připsal tuto Eichmannovu důvěru potřebě autority. Ať už se tato důvěra zakládala na čemkoli, byla v průběhu celého procesu zcela zjevná. Proto asi také byl Eichmann rozsudkem tak „rozčarován“. Patrně si spletl humanitu a měkkost.) To, že se soudcům nikdy nepodařilo Eichmanna

pochopit, snad dokazuje „dobrotu“ těchto tří mužů a jejich poněkud staromódní víru v morální základy svého povolání. V tomto neporozumění se ukázalo cosi smutného a také znepokojivého: Eichmann nebyl fanatik. Právě jeho svědomí ho přinutilo zaujmout v posledním roce války tak nekompromisní postoj a zafungovalo podobně jako tehdy před třemi lety, kdy ho také na krátký čas přimělo ke zpětnému chodu. Eichmann věděl, že Himmlerovy příkazy jsou přesným opakem toho, co přikázal Vůdce. K tomu nepotřeboval znát žádné věcné podrobnosti, i když je pravda, že právě znalost těchto detailů mohla jeho pozici zaštitit: Jakmile se Hitler od Kaltenbrunnera dozvěděl o tom, že probíhají jednání o výměně Židů za nákladní automobily, „přestal Himmlerovi důvěřovat“ – jak zdůraznil prokurátor při projednávání případu před Nejvyšším soudem. A pouze několik týdnů předtím, než Himmler zastavil v Osvětimi proces vyhlazování, poslal Hitler, zřejmě neinformovaný o nejnovějším Himmlerově tahu, Horthymu ultimátum. Sděluje mu, že „očekává, že opatření proti Židům v Budapešti budou realizována okamžitě a že je maďarská vláda nebude dále odkládat“. Když Himmlerův rozkaz zastavit vystěhovávání maďarských Židů dorazil do Budapešti, Eichmann vyhrožoval, podle telegramu od Vessenmayera, že „bude usilovat o nové rozhodnutí v této věci u samotného Vůdce“. A právě tento telegram podle soudců Eichmannovi „uškodil víc než stovka svědeckých výpovědí“.

Eichmann svůj boj s „umírněným křídlem“, vedeným *říšským vedoucím SS* a šéfem německé policie, prohrál. První signál naznačující jeho porážku se ozval v lednu 1945, kdy byl *Obersturmbannführer* Kurt Becher povýšen na *Standartenführera*, tedy získal

hodnost, o které Eichmann snil po celou válku. (Jeho verze, že při služebním zařazení nemohl dosáhnout vyšší hodnosti, byla pravdivá jen napůl. Ze své pozice v kanceláři IV-B-4 mohl postoupit na místo šéfa oddělení IV-B a pak by byl povýšen automaticky. Skutečnost byla pravděpodobně taková, že lidé, kteří se vypracovali zdola jako Eichmann, nemohli získat vyšší hodnost než plukovník [výjimkou byli ti, kdo sloužili na frontě].) V témže měsíci bylo Maďarsko osvobozeno a Eichmann byl povolán zpět do Berlína. Zde Himmler jmenoval jeho nepřítele Bechera zvláštním říšským komisařem – *Reichssonderkommissar* pro všechny koncentrační tábory a Eichmann byl z referátu pro židovské záležitosti přeložen do zcela nevýznamného referátu, který se zabýval „bojem proti církvím“, o němž Eichmann vůbec nic nevěděl. Rychlost jeho pádů během posledních válečných měsíců je velmi zřetelnou známkou, jak se Hitler nemýlil, když v dubnu 1945 v berlínském bunkru prohlásil, že se na SS už nelze spolehnout.

V Jeruzalémě, když byl konfrontován s dokumenty, které dokazovaly jeho mimořádnou loajálnost vůči Hitlerovi a Vůdcově rozkazu, se Eichmann snažil několikrát vysvětlit, že ve třetí říši měla Vůdcova slova „sílu zákona“ (*Führerworte haben Gesetzeskraft*), a to mimo jiné znamenalo, že Hitlerovy rozkazy nemusely být v písemné podobě. Pokoušel se vysvětlovat, že právě proto o písemný rozkaz nikdy nežádal. (Ostatně žádný takový dokument vztahující se ke konečnému řešení nikdy nalezen nebyl a možná ani nikdy neexistoval.) Naproti tomu od Himmlera Eichmann písemné rozkazy vyžadoval. Vše se samozřejmě odehrávalo v podivně nereálném prostředí: byly produkovány

celé fascikly „učených“ právních komentářů, které dokazovaly, že Vůdcova slova, jeho ústní výroky představovaly základní zákon země. V rámci takového „právního“ řádu jakýkoli rozkaz, jenž by svou literou či duchem odporoval Hitlerovu slovu, musel být automaticky považován za nezákonný. Eichmannova situace se tudíž velice nepříjemně blížila oné často uváděné situaci vojáka, který jednáje v rámci normálního právního řádu, odmítá vykonávat rozkazy, přičítá se jeho běžné zkušenosti o tom, co je a co není zákonné, a co tudíž může považovat za zločinné. Rozsáhlá literatura zabývající se touto věcí obvykle připomíná, že slovo „zákon“ může mít dvojí význam: v tomto kontextu znamená někdy zákon země, to jest zákon, který jest dán, zákon pozitivní, a jindy zase zákon, který promlouvá tímž hlasem v srdcích všech lidí. Avšak z praktického hlediska ty rozkazy, které mají být neuposlechnuty, musí být „viditelně nezákonné“. Jejich nezákonnost musí nad nimi „vlát jak černá vlajka“, musí zde být zřetelné varující znamení „Zakázáno!“, slovy jeruzalémského rozsudku. Takovou „černou vlajkou“ s „varovným znaméním“ je ve zločineckém režimu zcela „viditelně“ označeno i to, co jeho zákony schvalují – například zabíjení nevinných lidí pouze proto, že jsou židovského původu. Jde o úplně stejný signál, který za normálních okolností varuje před zločinností. Odvolávat se k jednoznačnému hlasu svědomí – to jest, řečeno ještě vágnějším jazykem právních expertů, k „všeobecnému lidskému cítění“ (Oppenheim – Lauterpacht, *International Law*, 1952) – je víc než problematické. Znamená to vědomě se vyhýbat ústředním morálním, právním a politickým fenoménům našeho století.

Eichmannovo jednání neurčovalo jen jeho přesvědčení,

že rozkazy, které Himmler začal vydávat, byly zločinné. Eichmann měl také osobní důvod, a ten ovšem rozhodně nelze charakterizovat jako nenávistný fanatismus. Spíše to byl Eichmannův ryzí, „bezmezný a nezřízený obdiv k Hitlerovi“ (jak se vyjádřil jeden ze svědků obhajoby), obdiv pro onoho muže, který to dotáhl „z kaprála až na říšského kancléře“. Bylo by zbytečné snažit se zjistit, který motiv byl u Eichmanna silnější, zda spíše jeho obdiv, anebo odhodlání zůstat občanem, který ctí zákon třetí říše i ve chvíli, kdy tento stát už byl v troskách. Oba tyto motivy se ohlásily ještě jednou v posledních dnech války, kdy byl Eichmann v Berlíně a k svému rozhořčení viděl, jak všichni lidé z jeho okolí byli tak rozumní, že si stačili ještě před příchodem Rusů či Američanů pořídit falešné dokumenty. Také Eichmann o několik týdnů později začal cestovat pod vymyšleným jménem, ale v té době byl již Hitler mrtev, a tudíž „zákon země“ už neexistoval, a on, jak zdůrazňoval, se již necítil vázán přísahou. Neboť přísaha, kterou skládali členové SS, se lišila od přísahy vojenské tím, že hovořila pouze o věrnosti Hitlerovi, a nikoli Německu.

Případ Eichmannova svědomí – složitý, avšak v žádném případě ne jedinečný – je jen stěží srovnatelný s případem německých generálů. Jednoho z nich se v Norimberku zeptali: „Jak bylo možné, že jste vy všichni úctyhodní generálové mohli i nadále sloužit tak absolutně loajálním způsobem vrahovi?“ A odpověď (generála Alfreda Jodla) zněla: „Není úkolem vojáka soudit svého nejvyššího velitele. Ať tak učiní historie nebo Bůh na nebesích.“ Eichmann, mnohem méně inteligentní a postrádající vzdělání, aby se uměl takto vyjádřit, si alespoň mlhavě uvědomoval, že to nebyl rozkaz, ale zákon,

který zavínil, že se všichni stali zločinci. Rozdíl mezi rozkazem a Vůdcovým slovem spočíval v tom, že platnost Vůdcova slova nebyla omezena časově ani prostorově – jak to platí o rozkazech normálně. Toto je také skutečná příčina, proč Hitlerův rozkaz ke konečnému řešení následovala záplava nařízení a směrnic, které nepsali pouzí administrátoři, ale zkušení právníci a právní poradci. Tento rozkaz, na rozdíl od obvyklých rozkazů, byl považován za zákon. Není třeba dodávat, že výsledné právní nástroje byly nejen symptomem německé pedanterie a důkladnosti, ale sloužily velice účinně k tomu, aby dodaly celé záležitosti zdání vnější legality.

V civilizovaných zemích zákon předpokládá, že hlas svědomí každému říká „nezabiješ!“, i když přirozená lidská přání či sklony mohou čas od času být vražedné. Podle zákona, který vládl Hitlerově zemi, jako by tomu bylo naopak: jako by zde hlas svědomí každému říkal „zabiješ!“, i přesto, že ti, kdo masakry organizovali, si byli plně vědomi, že se vražda přičí normálním přáním a sklonům většiny lidí. Zlo ve třetí říši ztratilo svou vlastnost, podle níž je pozná většina lidí: že je pokušením. Mnozí Němci a mnozí nacisté, pravděpodobně v naprosté většině, museli být v pokušení nevráždit, neloupit, nedovolit, aby jejich bližní museli jít do záhuby (protože věděli, že transportovaní Židé jdou na smrt, i když třeba neznali všechny strašlivé detaily), a nebýt tak spoluviníky všech zločinů, z nichž také měli prospěch. Avšak bůhví, zda se naučili, jak pokušení odolávat.

IX. Deportace z Říše – Německo, Rakousko a Protektorát

Mezi konferencí ve Wannsee v lednu 1942, kdy se Eichmann cítil jako Pilát Pontský a myl si ruce jako ten, kdo nenese žádnou vinu, a Himmlerovými rozkazy z léta a podzimu 1944, kdy bylo za Hitlerovými zády konečné řešení zastaveno, jako by všechny masakry nebyly ničím jiným než politováníhodným omylem, žádné otázky svědomí Eichmanna netrápily. Jeho myšlenky byly zcela zaujaty plněním daného úkolu: organizačně a administrativně zajišťovat průběh konečného řešení nejen uprostřed světové války, ale také, což považoval za důležitější, uprostřed nesčíslných intrik a zápasů o sféry vlivu, které spolu vedly různé státní a stranické orgány, zabývající se „řešením židovské otázky“. Jeho hlavními konkurenty byli vyšší vedoucí SS a policie, kteří spadali přímo pod Himmlera, měli k němu snadný přístup a hodnostně Eichmanna převyšovali. Byl zde také zahraniční úřad, který se pod vedením nového státního sekretáře, dr. Martina Luthera, Ribbentropova chráněnce, začal židovskými záležitostmi velice aktivně zabývat. (V roce 1943 se Luther pokusil pomocí rafinované intriky Ribbentropa zbavit, neuspěl a byl poslán do koncentračního tábora; pod jeho nástupcem se *referentem* pro židovské záležitosti stal legační rada Eberhard von Thadden, který svědčil v Eichmannově procesu jako svědek obhajoby.) Zahraniční úřad příležitostně vydával příkazy k deportacím, které měli provádět v zahraničí jeho zástupci, ti však z prestižních důvodů raději pracovali prostřednictvím vyšších vedoucích SS a policie. Mimoto zde byli i vojenští velitelé na okupovaných východních územích, kteří rádi řešili

problémy „na místě“, což znamenalo na místě všechny postřílet. Vojenští činitelé na západě se ke spolupráci naopak stavěli velmi zdrženlivě a své jednotky propůjčovali k shromažďování a zajišťování Židů velmi neochotně. A konečně zde byli gauleiteři, župní vedoucí, kteří spolu soutěžili o to, kdo bude moci jako první vyhlásit své území *judenrein*, a čas od času se pokoušeli organizovat deportace na vlastní pěst.

Eichmann musel všechny tyto „snahy“ koordinovat, vnést nějaký řád do toho, co sám charakterizoval jako „naprostý chaos“ – kde „si každý vydával své vlastní rozkazy“ a „dělal, co chtěl“. A vskutku se mu podařilo získat v celém procesu klíčovou pozici, i když nikdy zcela stoprocentně. Jeho úřad totiž měl v rukou organizaci dopravy. Podle Rudolfa Mildnera, velitele gestapa v Horním Slezsku (kde je Osvětim) a posledního šéfa bezpečnostní policie v Dánsku, který vypovídal jako svědek v Norimberku, byl postup při vydávání deportačních rozkazů následující: Himmler dal písemný rozkaz k deportacím šéfovi RSHA Kaltenbrunnerovi, který poslal písemnou nótu Müllerovi, šéfu gestapa, neboli sekce IV RSHA. Ten pak předal ústní rozkaz příslušnému referentovi v čele oddělení IV B, tj. Eichmannovi. Himmler současně vydal rozkaz místním vyšším vedoucím SS a policie a v tomto smyslu informoval Kaltenbrunna. Himmler rozhodoval i o tom, jak má být s deportovanými naloženo, kolik z nich má být rovnou usmrceno a kolik ponecháno naživu jako pracovní síla. Tyto informace šly z jeho úřadu do Pohlovy WVHA, který je sdělil Richardovi Glücksovi, inspektorovi koncentračních a vyhlazovacích táborů, a ten je zase předal velitelům táborů. Ovšem jeruzalémská obžaloba zcela ignorovala tyto dokumenty

norimberského procesu. Byly totiž ve zjevném rozporu s tím, co sama chtěla dokázat, totiž to, že Eichmann při realizaci konečného řešení vládl mimořádnou mocí. Obhajoba sice Mildnerovo přísežné prohlášení zmínila, ale bez většího úspěchu. Eichmann sám poté, co „nahlédl do prací Poliakov a Reitlingera“, zhotovil sedmnáct mnohobarevných schémat a nákresů, ovšem vysvětlit onu nesmírně komplikovanou byrokratickou mašinerii třetí říše se mu ani s jejich pomocí nepodařilo. Eichmannův obecný popis situace – „v proudu událostí se všechno stále měnilo“ – však charakterizoval totalitní režim zcela výstižně: každý, kdo totalitarismus studuje, ví, že tvrzení o monolitičnosti této formy vlády je mýtus, který neodpovídá skutečnosti. Eichmann si jen matně pamatoval na hlášení o tom, „jaký postup by prakticky přicházel v úvahu“, která dostával od svých lidí, poradců pro židovské záležitosti ve všech okupovaných či napůl nezávislých zemích. Vzpomínal si také, že pak vypracovával „hlášení, která byla posléze buď přijata, nebo odmítnuta“ a že to byl Müller, kdo vydával konečná rozhodnutí. „V praxi to mohlo znamenat, že návrh, který přišel z Paříže či Haagu, se zhruba po čtrnácti dnech vracel zpět ve formě direktivy RSHA.“ Eichmannův úřad fungoval jako nejdůležitější dopravní pás celého zařízení: Na něm a jeho lidech totiž záleželo, kolik Židů může a má být přepraveno z dané oblasti. I když rozhodnutí o místu určení transportů padalo jinde, definitivní pokyny, kam mají být vlaky nasměrovány, vydávala Eichmannova kancelář. Byl to Eichmann, kdo řešil obtíže se synchronizací odjezdů a příjezdů; kdo musel svádět nekonečné zápasy s vedením železnic a ministerstvem dopravy, aby zajistil dostatečné množství

vagonů; kdo musel upravit jízdní řády a směřovat vlaky do center s „dostatečnou absorpční kapacitou“; kdo musel sehnat včas dostatečné množství Židů, aby vlaky jezdily řádně „vytíženy“; kdo vyjednával s úřady okupovaných či spřátelených zemí potřebnou součinnost při zatýkání; kdo vydával směrnice a direktivy, pokud šlo o různé kategorie Židů (které se od jedné země ke druhé lišily a neustále se měnily). Pro Eichmanna se toto všechno ovšem stalo časem rutinou, jejíž detaily zapomněl dávno předtím, než ho přivezli do Jeruzaléma.

To, co pro Hitlera – jediného a izolovaného strůjce konečného řešení (nikdy netřebovala konspirace, pokud to konspirace vůbec byla, méně konspirátorů a více vykonavatelů) – představovalo jeden z hlavních cílů války, jehož uskutečnění mělo prvořadou důležitost, ať už mělo ekonomické či vojenské důsledky jakékoli, a co pro Eichmanna byla každodenní rutina se svými drobnými úspěchy a porážkami, to pro Židy znamenalo do slova a do písmene konec světa. Židé byli po staletí zvyklí chápat svou historii, ať už správně či nesprávně, jako jeden dlouhý příběh utrpení, jak se o něm ve své úvodní řeči při procesu zmínil prokurátor. Za tímto postojem se ovšem skrývalo přesvědčení, které již po dlouhou dobu zastávala „*Am Jisrael chaj*“, že lid Izraele bude žít. Jednotliví Židé, celé židovské rodiny mohou zahynout v pogromech, celá společenství mohou být zničena, ale lid bude žít dál. Tito lidé však nikdy nebyli konfrontováni s genocidou. A mimoto, stará útěcha už nefungovala, zejména v západní Evropě. Od římských dob, to jest od počátku evropské historie, Židé náleželi, v dobrém i zlém, ve chvílích úpadku i vzmachu, do společenství evropských národů. V posledních sto padesáti letech to dokonce

bylo převážně v dobrém a příležitosti židovského úspěchu a slávy se staly tak častými, že ve střední a západní Evropě byly pravidlem. Proto víra, že lid přežije všechna ohrožení, ztrácela význam pro velkou část židovské populace. Představit si židovský život mimo rámec evropské civilizace bylo pro ně stejně obtížné, jako si představit, že Evropa by mohla být *judenrein*.

Konec světa, ačkoli jeho provádění bylo pozoruhodně monotónní, měl tolik různých podob a projevů, kolik existovalo evropských zemí. Historik, který zná vývoj evropských národů a vznik národních států, na tom neshledá nic překvapujícího. Pro nacisty, kteří byli nefalšovaně přesvědčeni, že antisemitismus se stane společným východiskem, které Evropu sjednotí, to však bylo velké překvapení. Byl to však obrovský a velice nákladný omyl. Rychle se totiž ukázalo, že ne-li v teorii, pak v praxi byly mezi antisemity v různých zemích velké rozdíly. Ještě víc však muselo nacisty znepokojovat – i když to bylo možné předvídat že německá „radikální“ verze se setkala s jednoznačně kladnou odezvou pouze u národů na východě, u Ukrajinců a Estonců, Lotyšů a Litevců a do určité míry také u Rumunů, a tyto národy se ovšem sami Němci rozhodli považovat za „podlidské“ barbarské hordy. Pozoruhodný nedostatek nepřátelství vůči Židům vykazovaly skandinávské národy (Knut Hamsun a Sven Hedin byli v tomto ohledu výjimkou), a ty podle nacistů byly pro Němce pokrevními bratry.

Konec světa pochopitelně začal v Německé říši, která v té době zahrnovala nejen Německo, ale také Rakousko, Čechy s Moravou (Protektorát Čechy a Morava) a anektovaná západopolská území. V posledně zmíněném teritoriu, takzvaném Warthegau,

byli Židé společně s Poláky deportováni na Východ bezprostředně po začátku války v rámci prvního velkého přesídlovacího projektu na Východě – „organizovaného stěhování národů“, jak je charakterizoval rozsudek jeruzalémského Oblastního soudu – zatímco Poláci německého původu (*Volksdeutsche*) byli posláni „zpět do Říše“. Himmler ve své funkci Říšského komisaře pro posílení německví pověřil touto „emigrací a evakuací“ Heydricha. V lednu 1940 byl v rámci RSHA vytvořen první Eichmannův oficiální útvar, byro IV-D-4. Ačkoli toto místo bylo pro Eichmanna z administrativního hlediska potřebnou přestupní stanicí, aby se dostal na své budoucí místo v byru IV-B-4, z pracovního hlediska nešlo o víc než o pouhý zácvik, přechod mezi původním povoláním, kde organizoval nucené emigrace, a budoucím úkolem, kdy musel lidi deportovat. První Eichmannovy deportace nepatřily do konečného řešení, uskutečnily se dříve, než Hitler vydal svůj oficiální rozkaz. Z hlediska budoucích událostí lze tyto akce považovat za jakési testy, experimenty před blížící se katastrofou. První deportace se týkala třinácti set Židů ze Štětina a odehrála se v jediné noci, z 13. na 14. únor 1940. Byl to první odsun německých Židů a Heydrich k němu dal příkaz pod záminkou, že „Jejich byty je nutno zabavit pro potřeby válečného hospodářství“. Tito lidé byli za neobyčejně tvrdých podmínek převezeni do oblasti Lublinu. Ke druhé deportaci došlo na podzim téhož roku: všichni Židé z Bádenska a Sárské Falce – zhruba sedm tisíc pět set mužů, žen a dětí – byli odsunuti, jak jsem se už zmínila, do neokupované části Francie. Dostat je tam v té době určitě nebylo snadné, protože francouzsko-německá dohoda o příměří rozhodně neobsahovala nic, co by takové

odsuny Židů na francouzské území umožňovalo. Eichmann musel osobně transport doprovázet a přesvědčit francouzského přednostu pohraniční železniční stanice, že jde o německý „vojenský transport“.

Tyto dvě operace ovšem naprosto postrádaly ony budoucí propracované „legální“ přípravy. Dosud nebyly schváleny zákony, které zbavovaly Židy v okamžiku jejich deportace z Říše státní příslušnosti. Místo mnoha formulářů, které Židé museli vyplňovat v souvislosti s konfiskací majetku, štetnější Židé prostě podepsali jednoduché prohlášení, kterým se zříkali všeho, co vlastnili. Administrativní aparát při těchto prvních operacích tedy testován nebyl. Cílem patrně bylo zjistit, jaká panuje všeobecná politická atmosféra – zda by bylo možno navodit situaci, aby Židé kráčeli do zkušebny zcela dobrovolně, nesouce s sebou vlastní malé kufříky, uprostřed noci, bez jakéhokoli předchozího upozornění. Bylo otázkou, jaká bude reakce jejich sousedů, až jednoho dne ráno objeví, že vedlejší židovské byty jsou prázdné. A v případě bádenských Židů šlo v neposlední řadě i o to, jak bude reagovat cizí vláda, až zjistí, že má náhle na svém území tisíce židovských „uprchlíků“. Výsledek všech těchto testů byl pro nacisty více než uspokojivý. V Německu sice mnozí intervenovali ve prospěch „zvláštních případů“ – například básníka Alberta Momberta, který patřil do kruhu Stefana Georga, jemuž nakonec povolili odcestovat do Švýcarska –, avšak obyvatelstvo se vcelku chovalo značně netečně. (Asi právě na základě těchto zkušeností si Heydrich uvědomil, jak důležité bude oddělit Židy s konexemi od anonymních mas a rozhodl se s Hitlerovým souhlasem založit Terezín a Bergen-Belsen.) Ve Francii to dopadlo dokonce ještě lépe: vláda ve Vichy umístila

všech sedm tisíc pět set Židů z Bádenska do nechvalně známého koncentračního tábora v Gursu, na úpatí Pyrenejí, který byl původně zřízen pro příslušníky španělské republikánské armády a od května 1940 byl používán pro takzvané „*réfugiés provenant d'Allemagne*“, z nichž byla samozřejmě valná většina židovského původu. (Když bylo ve Francii zahájeno konečné řešení, všichni vězňové z Gurs byli posláni do Osvětimi.) Nacisté, kteří vždy měli sklon generalizovat, v tom viděli důkaz, že Židé jsou „nežádoucí“ všude, že každý, kdo není Žid, je potenciální antisemita. Proč by tedy někomu mělo vadit, když začnou židovský problém řešit „radikálně“? V Jeruzalémě, zjevně dosud v zakletí těchto generalizací, si Eichmann znovu a znovu stěžoval, že žádná země nebyla ochotna Židy přijímat, a toto, jediné toto, podle něj zavinilo takovou katastrofu. (Jako by tyto pevně zorganizované evropské národní státy reagovaly jinak, kdyby se na jejich hranicích náhle objevila – bez pasů, bez znalosti jazyka a bez peněz – jakákoli jiná skupina cizinců!) Nicméně, k nikdy nekončícímu překvapení nacistických úředníků v cizích zemích dokonce ani přesvědčení antisemité nebyli ochotni být „konzistentní“ a projevovali politováníhodnou tendenci vyhnout se „radikálnímu“ řešení. „Jen kdyby si člověk mohl být jist, že nebudou zlikvidováni,“ řekl jeden z pracovníků španělského velvyslanectví v Berlíně o zhruba šesti stech Židech španělského původu, kterým byly vystaveny španělské pasy, i když tito lidé v životě ve Španělsku nebyli, a Frankova vláda si velice přála přenechat je německé jurisdikci. Takto otevřeně se sice vyjádřili jen nemnozí, avšak je jisté, že v podobném duchu smýšlela většina z nich.

Po těchto prvních experimentech následovala v deportacích pauza, a již jsme viděli, jak Eichmann tuto nucenou nečinnost využil ke svým iniciativám, které se týkaly projektu Madagaskar. Ke změně došlo v březnu 1941, v době příprav na válku s Ruskem. Eichmann se tehdy stal šéfem nového pododdělení, respektive útvar pod jeho velením byl přejmenován: název Emigrace a evakuace byl změněn na Židovské záležitosti a evakuace. I když dosud nebyl Eichmann informován o konečném řešení, musel od této chvíle vědět nejen to, že emigrace definitivně skončily, ale že se také začalo s deportacemi. Ale Eichmann nebyl ten, komu stačil pouhý náznak. Jelikož mu dosud nikdo nic přímo neřekl, i nadále se k problému choval, jako by šlo o emigrace. A tak na schůzce s představiteli zahraničního úřadu v říjnu 1940, během níž padl návrh, že by mělo být zrušeno občanství všech německých Židů, kteří pobývají v cizině, Eichmann vehementně protestoval, že „takovýto krok by mohl ovlivnit další země, které až doposud byly ochotny židovské emigranty přijímat a poskytovat vstupní povolení“. Vždy totiž myslel pouze v úzkých mezích právě těch zákonů a nařízení, které byly zrovna v platnosti, a ona záplava nových protižidovských opatření se snesla na Židy v Říši teprve, když byl Hitlerův rozkaz ke konečnému řešení oficiálně sdělen těm, kdo ho měli uskutečnit. Zároveň bylo rozhodnuto, že Říše má v tomto ohledu naprostou přednost a že právě její území musí být učiněno *judenrein* s nejvyšší možnou rychlostí. Zní to možná překvapivě, ale trvalo téměř dva roky, než se to podařilo. Mezi přípravnými opatřeními, která brzy začala sloužit jako model pro ostatní země, bylo na prvním místě zavedení povinnosti nosit žlutou hvězdu (1. Září

1941). Druhým krokem byla novela zákona o občanství, podle níž Žid nemohl být považován za německého státního příslušníka, nacházel-li se mimo území Říše (kam samozřejmě měli být Židé deportováni). Za třetí byl vydán dekret, podle něhož měl být Říší konfiskován majetek německých Židů, kteří ztratili německou státní příslušnost (25. listopadu 1941). Přípravy vyvrcholily dohodou mezi Otto Thierackem, ministrem spravedlnosti, a Himmlerem, a Thierack se přitom jménem ministerstva spravedlnosti vzdal jurisdikce nad „Poláky, Rusy, Židy a Cikány“ a souhlasil, aby byla převedena na SS, protože „ministerstvo spravedlnosti může k procesu vyhlazování [sic] těchto lidí přispět pouze minimálně“. (Stojí za povšimnutí, že takto otevřeně hovoří dopis s datem říjen 1942, který byl z ministerstva spravedlnosti odeslán vedoucímu úřadu NSDAP, Martinu Bormannovi.) Pro ty, kteří byli deportováni do Terezína, musely ovšem být používány direktivy poněkud odlišné. Terezín byl totiž na území Říše, a Židé tam deportováni tudíž automaticky státní příslušnost neztráceli. V případě těchto „privilegovaných kategorií“ bylo možno užít starého zákona z roku 1933 a konfiskovat majetek, který byl použit k aktivitám „státu a národu nepřátelským“. Tento způsob konfiskace byl běžný v případě politických vězňů v koncentračních táborech, a jelikož Židé do této kategorie nepatřili – všechny koncentrační tábory v Německu a Rakousku se staly na podzim roku 1942 *judenrein* – bylo zapotřebí ještě jedné právní úpravy, vydané v březnu 1942, která stanovila, že všichni deportováni Židé jsou „státu a národu nepřátelští“. Nacisté brali svou vlastní legislativu velmi vážně a ačkoli mezi sebou hovořili o „terezínském ghettu“ či „ghettu pro staré

lidi“, Terezín byl klasifikován jako koncentrační tábor a jediní lidé, kteří to nevěděli, byli vězňové – **nechtěli** je zbytečně „zraňovat“, protože toto „místo pobytu“ bylo rezervováno pro „zvláštní případy“. Aby bylo jisté, že Židé, kteří měli být do Terezína posláni, nebudou mít žádné podezření, berlínská Židovská asociace (*Reichsvereinigung*) dostala nařízení uzavřít s každým deportovaným smlouvu o „získání práva pobytu“ v terezínském táboře. Kandidáti deportace převedli veškerý svůj majetek na Židovskou asociaci za to, že jim zajistila bydlení, stravu, ošacení a doživotní lékařskou péči. Když byli nakonec do Terezína posláni i všichni představitelé Židovské asociace, říšské úřady jednoduše zkonfiskovaly podstatnou část peněz, která v té době byla v její pokladně.

Eichmann a jeho kolegové pracující v sekci IV-B-4 RSHA organizovali a koordinovali veškeré deportace ze západu na východ. Tento fakt během jeruzalémského procesu nikdo nezpochybňoval. Aby však Eichmann mohl naložit Židy do vlaků, potřeboval pomoc regulérních policejních oddílů. V Německu střežila vlaky a skupiny lidí připravených k transportu pořádková policie. V cílových stanicích na Východě očekávaly příjezd vlaků oddíly bezpečnostní policie (nelze ji zaměňovat s Himmlerovou bezpečnostní službou SD) a předaly vězně vedení smrtících center. Jeruzalémský soud se přidržel definice „zločinecké organizace“ vytvořené v Norimberku. Znamenalo to, že ani o pořádkové ani o bezpečnostní policii nepadla nikdy zmínka, přestože jejich aktivní úloha při uskutečňování konečného řešení byla bohatě doložena. Avšak i kdyby byly k oněm čtyřem organizacím, uznaným za zločinecké – vedení nacistické strany, gestapo, SD a SS

– přidány všechny policejní jednotky, i tak by bylo v Norimberku zavedené rozlišení neadekvátní a pro realitu třetí říše nepoužitelné. Je totiž pravda, že v Německu neexistovala jedna jediná veřejná organizace či veřejná instituce, která by se tak nebo onak nepodílela na zločinných akcích a transakcích.

Nepříjemný problém, jak reagovat na osobní intervence, byl vyřešen tím, že byl zřízen speciální tábor v Terezíně. „Radikálnímu“ a „konečnému“ řešení židovské otázky však stály v cestě ještě další dva problémy. První se týkal polovičnických Židů. Zatímco „radikálové“ je chtěli deportovat s ostatními, „umírnění“ si přáli jejich sterilizaci. Jestliže bychom souhlasili se zabíjením polovičnických Židů, zřekneme se „oné poloviny jejich krve, která je německá“, jak se vyjádřil na konferenci ve Wannsee zástupce ministerstva vnitra Stuckart. (Ve skutečnosti nebyl problém, který představovali *Mischlinge* a Židé ze smíšených manželství, nikdy dořešen. „Houština obtíží“, jak se vyjádřil Eichmann, která je obklopovala, je i chránila. Na jedné straně zde byli jejich nežidovští příbuzní, na straně druhé politováníhodný fakt, že němečtí lékaři navzdory všem svým slibům nedokázali přijít na nějaký prostředek, který by umožnil rychlou sterilizaci v masovém měřítku.) Na německém území žilo také několik tisíc Židů, příslušníků cizích států, a ty Německo nemohlo zbavit jejich státní příslušnosti deportací, a to byl další problém. Několik set amerických a anglických Židů bylo internováno a zadržováno, aby mohli být vyměněni. Avšak za zmínku stojí postup, který se používal v případě státních příslušníků neutrálních zemí nebo zemí německých spojenců, protože hrál určitou roli v jeruzalémském

procesu. Právě v souvislosti s těmito lidmi byl Eichmann obviněn, že vyvíjel mimořádné úsilí, aby mu žádný Žid neunikl. V této horlivosti, píše se u Reitlingera, byl zajedno s „profesionálními byrokraty“ ze zahraničního úřadu, [pro něž] možnost úniku malé skupiny Židů před mučením a pomalou smrtí byla důvodem toho nejvážnějšího znepokojení, a s nimiž se Eichmann o všech takových případech radil. Z Eichmannova hlediska bylo nejjednodušším a nejlogičtějším řešením deportovat všechny Židy bez ohledu na jejich státní příslušnost. Podle direktiv vzešlých z konference ve Wannsee, která se konala v době největších Hitlerových úspěchů, se konečné řešení mělo týkat všech evropských Židů, počet se odhadoval na jedenáct milionů. O takových věcech, jako byl problém státní příslušnosti či otázka práv spojeneckých nebo neutrálních zemí vůči jejich občanům, ovšem ve Wannsee nepadla ani zmínka. Avšak vzhledem k tomu, že i ve dnech největších válečných úspěchů byla pro Německo nezbytná ochota a vůle místních úřadů ke spolupráci, nebylo možno všechny tyto drobné formality opomenout. Zde byla úloha pro zkušené diplomaty zahraniční služby, ti museli nalézt způsob, jak se z „houštiny obtíží“ dostat. Nejdůmyslnější postup využíval faktu, že na německém území žili židovští státní příslušníci cizích zemí, k testu, jaká atmosféra v těchto zemích panuje. Experimentální metoda byla jednoduchá, ale dosti delikátní a jako taková zcela určitě přesahovala Eichmannovu chápavost a jeho politickou orientaci. (Vychází to najevo z dokumentů. Dopisy, kterými se jeho oddělení obracelo v těchto záležitostech na zahraniční úřad, byly podepsány Kaltenbrunnerem nebo Müllerem.) Zahraniční úřad pak oznamoval vládám cizích zemí,

že v Říši byl zahájen proces, kterým se má Německo stát *judenrein*, že je tedy naprosto nutné, aby se všichni cizinci židovského původu navrátili do svých domovských zemí, nemají-li protižidovská opatření postihnout i je. V ultimátu však bylo víc, než se zdálo na první pohled. Tito cizí Židé měli zpravidla buď status cizinců naturalizovaných v dané zemi, anebo, a to bylo horší, byli fakticky bez státní příslušnosti a svůj pas získali za vysoce podezřelých okolností. Nebyl to problém, pokud se držitel pasu zdržoval v zahraničí. Platilo to zejména o latinsko-amerických zemích, jejichž konzulové v zahraničí prodávali pasy Židům zcela neskrývaně. Šťastní držitelé těchto pasů měli všechna práva, včetně určité konzulární ochrany, až na jediné: nikdy nesměli vstoupit do své „domovské země“. Bylo tedy cílem ultimáta německého zahraničního úřadu přinutit cizí země k souhlasu, že se konečné řešení bude vztahovat i na ty Židy, kteří se jejich státními příslušníky stali pouze formálně. Nebylo snad logické předpokládat, že vláda, která neprojevila ochotu poskytnout azyl několika stovkám či tisícům Židů, kteří v žádném případě nebyli v situaci, aby se v jejich zemi trvale usadili, nebude nic namítat ani tehdy, kdy celé její židovské populaci bude hrozit vypovězení z Německa a likvidace? Možná to bylo logické, avšak, jak záhy uvidíme, rozhodně ne rozumné.

Až 30. června 1943, mnohem později, než Hitler doufaly byla Říše – tj. Německo, Rakousko a Protektorát Čechy a Morava – prohlášena za *judenrein*. Přesná čísla, kolik Židů bylo z tohoto území skutečně deportováno, nejsou k dispozici, avšak víme, že ze dvou set šedesáti pěti tisíc lidí, kteří byli podle německých statistických údajů z ledna 1942 určeni

k deportaci, se podařilo utéci jen velmi málo lidem. Možná jen několika stovkám, maximálně tisícům lidí se podařilo ukrýt a válku přežít. Jak snadné bylo uklidnit svědomí těch, kdo žili s Židy v sousedství, nejlépe ilustruje oficiální vysvětlení deportaci, které podal oběžník vydaný ústřední kanceláří strany na podzim roku 1942: „Je zcela přirozené, že tyto v určitých ohledech velmi obtížné problémy mohou být vyřešeny v zájmu trvalé bezpečnosti našeho národa pouze s *nemilosrdnou tvrdostí – rücksichtsloser Härte.*“ (Proložila H. A.)

X. Deportace ze západní Evropy – Francie, Belgie, Holandsko, Dánsko, Itálie

„Nemilosrdná tvrdost“ – vlastnost nanejvýš uctívaná vládci třetí říše – bývá v poválečném Německu, kde se projevil skutečný talent, jak halit nacistickou minulost eufemismy, označována jako nedostatek dobroty (znamenala být *ungut*), jako by jedinou chybou těch, kdo tuto vlastnost měli, byla jen politováníhodná neschopnost jednat podle zásad křesťanského milosrdenství. Muži vyslaní z Eichmannova úřadu do jiných zemí jako „poradci pro židovské záležitosti“ – přiřazení buď do řádných diplomatických misí nebo k vojenskému personálu, případně k místnímu velitelství bezpečnostní policie – byli vybráni v každém případě právě proto, že touto vlastností oplývali. Na počátku, během podzimu a zimy 1941-1942, bylo hlavní pracovní náplní těchto poradců vytvořit dobré vztahy s jinými německými úředními činiteli v těchto zemích (s německými zastupitelskými úřady v nominálně nezávislých zemích, na okupovaných územích pak s říšskými komisaři, kteří zde působili). Pokud šlo o jurisdikci v židovských záležitostech, všude byly neustálé konflikty.

V červnu 1942 si Eichmann povolal své poradce ve Francii, Belgii a Holandsku na konzultaci. Jejím cílem bylo vypracování plánů pro deportace z těchto zemí. Himmler nařídil, aby nejdříve přišla na řadu FRANCIE: jednak proto, že „Evropa měla být pročesávána od západu na východ“, jednak pro obzvláštní důležitost tohoto národa *par excellence*, ale i proto, že vláda ve Vichy prokázala až překvapivě dobré „porozumění“ pro židovský problém a sama

ze své iniciativy již uzákonila mnohá protizidovská opatření. Vytvořila speciální odbor pro židovské záležitosti, v jehož čele stál jistý Xavier Vallant, jehož o něco později vystřídal Darquier de Pellepoix. Oba dva byli dobře známí antisemité. První měli přijít na řadu Židé zahraniční, což byl ústupek francouzské verzi antisemitismu spřízněného se silnou, obecně šovinistickou xenofobií ve všech vrstvách obyvatelstva. Jelikož v roce 1942 byla víc než polovina z nich bez státní příslušnosti – šlo o uprchlíky z Ruska, Německa, Rakouska, Polska, Rumunska a Maďarska, to jest z oblastí, které buď byly Německem přímo ovládány, případně kde již před vypuknutím války platily protizidovské zákony –, bylo rozhodnuto, že v první fázi bude deportováno přibližně sto tisíc právě těchto Židů. (Celkem žilo v té době ve Francii víc než tři sta tisíc Židů. V roce 1939, ještě před tím, než se na jaře 1940 začaly valit davy uprchlíků z Belgie a Holandska, celkový počet židovské populace představoval zhruba dvě stě sedmdesát tisíc Židů, z nichž nejméně sto sedmdesát tisíc bylo cizinců, nebo se narodili v zahraničí.) Padesát tisíc Židů mělo být evakuováno z okupované zóny a z vichyské Francie co nejdříve. Byl to rozsáhlý podnik a vyžadoval nejen souhlas vlády ve Vichy, ale také aktivní pomoc francouzské policie, která musela zastat to, co v Německu při deportacích konala pořádková policie. Nejprve šlo všechno naprosto hladce. „Tito cizí Židé představovali pro Francii vždy problém,“ jak se vyjádřil předseda vlády maršála Pétaina Pierre Laval. „Francouzská vláda byla ráda, že změna německého postoje vůči nim dala Francii příležitost, jak se jich zbavit.“ Je třeba dodat, že Laval a Pétain se opravdu domnívali, že tito Židé budou přesídleni na Východ, a nebyli

si ještě vědomi toho, co „přesídlení“ ve skutečnosti znamená.

V souvislosti s těmito operacemi byly zaznamenány dva incidenty, které také přilákaly pozornost jeruzalémského soudu. K oběma došlo v létě 1942, tj. několik týdnů poté, co byla celá akce zahájena. První se týkal vlaku, který měl vyjet z Bordeaux 15. července. Tento vlak bylo nutno zrušit, protože v Bordeaux se našlo pouze sto padesát Židů bez státní příslušnosti, což rozhodně nestačilo naplnit vlak, který Eichmann s velkými obtížemi zajistil. A už v tom Eichmann spatřoval první příznak, že věc možná nebude tak jednoduchá, jak se všichni snažili předstírat, a byl velice rozčilen. Svým podřízeným řekl, že „je to prestižní záležitost – nikoli ovšem ve vztahu k Francouzům, ale k lidem z ministerstva dopravy, kteří by tak mohli získat mylný dojem, že jeho aparát je neschopný – a že bude „muset uvážit, zda nebude nutno Francii z evakuací vyřadit“ v případě, že by se takový incident měl znovu opakovat. V Jeruzalémě byla tato hrozba vzata velmi vážně a považována za důkaz Eichmannovy moci. Kdyby chtěl, mohl „Francii vyřadit“. Ve skutečnosti se zase jednou Eichmann směšně vychloubal, dokazovalo to jeho nezměrnou energii, ale nebyl to „důkaz... jaký status měl v očích podřízených“. Nanejvýše to byla pohrůžka, že by mohli přijít o své, na válečné poměry celkem pohodlné zaměstnání. Avšak jestliže incident v Bordeaux byl pouze fraškou, z druhého incidentu vzešla jedna z nejstrašnějších příhod, při jejímž líčení v Jeruzalémě vstávaly vlasy na hlavě hrůzou. Šlo o čtyři tisíce dětí, odloučených od rodičů, kteří již byli na cestě do Osvětimi. Děti byly zanechány v koncentračním táboře v Drancy, který sloužil jako sběrné místo ve Francii

a 10. července se na Eichmanna telefonicky obrátil jeho zástupce ve Francii Hauptsturmführer Theodor Dannecker s dotazem, jak má s těmito dětmi naložit. Eichmann si nechal deset dní na rozmyšlenou, než zavolal Danneckerovi a řekl, že „hned jak bude možno vypravit další transporty do Generálního gouvernementu, budou do nich tyto děti zařazeny“. Dr. Servatius zdůraznil, že celý incident ve skutečnosti ukázal, že „kdo měl být do transportu zařazen, neurčoval obžalovaný ani pracovníci jeho úřadu“. Nikdo však naneštěstí nezmínil, že Dannecker informoval Eichmanna o návrhu, který učinil sám Laval. Podle něho měly být deportovány i děti mladší šestnácti let. Plynulo z toho, že celá tato hrozná epizoda nebyla výsledkem „vyšších rozkazů“, ale výsledkem dohody uzavřené mezi Francií a Německem na nejvyšší úrovni.

Během léta a podzimu 1942 bylo dvacet sedm tisíc Židů, kteří neměli státní příslušnost – osmnáct tisíc z Paříže a devět tisíc z vichyské Francie – deportováno do Osvětimi. Ale potom, kdy ještě v celé Francii stále bylo sedmdesát tisíc Židů bez státní příslušnosti, udělali Němci svou první chybu. V důvěře, že Francouzi si už na deportace zvykli a že jim vůbec nejsou proti mysli, vyslovili požadavek, aby v zájmu zjednodušení administrativy byli do transportů zařazeni i Židé francouzští. Tento požadavek však způsobil, že Francouzi otočili o sto osmdesát stupňů a vydat vlastní Židy Němcům kategoricky odmítli. Himmler, který se shodou okolností o situaci dozvěděl nikoliv od Eichmanna či jeho lidí, ale od jednoho člena vyšších velitelských sborů SS a policie, se ihned do té věci vložil a přislíbil, že francouzští Židé budou ušetřeni. Bylo však už

příliš pozdě. První zvěsti o plánech na „přesídlení“ již dorazily do Francie a zatímco i lidé bez antisemitského smýšlení v podstatě souhlasili, že by cizí Židé měli sídlit někde jinde, na masových vraždách se nechtěli podílet ani přesvědčení antisemité. Proto nyní Francouzi odmítali i ten krok, který ještě před nedávnem nadšeně podporovali: to znamená revokovat naturalizaci Židů, k níž došlo po roce 1927 (případně po roce 1933), což by zvýšilo počet Židů, kteří měli být deportováni o dalších zhruba padesát tisíc. Francouzi dokonce začali vymýšlet i nejrůznější nesnáze při deportacích Židů, kteří byli bez občanství, případně byli cizími státními příslušníky. To byl pravý důvod, proč všechny původní a velmi ambiciózní plány na odstranění Židů z Francie byly zrušeny a Francie byla vskutku „vyřazena“. Desetitisíce osob bez státní příslušnosti se uchýlily do úkrytů a tisíce dalších uprchly na francouzskou Riviéru, kterou okupovala Itálie, kde Židé byli v bezpečí bez ohledu na původ i státní příslušnost. Do léta 1943, kdy bylo Německo vyhlášeno *judenrein* a Spojenci se právě vylodili na Sicílii, nebylo z Francie deportováno víc než padesát dva tisíc Židů, určitě méně než dvacet procent z celkového počtu, a z nich maximálně šest tisíc mělo francouzskou státní příslušnost. Dokonce ani židovští vězni v německých internačních táborech pro francouzské válečné zajatce nebyli určeni k „zvláštnímu zacházení“. V dubnu 1944, dva měsíce předtím, než se Spojenci vylodili v Normandii, se ve Francii stále nacházelo dvě stě padesát tisíc Židů a všem se podařilo válku přežít. Jakmile se nacistické plány setkaly s rozhodným odporem, neměli nacisté ani dostatek lidí ani dostatek vůle, aby si uchovali svůj nekompromisní postoj. Ve skutečnosti tomu bylo

tak, jak ještě uvidíme, že i příslušníci gestapa a SS kombinovali „nemilosrdnou tvrdost“ s měkkostí.

Počty, které pro deportace z Belgie a Holandska stanovila berlínská porada v červnu 1942, byly relativně nízké, pravděpodobně kvůli vysokým kvótám, určeným pro Francii. V nejbližší budoucnosti nemělo být zajištěno a deportováno víc než deset tisíc belgických a patnáct tisíc holandských Židů. V obou případech pak byly později tyto počty výrazně zvýšeny, zřejmě vzhledem k obtížím, které se vyskytly ve Francii. Situace BELGIE byla v určitých ohledech zvláštní. Vládly zde německé vojenské úřady, a tudíž belgická policie, jak upozorňovala zpráva, kterou zaslala jeruzalémskému soudu belgická vláda, „neměla na fungování německé správy takový vliv jako jinde“. (Vojenský guvernér Belgie, generál Alexander von Falkenhausen, byl později zapleten do protihitlerovské konspirace v červenci 1944.) Domácí kolaboranti měli vliv pouze ve Flandrech. Fašistické hnutí mezi frankofonními Valony vedené Degrellem bylo politicky bezvýznamné. Belgická policie s Němci nespolupracovala a belgičtí železničáři byli tak nedůvěryhodní, že nebylo možné ponechat deportační vlaky bez německého dozoru. Stávalo se, že záměrně nechávali dveře vagónů odemčené nebo dokonce vyvolávali zmatek, aby Židé mohli uprchnout. Nejzvláštnější však bylo složení židovské populace. Před vypuknutím války zde žilo devadesát tisíc Židů, z nichž zhruba třicet tisíc byli uprchlíci z Německa a dalších padesát tisíc pocházelo z jiných evropských zemí. Do konce roku 1940 takřka čtyřicet tisíc Židů ze země uprchlo a mezi padesáti tisíci, kteří zůstali, bylo maximálně pět tisíc těch, kdo se v Belgii narodili

a měli belgické občanství. Mimoto mezi těmi, kdo uprchli, byli prakticky všichni důležití židovští předáci – většinou byli stejně cizinci, a proto Židovská rada neměla mezi místními Židy pražádnou autoritu. Tento „nedostatek pochopení“ na všech stranách pak vysvětluje, proč byl z Belgie deportován tak malý počet lidí. Nejsnáze rozeznatelní a s mizivou možností úkrytu v malé vysoce industrializované zemi byli Židé naturalizovaní teprve nedávno či bez státní příslušnosti – ponejvíce čerství uprchlíci českého, polského, ruského či německého původu. Do konce roku 1942 jich bylo patnáct tisíc odesláno do Osvětimi a do podzimu 1944, kdy byla země Spojenci osvobozena, dosáhl celkový počet zavražděných Židů dvaceti pěti tisíc. Eichmann měl v Belgii svého obvyklého „poradce“, který se ovšem do těchto operací příliš aktivně nezapojoval. Jejich iniciátorem byla pod rostoucím tlakem zahraničního úřadu vojenská správa.

Podobně jako ve všech ostatních zemích byli z HOLANDSKA deportováni jako první Židé, kteří neměli státní příslušnost. Vesměš šlo o uprchlíky z Německa, které už předválečná holandská vláda prohlásila za „nežádoucí“. Z celkového počtu sto čtyřiceti tisíc Židů v Holandsku zhruba třicet pět tisíc bylo příslušníky jiných států. Na rozdíl od Belgie zde byla vytvořena civilní správa a na rozdíl od Francie zde nefungovala domácí vláda, neboť všichni členové vládního kabinetu uprchli spolu s královskou rodinou do Londýna. Malý národ byl zcela vydán na milost a nemilost Němcům. Jako Eichmannův „poradce“ zde působil jistý Willi Zopf. (Nedávno byl v Německu zatčen, na rozdíl od pana Danneckera, mnohem výkonnějšího poradce pro židovské

záležitosti ve Francii, který stále zůstává na svobodě.) Zöpf však měl zřejmě velice malý vliv a nemohl dělat o mnoho víc než zpravovat své berlínské centrum o vývoji situace. Deportace i vše, co s nimi souviselo, měl ve svých rukou právník Erich Rajakowitsch, bývalý Eichmannův právní poradce ve Vídni a v Praze, který byl přijat do SS právě na základě Eichmannova doporučení. Rajakowitsch byl poslán do Holandska na základě Heydrichova rozkazu v dubnu 1941 a byl přímo zodpovědný nikoli RSHA v Berlíně, ale místnímu veliteli SS v Haagu, dr. Wilhelmu Harstenovi, jenž byl zase podřízen vyššímu vedoucímu SS a policie Obergruppenführerovi Hansi Rauterovi a jeho asistentovi pro židovské záležitosti Ferdinandovi von Fünteni. (Rauter a Fünteni byli holandským soudem odsouzeni k smrti. Rauter byl popraven a Fünteni byl prý po osobní Adenauerově intervenci změněn trest na doživotní žalář. Před holandský soud byl postaven i Harsten. Byl odsouzen ke dvanáctiletému vězení a v roce 1957 byl propuštěn, vstoupil pak do služeb bavorské zemské vlády. Holandské úřady uvažují, že zahájí trestní řízení i s Rajakowitschem, který dnes pravděpodobně žije buď ve Švýcarsku, nebo v Itálii. Všechny tyto detaily byly zveřejněny v loňském roce v Holandsku a ve své zprávě je zmiňuje i E. Jacob, holandský korespondent švýcarského deníku *Basler Nationalzeitung*.) Obžaloba v Jeruzalémě, zčásti proto, že chtěla za každou cenu Eichmannovu roli patřičně zdůraznit a zveličit, zčásti proto, že se opravdu ztratila ve spleťtých vztazích německé byrokracie, prohlašovala, že všichni výše jmenovaní jednali na základě Eichmannových rozkazů. Avšak vyšší velitelé SS a policie přijímali rozkazy přímo od Himmlera a to, že by Rajakowitsch

stále ještě plnil Eichmannovy příkazy, je vysoce nepravděpodobné, zvláště vezmeme-li v potaz to, k čemu se v Holandsku schylovalo. Rozsudek, aniž by s názorem žaloby polemizoval, v tichosti velké množství jejích chyb opravil, nikoli však všechny, a ukázal, jak Eichmann manévroval mezi RSHA, sborem vyšších vedoucích SS a policií a dalšími úřadovny – jeho rolí byla ona „úporná, věčná, nikdy nekončící vyjednávání“, jak svou činnost charakterizoval sám Eichmann.

Tím, jak byly věci v Holandsku uspořádány, byl Eichmann obzvláště znechucen, neboť evidentně sám Himmler okrajoval jeho pravomoci, a nadto mu působila velké těžkosti i místní správa, která své vlastní transporty načasovávala zcela nevhodně a obecně měla sklon snižovat význam „koordináčního centra“ v Berlíně a nebrat je dostatečně vážně. A tak hned na začátku bylo místo plánovaných patnácti tisíc deportováno dvacet tisíc Židů a Eichmannův podřízený pan Zöpf, který byl hodnostně i postavením mnohem níž než všichni ostatní, kdo se na operaci podíleli, byl pak v roce 1943 téměř donucen deportace urychlit. Střety o pravomoc v těchto záležitostech představovaly pro Eichmanna stálý problém a když se komukoli, kdo vůbec byl ochoten poslouchat, snažil vysvětlit, že to či ono „by bylo v rozporu s rozkazem říšského vedoucího SS [Himmlera] a že by také bylo nelogické, aby se v této fázi zabývaly židovským problémem i jiné úřady“, jen zbytečně mařil čas. K poslednímu střetu v Holandsku došlo v roce 1944 a v tomto případě se pokoušel udržet jednotný postup dokonce Kaltenbrunner. Šlo o Sefardiny, Židy španělského původu, kteří byli v Holandsku z deportací vyňati, ačkoli podobná židovská skupina z řecké Soluně již byla odeslána

do Osvětimi. Odvážné tvrzení jeruzalémského rozsudku, kde stálo, že RSHA „měl v tomto sporu navrch“, bylo mylné. Skutečností je, ať už pro to byly důvody jakékoli, že na tři sta sedmdesát sefardských Židů zůstalo bez jakékoli újmy v Amsterdamu.

Bylo zřejmé, proč Himmler v Holandsku raději využíval vyšší vedoucí SS a policie. Tito lidé se v zemi dobře vyznali a holandské obyvatelstvo znamenalo poměrně tvrdý oříšek. Holandsko bylo jedinou zemí v celé Evropě, kde studenti začali stávkovat, když byli židovští profesori propuštěni, kde vznikla celá vlna stávek a protestů jako odpověď na první deportace Židů do německých koncentračních táborů – a to nešlo o deportace do vyhlazovacích táborů, jen o trestní opatření zavedená ještě dávno předtím, než i v Holandsku bylo zahájeno konečné řešení. (Pro Němce, jak uvádí de Jong, to byla lekce. Od té chvíle ustal teror nacistických přepadových komand a „perzekuce pokračovala pomocí dekretů a nařízeních, zveřejňovaných v listu *Verordeningenblad*, která povinně přebíral ještě židovský týdeník *Joodsche Weekblad*“. Přestalo se s pouličními policejními zátahy a přestaly i protestní stávky.) Avšak v Holandsku široce rozšířený odpor k antisemitským opatřením a velice malá náchylnost Holanďanů vůči antisemitismu zde byly vyváženy dvěma dalšími faktory, které se staly pro Židy fatální. V Holandsku za prvé existovalo velmi silné nacistické hnutí, jemuž bylo možno svěřit taková policejní opatření, jako například zajišťování Židů, odhalování jejich úkrytů a podobně. Za druhé mezi Židy narozenými v Holandsku byla mimořádně silná tendence oddělovat se od Židů, kteří nedávno dorazili z jiných zemí. Právě to byl pravděpodobně důvod,

proč holandská vláda měla tak nepřátelský vztah k uprchlíkům z Německa a proč se antisemitismus v Holandsku, podobně jako ve Francii, soustředil na cizí Židy. Pak bylo pro nacisty relativně snadné vytvořit vlastní Židovskou radu – *Joodsche Raad*, která po dlouhou dobu žila v domnění, že pouze němečtí a další zahraniční Židé padnou za obět deportacím. To také umožnilo, že SS mohly krom holandských policejních jednotek získat ke spolupráci i židovské policejní síly. Výsledkem byla katastrofa neporovnatelně většího rozsahu než v jakékoli další západní zemi, srovnatelná pouze s vyhlazováním Židů v Polsku, kde k tomu ovšem od samého počátku docházelo za podmínek daleko horších. Ačkoli na rozdíl od Polska umožňoval postoj Holanďanů, aby se velký počet Židů uchýlil do úkrytu – šlo zhruba o dvacet až dvacet pět tisíc lidí, což je poměrně hodně na tak malou zemi –, nezvykle vysoký počet, téměř polovina z nich, byl zřejmě díky úsilí profesionálních a příležitostných informátorů vypátrán. Do července 1944 bylo z Holandska deportováno sto třináct tisíc Židů. Většina z nich se dostala do Sobiboru, tábora, který se nacházel u řeky Bug, v lublinské oblasti Polska, kde se žádné selekce práce schopných nedělaly. Tři čtvrtiny všech Židů, kteří v Holandsku žili (a dvě třetiny z těch, kteří se v Holandsku narodili), byly zavražděny. Poslední židovský transport byl vypraven v létě 1944, kdy již předsunuté hlídky Spojenců stanuly na holandských hranicích. Z deseti tisíců Židů, kteří přečkali válku v podzemních úkrytech, bylo sedmdesát pět procent cizinců, tedy množství, které jasně dosvědčuje neochotu holandských Židů realisticky vidět svou situaci.

Během konference ve Wannsee varoval dr. Martin

Luther ze zahraničního úřadu před velkými obtížemi, s nimiž se konečné řešení může setkat ve skandinávských zemích, zvláště pak v Norsku a Dánsku. (K okupaci Švédska nikdy nedošlo a Finsko, ačkoli stálo ve válečném konfliktu na straně Osy, bylo jedinou zemí, kde se nacisté židovské otázky téměř nedotkli. Tuto překvapivou výjimku pro Finsko, kde žilo okolo dvou tisíc Židů, lze vysvětlit velkým obdivem, který pro tento národ měl Hitler, a snad proto ho nechtěl ohrožovat a ponižovat vydíráním.) Luther navrhl prozatím evakuace ze Skandinávie odložit a o Dánsku se v této souvislosti nemluvilo vůbec. V Dánsku se totiž udržela nezávislá vláda, a přesto, že bylo v dubnu 1940 spolu s Norskem obsazeno německou armádou, byla až do podzimu 1943 jeho neutralita respektována. Nepůsobilo zde žádné fašistické ani nacistické hnutí a nenašli se ani žádní kolaboranti. Naproti tomu v NORSKU se určité množství nadšených přívrženců Německa objevilo. Bylo to ostatně Nor Vidkun Quisling, vůdce pronacistické a antisemitské Norské strany, podle něhož se dnes určité vlády označují za „quislingovské“. Převážná většina ze sedmnácti set norských Židů byli uprchlíci z Německa, tudíž bez státní příslušnosti. Byli zajištěni a internováni několika bleskovými zásahy v říjnu a listopadu 1942. Když Eichmannův úřad vydal rozkaz k jejich deportaci do Osvětimi, několik Quislingových lidí rezignovalo na svá místa ve vládě. Tento krok asi pana Luthera a zahraniční úřad nepřekvapil. O to vážnější a zcela neočekávané však bylo to, co udělalo Švédsko: okamžitě nabídlo všem perzekvovaným azyl a v některých případech dokonce švédské občanství. Ernst von Weizsäcker, náměstek ministra zahraničního úřadu, který švédský návrh obdržel, o něm

odmítl diskutovat, ale přesto tato nabídka pomohla. Opustit zemi ilegálně je vždy relativně snadné, zatímco dostat se do země azylu bez povolení a proniknout přes imigrační úřady je takřka nemožné. Proto se asi devíti stům osob, o něco málo víc než polovině malé norské komunity, podařilo tajně proniknout do Švédska.

Avšak právě v DÁNSKU Němci zjistili, že obavy zahraničního úřadu byly plně oprávněné. Osud dánských Židů představuje případ *sui generis*: chování Dánů a jejich vlády bylo ve srovnání se všemi ostatními evropskými zeměmi – ať už byly okupované, spojenci Osy, neutrální či skutečně nezávislé – zcela jedinečné. Je lákavé doporučit tento případ jako povinnou četbu v politologii, zvláště pro všechny studenty, kteří by se chtěli dozvědět něco o nesmírném potenciálu skrytém v nenásilném jednání a rezistenci vůči protivníkovi, který disponuje naprostou převahou násilných donucovaných prostředků. Vyskytlo se zajisté i několik dalších evropských zemí, kterým správné „pochopení židovské otázky“ chybělo, a ve skutečnosti se většina z nich stavěla proti „radikálnímu“ či „konečnému“ řešení. Švédsko, Itálie a Bulharsko se podobně jako Dánsko ukázaly být téměř zcela imunní vůči antisemitismu, avšak z oněch tří zemí, které se ocitly pod německým vlivem, se pouze Dánové odvážili ozvat se v této věci proti svým německým pánům. Itálie a Bulharsko sabotovaly německé rozkazy, podváděly a pustily se do komplikované dvojí hry. Své Židy sice různými duchaplnými triky zachraňovaly, avšak nikdy se neodvážily napadnout vyhlazovací politiku jako takovou. Dánové udělali něco zcela odlišného. Když je Němci spíše opatrně vyzvali, aby

pro Židy zavedli povinnost nosit žlutou hvězdu, Dánové prostě odpověděli, že první, kdo by ji nosil, by byl dánský král. Představitelé dánské vlády také velice zřetelně naznačili, že kdyby měla být přijata jakákoli protižidovská opatření, okamžitě odstoupí. Důležitou roli hrálo v celé této záležitosti i to, že se Němcům ani nepodařilo prosadit, aby dánská židovská komunita uznala rozdíl mezi rodilými Dány židovského původu (těch v Dánsku žilo okolo šesti tisíc čtyř set) a zhruba čtrnácti sty židovskými uprchlíky z Německa, kteří zde získali azyl ještě před válkou a které nyní německá vláda prohlásila za běžence bez státní příslušnosti. Němce musel tento odpor notně překvapit, muselo jim totiž připadat „nelogické“, aby vláda chránila lidi, které kategoricky odmítla naturalizovat a vydat jim pracovní povolení. (Z legálního hlediska se situace uprchlíků v Dánsku velmi podobala jejich situaci ve Francii, s tou výjimkou, že ve Třetí republice byli státní úředníci zkorumpovaní a vydávali potřebné doklady za úplatky nebo těm, kdo měli „konexe“ a většina uprchlíků ve Francii mohla pracovat načerno. Dánsko, podobné v tomto ohledu Švýcarsku, však nebylo zemí *pour se débrouiller*.) Dánové ovšem vysvětlovali německým úředníkům, že uprchlíci bez státní příslušnosti už nejsou německými občany, a že tedy nacisté nemohou vyžadovat jejich vydání bez dánského souhlasu. Byl to jeden z mála případů, kdy se absence státní příslušnosti stala výhodou. Židy ovšem nechránila sama o sobě, ale fakt, že se je rozhodla chránit dánská vláda. Tak nebylo možno činit ani přípravné kroky, tak potřebné k byrokratickému zajištění vražedných plánů, a celá operace byla odložena až na podzim roku 1943.

K čemu pak došlo, bylo opravdu podivuhodné. Ve

srovnání s průběhem obdobných operací v jiných evropských zemích zde prakticky nic nefungovalo. V srpnu 1943 – když selhala německá ofenzíva v Rusku, Afrika Korps kapitulovaly v Tunisu a Spojenci se vylodili v Itálii – švédská vláda zrušila svou dohodu s Německem z roku 1940, která německým vojskům povolovala průchod přes švédské území. Hned nato se dánští dělníci rozhodli, že i oni mohou přispět k urychlení událostí: v dánských loděnicích vypukly nepokoje. Dokaři odmítli opravovat německé lodě a vstoupili do stávk. Německý vojenský velitel vyhlásil stav ohrožení a uvalil na zemi stanné právo. Himmler se domníval, že nastala pravá chvíle otevřít i židovskou otázku, jejíž „řešení“ již bylo velice opožděné. Nepočítal však s tím, že vedle odporu Dánů se zde projeví ještě něco jiného: němečtí představitelé se několikaletým pobytem v Dánsku změnili. Nejenže generál von Hannecken, vojenský velitel, odmítl dát své jednotky k dispozici říšskému zplnomocněnci dr. Werneru Bestovi. I zvláštní jednotky SS (*Einsatzkommandos*) působící v Dánsku, jak Best dosvědčil v Norimberku, často odmítaly uskutečňovat „opatření, která nařizovaly agentury z ústředí“. Ani samotnému Bestovi, zkušenému příslušníku gestapa a bývalému Heydrichovu právnímu poradci, autoru tehdy slavné knihy o policii, který dosud pracoval k naprosté spokojenosti svých nadřízených pro vojenskou vládu v Paříži, již nebylo možno plně důvěřovat, i když je možné pochybovat, zda si vůbec byli v Berlíně vědomi, jak dalece byl nespolehlivý. Od počátku však bylo zřejmé, že se v Dánsku vyskytují potíže, a proto tam Eichmannův úřad vyslal jednoho ze svých nejlepších lidí – Rolfa Günthera, kterého nikdy nikdo nemohl podezírat, že by postrádal

onu „nemilosrdnou tvrdost“. Günther však neudělal na své kolegy v Kodani vůbec žádný dojem a nyní to byl von Hannecken, kdo odmítl vydat dokonce jen nařízení vyžadující, aby se všichni Židé přihlásili k práci.

Best odjel do Berlína, kde získal příslib, že všichni dánští Židé bez ohledu na to, do které kategorie patřili, budou posláni do Terezína, což z nacistického hlediska znamenalo velice významný ústupek. Operace, kterou měli být Židé zajištěni a okamžitě odsunuti, byla stanovena na 1. října. Lodě k jejich přepravě již kotvily v přístavu a jelikož se nebylo možné spolehnout ani na Dány ani na Židy, ale ani na německé jednotky umístěné v Dánsku, musely dorazit policejní oddíly z Německa, které měly prohledávat dům od domu. Na poslední chvíli je Best informoval, že nemají povoleno vnikat do bytů násilím, protože by to mohlo vyvolat zákrok dánské policie a konflikty s dánskou stranou jsou nežádoucí. Proto mohli němečtí policisté zajistit pouze ty Židy, kteří otevřeli své dveře dobrovolně. Tak bylo z celkového počtu sedm tisíc osmi set nalezeno čtyři sta sedmdesát sedm lidí, kteří byli doma a otevřeli Němcům své příbytky. Několik dní před osudovým datem ovšem informoval o tomto plánu německý přepravce Georg F. Duckwitz (pravděpodobně podplacený samotným Bestem) členy dánské vlády, kteří bez váhání a okamžitě předali tuto informaci představitelům židovské komunity. Ti zveřejnili tento německý úmysl při příležitosti Nového roku v synagogách, a zachovali se tedy zcela jinak než židovští předáci v jiných zemích. Židé měli dost času, aby svá obydlí opustili a uchýlili se do úkrytu, což v Dánsku vůbec nebylo obtížné, protože – slovy rozsudku – „příslušníci všech vrstev

dánského obyvatelstva, od krále po prosté občany“ byli připraveni Židy přijmout.

Ti by bývali mohli zůstat v úkrytu až do konce války. Dánsko ovšem pro ně mělo ještě jednu nesmírnou výhodu: susedilo se Švédskem. Zdálo se rozumné přepravit Židy do Švédska a o to se postaraly dánské rybářské lodě. Značnou část nákladů na přepravu pro lidi, kteří byli bez finančních prostředků – jednalo se zhruba o sto dolarů na osobu – zaplatili bohatí Dánové. To bylo snad nejpozoruhodnějším činem, neboť tato záchranná operace se odehrávala v době, kdy si Židé platili za přepravu sami, kdy ti bohatí museli vydat celé jmění, aby získali výjezdní povolení (v Holandsku, na Slovensku a později také v Maďarsku), ať už podplácením místních úřadů, nebo „oficiálním“ vyjednáváním s SS, které si nechaly za potřebné dokumenty platit pouze v tvrdé měně – v Holandsku se například tato částka pohybovala mezi pěti až deseti tisíci dolary za osobu. Dokonce i tam, kde se Židé těšili opravdové sympatii a setkávali se s upřímnou ochotou pomoci, museli za ni platit, a proto šance nemajetných lidí na útěk byly prakticky nulové.

Skoro celý říjen trvalo, než se podařilo přepravit všechny Židy přes onu pět až patnáct mil širokou úžinu mezi Dánskem a Švédskem. Švédové přijali pět tisíc devět set devatenáct uprchlíků, z nichž přinejmenším tisíc bylo německého původu, třináct set deset bylo polovičních Židů a šest set osmdesát šest bylo nežidovských partnerů ze smíšených manželství. (Téměř polovina dánských Židů pravděpodobně zůstala v zemi a přežila válku v úkrytu.) Židé, kteří nebyli dánskými občany, na tom byli lépe než kdykoli předtím, protože všichni dostali pracovní povolení. Několik set Židů, které se podařilo

německé policii zadržet, bylo posláno do Terezína. Šlo převážně o staré či chudé lidi, kteří se buď nedozvěděli včas o německé akci, anebo nebyli s to pochopit, oč běží. V ghettu měli větší privilegia než jakákoli jiná skupina díky nikdy nekončícímu „povyku“, který kolem nich dělaly různé dánské instituce i soukromé osoby. Čtyřicet osm osob zemřelo, což byl vzhledem k průměrnému věku skupiny počet dosti nízký. Když bylo po všem, Eichmann se vyjádřil, že „z různých důvodů akce proti Židům v Dánsku selhala“. Naproti tomu podivný dr. Best prohlásil, že „cílem operace nebylo zmocnit se velkého počtu Židů, ale vyčistit od nich Dánsko, což se podařilo“.

Z politického a psychologického hlediska nejzajímavějším aspektem tohoto případu je role, kterou sehrály německé úřady v Dánsku, to, jak evidentně sabotovaly rozkazy z Berlína. Je to jediný známý případ, kdy se nacisté setkali s *otevřeným* domácím odporem, a zdá se, že výsledek se dostavil, že ti, kdo byli odporu vystaveni, začali měnit své smýšlení. Sami zřejmě přestali pohlížet na vyhlazování celého národa jako na samozřejmost. Setkali se s odporem, který se opíral o princip, a jejich „tvrdość“ měkla jako máslo na slunci. Oni sami byli dokonce s to projevít určité opatrné náznaky opravdové odvahy. Když necháme stranou pár téměř dementních surovců, pak ideál „tvrdości“ nebyl ničím jiným než mýtem, za nímž se skrývalo pohrdání sebou samým a na nic se neohlížející touha být za každou cenu konformní, a to se jasně ukázalo při norimberských procesech. Obžalovaní se zde navzájem obviňovali a zrazovali a ujišťovali svět, že oni „byli vždycky proti“, případně prohlašovali jako Eichmann, že jejich nejlepší schopnosti byly zneužity nadřízenými. (V Jeruzalémě Eichmann obvinil „ty, kdo měli moc“, že zneužili

jeho „poslušnosti“. „Ten, kdo je podřízen dobré vládě, má štěstí. Ten, kdo je podroben špatné vládě, má naopak smůlu. A já měl smůlu.“) Atmosféra se změnila a ačkoli většina z nich musela vědět, že jsou ztraceni, ani jeden se neodvážil hájit nacistickou ideologii. Werner Best v Norimberku prohlásil, že hrál komplikovanou dvojí hru a že jen díky němu byla dánská strana varována před hrozící katastrofou. Z dokumentů je zjevné, že tomu bylo naopak; že to byl on, kdo v Berlíně navrhl dánskou operaci. Best to opět vysvětlil jako součást své hry. Nakonec byl vydán do Dánska a odsouzen k smrti. Proti rozsudku se odvolal a výsledek tohoto odvolání byl překvapující. Vzhledem k „novým důkazům“ byl odsouzen k pětiletému vězení a pak brzy propuštěn. Zřejmě se panu Bestovi podařilo před dánským soudem prokázat, že skutečně dělal to nejlepší, co mohl.

ITÁLIE byla jediným skutečným spojencem Německa v Evropě. Německo ji považovalo za rovného partnera a respektovalo ji jako suverénní nezávislý stát. Spojenectví patrně spočívalo na společných zájmech ve velmi vysoké míře: spojovalo dva státy, jejichž forma vlády byla velmi podobná, ne-li zcela identická. Je také pravda, že ve své době byl Mussolini v německých nacistických kruzích velmi obdivován. Avšak v době, kdy vypukla válka a Itálie se po určitém váhání k Německu připojila, bylo toto vše už věcí minulosti. Nacisté dobře věděli, že mají mnohem víc společného se Stalinovým komunismem než s italským fašismem. Ani Mussolini Německu příliš nedůvěřoval a Hitlera příliš neobdivoval. To vše ovšem patřilo, zvláště v Německu,

k tajemství špiček, a hlubokým a zcela zásadním rozdílem mezi totalitní a fašistickou formou vlády vnější svět nikdy úplně neporozuměl. Nikde se tyto rozdíly nestaly tak otevřeně zjevnými jako v přístupu k řešení židovské otázky.

Před Badogliovým *coup d'état* v létě 1943 a německou okupací Říma a severní Itálie Eichmann a jeho lidé neměli povolení rozvíjet v Itálii své aktivity. S italským stylem nic neřešit se ovšem už setkali, a to na územích Francie, Řecka a Jugoslávie, která byla Itálií okupována a kam pronásledovaní Židé neustále utíkali, protože si tam mohli být jisti dočasným azylem. Na daleko vyšších úrovních, než se pohyboval Eichmann, dosahovalo italské sabotování konečného řešení vážných rozměrů, zejména díky vlivu Mussoliniho na jiné fašistické režimy v Evropě – na Pétainovu Francii, Horthyho Maďarsko, na Antoneskovo Rumunsko a dokonce Frankovo Španělsko. Jestliže si Itálie mohla dovolit své Židy nevráždit, mohly se o to pokoušet i země, které byly satelity Německa. A tak Dome Sztojai, maďarský ministerský předseda, kterého Němci Horthymu vnutili, chtěl vědět, kdykoli přišla řeč na protižidovská opatření, zda se stejně postupuje také v Itálii. Eichmannův velitel Gruppenführer Müller napsal dlouhý dopis zabývající se tímto problémem na zahraniční úřad, ale pánové z tohoto úřadu těžko mohli něco dělat, protože se vždy znovu setkali se stejným dobře zamaskovaným odporem a týmiž sliby, které ovšem nikdy nebyly splněny. Tato sabotáž provokovala o to víc, že byla zcela otevřená, provázená téměř nezakrytým výsměchem. Mussolini sám nebo někdo z vysokých italských činitelů něco slíbil, a když pak jeho generálové tento slib jednoduše nesplnili, omlouval je tím, že „intelektuálně

jsou z jiného těsta“. S otevřeným odmítáním se Němci setkávali pouze příležitostně, například když generál Roatta prohlásil, že vydat Židy z italských a Italy okupovaných území v Jugoslávii příslušným německým úřadům, by bylo „neslučitelné se ctí italské armády“.

Když se zdálo, že Italové sliby plní, mohlo to být dokonce ještě mnohem horší. Takový případ se stal poté, co se Spojenci vylodili ve Francouzské západní Africe, kdy byla celá Francie okupována Německem, až na italskou zónu na jihu, kde našlo útočiště zhruba padesát tisíc Židů. Pod značným německým tlakem byl vytvořen italský „Komisariát pro židovské záležitosti“, jehož jediným úkolem bylo všechny Židy v této oblasti zaregistrovat a ze středomořského pobřeží vypudit. Dvacet dva tisíc Židů bylo skutečně zadrženo a přesunuto do vnitrozemí italské zóny, ovšem s tím výsledkem, jak uvádí Reitlinger, že „tisíc Židů z nej chudších vrstev žilo v nejlepších hotelech v Isère a Savojsku“. Eichmann tedy poslal Aloise Brunnera, jednoho ze svých nejtvrdějších mužů, do Nice a Marseilles, avšak v době, kdy tam Brunner dorazil, už francouzská policie stačila všechny seznamy registrovaných Židů zničit. Na podzim roku 1943, kdy Itálie vyhlásila Německu válku, mohla německá armáda konečně obsadit Nice a Eichmann sám pospíchal na Riviéru. Tam mu řekli – a on tomu uvěřil – že zhruba patnáct až dvacet tisíc Židů žije v úkrytu v Monaku (v onom malinkém knížectví, které má zhruba dvacet pět tisíc obyvatel a jehož území, jak poznamenal *The New York Times Magazine*, „by se celé vešlo do Central Parku“), a tak zde RSHA zahájila cosi jako výzkumný program. Zní to jako typický italský vtíp. Židé už v Monaku v žádném případě

nebyli. Buď uprchli do Itálie, nebo ti, kteří se dosud skrývali v okolních horách, posléze dorazili do Švýcarska nebo do Španělska. Totéž se stalo, když Italové museli opustit svou zónu v Jugoslávii, Židé odtud odešli společně s italskou armádou a našli útočiště ve Fiume (dnešní Rijeci).

Dokonce ani ty nejvážnější míněné snahy Itálie přizpůsobit se mocnému příteli a spojenci nepostrádaly jisté rysy frašky. Když Mussolini pod německým nátlakem zavedl na konci třicátých, let protižidovské zákony, byly v nich obsaženy obvyklé výjimky: váleční veteráni, lidé s vysokými vyznamenáními apod. Kromě toho sem však přibyla ještě jedna kategorie, a to bývalí členové fašistické strany, jejich rodiče a prarodiče, jejich ženy, děti a vnuci. Nevím o žádné statistice v těchto věcech, ale výsledkem muselo být, že se na velkou většinu italských Židů protižidovské zákony nevztahovaly. Protože místa ve státní správě byla vyhrazena pouze příslušníkům fašistické strany, stěží se našla židovská rodina, kde by alespoň jeden člověk nebyl jejím členem. A těch pár Židů, kteří nesouhlasili s fašismem z principu, převážně socialisté a komunisté, už dávno zemi opustili. Dokonce ani přesvědčení italští antisemité nepůsobili, že berou věc vážně, a Robert Farinacci, vůdce italského antisemitského hnutí, zaměstnával židovskou sekretářku. K takovým věcem docházelo zajisté i v Německu. Eichmann se zmínil o tom – a není důvod mu nevěřit že i mezi řadovými příslušníky SS se vyskytovali Židé. Ovšem židovský původ lidí, jako byl Heydrich, Milch a jiní, byl věcí přísně důvěrnou, o níž věděla jen hrstka lidí. Ve srovnání s tím se tyto věci v Itálii dělaly zcela otevřeně a jakoby ve vši nevinosti. Klíč k této hádance ovšem spočíval

v tom, že Itálie ve skutečnosti byla jednou z mála zemí v Evropě, kde veškerá protižidovská opatření byla vysoce nepopulární, protože, podle slov Cianových, „obracela pozornost k problému, který našťěší neexistoval“.

V Itálii, kde žila židovská komunita, čítající ne více než padesát tisíc osob, jejíž historie sahala zpět do doby Římské říše, byla asimilace, tak často zneužívaný výraz, zcela prozaickou skutečností. Nešlo – jako ve všech německy mluvících zemích – o nějakou ideologii, o něco, čemu měl člověk věřit, ani to nebyl pouhý mýtus a zjevný výraz sebeklamu, jako tomu bylo ve Francii. Italský fašismus, aby nebyl pozadu v „nemilosrdné tvrdosti“, usiloval ještě před vypuknutím války dostat ze země Židy, kteří byli státními příslušníky jiných zemí, nebo byli zcela bez občanství. Tato snaha ale příliš neuspěla, právě proto, že nižší italští činitelé nejevili ochotu být dostatečně „tvrdí“, a když se tato věc stala otázkou života a smrti, odmítli pod záminkou své suverenity vydat tuto část své židovské populace v Itálii napospas. Namísto deportace tyto lidi umístili do italských táborů, kde nehrozilo nebezpečí až do doby, než Němci Itálii okupovali. Toto chování lze těžko svést na pouhé objektivní podmínky, to jest na nepřítomnost „židovské otázky“, protože tito lidé skutečně tvořili pro Itálii stejný problém jako ve všech evropských „národních“ státech, jejichž základem je etnická a kulturní homogenita obyvatel. V případě Dánska to byl následek autentického politického smyslu, jakéhosi hluboce zakořeněného pochopení pro požadavky a odpovědnosti související s občanstvím a nezávislostí – „pro Dány totiž... židovská otázka byla otázka politická, a nikoli humanitární“ (Leni Yahil). V Itálii to zase byl následek

téměř automatické všeobecné humanity starého civilizovaného národa.

Italská humanita mimoto obstála ve zkoušce i v období teroru, který zde zavládl v posledním roce a půl války. V prosinci roku 1943 se obrátil německý zahraniční úřad na Eichmannova nadřízeného Müllera s formální žádostí o pomoc: „Vzhledem k nedostatku horlivosti, který zde v posledních měsících předvádějí italští činitelé při uskutečňování antižidovských opatření, které doporučil Duce, považujeme zde na zahraničním úřadě za urgentní a potřebné, aby nad touto věcí... vykonávaly dohled německé orgány.“ Na základě toho byli do Itálie převeleni proslulí vrahové židovské populace z Polska, jako například Odilo Globocnik, který působil v táborech smrti v lublinské oblasti. Hlavou vojenské správy se dokonce nestal voják, ale bývalý guvernér v polské Haliči Gruppenführer Otto Wächter. Tím veškeré hrátky skončily. Eichmannův úřad vydal oběžník, který doporučoval svým pobočkám, že proti „Židům italské národnosti“ mají být použita s okamžitou platností „potřebná opatření“. První úder dopadl na skupinu Židů v Římě, která měla osm tisíc osob a která byla zajištěna německou policií, jelikož na italské policisty se nebylo možno spolehnout. Mnozí z římských Židů byli včas varováni starými fašisty, a proto se sedmi tisícům z nich podařilo utéci. Němci, ustupující jako obvykle, jakmile narazili na odpor, nyní souhlasili, že italští Židé, dokonce i ti, kteří nespádali do kategorií, jichž se týkala výjimka, nebudou deportováni, pouze umístěni do italských koncentračních táborů. Toto „řešení“ bylo pro Itálii považováno za dostatečně „konečné“. Zhruba třicet pět tisíc Židů v severní Itálii bylo zadrženo a posláno do koncentračního tábora

blízko hranice s Rakouskem. Na jaře 1944, kdy Rudá armáda obsadila Rumunsko a Spojenci se blížili k Římu, Němci slib porušili a počali Židy převážet z Itálie do Osvětimi. Bylo jich celkem sedm tisíc pět set a z nich se vrátilo domů ne víc než šest set lidí. I tak ale nezahynulo více než deset procent veškeré židovské populace Itálie.

XI. Deportace z Balkánu - Jugoslávie, Bulharsko, Řecko, Rumunsko

Ty, kdo nejprve sledovali případ, jak jej předložila obžaloba a pak si přečetli rozsudek, který reorganizoval její zmatený a matoucí „celkový obraz“, muselo překvapit, že v něm nikdy nepadla zmínka o ostré dělicí čáře mezi územími na východě a jihovýchodě kontrolovanými nacisty a systémem národních států střední a západní Evropy. Pás smíšené populace, táhnoucí se od Baltského moře na severu k Jaderskému moři na jihu, oblast, jejíž převážná část je dnes za železnou oponou, tehdy sestávala z tzv. následnických států, které vznikly z rozhodnutí vítězných velmocí po první světové válce. Početným etnickým skupinám, které po staletí žily pod vládou impérií – Ruska na severu, Rakousko-Uherska na jihu a Turecka na jihovýchodě byl poskytnut nový politický řád. Žádný z národních států, které byly vytvořeny, nebyl ani zdaleka tak etnicky homogenní, aby se mohl porovnávat se starými evropskými národy, které sloužily jako model jejich politického formování. Z toho vyplývalo, že v každé z těchto zemí žily silné etnické skupiny, které projevovaly k současné vládě otevřené nepřátelství, protože byly nuceny rezignovat na své vlastní národní aspirace ve prospěch jen o málo početnějších sousedů. Bylo-li potřeba důkazu, jak jsou tyto nově vzniklé státy nestabilní, poskytlo takový příklad Československo. Když Hitlerova vojska vstoupila v březnu 1939 do Prahy, nadšeně to přivítali nejen *Sudetendeutschen*, příslušníci německé menšiny, jásali i Slováci, kterým Hitler nabídl „nezávislý“ stát, a tak je „osvobodil“. Přesně totéž se

stalo později v Jugoslávii, kde srbská většina, která dříve zemi ovládala, byla považována za nepřítele a chorvatská menšina dostala vlastní národní vládu. Navíc v těchto oblastech docházelo k migraci obyvatel, neexistovaly tu žádné přirozené či historické hranice a ty, které vytvořily smlouvy z Trianonu a Saint Germain, byly zcela libovolné. Proto bylo možné získat Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko rozsáhlými územními zisky jako spojence Osy. Židům, kteří na těchto nově anektovaných územích žili, byl ovšem vždy upírán status národnosti; automaticky se stali osobami bez státní příslušnosti, a tudíž je čekal podobný osud jako uprchlíky v západní Evropě – všude byli deportováni a likvidováni jako první.

Ve stejné době se také zhroutil vypracovaný systém smluv o menšinách, jehož pomocí se Spojenci marně snažili vyřešit problém, který ovšem v politickém rámci národních států řešení nemá. Židé byli oficiálně uznávanou menšinou ve všech následnických státech a toto postavení jim v žádném případě nebylo vnuceno zvnějšku. Na Versailleskou mírovou konferenci s tímto návrhem přišli právě zástupci těchto států a prosadili jej. Menšinový status znamenal v židovské historii významný obrat. Bylo to totiž poprvé, kdy západní neboli asimilovaní Židé nebyli uznáváni za mluvčí celého židovského národa. K překvapení a někdy i k nelibosti vzdělaných židovských osobností ze západu se ukázalo, že velká většina židovské populace si přála určitý druh sociální či kulturní, nikoli však politické autonomie. Právně byl status východoevropských Židů stejný jako kterékoli jiné národnostní menšiny. Politicky však – a to hrálo rozhodující roli – byli jedinou etnickou skupinou v této oblasti, která neměla

„domovskou zemi“, to jest území, na kterém by tvořila většinu populace. Přesto však Židé na východě nežili tak rozptýleně jako jejich bratři ve střední a západní Evropě. Zatímco, na západě se až do Hitlerova příchodu říkat Židovi, že je Žid, chápalo jako známka antisemitismu, východoevropští Židé byli svým okolím vnímáni, ať už v dobrém či ve zlém, jako odlišný národ. To mělo velký vliv na status těch Židů na východě, kteří byli asimilováni, a byl to status zcela odlišný než na západě, kde asimilace v té či oné podobě byla pravidlem. Silná skupina židovské střední vrstvy, tak charakteristická pro Židy střední a západní Evropy, na východě neexistovala. Místo ní zde existovala úzká vrstva židovských rodin, které patřily k vyšším společenským kruhům a vládnoucí elitě. Míra jejich asimilace do nežidovské společnosti byla – díky penězům, tím, že se někteří z nich nechali pokřtít či žili ve smíšených manželstvích – nesrovnatelně vyšší než u většiny Židů na západě.

Mezi prvními zeměmi, kde se vykonavatelé konečného řešení střetli s těmito podmínkami, bylo CHORVATSKO, loutkový stát, který se odtrhl od Jugoslávie a jehož hlavním městem byl Záhřeb. Chorvatská vláda pod předsednictvím dr. Ante Paveliče velice ochotně zavedla protižidovské zákony hned za tři týdny po svém ustavení, a když byla dotázána, co se má stát s několika desítkami chorvatských Židů v Německu, odpověděla, že „by uvítali deportaci na Východ“. Říšský ministr vnitra požadoval, aby do února 1942 byla země *judenrein* a Eichmann poslal do Záhřebu Hauptsturmführera Franze Abromeita, aby zde spolupracoval s místním německým policejním atašé. Deportace organizovali Chorvati sami, zvláště pak příslušníci silného

chorvatského fašistického hnutí, ustašovci, a Chorvati platili Němcům za každého deportovaného Žida třicet říšských marek. Za to dostávali veškerý majetek deportovaných. To odpovídalo Němci oficiálně uznávanému „teritoriálnímu principu“, který byl používán ve všech evropských zemích. Stát získal veškerý majetek zabavený zavražděným Židům, kteří měli trvalou adresu na jeho území. (Nacisté však tento „teritoriální princip“ vždy nedodržovali. Existovalo mnoho způsobů, jak ho obejít, když se jednalo o něco, co by stálo za to. Němečtí obchodníci mohli nakupovat přímo u Židů bezprostředně před jejich deportací a Rosenbergův *Einsatzstab*, který původně získal pravomoc zabavovat veškerá hebraika a judaika pro německá antisemitská střediska výzkumu, brzy rozšířil své aktivity a začal zabavovat i cenný nábytek a umělecké předměty.) Původně stanovený termín, únor 1942, nebylo možno dodržet, protože mnohým Židům se podařilo uprchnout z Chorvatska na území okupované Italy, ale po Badogliově puči dorazil do Záhřebu další z Eichmannových lidí, Hermann Krumej, a do podzimu 1943 bylo třicet tisíc Židů deportováno do vyhlazovacích center.

Až potom si Němci uvědomili, že země stále ještě není *judenrein*. V původních protižidovských zákonech si všimli zvláštního paragrafu, podle něhož se všichni Židé, kteří se zasloužili o „chorvatskou věc“, stali „čestnými árijci“. Během uplynulých let počet těchto Židů ovšem značně stoupl. Jinými slovy, výjimku dostali všichni, kdo byli bohatí a dobrovolně se se svým majetkem rozloučili. Ještě zajímavější byl fakt, že výzvědná služba SS (pod vedením Sturmbannführera Wilhelma Hottla, který byl nejprve předvolán do Jeruzaléma jako svědek obhajoby, jehož

výpověď však byla později použita žalobcem) odhalila, že téměř všichni členové vládnoucí kliky v Chorvatsku, od ministerského předsedy po vůdce ustašovců, měli za manželky Židovky. Patnáct set Židů z této oblasti, kterým se podařilo přežít – což znamenalo podle zprávy jugoslávské vlády pět procent z celkové židovské populace patřilo evidentně ke skupině vysoce asimilovaných a mimořádně bohatých Židů. A jelikož podíl asimilovaných Židů v masách židovské populace na Východě byl často odhadován na pět procent, vnucuje se závěr, že asimilace na Východě poskytovala – pokud to vůbec bylo možné – mnohem větší šance na přežití než v jiných částech Evropy.

Na sousedním území SRBSKA bylo všechno úplně jinak. Německá okupační armáda zde prakticky od prvního dne svého pobytu musela čelit ozbrojenému odporu partyzánských oddílů, srovnatelnému pouze s tím, co se dělo za frontou v Rusku. Již dříve jsem se zmínila o jediném incidentu, který Eichmanna spojoval s likvidací Židů v Srbsku. Rozsudek připustil, že „pokud šlo zacházení s Židy v Srbsku, řádná posloupnost rozkazů nebyla jasná“, že podle všeho Eichmannův úřad vůbec v Srbsku nepůsobil, protože odtud nebyli žádní Židé deportováni. „Problém“ byl v tom, že o všechny bylo postaráno přímo na místě. Pod záminkou exekucí rukojmí, zajatých v rámci partyzánské války, armáda postřílela mužskou část židovské populace. Ženy a děti byly předány veliteli bezpečnostní policie, jistému dr. Emanuelovi Schäferovi, zvláštnímu Heydrichovu chráněnci, který je nechal zlikvidovat v pojízdných plynových komorách. V srpnu 1942 hrdě hlásil státní rada Harald Turner, vedoucí civilního

oddělení vojenské vlády, že Srbsko je Jedinou zemí, kde byl vyřešen jak židovský, tak „cikánský problém“, a vrátil pojízdné plynové komory do Berlína. Odhadem pět tisíc Židů se připojilo k partyzánům a to byl zřejmě jediný způsob, jak uniknout.

Schäfer byl po válce postaven před německý soud. Za zplynování šesti tisíc dvě stě osmdesáti žen a dětí byl odsouzen k šesti letům a šesti měsícům vězení. Vojenský guvernér oblasti, generál Franz Böhme, spáchal sebevraždu, ale státní rada Turner byl vydán jugoslávské vládě a odsouzen k smrti. V tomto ohledu se opakuje stále totéž: ti, kdo unikli norimberským procesům a nebyli vydáni do zemí, kde své zločiny spáchali, buď nikdy ke spravedlnosti voláni nebyli, anebo se u německých soudů setkali s velkým „porozuměním“. Tento přístup vzbuzuje neblahou reminiscenci na Výmarskou republiku, jejíž specialitou bylo promíjet politické vraždy, jestliže vrah patřil k některé z ozbrojených antirepublikánských skupin pravice.

BULHARSKO mělo větší důvod k vděčnosti vůči nacistickému Německu než kterákoli jiná balkánská země, protože značně rozšířilo své území na úkor Rumunska, Jugoslávie a Řecka. Avšak Bulharsko vděčné nebylo, ani bulharská vláda, ani bulharské obyvatelstvo nebylo dost měkké, aby umožnilo politiku „nemilosrdné tvrdosti“. Tento postoj Bulharů se ukazoval nejen na židovské otázce. Ratnici, domácí fašistické hnutí, nepředstavovalo v bulharském království žádný problém. Mělo malý počet přívrženců a politicky bylo prakticky bez vlivu. Parlament si dokázal udržet respekt a bez potíží s králem spolupracoval. Proto Bulharsko odmítlo vyhlásit válku Rusku a nikdy neposlalo na

východní frontu ani své expediční „dobrovolnické“ sbory. Nejpřekvapivější však bylo, že Bulhaři, bez ohledu na to, že žili v pásu etnicky a kulturně smíšené populace, kde byl antisemitismus velmi rozšířený a stal se oficiální vládní politikou dlouho před Hitlerem, naprosto neprojevovali „porozumění pro židovský problém“. Je pravda, že bulharská armáda souhlasila s deportací všech Židů (jednalo se o patnáct tisíc osob) z nově zabraných území, která spravovala vojenská vláda a jejichž obyvatelstvo bylo zřetelně antisemitské. Lze však pochybovat, zda si armádní činitelé uvědomovali, co „přesídlení na Východ“ ve skutečnosti znamená. O něco dříve, v lednu 1941, vláda také souhlasila se zavedením určitých protižidovských zákonů, ovšem z hlediska nacistů byla tato opatření prostě směšná: zhruba šest tisíc schopných mužů bylo pracovním nasazeno. Vyňati byli všichni pokřtění Židé, bez ohledu na to, kdy konvertovali. Výsledkem byla přímo epidemie konverzí. Dalších pět tisíc Židů – z celkového počtu zhruba padesáti tisíc – získalo zvláštní privilegia. Pro židovské lékaře a obchodníky platil *numerus clausus*, který byl také dosti vysoký, protože byl spočítán podle podílu židovského obyvatelstva ve městech, nikoli v celé zemi. Když tato protižidovská opatření vstoupila v platnost, vyhlásili bulharští vládní činitelé veřejně, že situace se nyní stabilizovala ke všeobecnému uspokojení. Nacisté by zřejmě museli Bulharům nejenom náležitě vysvětlit, jaké požadavky se kladou na „řešení židovského problému“, ale také je poučit, že právní stabilita a totalitní hnutí se k sobě nehodí.

Německé úřady musely mít jakési podezření, že by se mohly vyskytnout potíže. V lednu 1942 Eichmann napsal dopis na zahraniční úřad, kde

prohlásil, že „k přijetí Židů z Bulharska existují dostatečné možnosti.“ Navrhl, aby byla v této věci kontaktována bulharská vláda a ujistil zahraniční úřad, že policejní atašé v Sofii by „se ujal technické stránky deportace“. (Zdá, se že ani tento policejní atašé nebyl svou prací nikterak nadšen, neboť krátce poté vyslal Eichmann z Paříže do Sofie svého člověka, Theodora Danneckera, jako „poradce“.) Za povšimnutí stojí, že tento dopis odporuje nótě, kterou Eichmann poslal do Srbska pouze o několik měsíců dříve, kde se praví, že žádná zařízení pro přijetí Židů dosud nejsou k dispozici, že dokonce ani Židy z Říše dosud není možno deportovat. Proč měl úkol učinit Bulharsko *judenrein* tak vysokou prioritu, lze vysvětlit pouze tím, že v Berlíně byli dobře informováni, že vše musí proběhnout velmi rychle, má-li zde být vůbec dosaženo nějakého výsledku. Německé velvyslanectví se tedy obrátilo na bulharskou stranu, ale trvalo to dalších šest měsíců, než byl učiněn první krok k uskutečnění „radikálních“ opatření: Židé měli začít nosit žlutou hvězdu. Dokonce i to však Němcům přineslo velké rozčarování. Předně, označení bylo „velmi malé“, jak stálo v hlášení SD – které napsal Walter Schellenberg, náčelník kontrašpionáže, zahraničnímu úřadu v listopadu 1942. Za druhé, většina Židů žlutou hvězdu nenosila. A za třetí, těm, kteří ji nosili, „projevovalo dezorientované obyvatelstvo sympatie, takže ve skutečnosti na ni byli hrdí“. Nato bulharská vláda své nařízení prostě odvolala. Pod velkým německým tlakem se konečně rozhodla vyhnat všechny Židy ze Sofie do venkovských oblastí, ovšem takové opatření vůbec neodpovídalo tomu, co požadovali Němci, protože Židé byli rozptýleni, místo aby byli soustředěni na jednom místě.

Toto vyhnání ve skutečnosti znamenalo důležitý zvrat v celé situaci, protože obyvatelé Sofie se snažili Židy při cestě na nádraží zastavit a pak demonstrovali před královským palácem. Němci se mylně domnívali, že to byl král Boris, kdo byl především odpovědný za to, že bulharští Židé byli v bezpečí, a je do značné míry pravděpodobné, že ho agenti německé výzvědné služby zavraždili. Avšak smrt monarchy i příjezd Danneckera na začátku roku 1943 nezměnil situaci ani v nejmenším, parlament i obyvatelstvo zůstaly zcela otevřeně na straně Židů. Danneckerovi se po příjezdu do Bulharska podařilo uzavřít dohodu s bulharským komisařem pro židovské záležitosti o deportaci šesti tisíc „předních židovských osobností“ do Treblinky, avšak ani jeden z těchto Židů nikdy zemi neopustil. Dohoda sama je pozoruhodná, protože ukazuje, že nacisté nemohli ani doufat, že získají židovské vedení ke spolupráci. Hlavní sofijský rabín nebyl k dispozici, protože se ukrýval u sofijského metropolity Štěpána, který veřejně vyhlásil, že „Bůh“ určil židovský osud a lidé nemají žádné právo Židy trýznit, „pronásledovat“ (Hilberg) – což bylo mnohem víc, než co kdy udělal Vatikán. A nakonec se v Bulharsku začalo dít totéž, co v Dánsku o několik měsíců dříve – místní němečtí úředníci začali být nejistí sami sebou a již na ně nebylo spolehnoutí. Platilo to jak o policejním atašé, členu SS, který měl Židy shromáždit a pozatýkat, tak o německém velvyslanci v Sofii, Adolfu Beckerlemu, který informoval v červnu 1943 zahraniční úřad, že situace je beznadějná, protože „Bulhaři žili příliš dlouho s lidmi, jako jsou Arméni, Řekové a Cikáni, aby měli pro židovský problém pochopení“. To byl ovšem naprostý nesmysl. *Mutatis mutandis* bylo možno říci totéž o všech zemích

východní a jihovýchodní Evropy. Beckerle také informoval zřetelně rozčileným tónem RSHA, že víc se prostě dělat nedá. A výsledek byl, že do srpna 1944, kdy přišla Rudá armáda a protižidovské zákony byly odvolány, nebyl deportován a nezemřel nepřirozenou smrtí ani jediný bulharský Žid.

Není mi známa žádná práce, která by se pokoušela vysvětlit toto zcela výjimečné chování bulharského národa, žijícího v etnicky i nábožensky smíšeném prostředí. Avšak můžeme si v této souvislosti připomenout Georgiho Dimitrova, bulharského komunistu, jenž pobýval v Německu v době, kdy se nacisté dostali k moci a byl obviněn, že založil požár v Říšském sněmu, který vypukl za dosti nejasných okolností 27. února 1933. Dimitrov byl postaven před německý státní soud a při konfrontaci s Göringem ho podrobil výslechu, jako by to byl on, kdo soudní jednání řídí. A bylo to právě zásluhou Dimitrova, že všichni obvinění s výjimkou van der Lubbeho byli zproštěni viny. Svým chováním si Dimitrov získal obdiv celého světa, Německo nevyjímaje. „V Německu zůstal jenom jeden jediný muž,“ říkalo se v té době, „a je to Bulhar.“

ŘECKO, jehož severní část okupovalo Německo a jižní část Itálie, nepředstavovalo žádný zvláštní problém, a bylo tedy možné počkat, až přijde na řadu, aby se stalo *judenrein*. V únoru 1943 přicestovali do Řecka dva z Eichmannových specialistů, Hauptsturmführer Dieter Wisliceny a Hauptsturmführer Alois Brunner, s úkolem připravit vše potřebné k deportaci Židů ze Soluně, kde byly soustředěny dvě třetiny ze všech řeckých Židů – tj. zhruba padesát pět tisíc osob. Tato mise spadala do „rámce konečného řešení židovského problému

v Evropě“, jak stálo v pověřovacím dopise vyhotoveném v oddělení IV-B-4 RSHA. V úzké spolupráci s jistým dr. Maxem Mertenem, který byl jako *Kriegsverwaltungsrat* zástupcem vojenské vlády v soluňském regionu, Wisliceny a Brunner okamžitě vytvořili jako obvykle židovskou radu (*Judenrat*), v jejímž čele stál hlavní rabín Koretz. Wisliceny, který byl velitelem útvaru *Sonderkommando für Judenangelegenheiten* v Soluni, zavedl žluté hvězdy a dal jasně najevo, že se nebudou tolerovat žádné výjimky. Dr. Merten zajišťoval soustředění židovského obyvatelstva v ghettu blízko železniční stanice, z něhož tudíž bylo snadné organizovat další přesuny. Mezi jediné privilegované kategorie spadali Židé s cizími pasy, a jako obvykle ti, kdo pracovali pro židovskou radu – což dohromady nepředstavovalo víc než několik set osob, které měly být případně poslány do výměnného tábora Bergen-Belsen. Neexistovala žádná úniková cesta, s výjimkou útěku na jih, kde Italové podobně jako jinde odmítali předat Židy Němcům, ovšem tato bezpečnost italské zóny byla pouze krátkodobá. Řecké obyvatelstvo bylo v nejlepším případě lhostejné, některé partyzánské skupiny dokonce s těmito operacemi „souhlasily“. Během dvou měsíců byla celá židovská komunita ze Soluně deportována, vlaky do Osvětimi odjížděly prakticky denně, každý se dvěma až dvěma a půl tisíci Židů v nákladních vagónech. Na podzim téhož roku, kdy se italská armáda zhroutila, byl rychle dokončen i násilný odsun Židů z jižní části Řecka, včetně Athén a řeckých ostrovů.

V Osvětimi bylo mnoho řeckých Židů zaměstnáno v tak zvaných komandech smrti, která obsluhovala plynové komory a krematoria, zůstávali naživu ještě v roce 1944, kdy byli vyvražděni Židé z Maďarska

a bylo zlikvidáno lodžské ghetto. Na konci léta toho roku, kdy se začaly šířit fámy, že plynování bude brzy zastaveno a smrtící zařízení demontována, vypukla vzpoura, a k tomu v táborech docházelo velmi zřídka. Členové těchto komand smrti si totiž byli jisti, že nyní přijde řada i na ně a budou také zavražděni. Pokus o odpor však dopadl katastrofálně – přežil pouze jediný účastník, který mohl o této události podat zprávu.

Zdálo by se, že lhostejnost Řeků k osudu svých židovských krajanů v určitém ohledu jako by přetrvávala i po jejich osvobození. Dr. Merten, svědek obhajoby v Eichmannově procesu, dnes poněkud nekonzistentně prohlašuje, že nic nevěděl, a zároveň tvrdí, že zachraňoval Židy před osudem, o němž mu nebylo nic známo. Po válce se v tichosti vrátil do Řecka jako zástupce cestovní kanceláře. Byl zatčen, ovšem krátce na to propuštěn a bylo mu dovoleno vrátit se do Německa. Jeho případ je asi jedinečný, protože v zemích mimo Německo skončily procesy s válečnými zločinci zpravidla přísným rozsudkem. Ve svědectví ve prospěch obhajoby, podaném v Berlíně za přítomnosti jak obhájce, tak žalobce, se dr. Merten vyjádřil vskutku jedinečně. Prohlásil, že Eichmann mu velmi pomáhal v úsilí zachránit zhruba dvacet tisíc žen a dětí ze Soluně a že všechno zlo pocházelo od Wislicenyho. Současně však připustil, že před tímto svědectvím ho oslovil Eichmannův bratr, právník v Linci, a jedna německá organizace bývalých členů SS. Eichmann sám všechno popřel – nikdy v Soluni nebyl a dr. Mertena, který mu nabízel pomocnou ruku, nikdy neviděl.

Eichmann prohlásil víc než jednou, že jeho organizační talent, způsob, jak jeho úřad koordinoval

evakuace a deportace, ve skutečnosti obětem pomáhal a jejich osud usnadňoval. Jestliže ta věc vůbec měla být realizována, argumentoval Eichmann, bylo lepší ji dělat spořádaně. Během celého procesu vůbec nikdo, dokonce ani obhajoba, nevěnoval sebemenší pozornost výroku, který patřil do téže kategorie jako všechna Eichmannova pošetilá tvrzení, že zachránil pomocí násilného vystěhovávání životy stovek tisíc Židů. Nicméně ve světle toho, co se dělo v RUMUNSKU, se lze ptát, zda na tom přece jen něco nebylo. Zde také šlo všechno jinak, než jak bylo naplánováno, ovšem ne jako v Dánsku, kde dokonce příslušníci gestapa začali sabotovat rozkazy z Berlína. V Rumunsku naopak příslušníci SS byli zaraženi a v určitých případech i vyděšeni, když se stali svědky z minulosti dobře známých spontánních pogromů, které nabývaly nesmírných rozměrů. Často museli intervenovat, aby Židy zachránili před hordami hrdlořezů a aby Židé mohli být zabíjeni způsobem, který příslušníci gestapa považovali za civilizovaný.

Není přehnané tvrdit, že ze všech zemí předválečné Evropy byl v Rumunsku antisemitismus zakořeněn nejlouběji. Dokonce už v devatenáctém století byl zcela zřejmým a známým faktem. V roce 1878 se velmocí snažily intervenovat, poukazující na Berlínskou smlouvu, a chtěly přinutit rumunskou vládu, aby rumunským Židům přiznala státní příslušnost, byť by i nadále zůstali v postavení občanů druhé třídy. Bez úspěchu, a tak na konci první světové války měli všichni rumunští Židé, s výjimkou několika set sefardských rodin a některých Židů německého původu, status cizinců s povolením k dlouhodobému pobytu. Během jednání o mírové smlouvě Spojenci museli použít veškerou moc, aby „přesvědčili“ rumunskou vládu, že má přistoupit

k úmluvě o menšinách a přiznat židovské menšině občanství. Tento ústupek světovému veřejnému mínění byl ovšem odvolán v roce 1937 a 1938, kdy Rumuni spoléhající na moc hitlerovského Německa cítili, že si mohou dovolit úmluvu o menšinách vypovědět jako omezení „suverenity“ a na základě toho zbavit občanství několik set tisíc Židů, přibližně jednu čtvrtinu celkové židovské populace. O dva roky později, v srpnu 1940, několik měsíců před tím, než Rumunsko vstoupilo po boku Hitlerova Německa do války, vyhlásil maršál Ion Antonescu, velitel Železné gardy a nový rumunský diktátor, všechny rumunské Židy za osoby bez státní příslušnosti, s výjimkou příslušníků několika set židovských rodin, které měly rumunské občanství již před uzavřením mírových smluv. V témže měsíci Antonescu také zavedl protižidovské zákony, nejtvrďší z celé Evropy, Německo nevyjímaje. Privilegované kategorie, váleční veteráni a Židé, kteří byli rumunskými občany před rokem 1918, nepředstavovali víc než deset tisíc lidí, tedy jen o něco málo víc než jedno procento z celkové židovské populace. Hitler sám si uvědomil, že Německu hrozí nebezpečí, že jej v tomto ohledu Rumunsko předstihne, a v srpnu 1941, to jest několik týdnů poté, co vydal rozkaz ke konečnému řešení, si postěžoval Goebbelsovi, že „lidé jako Antonescu postupují v těchto záležitostech mnohem radikálněji než doposud my sami“.

Rumunsko vstoupilo do války v únoru 1941 a rumunská legie se stala vojenskou silou, se kterou se počítalo v souvislosti s blížící se invazí do Ruska. Jen v Oděse měli rumuští vojáci na svědomí masakr šedesáti tisíc lidí. Na rozdíl od vlád jiných balkánských zemí měla rumunská vláda od samého počátku velice přesné informace o vyvražďování Židů na

východě a rumunští vojáci se podíleli na systematických a plánovaných masakrech a deportacích, které „zastínily i bukureštské zásahy Železné gardy“, k nimž došlo v lednu 1941 a jejichž výsledek byl tak hrozný, že ho nelze srovnávat s ničím v celé historii tohoto násilí (Hilberg), a to dokonce i potom, co byla v létě 1941 Železná garda zbavena vlády. Deportace v rumunském stylu spočívala v tom, že pět tisíc lidí bylo doslova našlapáno do nákladních vagónů, kde se posléze zadusili, když s nimi vlak několik dní bezcílně projížděl krajinou. Tyto vražedné operace končily oblíbenou kratochvílí, vystavením mrtvých těl ve výlohách židovských řeznických krámů. Také hrůzy rumunských koncentračních táborů vybudovaných a spravovaných Rumuny samými, protože deportace na Východ nebyla technicky proveditelná, byly mnohem rafinovanější a příšernější než všechno to, o čem víme, že se dělo v Německu. Eichmann poslal do Bukurešti svého obvyklého poradce pro židovské záležitosti, Hauptsturmführera Gustava Richtera, a ten mu hlásil, že si Antonescu přál poslat do „dvou lesů na druhém břehu řeky Bug“, to jest na ruské území okupované Němci, sto deset tisíc Židů, aby tam byli zlikvidováni. Němci se zhrozili a intervenoval prakticky každý: armádní velitelé, Rosenbergovo ministerstvo pro okupovaná území na východě, zahraniční úřad v Berlíně, velvyslanec v Bukurešti Freiherr Manfred von Killinger – ten byl jako bývalý vyšší velitel SA, osobní přítel Röhmův, a tudíž osoba v očích SS velmi podezřelá, pravděpodobně špiclován Richterm, který mu „radil“ v židovských záležitostech. V této záležitosti se ovšem všichni shodli. Eichmann sám se obrátil dopisem z dubna 1942 na zahraniční úřad se žádostí, aby byly tyto

neorganizované a v této fázi předčasné rumunské snahy „zbavit se Židů“ zastaveny. Rumuny je nutno přimět, aby pochopili, že přednost má „vystěhovávání německých Židů, které je už v plném běhu“. Dopis končil hrozbou „zásahu bezpečnostní policie“.

I když se Němci zdráhali, aby Rumunsko přišlo v konečném řešení na řadu dřív, než bylo původně plánováno pro všechny balkánské země, museli se s touto situací nějak vyrovnat, aby nepřerostla v krvavý chaos. Eichmannovi se jeho hrozba zásahem bezpečnostní policie asi líbila, ovšem zachraňovat Židy nebylo právě to, k čemu byli její příslušníci připravováni. Proto zahraniční úřad v půli srpna – v době, kdy Rumuni už stačili bez německé pomoci usmrtit téměř tři sta tisíc svých Židů – uzavřel s Antoneskem dohodu ohledně „evakuace Židů z Rumunska německými jednotkami“. Na základě této dohody začal Eichmann vyjednávat s německými železnicemi zajištění dostatečného počtu nákladních vozů k přepravě dvou set tisíc Židů z Rumunska do vyhlazovacích táborů v okolí Lublinu. Avšak nyní, kdy vše již bylo připraveno a Němci jim poskytli tyto velké výsady, Rumuni najednou otočili. Do Berlína přišel zcela neočekávaně dopis od spolehlivého pana Richtera, že maršál Antonescu změnil názor. Jak hlásil velvyslanec Killinger, maršál se nyní chtěl svých Židů zbavit „pohodlnějším způsobem“. Němci totiž nevzali v potaz, že Rumunsko bylo nejen zemí s neobvykle vysokým počtem lidí, kteří měli chuť vraždit, ale také nejzkorumpovanější zemí na Balkáně. Společně s masakry se zde rozvinul kvetoucí obchod s výjimkami, na němž se s velkou chutí podílela veškerá rozvětvená rumunská byrokracie. Specialitou rumunské vlády byly vysoké daně, zcela libovolně předepisované

určítým skupinám nebo celým komunitám Židů. Nyní tato vláda zjistila, že Židy lze za tvrdou měnu prodávat do zahraničí. Rumuni se tak rázem stali nejzanícenějšími stoupenci židovské emigrace – za poplatek třinácti set dolarů na hlavu. Z tohoto důvodu se Rumunsko stalo jedním z mála míst, odkud mohli Židé během války vycestovat do Palestiny. A jak se přibližovala Rudá armáda, Antonescu se stával stále více „umírněným“ a nakonec byl ochoten nechat Židy odejít bez jakékoli finanční kompenzace.

Je zvláštní, že Antonescu od počátku až do konce nebyl „radikálnější“ (jak si myslel Hitler), ale jenom vždy o krok předbíhal německý vývoj. Byl prvním kdo zbavil Židy státní příslušnosti a také začal s vyvražďováním v masovém měřítku otevřeně a beze studu již v době, kdy se nacisté teprve zabývali prvními experimenty. Na nápad prodeje Židů přišel o rok dřív, než Himmler navrhl „život za nákladní automobil“, a nakonec, tak jako Himmler, celou věc odvolal, jako by šlo o pouhý vtíp. V srpnu 1944 se Rumunsko vzdalo Rudé armádě a Eichmann, odborník na evakuace, byl narychlo poslán do ohrožené oblasti, aby zachránil některé „etnické Němce“, ovšem neuspěl. Zhruba polovina z osmi set padesáti tisíc rumunských Židů přežila a velkému počtu z nich – jistě několika stovkám tisíc – se podařilo dostat se do Izraele. Nikdo neví, kolik Židů dnes v Rumunsku zbylo. Rumunští vrazi byli všichni popraveni a Killinger spáchal sebevraždu ještě dříve, než ho mohla Rudá armáda zatknout. Pouze Hauptsturmführer ve výslužbě Richter, který, pravda, nikdy nedostal příležitost k akci, žil spokojeně v Německu až do roku 1961, kdy se stal opožděnou obětí Eichmannova procesu.

XII. Deportace ze střední Evropy – Maďarsko a Slovensko

MAĎARSKO, o kterém jsme se již zmínili v souvislosti se znepokojivou otázkou Eichmannova svědomí, bylo podle ústavy královstvím bez krále. V čele země, která neměla přístup k moři a neměla ani válečné a obchodní loďstvo, stál, to jest, vládl v zastoupení neexistujícího krále admirál, regent neboli *Reichsuerweser* Nikolaus von Horthy. Jediným viditelným znakem královského majestátu byl přebytek „radů“, *Hofräte*, rádců neexistujícího dvora. Kdysi dávno byl císař svaté Říše římské zároveň maďarským králem a později, po roce 1806, drželi vratkou *kaiserlichkönigliche Monarchie* na Dunaji pohromadě Habsburkové, kteří byli císaři Rakouska a současně maďarskými králi. V roce 1918 se habsburská říše rozpadla v následnické státy. Rakousko bylo nyní republikou a doufalo v *Anschluss*, připojení k Německu. Otto von Habsburg žil v exilu a silně nacionalisticky smýšlející Maďaři by ho nikdy za uherského krále nepřijali. Na druhé straně však už autentické uherské království neexistovalo ani jako součást historické paměti. Co tedy vlastně Maďarsko bylo, kdybychom chtěli uvažovat v termínech uznávaných forem vlády, zřejmě věděl jen admirál Horthy.

Za klamným nátěrem královského majestátu se ovšem skrývala zděděná feudální struktura, s větší bídou ve vrstvách venkovského obyvatelstva, které nevlastnilo žádnou půdu, s větším bohatstvím a přepychem několika aristokratických rodin, které doslova vlastnily zemi, než kdekoli jinde v těchto oblastech sužovaných chudobou, v domově nevlastních dětí Evropy. Právě na tomto pozadí nevyřešených

sociálních otázek a všeobecné zaostalosti se vytvářela specifická atmosféra budapeštské společnosti, jako by Maďaři byli skupina iluzionistů, kteří tak dlouho klamali sami sebe, až přestali tyto nesrovnalosti vnímat. Na počátku třicátých let zde pod vlivem italského fašismu vzniklo silné fašistické hnutí takzvaných Šípových křížů a v roce 1938 Maďarsko po vzoru Itálie zavedlo první protižidovské zákony. Navzdory silnému vlivu katolické církve se tato ustanovení vztahovala také na Židy, kteří byli pokřtěni po roce 1919. O tři roky později byla jejich platnost rozšířena i na ty, kdo konvertovali již před tímto datem. Ale i když se stal všeobšíhlý antisemitismus, založený na rasových rozdílech, součástí oficiální politiky vlády, v horní komoře maďarského parlamentu stále zasedalo jedenáct Židů a Maďarsko bylo jedinou zemí Osy, která vyslala na východní frontu židovské jednotky – šlo o sto třicet tisíc mužů zařazených do pomocných oddílů, nicméně oblečených do maďarských vojenských uniforem. Vysvětlit tyto nesrovnalosti lze tím, že Maďarsko navzdory své oficiální politice ještě víc než jiné země zdůrazňovalo rozdíl mezi místními Židy a *Ostjuden*, mezi „maďarizovanými“ Židy „trianonského Uherska“ (které bylo jako následnický stát vytvořeno Trianonskou dohodou) a těmi, kteří pocházeli z nedávno anektovaných území. Do března 1944 nacistická vláda maďarskou suverenitu respektovala což mělo za následek, že se Maďarsko stalo pro Židy ostrůvkem bezpečí v „oceánu destrukce“. Bylo celkem pochopitelné za dané situace – Rudá armáda postupovala Karpatským pohořím a maďarská vláda se zoufale snažila podle příkladu Itálie uzavřít se Spojenci separátní příměří že se německá vláda rozhodla Maďarsko

okupovat. Bylo ovšem takřka neuvěřitelné, že i v této fázi hry bylo stále „na pořadu dne zhostit se židovského problému“, jehož „likvidace“ byla „předpokladem účasti Maďarska ve válce“, jak to zformuloval Veesenmayer v hlášení zahraničnímu úřadu v prosinci 1943. Neboť „zlikvidovat problém“ znamenalo vystěhovat osm set tisíc Židů a dalších sto až sto padesát tisíc židovských konvertitů.

Ať už to bylo jakkoli, vzhledem k rozsahu a naléhavosti plánované operace přijel v březnu 1944 Eichmann, jak jsem už zmínila, spolu s celým svým týmem, do Budapešti. Protože v ostatních zemích bylo již dílo vesměs u konce, nedělalo mu sestavení týmu zřejmě problémy. Povolal Wislicenyho a Brunnera ze Slovenska, resp. z Řecka, Abromeita z Jugoslávie, Danneckera z Paříže a Bulharska, Siegfrieda Seidla z jeho místa velitele v Terezíně a Hermanna Krumeje z Vídně. Posledně jmenovaný se stal v Budapešti jeho zástupcem. Z Berlína s sebou vzal Eichmann všechny důležitější pracovníky své kanceláře: Rolfa Günthera, který byl jeho hlavním zástupcem, Franze Novaka, který měl na starosti deportace, a Otto Hunscheho, odborníka na právní záležitosti. *Sondereinsatzkommando Eichmann*, Eichmannova speciální operační jednotka, v době, kdy vytvořila svůj hlavní stan v Budapešti, sestávala zhruba z deseti mužů a několika administrativních sil. Ještě večer v den příjezdu uspořádal Eichmann konferenci, na kterou pozval židovské představitele. Chtěl je přesvědčit, aby vytvořili židovskou radu, která by prováděla jeho příkazy, za což by získala absolutní pravomoce nad všemi maďarskými Židy. V daný okamžik a na daném místě to zdaleka nebylo jednoduché. Bylo to v době, kdy podle slov papežského nuncia „celý svět věděl, co

deportace znamenají v praxi“. V Budapešti mimoto „Židé měli unikátní možnost sledovat osud evropského židovstva. To, co dělaly *Einsatzgruppen*, jsme věděli velice dobře. O Osvětimi jsme věděli víc, než bylo zapotřebí,“ jak svědčil dr. Kastner v Norimberku. Bylo jasné, že bylo potřeba víc než Eichmannových domnělých „hypnotických schopností“, aby byli všichni přesvědčeni, že nacisté budou uznávat posvátný rozdíl mezi „maďarizovanými“ a východními Židy. Schopnost klamat sebe sama musela být rozvinuta do tak vysoké míry, aby židovští vůdci v tomto okamžiku uvěřili, že něco takového se zde stát nemůže. – „Nemohou přece poslat maďarské Židy mimo Maďarsko.“ – A tuto víru si udrželi, i když ji skutečnost po sedm dní v týdnu vyvracela. Jak se toho podařilo dosáhnout, vyšlo najevo v jednom z nejpozoruhodnějších *non sequitur*, které bylo vysloveno z místa pro svědky: budoucí členové Ústředního židovského výboru (jak se oficiálně židovská rada v Maďarsku nazývala) se doslechli od svých sousedů na Slovensku, že Wisliceny, který s nimi vyjednával, ochotně přijímal peníze a oni věděli, že přes všemožné uplácení nakonec Wisliceny stejně všechny Židy na Slovensku deportoval...A z toho pan Freudiger vyvodil závěr: „Pochopil jsem, že bylo nutné nalézt způsob a prostředky, jak navázat s Wislicenym dobré vztahy.“

Při těchto vyjednáváních Eichmann dohlížel na to, aby on a jeho lidé jednali tak, jako by byli zkorumpováni, a to byl jeho nejchytřejší trik. K prezidentovi židovské komunity, dvornímu radovi Samueli Sternovi, členu Horthyho státní rady, se všichni chovali neobyčejně zdvořile a ten souhlasil, že stane v čele židovské rady. On a několik dalších členů se cítili uklidněni, když byli požádáni, aby

opatřili psací stroje a zrcadla, dámské prádlo a kolínskou vodu, originály Watteaua a osm klavírů. Sedm z nich posléze Hauptsturmführer Novak velkoryse vrátil s poznámkou: „Ale pánové, já si tu nechci otevřít obchod s piany, pouze potřebuji nástroj, na kterém bych mohl hrát.“ Eichmann sám navštívil Židovskou knihovnu a Židovské muzeum a ujišťoval každého, že všechna opatření budou pouze dočasná. Korupce, nejprve pouze předstíraná, se brzy stala dostatečně reálnou, nicméně té podoby, v jakou Židé doufali, nedosáhla. Nikde jinde Židé neutratili takové peníze, aniž by dosáhli čehokoli. Slovy podivného dr. Kastnera: „Žid, který se třese o svůj život a životy členů své rodiny, ztrácí veškerý smysl pro peníze.“ (Sic!) V průběhu procesu to potvrdilo svědectví jak Philipa von Freudigera, o němž jsem se už zmínila, tak i Joela Branda, který reprezentoval konkurenční židovský orgán v Maďarsku, Sionistický podpůrný a záchranný výbor. Krumey vyinkasoval v dubnu 1944 od Freudigera celých dvě stě padesát tisíc dolarů a záchranný výbor zaplatil dvacet tisíc dolarů pouze za možnost setkat se s Wislicenym a dalšími příslušníky kontrarozvědky SS. Na této schůzce přijal každý z přítomných dalších tisíc dolarů „spropitného“. Wisliceny se při této příležitosti znovu zmínil o tak zvaném Evropském plánu, který bezúspěšně navrhoval již v roce 1942, podle něhož byl prý Himmler připraven ušetřit všechny Židy s výjimkou Židů v Polsku za výkupné ve výši dvou až tří milionů dolarů. Ovlivnění tímto návrhem, který byl mezitím dávno odložen ad akta, Židé nyní začali skládat finanční obnosy Wislicenymu. Dokonce i Eichmannův „idealismus“ se začal hroutit v této zemi dosud nepoznané hojnosti. Obžaloba, ačkoli nebyla s to

prokázat, že Eichmann z výkonu svého povolání nějak finančně těžil, docela správně upozornila na to, že si mohl dovolit žít v Budapešti na vysoké noze: bydlet v nejlepších hotelech, nechat se vozit řidičem v oboj živelném autu (což byl nezapomenutelný dar od jeho pozdějšího nepřítele Kurta Bechera), chodit na hony, jezdit na koni a užívat si všech druhů dosud nepoznaného přepychu s pomocí svých nových přátel v maďarské vládě.

V zemi však existovala početná skupina Židů, jejíž vůdcové daleko méně podléhali sebeklamu. V Maďarsku bylo sionistické hnutí vždy velmi silné a nyní mělo svého představitele v nedávno utvořeném Podpůrném a záchranném výboru (*Vaadat Ezra va hazala*), který udržoval úzké kontakty s Palestinskou úřadovnou a snažil se pomáhat uprchlíkům z Polska a Slovenska, z Jugoslávie a Rumunska. Výbor udržoval stálé spojení s American Joint Distribution Committee, který jeho práci financoval. Byl také s to dostat, ať už legálně či ilegálně, malé množství lidí do Palestiny. Nyní, kdy katastrofa zasáhla i jejich zemi, vrhli se na výrobu falešných „křesťanských dokumentů“, potvrzení o křtu, jehož držitelé se mohli snáze uchýlit do podzemí. Ať už reprezentovali cokoli, sionističtí vůdcové si byli vědomi, že jsou postaveni mimo zákon, a podle toho také jednali. Joel Brand, jeden z vedoucích činitelů Podpůrného a záchranného výboru a nešťastný emisar, který měl uprostřed války seznámit Spojence s Himmlerovým návrhem na výměnu jednoho milionu Židů za deset tisíc nákladních automobilů, přicestoval podobně jako jeho bývalý sok v Maďarsku Philip von Freudiger, do Jeruzaléma, aby zde svědčil o vyjednávání s Eichmannem. Zatímco Freudiger, na něhož se Eichmann shodou

okolností vůbec nepamatoval, připomněl, jak hrubě se k němu Eichmann choval během těchto rozhovorů, Brandovo svědectví vlastně potvrdilo mnohá vlastní Eichmannova tvrzení, jak jednání se sionisty probíhala. Eichmann Brandovi sdělil, že on, Němec, který nyní hovoří s „idealistickým Židem“, je také „idealista“ – dva úctyhodní nepřátelé se setkávají jako rovný s rovným o přestávce bitvy. Eichmann prý řekl: „Zítra se možná zase utkáme na bitevním poli.“ Všechno to byla pochopitelně strašlivá komedie, na níž ovšem bylo možné demonstrovat, že Eichmannova slabost pro povznášející fráze bez skutečného smyslu, nebyla jenom póza záměrně připravená pro jeruzalémský proces. Ještě zajímavější a těžko přehlédnutelná byla však další věc: při schůzkách se sionisty ani Eichmann ani žádný jiný člen ze *Sondereinsatzkommando* se neuchyloval k taktice pustých lží, používané vůči pánům z Židovské rady. Dokonce ani „jazykové směrnice“ pro tu chvíli neplatily a věci byly nazývány pravými jmény. Mimoto když se jednalo vážně – o množství peněz, za které by snad bylo možné zakoupit výjezdní povolení, o Evropském plánu, o výměně lidí za nákladní automobily zapojil se nejen Eichmann, ale i ostatní se zapojili: Wisliceny, Becher, příslušník kontrarozvědky, s nímž se Joel Brand setkával každé ráno v kavárně, všichni se proměnili zcela samozřejmě v sionisty. Důvodem byla skutečnost, že Podpůrný a záchranný výbor měl potřebné mezinárodní konexe a mohl mnohem snáze sehnat peníze v cizí měně, zatímco Židovská rada neměla za sebou nic jiného než v té době už dosti problematickou podporu regenta Horthyho. Bylo také zřejmé, že sionističtí funkcionáři v Maďarsku získali větší privilegia, než byla obvyklá dočasná ochrana před

zatčením a deportací, kterou měli zaručenu členové Židovské rady. Sionisté mohli zemi opouštět a zase se do ní vracet, nemuseli nosit žlutou hvězdu, dostávali povolení k návštěvě koncentračních táborů v Maďarsku a o něco později mohl dr. Kastner, původní zakladatel Podpůrného a záchranného výboru, cestovat do nacistického Německa, aniž by musel mít dokumenty, z nichž by bylo zjevné, že je Žid.

Zorganizovat židovskou radu byla pro Eichmanna, který už měl zkušenost z Vídně, Prahy a Berlína, rutinní záležitost, která mu nezabrala víc než několik týdnů. Otázka nyní byla, zda bude on sám schopen získat ke spolupráci na operaci tak velkého rozsahu i maďarské představitele. Pro Eichmanna to bylo něco nového. Za normálních okolností by to pro něj zařizoval zahraniční úřad a jeho zástupci, v tomto případě nově jmenovaný říšský zplnomocněnec, dr. Edmund Veessenmayer, k němuž by Eichmann poslal svého „židovského poradce“. Eichmann sám se do role poradce rozhodně nehrnul – na tomto postě pracovali lidé, kteří měli nanejvýše hodnost kapitána, *Hauptsturmführer*, a on byl podplukovník, *Obersturmbannführer*, tj. o dva stupně výš. Jeho největším triumfem v Maďarsku bylo, že se mu podařilo vytvořit si vlastní kontakty. Slo především o tři lidi. Jedním z nich byl Lászlo Endre, který byl kvůli svému antisemitismu, jež dokonce i Horthy považoval za „přemrštěný“, krátce předtím jmenován státním sekretářem (náměstkem) pro politické (židovské) záležitosti na ministerstvu vnitra. Druhým Eichmannovým kontaktem byl Lászlo Baky, také náměstek na ministerstvu vnitra, který měl na starost *gendarmerie*, maďarskou policii. Třetím byl policejní důstojník plukovník Ferenczy, přímo zodpovědný za záležitosti deportací.

Eichmann si mohl být jist, že s jejich pomocí bude všechno – od potřebných dekretů a nařízení po soustřeďování Židů v provinciích – postupovat „bleskovou rychlostí“. Ve Vídni byla uspořádána zvláštní konference s představiteli německých státních drah, neboť projekt předpokládal přepravit téměř půl milionu osob. Osvětimský velitel Höss byl o těchto přípravách informován vlastním nadřízeným, generálem Richardem Glucksem z WVHA, a přikázal vybudovat novou kolej, která by vagóny přivedla do těsné blízkosti krematorií. Počet příslušníků smrtících komand, která obsluhovala plynové komory, se zvýšil z dvou set dvaceti čtyř na osm set šedesát. Vše tedy bylo připraveno, aby bylo možno usmrtit šest tisíc až dvanáct tisíc lidí denně. Když v květnu počaly vlaky přijíždět, bylo vyselektováno pouze malé množství „práceschopných“ a posláno do jedné z Kruppových poboček v Osvětimi. (Vedení nově postavené Kruppovy továrny Berthawerk blízko Breslau v Německu shánělo židovskou pracovní sílu, kde to jen šlo, a pracovní podmínky zde byly ještě horší než v pracovních jednotkách v táborech smrti.)

Celá operace v Maďarsku trvala méně než dva měsíce a na počátku července byla náhle zastavena. Především díky sionistům se jí dostalo daleko větší publicity než v kterékoli jiné fázi židovské katastrofy. Horthy byl zaplaven protesty z neutrálních zemí a z Vatikánu. Papežský nuncius však cítil potřebu protest Vatikánu řádně vysvětlit: o „falešný soucit“ prý v žádném případě nešlo. Právě tato fráze asi zůstane trvalou památkou na to, jak neustálé vyjednávání a touha dosáhnout kompromisu s lidmi, kteří hlásali evangelium „nemilosrdné tvrdosti“, proměnily mentalitu nejvyšších církevních hodnostářů.

Švédsko se ještě jednou postavilo do čela, pokud šlo o praktická opatření, a začalo vydávat povolení ke vstupu do země. Švýcarsko, Španělsko a Portugalsko následovaly švédský příklad, a tak nakonec zhruba třicet tři tisíc Židů žilo ve speciálních ubytovacích zařízeních v Budapešti pod ochranou neutrálních zemí. Spojenci obdrželi a zveřejnili seznam sedmdesáti osob, o kterých se vědělo, že byly hlavními viníky, a Roosevelt poslal ultimátum s hrozbou, že „osud Maďarska bude jiný než ostatních civilizovaných národů... jestliže nebudou deportace okamžitě zastaveny“. Americké stanovisko bylo potvrzeno neobyčejně intenzivním náletem na Budapešť druhého července. Pod tlakem ze všech stran Horthy vydal příkaz k zastavení deportací a jedním z nejzávažnějších důkazů proti Eichmannovi byl těžko zpochybnitelný fakt, že na rozkazy toho „starého blázna“ nebral ohled a v polovině července nechal deportovat dalších patnáct set Židů, které měl k dispozici v koncentračním táboře poblíž Budapešti. Aby zabránil židovským představitelům informovat o tomto transportu Horthyho, shromáždil Eichmann členy obou zastupitelských orgánů ve své kanceláři, kde je dr. Hunsche zadržoval pod různými záminkami tak dlouho, dokud nebylo potvrzeno, že vlak s deportovanými již opustil maďarské území. V Jeruzalémě si Eichmann na tuto epizodu vůbec nevzpomínal, a ačkoli soudcové byli „přesvědčeni, že obžalovaný si na své vítězství nad Horthym pamatuje velmi dobře“, lze o tom pochybovat, protože pro Eichmanna Horthy zase tak velkou osobností nebyl.

Toto byl zjevně poslední vlak, který opustil Maďarsko směrem do Osvětimi. V srpnu vstoupila Rudá armáda do Rumunska a Eichmann tam byl

vyslán na svůj „hon na kachny“. Když se vrátil, Horthyho režim už nabył tolik odvahy, aby požadoval ukončení mise Eichmannova komanda v zemi. Ostatně Eichmann sám se obrátil do Berlína se žádostí, aby se mohl se svými lidmi vrátit, protože se v Maďarsku „stali nadbytečnými“. Avšak Berlín této žádosti nevyhověl, což se ukázalo jako správné rozhodnutí, protože v půli října se situace ještě jednou zcela změnila. V době, kdy byli Rusové ne víc než sto mil od Budapešti, podařilo se nacistům Horthyho svrhnout a do čela státu postavit vůdce Šípových křížů Ference Szalasiho. Posílat další transporty do Osvětimi už možné nebylo, protože smrtící zařízení měla být rozmontována. Současně se velice akutním problémem v Německu stal katastrofální nedostatek pracovních sil. Proto nyní Veesenmayer, říšský zplnomocněnec, vyjednával s maďarským ministerstvem vnitra, aby vydalo povolení odeslat do Říše padesát tisíc Židů – mužů mezi šestnácti a šedesáti lety a žen mladších čtyřiceti let. Ve své zprávě Veesenmayer dodal, že Eichmann doufá, že bude moci poslat ještě dalších padesát tisíc. Jelikož železnice v té době již nefungovala, vedlo to k pěším přesunům v listopadu 1944, které byly zastaveny až Himmlerovým příkazem. Židé, kteří byli do pěších transportů zařazeni, byli předtím náhodně zatčeni maďarskou policií, bez ohledu na výjimky, které se na mnohé z nich vztahovaly, i bez ohledu na věkové hranice uvedené v původních direktívách. Účastníci těchto pochodů byli eskortováni příslušníky Šípových křížů, kteří je olupovali a zacházeli s nimi s největší brutalitou. A to byl konec. Z celkového počtu osmi set tisíc Židů, kteří původně v Maďarsku žili, jich přežilo v budapeštském ghettu zhruba sto šedesát tisíc, z nichž se další desítky

tisíc staly obětí spontánních pogromů. Země byla *judenrein*. Dne 13. února 1945 se Maďarsko vzdalo Rudé armádě.

Hlavní maďarští viníci masakrů byli postaveni před soud, odsouzeni k smrti a popraveni. Žádný z německých iniciátorů, s výjimkou Eichmanna, si neodpykal víc než pár let vězení.

SLOVENSKO, podobně jako Chorvatsko, bylo výmyslem německého zahraničního úřadu. Slováci přicestovali do Berlína vyjednávat o své „nezávislosti“ dokonce ještě dříve, než Němci okupovali v březnu 1939 Československo, a slíbili tehdy Göringovi, že budou Německo věrně následovat i ve způsobu řešení židovské otázky. Ovšem to se odehrálo v zimě 1938/39, a tehdy o nějakém konečném řešení nikdo neslyšel. Tato malá chudá země se dvěma a půl miliony obyvatel, kteří se zabývali převážně zemědělstvím, a s devadesáti tisíci Židy, byla primitivní, zaostalá a hluboce katolická. V jejím čele tehdy stál katolický kněz, páter Jozef Tiso. Dokonce i místní fašistické hnutí, Hlinková garda, vypadalo navenek katolicky. Náruživý antisemitismus těchto klerikálních fašistů či fašistických klerikálů se lišil jak svým stylem, tak svým obsahem od ultramoderního rasismu jejich německých pánů. Ve slovenské vládě byl jeden moderní antisemita, a sice velmi dobrý Eichmanův přítel, ministr vnitra Saňo Mach. Všichni ostatní byli křesťané nebo se alespoň domnívali, že jsou, na rozdíl od nacistů, kteří byli stejně protikřesťanští jako antižidovští. Být křesťanem znamenalo pro Slováky nejen to, že cítili povinnost zdůrazňovat rozdíl mezi pokřtěnými a nepokřtěnými Židy – což byla pro nacisty distinkce poněkud „zastaralá“ ale pohlíželi také na celou záležitost

středověkou optikou. „Řešení“ pro ně znamenalo Židy vyhnat a zmocnit se jejich majetku. I když občasné zabíjení Židů jim nikterak nebylo proti mysli, v žádném případě nepomýšleli na jejich systematické „vyhlazování“. Největším „hříchem“ Židů nebylo to, že patřili k cizí „rase“, ale to, že byli bohatí. Podle západních měřítek Židé na Slovensku nijak zvláště bohatí nebyli, ovšem když dvaapadesát tisíc Židů muselo podat příznání o výši majetku, jehož cena přesahovala dvě stě dolarů, a když se ukázalo, že jejich celkový majetek dosahuje sto milionů dolarů, každý z nich musel Slovákům připadat jako vtělený Kroisos.

Během prvních osmnácti měsíců „nezávislosti“ se Slováci snažili řešit židovskou otázku způsobem, který jim byl vlastní. Velké množství podniků bylo převedeno na nežidovské majitele, byly zavedeny některé protižidovské zákony, které podle Němců měly „základní vadu“ v tom, že činily výjimku pro Židy pokřtěné před rokem 1918. Slováci také plánovali vznik ghett „podle příkladu Generálního gouvernementu“ a posílali Židy na nucené práce. Velice záhy, v září 1940, byl na Slovensko vyslán poradce pro židovské záležitosti. Hauptsturmführer Dieter Wisliceny, kdysi Eichmannův velice obdivovaný nadřízený a přítel v bezpečnostní službě (podle Wislicenyho se jmenoval Eichmannův nejstarší syn Dieter), nyní v rovnocenném postavení, začal působit na německém zastupitelství v Bratislavě. Wisliceny nebyl ženatý, a proto už nemohl být dále povýšen, a tak ho o rok později Eichmann hodnostně převýšil a stal se jeho nadřízeným. Domníval se, že právě to muselo Wislicenyho nejvíce štát, a vysvětloval si tak, proč proti němu Wisliceny podal v norimberských procesech zničující svědectví, dokonce

se nabídl, že vypátrá, kde se Eichmann skrývá. Avšak toto vysvětlení je dosti pochybné. Wisliceny se pravděpodobně zajímal pouze o to, aby zachránil vlastní kůži, a byl úplně jiný než Eichmann. V rámci SS patřil k vzdělaným lidem, hodně četl a studoval, Židy v Maďarsku se nechal titulovat „pane barone“ a daleko víc než o svou kariéru se zajímal o peníze. V důsledku toho byl jedním z prvních důstojníků SS, u kterého se projevil tendence k „umírněnosti“.

Až do března 1942, kdy se Eichmann objevil v Bratislavě, aby projednal otázku evakuace dvacetitisíc „mladých a silných Židů pro potřeby pracovního nasazení“, se na Slovensku prakticky nic nedělo. O čtyři týdny později přicestoval sám Heydrich, aby navštívil předsedu vlády Vojtěcha Tuku a přesvědčoval ho o přestěhování všech Židů na Východ, včetně pokřtěných, kteří dosud měli výjimku. Vláda, v jejímž čele stál kněz, neměla námitek a napravila onen „základní nedostatek“ – rozlišování mezi křesťany a Židy na základě náboženství. Přitom však zjistila, že „Němci nevznášeli žádný nárok, pokud šlo o majetek těchto Židů, až na poplatek pěti set říšských marek za každého převzatého Žida“. Naproti tomu vláda požadovala od německého zahraničního úřadu dodatečnou záruku, že „Židé přestěhovaní ze Slovenska a převzatí Němci zůstanou trvale ve východních teritoriích a nebudou mít žádnou příležitost vrátit se na Slovensko“. V návaznosti na tato jednání na nejvyšší úrovni navštívil Eichmann Bratislavu podruhé a právě během této návštěvy byl spáchán atentát na Heydricha. Do června 1942 bylo ze Slovenska do vyvražďovacích center v Polsku deportováno slovenskou policií padesát dva tisíc Židů.

I potom v zemi stále zůstávalo okolo třiceti pěti tisíc Židů. Všichni patřili do kategorií, které původně získaly výjimku – konvertovaní Židé a jejich rodiče, určité profesní skupiny, mladí muži, kteří byli nasazení na práce, a malé množství obchodníků. Právě v té chvíli, kdy většina Židů již byla „přesídlena“, se podařilo bratislavskému Podpůrnému a záchrannému výboru, sesterské organizaci stejnojmenné sionistické skupiny v Maďarsku, uplatit Wislicenyho, který slíbil, že pomůže postup deportací zpomalit, a také navrhl takzvaný Evropský plán, s nímž později přišel i v Budapešti. Je velmi nepravděpodobné, že by Wisliceny, který trávil svůj čas čtením knih a posloucháním hudby a ovšem bral vše, co mohl dostat, někdy něco skutečně udělal. Ale právě v této chvíli Vatikán informoval slovenskou katolickou církev, jaký je pravý význam slova „přesídlování“. Od té doby, jak německý vyslanec Hans Elard Ludin hlásil zahraničnímu úřadu do Berlína, se deportace staly velice nepopulární a slovenská vláda počala naléhat na Němce, aby její zástupci dostali povolení k návštěvě „přesídlovacích“ středisek – což pochopitelně ani Wisliceny ani Eichmann nemohli zajistit, protože „přesídlení“ Židé již dávno nebyli mezi živými. V prosinci 1943 přijel do Bratislavy dr. Edmund Veessenmayer navštívit samotného pátera Tisa. Poslal ho sám Hitler s instrukcí sdělit Tisovi, aby „se držel při zemi“ (*Fraktur mit ihrn Reden*). Tiso slíbil, že umístí šestnáct až osmnáct tisíc nekonvertovaných Židů do koncentračních táborů a že zřídí speciální tábor pro zhruba deset tisíc pokřtěných Židů. S deportacemi ovšem Tiso souhlas nevyslovil. V červnu 1944 se Veessenmayer, nyní říšský zplnomocněnec v Maďarsku, objevil znovu a žádal, aby zbývající Židé v zemi

byli zahrnuti do maďarských operací. Tiso opět odmítl. V srpnu 1944, když se blížila Rudá armáda, vypuklo na Slovensku ozbrojené povstání a Němci zemi okupovali. Tou dobou byl Wisliceny v Maďarsku a možná už ztratil důvěru svých nadřízených. RSHA vyslalo do Bratislavy Aloise Brunnera, aby zbývající Židy uvěznil a deportoval. Brunner nejprve uvěznil činitele Podpůrného a. záchranného výboru a tentokráte s pomocí německých jednotek SS deportoval dalších dvanáct až čtrnáct tisíc osob. Čtvrtého dubna 1945, když Rusové dorazili do Bratislavy, zbývalo snad dvacet tisíc Židů, kteří katastrofu přežili.

XIII. Vyvražďovací centra na Východě

Když nacisté hovořili o Východě, měli na mysli rozsáhlou oblast, která zahrnovala Polsko, baltické státy a okupovaná ruská území. Východ byl rozdělen na čtyři administrativní celky: Warthegau, sestávající z polských západních oblastí anektovaných Říší, které spravoval gauleiter Artur Greiser; Ostland, zahrnující Litvu, Lotyšsko a Estonsko a značně neurčitou část Běloruska (správním centrem tohoto území byla Riga); Generální gouvernement, zasahující oblast středního Polska, kde vládl Hans Frank; a Ukrajinu, která byla pod správou ministerstva pro okupovaná území na Východě Alfreda Rosenberga. Toto byly první země, jichž se týkala svědectví, kterých se dovolávala obžaloba, avšak poslední, o nichž se zmiňoval rozsudek.

Není pochyb, že jak obžaloba, tak soud měly velmi dobré důvody pro svá protikladná rozhodnutí. Východ byl ústředním dějištěm židovského utrpení, strašlivá konečná stanice všech deportací, místo, z něhož prakticky nebylo možné uniknout, kde počet těch, co přežili, zřídka dosahoval více než pěti procent. Východ byl mimoto centrem předválečné židovské populace v Evropě. Více než tři miliony Židů žilo v Polsku, dvě stě šedesát tisíc v baltských zemích, víc než polovina z odhadovaného počtu tří milionů ruských Židů žila v Bělorusku, na Ukrajině a na Krymu. Protože se obžaloba primárně soustřeďovala na utrpení židovského lidu a „rozsah genocidy“, která byla jeho příčinou, bylo logické začít právě zde a snažit se ukázat, jak velký díl specifické odpovědnosti za toto naprosté peklo nesl obžalovaný. Jenže důkazů pro Eichmannovu činnost i na

Východě bylo „poskrovnu“, což se vysvětlovalo tím, že záznamy gestapa, zvláště záznamy Eichmannovy sekce, nacisté zničili. Nedostatek písemných důkazů byl patrně pro obžalobu vítanou záminkou k tomu, aby předvolávala nekonečné procesí svědků, kteří svědčili o tom, co se na Východě dělo, ačkoliv pro to měla asi i jiné důvody. Obžaloba – jak se naznačovalo již během procesu (avšak teprve později bylo podrobně popsáno ve speciálním *Bulletinu*, který v dubnu 1962 vydal Jad vašem, izraelský archiv dokumentů z nacistického období) – byla vystavena značnému tlaku Izraelců, přeživších holocaust, kteří dnes představují okolo dvaceti procent současné populace země. Tito lidé se hromadně obraceli na soudní činitele a také na Jad vašem, který dostal oficiálně za úkol připravit některé z písemných důkazů, a nabízeli svá svědectví. Nejhorší případy „přílišné imaginace“, tj. případy lidí, kteří „Eichmanna viděli na různých místech, kde ve skutečnosti nikdy nebyl“, byly vyřazeny, ovšem stejně místo původně plánovaných patnácti až dvaceti „svědků utrpení židovského lidu“, jak byli u soudu nazýváni, jich na místě svědků vystoupilo padesát šest. Dvacet tři z celkového počtu sto dvaceti tří jednacích dnů bylo zcela věnováno „pozadí“, což znamenalo, že neměly k projednávanému případu bezprostřední vztah. Ačkoli byli svědkové obžaloby vždy podrobováni tvrdému křížovému výslechu, ať už ze strany obhajoby či soudu, rozsudek nepřijal důkazy, které s Eichmannovým případem souvisely, pokud nebyly potvrzeny ještě z dalšího zdroje. (A tak soudcové odmítli uznat, že Eichmann byl vinen smrtí židovského chlapce v Maďarsku, nebo že podnítil *Kristallnacht* v Německu a Rakousku, o níž jistě Eichmann v té době nic nevěděl, a dokonce

ještě v Jeruzalémě byl o této události informován daleko méně než nejhůře informovaný historik, za bývající se tímto obdobím. Odmítli uznat, že je Eichmann vinen vraždou devadesáti tří lidických dětí, které byly po atentátu na Heydricha deportovány do Lodže, protože „z předložených důkazních materiálů nebylo prokázáno nade vší pochybnost, že tyto děti byly zavražděny“. Nebyla prokázána ani jeho odpovědnost za tajné operace jednotky 1005, které „patřily k nejrůznějším skutečnostem, jaké žaloba předložila“. Úkolem těchto operací bylo otevřít masové hroby na Východě, odstranit ostatkypohřbených, a zahladit tak veškeré stopy po masových vraždách. Velitelem jednotky 1005 byl Standartenführer Paul Blobel, který podle vlastního svědectví v Norimberku přijímal rozkazy od Müllera, náčelníka sekce IV RSHA. Soud také odmítl uznat Eichmannovu vinu za strašlivé podmínky, za nichž byli Židé ponecháni naživu ve vyhlazovacích táborech evakuováni v posledních měsících války do německých koncentračních táborů, v první řadě do Bergen-Belsenu.) Nikdo nezpochybňoval jádro těchto svědectví o pozadí celého případu, svědectví popisujících podmínky v polských ghettech, procedury v jednotlivých táborech smrti, nucené práce, jejichž smyslem často bylo udít k smrti. Naopak, v těchto svědectvích se neobjevilo nic, co by nebylo známo dříve. Pokud zde Eichmannovo jméno vůbec padlo, šlo evidentně pouze o nepřímé důkazy typu „říkalo se, že...“ a ty pochopitelně neměly vůbec žádnou právní hodnotu. Svědectví lidí, kteří údajně Eichmanna „viděli na vlastní oči“, se hroutila, když byly položeny upřesňující otázky. Rozsudek uváděl, že „těžištěm Eichmannových aktivit byla Německá říše, Protektorát a země v západní, severní, jižní

a jihovýchodní a střední Evropě“, tedy všechna evropská území kromě Východu. Proč tedy soud tyto výsledky, které se táhly týdny a měsíce, nezarazil? V odpovědi na tuto otázku byl rozsudek téměř smířlivý, ovšem vysvětlení, které podal, bylo podivně nekonzistentní: „Jelikož obžalovaný ve všech bodech obžaloby svou vinu popřel“, soud nemohl upustit od toho, „aby se prokázalo skutečné pozadí“. Obžalovaný však nikdy tato fakta v obžalobě nepopíral. Odmítal pouze to, že by za ně nesl odpovědnost „ve smyslu obžaloby“. Soudcové museli ve skutečnosti řešit velice nepříjemné dilema. Na počátku procesu dr. Servatius zpochybil jejich nestrannost. Žádný Žid nemohl podle názoru žalobce nepředpojatě soudit ty, kdo realizovali konečné řešení. Na to předsedající soudce opáčil: „Být soudci je naše povolání. Jsme zvyklí zvažovat důkazy, které jsou nám předkládány, a konat svou práci pod kontrolou veřejnosti a být vystaveni veřejné kritice... Když soudní tribunál zasedne, aby soudil, soudcové, kteří ho tvoří, jsou lidé z masa a krve, se svými city a se svým vnímáním. Povinností, kterou jim ukládá zákon, je však tyto pocity nechat stranou. Jinak tomu není ani v běžných kriminálních případech, pro které by se také nenalezl soudce, kdyby vzbuzovaly jeho ošklivost... Nelze popřít, že vzpomínka na holocaust má pro každého Žida silný emocionální náboj. Protože však je nám nyní předkládán tento případ, je naší povinností pocity odložit a zhostit se svého úkolu se ctí.“ Tato odpověď byla zcela přiměřená a správná, avšak dr. Servatius se snažil naznačit, že Židům možná chybí správné porozumění onomu problému, který způsobila jejich existence uprostřed ostatních národů světa, a proto se jim nemůže ani podařit

správně pochopit smysl „konečného řešení“. Ironií ovšem bylo, že pokud dr. Servatius chtěl takto argumentovat, mohl dostat tuto odpověď: vše, co obžalovaný věděl o židovské otázce, pocházelo, jak často sám důrazně prohlašoval, ze „základních knih“ Theodora Herzla a Adolfa Böhma. Kdo jiný tedy měl větší kvalifikaci ho soudit než oni tři muži, kteří byli od svého útlého mládí sionisty?

Židovství soudců, kteří žili v zemi, kde každý pátý člověk patřil k těm, kdo přežili holocaust, neznamenal žádné obtíže, pokud šlo o vztah k obžalovanému. Silně znepokojivým problémem se ovšem stalo právě ve vztahu k oněm svědkům, kteří vypovídali o „pozadí“. Pan Hausner dal shromáždit tragické množství těch, kdo prošli utrpením. Všichni tito lidé si velice přáli tuto svou jedinečnou příležitost nepromarnit a byli přesvědčeni, že každý z nich má při přelíčení právo na svůj den v soudní síni. Soudci se sice mohli přit s žalobcem o to, k čemu je dobré a zda je přiměřené využívat tuto příležitost k „vykreslování celkového obrazu“, a také to dělali. Jakmile ovšem svědek zaujal své místo, bylo obtížné ho přerušit a snažit se jeho svědectví zkrátit, „s ohledem na jeho důstojnost a vzhledem k věcem, o kterých hovořil“, jak se vyjádřil soudce Landau. Kdo mohl z lidského hlediska těmto lidem upírat právo na jejich den u soudu? A kdo by se odvážil zpochybňovat pravdivost toho, co říkali, zkoumáním detailů, „když na místě pro svědky vylévali svá srdce“ – ačkoliv to, co museli soudu sdělit, mohlo být „považováno pouze za vedlejší produkt procesu“?

Byla tu ještě další komplikace. V Izraeli, podobně jako v jiných zemích, se musí na obžalovaného až do jeho pravomocného odsouzení pohlížet jako na nevinného. Ovšem v Eichmannově případě byl tento

předpoklad zjevnou fikcí. Kdyby nebyl shledán vinným už dávno před tím, než se objevil v Jeruzalémě, vinným nade všechny pochybnosti, Izraelci by se nikdy neodvážili pokusu ho unést. Když se předseda vlády Ben Gurion pokoušel v dopise ze třetího června 1960 vysvětlit argentinskému prezidentovi, proč Izrael „formálně porušil argentinský zákon“, napsal, že „to byl Eichmann, kdo po celé Evropě organizoval masové vraždění [šesti milionů našich lidí] v obrovském a bezprecedentním měřítku“. Na rozdíl od normálního zadržení obyčejného kriminálního zločince, kde podezření musí být podloženo podstatnými a rozumnými důkazy – nade vši pochybnost však být doloženo nemusí, protože to je úkolem soudu –, Eichmannovo nezákonné zadržení bylo ospravedlnitelné a svět je také za legitimní považoval jen proto, že výsledek procesu bylo možno bezpečně předvídat. Eichmannova role při konečném řešení byla, jak se nyní ukázalo, velice přehnaná – zčásti vinou jeho vychloubačnosti, zčásti proto, že se obžalovaní v Norimberku a při dalších poválečných procesech snažili hájit tím, že svalovali vinu na něj, a hlavně proto, že jako jediný německý činitel, který byl výlučně „odborníkem na židovskou otázku“, udržoval těsné styky se židovskými funkcionáři, Obžaloba rozhodně nepřeháněla v líčení toho, co považovala za svůj základní argument – to jest utrpení. Ovšem způsob, jak s tímto základním argumentem zacházela, přesahoval všechny rozumné meze. Ale korunu všemu nasadil odvolací soud, který ve svém rozsudku uvedl: „Ve skutečnosti obžalovaný nejednal na základě ‚vyšších příkazů‘. Byl totiž svým vlastním nadřízeným a všechny rozkazy ohledně židovských záležitostí vydával on sám.“ To byl totiž přesně ten argument obžaloby,

který soud první instance odmítl jako nebezpečný nesmysl. (Stanovisko soudu druhé instance se opíralo na prvním místě o svědectví soudce Michaela A. Musmanno, autora knihy *Ten Days to Die* [1950], který soudil v Norimberku a který přicestoval do Jeruzaléma ze Spojených států jako svědek obžaloby. Pan Musmanno zasedal při přelíčeních s veliteli koncentračních táborů a s členy mobilních vražedných jednotek na Východě. Je pravda, že Eichmannovo jméno při projednávání těchto případů padlo, ovšem pan Musmanno je ve svých rozsudcích zmínil všeho všudy pouze jednou. Avšak v Norimberku nebyl jen soudcem, udělal také několik rozhovorů s hlavními obžalovanými. A tehdy mu Ribbentrop řekl, že s Hitlerem by bylo všechno v pořádku, kdyby se nedostal pod Eichmannův vliv. Ne že by všemu, co mu tito lidé řekli, pan Musmanno věřil. Věřil však tomu, že sám Hitler dosadil Eichmanna do jeho úřadu a že to byla Eichmannova moc, která promlouvala přes „Himmlera a Heydricha“. O několik líčení později pak byl jako svědek obžaloby předvolán pan Gustave M. Gilbert, profesor psychologie na Universitě Long Island a autor *knihy Nuremberg Diary* [1947], Ten byl opatrnější než soudce Musmanno, jemuž v Norimberku zprostředkoval interview s obžalovanými. Gilbert vypověděl, že „v té době hlavní váleční zločinci neměli o Eichmannovi příliš vysoké mínění...“ a že také během rozhovoru s Musmannem o válečných zločinech nepadla o Eichmannovi, který byl tehdy považován za mrtvého, ani zmínka.) Soudci Oblastního soudu si uvědomovali, že obžaloba zveličuje, a protože se nedomnívali, že by Eichmann měl být stavěn nad Himmlera a označován jako Hitlerův inspirátor, dostávali se do postavení těch, kdo museli Eichmanna

hájit. I když tato role musela být nepříjemná, nemělo to žádný vliv ani na rozsudek ani na výši trestu, protože „právní a morální odpovědnost toho, kdo vydá oběť na smrt, není podle našeho mínění menší než toho, kdo ji zavraždí“.

Ze všech těchto obtíží se soudcové snažili dostat cestou kompromisů. Rozsudek měl dvě části. Jedna z nich, mnohem delší než druhá, znovu formulovala to, co obsahovala obžaloba. Soudci své líčení začali v Německu a události na Východě zařadili až na závěr, a tak naznačili, že jejich výklad případu se od pojetí obžaloby zásadně liší. Z tohoto pořadí totiž vyplývalo, že se míní především soustředit na to, co kdo udělal, a nikoli na to, co Židé vytrpěli. Odmítající zcela nezakrytě přístup státního návladního, soudci výslovně řekli, že utrpení takového rozměru „přesahovalo možnost lidského porozumění“ a jako takové bylo tématem pro „velké spisovatele a básníky“ a do soudní síně nepatřilo. To, oč zde běželo, byly činy a motivy, které toto utrpení způsobily, ty bylo možno pochopit i posoudit. Soudci šli dokonce tak daleko, že prohlásili, že své nálezy podloží vlastním vylíčením případu, a byli by v tom pravděpodobně neuspěli, kdyby se opravdu nepustili do nesmírné práce, kterou to vyžadovalo. Podařilo se jim bezpečně proniknout nesmírně složitým administrativním systémem nacistické vražedné mašinérie, a díky tomu se role obžalovaného stala celkem srozumitelná. Na rozdíl od úvodní řeči pana Hausnera, která již byla publikována knižně, rozsudek představuje pro ty, kdo mají o dané období dějin zájem, vskutku zajímavý materiál. Kdyby však v rozsudku, sympatickém tím, že se vyhnul laciné rétorice, soudci vůbec neshledali Eichmanna vinným ze zločinů na Východě – vedle hlavního

zločinu, k němuž se Eichmann otevřeně přiznával, že při plném vědomí toho, co dělá, posílal lidi tam, kde je čekala jistá smrt, byli by obžalobou předloženou verzi Eichmannova případu zcela rozbili.

Sporné byly především tyto čtyři body. Za prvé to byla otázka Eichmannovy účasti na masovém vraždění, kterého se na Východě dopouštěly *Einsatzgruppen*, založené Heydrichem na schůzce v březnu 1941, jíž se Eichmann také zúčastnil. Protože však velitelé *Einsatzgruppen* patřili k intelektuální elitě SS (zatímco jejich členy byli buď kriminálníci nebo řadoví vojáci přeložení z důvodu trestu, dobrovolníci v těchto jednotkách nesloužili), spojovalo Eichmanna s touto důležitou fází konečného řešení pouze to, že od vrahů dostával informace, na jejichž základě posléze vypracovával souhrnné zprávy pro své nadřízené. I když tyto zprávy byly klasifikovány jako „přísně tajné“, byly rozmnožovány a zasílány padesáti až sedmdesáti dalším úředním orgánům Říše, kde všude samozřejmě seděl nějaký *Oberregierungsrat*, který je sumarizoval a posílal nahoru. Krom toho zde bylo svědectví soudce Musmanna, že Walter Schellenberg, který vypracoval návrh dohody mezi Heydrichem a generálem Walterem von Brauchitsch ve věci vojenského velení, podle níž měly *Einsatzgruppen* plnou volnost, pokud šlo „o realizaci plánů týkajících se civilního obyvatelstva“, jinými slovy volnost tyto civilisty zabíjet, mu v Norimberku řekl, že „tyto operace měl pod kontrolou“ Eichmann a že na ně dokonce osobně dohlížel. Soudci se z „důvodů opatrnosti“ odmítli na toto Schellenbergovo nikým jiným nepotvrzené svědectví spolehnout a jako důkaz je nepřijali. O norimberských soudcích a jejich schopnosti vyznat se ve správním labyrintu třetí říše musel mít

Schellenberg mimořádně nízké mínění. Neboť jediné, co z tohoto svědectví zbylo, byl důkaz, že Eichmann věděl, co se na Východě děje, a o tom nikdo nikdy nepochyboval. Rozsudek však v tom zcela překvapivě spatřoval důkaz Eichmannovy aktivní účasti.

Druhý bod se týkal deportace Židů z polských ghatt do nedalekých vyhlazovacích středisek a vypadal slibněji. Bylo opravdu „logické“ předpokládat, že odborník na dopravu byl aktivní na území Generálního gouvernementu. Avšak jak víme z mnoha jiných zdrojů, na celém tomto území měli dopravu na starosti vyšší vedoucí SS a policie. Právě to působilo velké starosti zejména generálnímu guvernérovi Hansi Frankovi, který si na stálé zásahy v této záležitosti nesčetněkrát stěžoval ve svém deníku, aniž by jedinkrát zmínil Eichmannovo jméno. Franz Novak, který měl v Eichmannově kanceláři dopravu na starosti, svědčil ve prospěch obžalovaného a Eichmannovu verzi potvrdil: příležitostně samozřejmě také museli jednat s vedením *Ostbahn*, protože transporty ze západních částí Evropy musely být koordinovány s místními aktivitami. (Tyto transakce jasně vylíčil v Norimberku Wisliceny. Novak se obvykle obrátil na ministerstvo dopravy, které muselo získat souhlas armády, že daná trasa nekoliduje s válečnými operacemi. Armádní velení zde mělo právo veta. Wisliceny však jednu zajímavou věc zamlčel: práva veta armáda využívala pouze v počátečních letech, v době německých ofenziv. V roce 1944, kdy deportace z Maďarska blokovaly ústupové cesty německé armády, která byla de facto na útěku, už nikdo nic nevetoval.) Když však bylo např. v roce 1942 evakuováno varšavské ghetto rychlostí pět tisíc osob za den, vedl jednání s vedením železnic sám Himmler a Eichmann

a jeho lidé s tím neměli vůbec nic společného. Rozsudek se nakonec vrátil ke svědectví, které jakýsi svědek podal v Hössově procesu, podle něhož přijelo spolu s Židy z Bialystoku (polského města přičleněného k německé provincii Východní Prusko, které tudíž spadalo pod Eichmannovu jurisdikci) i určité množství Židů z Generálního gouvernementu. Avšak dokonce i ve Warthegau, které bylo považováno za území Říše, neměl vyhlazování a deportace na starosti Eichmannův RSHA, ale gauleiter Greiser. A také přestože v lednu 1944 Eichmann navštívil ghetto v Lodži – největší na Východě a poslední, pokud šlo o pořadí jeho likvidace –, opět to byl Himmler sám, kdo o měsíc později navštívil Greisera a vydal rozkaz lodžské ghetto zlikvidovat. Pokud nepřijmeme absurdní tvrzení žalobce, že Eichmann byl schopen Himmlera inspirovat při jeho rozkazech, pouhý fakt, že Eichmann posílal židovské transporty do Osvětimi, mohl těžko prokázat, že všichni Židé, kteří tam kdy dorazili, byli odesláni právě Eichmannem. S ohledem na to, že Eichmann tento fakt houževnatě popíral a že chyběla nezávislá svědectví, která by ho potvrzovala, působil bohužel závěr, k němuž dospěl soud v tomto bodě, jako těžko akceptovatelný případ *in dubio contra reum*.

Třetí bod, který bylo třeba uvážit, byla Eichmannova odpovědnost za to, k čemu docházelo ve vyhlazovacích táborech, kde podle tvrzení obžaloby Eichmann požíval vysoké autority. Soud se v tomto bodě rozhodl veškeré nashromážděné výpovědi svědků neakceptovat, a to ukazuje, v jak vysoké míře byl nezávislý a věcný. Argument svědků byl totiž zcela zavádějící a ukazoval, jak málo rozuměli celé situaci. Tito svědkové zpravidla začali s vysvětlením, že v táborech byly rozlišovány dvě kategorie

Židů, tak zvaní „transportovaní Židé“ (*Transportjuden*), kterých byla většina a kteří se ani v očích nacistů nikdy ničeho nedopustili. Od nich byli odlišováni Židé „v ochranné vazbě“ (*Schutzliaftjuden*). Ti byli původně posláni do koncentračních táborů v Německu kvůli nějakým přestupkům, a protože režim řídicí se totalitním principem zaměřoval svůj teror v prvé řadě proti „nevinným“, byli na tom o mnoho lépe než ostatní i tehdy, když byli v rámci plánu očistit Říši od Židů posláni na Východ. (Podle slov paní Raji Kaganové, která podala skvělé svědectví ohledně situace v Osvětimi, právě to „byl velký osvětimský paradox. S těmi, kdo spáchali nějaký kriminální čin, se zde zacházelo lépe než s ostatními“. Selekcce se na ně nevztahovaly a zpravidla přežili.) Se *Schutzliaftjuden* neměl Eichmann co dělat. Avšak *Transportjuden*, na které byl specializován, byli už jako takoví odsouzeni k smrti, s výjimkou zhruba dvaceti pěti procent zvláště silných jednotlivců, kteří mohli být v některých táborech vybráni na práci. Ve verzi, kterou podal rozsudek, však už toto rozlišování kategorií Židů nehrálo žádnou roli. Eichmann ovšem věděl, že naprostá většina jeho obětí je odsouzena k smrti. Protože však selekci do pracovních komand prováděli na místě lékaři SS, a jelikož seznamy deportovaných zpravidla vypracovávaly židovské rady v domovských zemích, případně pořádková policie, nikdy však Eichmann nebo jeho lidé, pravdou bylo, že obžalovaný neměl pravomoc rozhodovat, kdo bude žít a kdo nikoli. Eichmann to dokonce ani vědět nemohl. Kladla se otázka, zda Eichmann lhal, když prohlásil: – „Stejně jako jsem nezabil žádného člověka nežidovského původu, nikdy jsem nezabil žádného Žida. Ani jsem nikdy nevydal rozkaz k zabití“

kohokoli, ať byl jakéhokoli původu, židovského nebo nežidovského.“ Obžaloba, neschopná porozumět masovému vrahu, který nikdy nikoho nezabil (a v tomto konkrétním případě ani neměl chuť nikoho zabít), se mu však úporně snažila individuální vraždu prokázat.

Tím se dostáváme ke čtvrté a poslední otázce, týkající se obecných Eichmannových pravomocí na východních územích: otázce jeho odpovědnosti za životní podmínky v ghettech, za nevýslovné utrpení jejich obyvatel a za jejich konečnou likvidaci, tedy za to, čeho se týkala většina svědeckých výpovědí. A opět, Eichmann byl o těchto věcech informován, avšak nemělo to nic společného s jeho zaměstnáním. Obžaloba se pracně snažila prokázat, že tu něco společného bylo, a sice na základě toho, že Eichmann dobrovolně přiznal, že stále znovu musel rozhodovat na základě neustále se měnících direktiv, co se má stát s Židy jiných národností, kteří uvízli v Polsku. Toto, říkal Eichmann, byla otázka „celostátní důležitosti“, spadala do kompetence zahraničního úřadu, a tudíž „přesahovala horizont“, ve kterém se pohybovaly místní úřady. Ve vztahu k těmto kategoriím Židů se v německých úřadech střetávaly dvě různé tendence, „radikální“ trend, kdy veškeré rozdíly byly ignorovány – Žid byl Žid a dost – a „umírněný“ trend, jehož představitelé se domnívali, že je lepší si Židy uschovat pro možnou výměnu. (Nápad, že by bylo možné Židy vyměňovat, pocházel zjevně od Himmlera. _Jakmile do války vstoupily Spojené státy, napsal Himmler Müllerovi v prosinci 1942, že, všichni Židé, kteří mají ve Spojených státech vlivné příbuzné, by měli být internováni ve speciálním táboře a zůstat naživu, a dodal: „tito Židé totiž pro nás mají velkou hodnotu jako

rukojmí. V mém odhadu jde zhruba o deset tisíc lidí.“) Netřeba říkat, že Eichmann v tomto ohledu patřil k „radikálům“. S výjimkami nesouhlasil, ať už měl pro to důvody administrativní, případně ho k tomu vedl jeho „idealismus“. Avšak když v dubnu 1942 napsal zahraničnímu úřadu, že „příště se budou opatření bezpečnostní policie ve varšavském ghettu vztahovat i na cizí státní příslušníky“ (dříve byli židovští majitelé cizích pasů z podobných opatření vyňati), je velmi nepravděpodobné, že jednal jako ten, kdo má na Východě možnost „učinit jménem RSHA nějaké rozhodnutí“. „Výkonnou moc“ zde zcela určitě neměl vůbec žádnou. Tím méně tudíž mohl tuto moc odvozovat z toho, že ho Himmler či Heydrich občas využívali k tomu, aby předal určité rozkazy místním velitelům.

V jistém smyslu byla věc ještě horší, než se domníval jeruzalémský soud. Centrální pravomoc, tj. pravomoc bez jakéhokoli teritoriálního omezení při realizaci konečného řešení, byla podle rozsudku svěřena Heydrichovi, a proto také Eichmann, jeho hlavní zástupce v této věci, byl zodpovědný všude stejně, pokud šlo o celkový rámec konečného řešení. Za účelem koordinace sice pozval Heydrich na konferenci ve Wannsee také zástupce generálního guvernéra Hanse Franka, státního podsekretáře dr. Josefa Bühlera, avšak konečné řešení se východních okupovaných území ve skutečnosti nikdy netýkalo, a to z prostého důvodu, že o tom, co se má stát se zdejšími Židy, nebyly žádné pochybnosti. O masakru polského „židovstva“ Hitler nerozhodl až v květnu nebo červnu 1941, ale již v září 1939, jak soudci věděli ze svědectví, které v Norimberku podal Erwin Lahousen z německé kontrašpionáže: „O vyvraždění polských Židů Hitler rozhodl již

v září 1939.“ (Proto povinnost nosit židovskou hvězdu byla zavedena v Generálním gouvernementu ihned, jakmile bylo toto území okupováno, tj. v listopadu 1939. Naproti tomu v Říši vstoupilo analogické nařízení v platnost až v roce 1941, v době konečného řešení.) Soudcové měli k dispozici i záznamy ze dvou konferencí z počátku války. První byla porada „vedoucích oddělení a velitelů mobilních vražedných komand“, kterou svolal Heydrich na 21. září 1939, kde Eichmann, dosud stále jen *Hauptsturmführer*, zastupoval berlínské středisko pro židovskou emigraci. Druhá se konala 30. ledna 1940 a zabývala se otázkami „vystěhovávání a přesídlování“. Na obou poradách se diskutovalo o osudu veškerého domácího obyvatelstva na okupovaných územích – to jest hovořilo se o řešení otázky nejen „židovské“, ale i „polské“.

Dokonce i v této rané fázi bylo „řešení polského problému“ dosti pokročilé. Z osob, které patřily k „politickému vedení“, uvádělo se v hlášeních, nezůstala víc než tři procenta. „Aby se tato tři procenta udržela pod kontrolou“, budou tyto osoby „muset být poslány do koncentračních táborů“. Střední vrstva polské inteligence měla být registrována a uvězněna – „učitelé, duchovenstvo, šlechta, legionáři, bývalí důstojníci, atd.“ – a „primitivní Poláci“ měli posílit řady německé pracovní síly jako „sezónní dělníci“ a být „evakuováni“ ze svých domovů. „Cílem jest: Polák se musí stát sezónní a pohyblivou pracovní silou. Sídlem Poláků se má stát oblast Krakova.“ Židé měli být shromážděni v městských centrech a „umístěni v ghettech, kde budou moci být snáze kontrolováni a posléze bez problémů evakuováni“. Ta východní území, která byla přiřčena k Říši – takzvané Warthegau, Západní Prusko,

Gdaňsk, poznaňská provincie a Horní Slezsko – musí být okamžitě od všech Židů očištěna. Spolu s třiceti tisíci Cikány měli být posláni v nákladních vagónech do Generálního gouvernementu. Konečně Himmler jakožto „říšský komisař pro posílení němectví“ vydal rozkazy k evakuaci velkých částí polského obyvatelstva z těch oblastí, které byly nedávno Říší anektovány. Realizací této „organizované migrace obyvatelstva“, jak to charakterizoval rozsudek, byl pověřen Eichmann jakožto náčelník pododdělení IV-D-4 v RSHA, jehož úkolem byly „emigrace a evakuace“. (Je důležité si pamatovat, že tato „negativní demografická politika“ nebyla v žádném případě pouhou improvizací až po německých vítězstvích na Východě. Hitler ji naznačil již v listopadu 1937 v rámci svého tajného projevu ke členům německého vyššího velení, viz takzvaný Hössbašský protokol. Hitler zdůraznil, že odmítá všechny zmínky o podrobování cizích národů. To, co požaduje, je „prázdný prostor“ [*volkloser Raum*] na Východě, kde by se mohli Němci usídlit. Jeho posluchači – mezi jinými Blomberg, Fritsch a Räder – věděli velmi dobře, že žádný „volný prostor“ neexistoval, a proto jim muselo být jasné, že německé vítězství na Východě automaticky vyústí v „evakuaci“ veškerého domácího obyvatelstva. Opatření proti východním Židům nebyla jen důsledkem antisemitismu, byla součástí všeobecné demografické politiky, jejímž výsledkem by bylo v případě německého vítězství ve válce, že Poláky potká stejný osud jako Židy, to jest genocida. To není pouhá domněnka: Poláci v Německu už byli nuceni nosit, označení, kde místo židovské hvězdy bylo „P“. To byl vždy první krok, jak jsme již viděli, který policie při zahájení procesu destrukce učinila.)

Mezi dokumenty předloženými soudu vzbudil zvýšený zájem expresní dopis, rozeslaný velitelům mobilních vraždících jednotek po zářijové poradě. Hovoří se zde pouze o „židovské otázce na okupovaných územích“ a rozlišuje se mezi „konečným cílem“, který je třeba držet v tajnosti, a „předběžnými opatřeními“ k jeho dosažení. Mezi těmito opatřeními dopis explicitně jmenuje soustřeďování Židů poblíž železničních tratí. Je charakteristické, že obrat „konečné řešení židovské otázky“ se zde neobjevuje. „Konečným cílem“ pravděpodobně bylo zničení polských Židů, zjevně nic nového pro ty, kdo se porady zúčastnili. Nové bylo pouze to, že ti Židé, kteří žili v nově anektovaných provinciích Říše, měli být evakuováni do Polska, neboť to byl skutečně první krok, jak učinit Německou říši *judenrein*, a tudíž vlastně první krok ke konečnému řešení.

Pokud šlo o Eichmanna, tyto dokumenty jasně ukazovaly, že ani v tomto stadiu neměl téměř nic společného s tím, co se dělo na Východě. I zde působil jako odborník na „transporty“ a „emigraci“. Na Východě nebylo potřeba „židovských poradců“, nežádalo se o zvláštní „direktivy“ a neexistovaly zde privilegované kategorie.– Dokonce i členové židovských rad byli bez výjimky vyvražděni, když se nakonec ghetta likvidovala. Nedělaly se žádné výjimky; neboť osud, který byl přichystán pro ty, kdo byli vybráni na nucené práce, byla jen jiná, pomalejší forma smrti. Proto zde také židovská byrokracie, jejíž role při těchto administrativně organizovaných masakrech byla považována za natolik podstatnou, že byla okamžitě ustavena instituce „židovských rad starších“, nehrála žádnou úlohu při zajišťování a shromažďování Židů. Celá epizoda s expresním dopisem signalizovala konec původního

masového střílení nadivoko, k němuž docházelo v týlu frontových operací. Zdá se, že armádní velitelé proti masakrům civilních obyvatel protestovali a že se Heydrich dohodl s vyšším německým velením na principu kompletního „definitivního“ vyčištění dobytých území od Židů, polské inteligence, katolického duchovenstva a šlechty, ovšem s tím, že vzhledem k rozsahu té operace, která má zemi „očistit“ od dvou milionů Židů, je třeba Židy nejprve soustředit v ghettech.

I kdyby bývali soudci vůbec neuznali Eichmanna vinným v těchto bodech obžaloby, při jejichž projednávání svědkové znovu a znovu líčili události, kdy vstávaly vlasy na hlavě hrůzou, nedospěli by k jinému výroku o vině a Eichmann by trestu smrti neunikl. Výsledek by byl stejný. Jedno by však soudci udělat museli: rozbít zcela a nekompromisně Eichmannův případ, jak ho předváděla obžaloba.

XIV. Důkazy a svědectví

V průběhu posledních týdnů války se byrokracie SS zabývala převážně výrobou falešných osobních dokumentů a ničením obrovského množství písemných materiálů, které obsahovaly svědectví o šesti letech systematického vraždění. Eichmannovo oddělení, které si v tomto ohledu vedlo úspěšněji než jiná, své záznamy spálilo, ovšem bez valného efektu, protože veškerá korespondence odtud šla do státních a stranických úřadoven, jejichž archivy padly do rukou Spojenců. Zbylo tedy víc než dost dokumentů, z nichž bylo možno se dozvědět, jak probíhalo konečné řešení, a většina z nich už byla zveřejněna při norimberských a následných procesech. Vše bylo potvrzeno výpověďmi – pod přísahou či bez ní – svědků a obžalovaných v předchozích procesech – často šlo o osoby, které v době procesu s Eichmannem už nebyly naživu. (Všechny tyto výpovědi, včetně některých nepřímých svědectví, byly připuštěny jako důkazy ve smyslu článku 15 zákona, podle něhož byl Eichmann souzen, který stanoví, že soud „se může odchýlit od běžných pravidel pro předkládání důkazů“, jestliže „uvede ve spisovém materiálu důvody, které ho k této odchylce vedly“.) Písemné důkazy byly podpořeny svědeckými výpověďmi šestnácti svědků v zahraničí u německých, rakouských a italských soudních dvorů. Tito svědci se totiž nemohli dostavit do Jeruzaléma, protože generální prokurátor oznámil, že „má v úmyslu i je pohnat k soudu za zločiny proti izraelskému lidu“. Ačkoli během prvního dne přelíčení žalobce prohlásil – „Jestliže má obhajoba nějaké svědky, kteří jsou ochotni se sem dostavit, nebudu tomu činit žádné překážky“ – později odmítl zaručit

těmto lidem imunitu. (Tato imunita zcela závisela na dobré vůli vlády. Žalovat je není podle zákona o potrestání nacistů a kolaborantů povinné.) Protože bylo velice nepravděpodobné, že by kdokoli z oněch šestnácti pánů přijel do Izraele za jakýchkoli okolností – sedm z nich bylo ostatně ve vězení – šlo o technickou záležitost, která ovšem byla velmi důležitá. Sloužila k vyvrácení izraelského nároku, že to byl izraelský soud, který byl minimálně z technického hlediska „nejpříhodnějším místem pro proces s realizátory konečného řešení“, protože dokumentů a svědků bylo v Izraeli „mnohem více než v kterékoli jiné zemi“. Mimoto byl tento nárok pochybný i vzhledem k tomu, že izraelský archiv Jad vašem byl založen poměrně pozdě a v žádném případě nebyl lepší než jiné archivy. Rychle se ukázalo, že Izrael byl jedinou zemí na světě, kde nebylo možno vyslechnout svědky obhajoby a kde určité svědky obžaloby, ty, kdo vypovídali již při předchozích procesech, nebylo možno podrobit křížovému výslechu obhajoby. Věc byla ještě o to vážnější, že obžalovaný a jeho právní zástupce skutečně neměli možnost „získat dokumenty, které k obhajobě potřebovali“. (Dr. Servatius předložil sto deset dokumentů – na rozdíl od patnácti set písemností předložených prokuraturou. Z těchto dokumentů ovšem pouze něco málo přes deset patřilo skutečně obhajobě: šlo vesměs o výpisky z Poliakovovy nebo Reitlingerovy knihy. Vše ostatní, s výjimkou sedmnácti Eichmannových schémat a nákresů, pocházelo z velkého množství materiálů, které shromáždila obžaloba a izraelská policie. Obhajobě se evidentně dostalo pouze drobtů z boháčova stolu.) Obhajoba vlastně neměla „ani čas ani prostředky“, aby svou Při vedla náležitě: k archivům ve světě neměla přístup

a prostředky, jimiž disponuje vláda, jí také „chyběly“. Stejná námitka byla vznesena už proti norimberskému procesu, při kterém byla nerovnost postavení obžaloby a obhajoby ještě křiklavější. Hlavní nevýhodou obhajoby v Norimberku i v Jeruzalémě byl nedostatečný počet odborných asistentů, kteří by prošli stohy dokumentů a našli vše, co bylo možno užít ve prospěch obžalovaného. Dokonce ještě dnes, osmnáct let po válce, závisí naše znalost rozsáhlého archivního materiálu o nacistickém režimu do značné míry na výběru, který byl učiněn pro potřeby žalobců.

Nikdo jiný si tohoto rozhodujícího znevýhodnění nemohl být lépe vědom než dr. Servatius, který byl obhájcem již v Norimberku. Tím se ovšem otázka, proč vlastně své služby Eichmannovi nabídl, stává ještě zajímavější. Sám odpověděl, že se z jeho hlediska jednalo „o čistě obchodní záležitost“ a že si chtěl „vydělat peníze“. Dr. Servatius však už musel vědět ze své norimberské zkušenosti, že částka, kterou mu zaplatila izraelská vláda – dvacet tisíc dolarů, jak si sám určil – byla směšná, a to i když od Eichmannovy rodiny v Linci dostal dalších patnáct tisíc marek. Od prvního dne procesu si pak na to dr. Servatius stěžoval a brzy začal nahlas vyslovovat naději, že bude moci prodat ony „memoáry“, které Eichmann „pro budoucí generace“ napíše ve vězení. I když ponecháme stranou otázku, zda by takový obchod byl vhodný, naděje dr. Servatia byly liché, protože izraelská vláda všechny Eichmannovy písemnosti z doby jeho věznění zabavila. (Nyní jsou tyto dokumenty v Národním archivu.) Svou „knihu“ Eichmann napsal v době mezi ukončením soudního jednání v srpnu a vnesením rozsudku v prosinci. Obhajoba ji předložila jako „nové důkazní materiály“ při odvolacím řízení, které proběhlo před apelačním soudem. Považovat za ně nově napsanou knihu ovšem nebylo možné.

Pokud se týkalo stanoviska obžalovaného, soud se mohl opřít pouze o podrobnou výpověď, kterou Eichmann učinil před izraelským policejním vyšetřovatelem a kterou během jedenáctiměsíčního přípravného řízení doplnil mnoha ručně psanými poznámkami. Nikdo nikdy nepochyboval, že tuto výpověď učinil zcela dobrovolně; většinou ani nešlo o odpovědi na otázky

vyšetřovatele. Eichmannovi bylo předloženo šestnáct set dokumentů, některé z nich, jak se ukázalo, neviděl poprvé, měl je v rukou už v Argentině v době svého interview se Sassenem, jež pan Hausner do jisté míry oprávněně charakterizoval jako „zkoušku obleku“. Avšak teprve v Jeruzalémě se Eichmann těmito dokumenty začal opravdu zabývat a když ho postavili na místo pro svědky, ukázalo se, že zde svůj čas nepromarnil: na rozdíl od policejního výslechu se už nyní v dokumentech vyznal, a to mnohem lépe než jeho právní zástupce. Eichmannova výpověď před soudem se ukázala být nejdůležitějším svědectvím v průběhu celého procesu. Obhájce zahájil Eichmannův výslech 20. června – bylo to sedmdesáté páté stání – a vyslýchal ho téměř bez přerušení po čtrnáct stání, do 7. července. Ten den, tj. během osmdesátého osmého stání, začal křížový výslech žalobce a ten trval dalších sedmnáct stání a byl ukončen 20. července. Incidentů bylo pouze několik: Eichmann jednou pohrozil, ve stylu moskevských procesů, že „se přizná ke všemu“, jindy si zase postěžoval, že ho „grilují jako biftek, který má být dobře propečen“. Většinou však byl úplně klidný a když varoval, že na další otázky už odmítne odpovídat, nikdy to nemyslel vážně. Soudci Halevimu řekl, jak „ho těší, že má příležitost oddělit pravdu od všech lží, které byly na něho za patnáct let navršeny“, a jak je pyšný na to, že je podrobován křížovému výslechu, který svou délkou překonává všechny známé křížové výslechy. Po krátkém doplňujícím výslechu obhájce, který zabral méně než jedno stání, počali klást své otázky tři soudci. Jejich výslech trval necelé tři jednací dny a za tu dobu soudci dostali z Eichmanna víc, než se podařilo obžalobě během sedmnácti stání.

Eichmann byl na místě pro svědky od 20. června do 24. července, tj. jeho výpověď zabrala celkem třicet tři a půl stání. Téměř dvakrát tolik, šedesát dva stání z celkového počtu sto dvaceti jednoho, bylo vyplněno výslechy svědků obžaloby z nejrůznějších zemí a jejich příběhy plnými hrůzy. Tato svědectví trvala od 24. dubna do 12. června. Veškerý čas zbylý po výsleších těchto svědků byl vyplněn konstatováním dokumentů, které státní zástupce většinou četl do protokolu soudního líčení. Ty byly vždy na druhý den dány k

dispozici tisku. Až na několik výjimek byli všichni svědci izraelskými občany a byli vybráni ze stovek uchazečů o tuto možnost. (Devadesát patřilo k těm, kdo v pravém slova smyslu přežili: ve chvíli, kdy válka skončila, přežívali v tom či onom nacistickém zajetí.) Jak prozíravější by bylo odolat všemožným tlakům a nechat svědčit ty, kteří o tuto roli sami neusilovali! (Vliv těchto tlaků byl tak silný, že nebyl povolán žádný z potenciálních svědků, o kterých se zmínil Quentin Reynolds v knize *Minister of Death* sepsané na základě dokumentů, které poskytli dva izraelští novináři, a zveřejněné v roce 1960. Ukázalo se to, když obžaloba předvolala spisovatele, který se stal na obou stranách Atlantiku známým jako K-Zetnik, KZ – Konzentrationslager, což byl slangový výraz pro vězně koncentračního tábora), protože byl autorem několika knih o Osvětimi, které pojednávaly o bordelech, homosexuálech a dalších „z lidského hlediska zajímavých věcech“ K-Zetnik zahájil své svědeckví tím, že vysvětlil, podobně jako při mnoha svých veřejných vystoupeních, proč přijal své jméno. Nešlo o „literární pseudonym“, řekl. „Musím toto jméno nést tak dlouho, dokud se svět neprobudí poté, co ukřižoval jeden národ... stejně jako lidstvo procitlo, když byl ukřižován jeden člověk.“ Pokračoval malým exkurzem do astrologie: hvězda „řídí naše osudy stejně jako hvězda popela v Osvětimi, která shlíží na naši planetu a ozařuje ji svým světlem“. Pak zmínil „nadpřirozenou moc“, jejíž zásluhou byl zachován při životě, a poprvé se odmlčel, aby nabral dech. V tu chvíli dokonce i pan Hausner pocítil, že s tímto „svědeckvím“ je třeba něco udělat, a velice plaše a velice zdvořile svědka přerušil: „Mohl bych vám s vaším svolením položit několik otázek?“ Načež i předsedající soudce ucítil příležitost a dodal: „Pane Dinnore, prosím, velmi vás prosím, poslechněte pana Hausnera a mne.“ Reakce byla tato: zklamaný svědek, zjevně zraněn v hloubi srdce, ustal a na žádnou další otázku už neodpověděl.

Tento výslech zajisté představoval výjimku. Jestliže však potvrzovala pravidlo, že ostatní svědci byli normální, pak rozhodně nepotvrzovala pravidlo lidské jednoduchosti, schopnosti jednoduše podat příběh, a zejména oné dosti vzácné schopnosti rozlišovat mezi

tím, co se vypravěčům skutečně před šestnácti a někdy až dvaceti lety přihodilo, a tím, co se mezitím doslechli a co si vybájili. Těmto obtížím šlo stěžít čelit. Rozhodně se nic nezlepšilo tím, že obžaloba dávala přednost svědkům, kteří byli známí a z nichž mnozí publikovali o svých zkušenostech knihu, a tudíž nyní hovořili o tom, o čem už dříve psali a mnohokrát vyprávěli. V marném úsilí postupovat chronologicky přišlo na řadu prvních osm svědků z Německa, sice dostatečně střízlivých, ovšem nebyli to ti, kdo „přežili“. Kdysi patřili k vysoce postaveným židovským činitelům a všichni Německo opustili ještě dřív, než vypukla válka. Po nich, předstoupilo pět svědků z Prahy a pak jen jediný svědek z Rakouska. V této souvislosti obžaloba předložila cenné písemné dokumenty, které sepsal dr. Lowenherz v průběhu války a bezprostředně po ní. Po jednom svědku bylo předvoláno z Francie, Holandska, Dánska, Norska, Lucemburska, Itálie, Řecka a Sovětského svazu; dva byli z Jugoslávie, po třech z Rumunska a Slovenska a třináct z Maďarska. Velká většina svědků – padesát tři – ovšem pocházela z Polska a z Litvy, kde byly Eichmannovy pravomoce prakticky nulové. (Belgie a Bulharsko byly jedinými zeměmi, jichž se žádné svědectví netýkalo.) Ve všech těchto případech šlo o „svědectví objasňující pozadí případu“: šestnáct mužů a žen hovořilo před soudem o vyhlazovacích táborech – o Osvětimi (deset), o Treblince (čtyři), o Chelmně a o Majdanku. Jinak tomu bylo s ghettem pro staré v Terezíně na říšském území, který byl jediným táborem, kde byla Eichmannova moc skutečně značná. O něm svědčili čtyři svědci. Jedno svědectví se týkalo výměnného tábora Bergen-Belsen.

Když toto procesí svědků skončilo, bylo jejich „právo nemluvit k věci“ považováno za naprostou samozřejmost, jak to charakterizoval *Bulletin* Jad vašem ve svém souhrnu podaných svědectví. Takže když pan Hausner v průběhu sedmdesátého třetího stání požádal soud o povolení, aby mohl „svůj celkový obraz doplnit“, byla to spíše formalita. Soudce Landau, který o nějakých padesát stání dříve takovéto „malování obrazu“ ostře odmítal, nyní okamžitě souhlasil, aby byl ještě předvolán bývalý příslušník židovské brigády bojových jednotek palestinských Židů, které byly během války součástí britské

osmé armády. Poslední svědek obžaloby, pan Aharon Hoter-Yishai, nyní izraelský právník, měl za úkol koordinaci veškerých snah vyhledávat všechny Židy, kteří v Evropě přežili. Tato akce se konala pod záštitou Alija Bet, organizace odpovědné za ilegální vystěhovávání do Palestiny. Přeživší Židé byli rozptýleni mezi osmi miliony osob z celé Evropy, které přišly o svůj domov, v oné pohyblivé lidské masě, kterou chtěli Spojenci co možná nejdříve repatriovat. Hrozilo tedy nebezpečí, že i Židé budou navráceni do svých původních domovů. Pan HoterYishai hovořil o tom, jakého se jemu i jeho druhům dostalo přijetí, když se představili jako „příslušníci židovského bojujícího národa“ a jak „stačilo nakreslit Davidovu hvězdu inkoustem na kus papíru a připevnit ji na násadu od košty“, aby se tito lidé probudili z nebezpečné apatie způsobené hladověním a podvýživou. Pohovořil také o tom, jak někteří z nich „putovali ze svých táborů domů“, raby sevrátili jen do jiného tábora, protože „doma“ bylo na příklad malé polské město, kde z šesti tisíc původních židovských obyvatel jich přežilo patnáct a čtyři z nich byli zavražděni Poláky po svém návratu. Nakonec popsal, jak on a ostatní se snažili bránit repatriačním snahám Spojenců a jak často přicházeli příliš pozdě: „V Terezíně přežilo třicet dva tisíc lidí a po pár týdnech jsme jich našli pouze čtyři tisíce.

Zhruba dvacet osm tisíc se navrátilo či bylo navráceno domů. Z oněch čtyř tisíců, které jsme našli, se ovšem do svého původního domova nevrátil ani jediný, protože se jim otevřela jiná cesta“ – to znamená cesta do země, která tehdy ještě byla Palestinou a brzy se měla stát Izraelem. Toto svědectví zavánělo propagandou více než vše, co bylo dosud možné vyslechnout, a pokud šlo o fakta, bylo vskutku zavádějící. V listopadu 1944, poté, co z Terezína zamířil poslední židovský transport do Osvětimi, tam zbývalo z původních vězňů už jenom deset tisíc. V únoru 1945 tam dorazilo dalších šest až osm tisíc lidí, židovských partnerů ze smíšených manželství, které tam nacisté poslali v okamžiku, kdy už byl dopravní systém v Německu ve stavu kolapsu. Všichni ostatní – zhruba patnáct tisíc osob se sem dostali v otevřených nákladních vozech či pěšky v dubnu 1945, když tábor převzal Červený kříž. Byli to ti, kdo přežili

Osvětim, členové pracovních čet, a pocházeli většinou z Polska a Maďarska. Když Rusové osvobodili tábor – 9. května 1945 – mnozí čeští Židé, kteří byli v Terezíně od samého počátku, okamžitě tábor opustili a vydali se domů. Byli ostatně ve vlastní zemi. Když Rusové kvůli epidemiím, které začaly propukat, nařídili karanténu, většina vězňů z vlastní iniciativy odešla také. Takže zbytek vězňů, který palestiniští emisaři v Terezíně našli, pravděpodobně sestával z lidí, kteří se z různých důvodů vrátit nemohli, ani nemohli být vráceni: nemocní, staří, ti, kteří se zachránili z celé rodiny jako jediní, a tudíž se neměli kam vrátit. I tak ale vyslovil pan Hoter-Yishai jednoduchou pravdu: ti, kteří přežili ghetta a koncentrační tábory, kteří vyšli živí z hrůzy absolutní bezmoci a zavržení – kdy se celý svět proměnil v džungli, v níž se stali kořistí –, měli jediné přání: odejít někam, kde by už nikdy nemuseli vidět nikoho, kdo nebyl Žid. Potřebovali emisary židovského národa Palestiny pouze proto, aby se od nich dozvěděli, že tam mohou také odejít, legálně či ilegálně, po dobrém či po zlém, a že budou vítáni. Přesvědčovat je však tito emisaři rozhodně nemuseli.

A tak přišel po dlouhé době okamžik, kdy bylo dobře, že soudce Landau svou bitvu prohrál. A první taková chvíle nastala ještě dříve, než začala tato bitva. První svědek pana Hausnera, který měl svou výpověď dokreslit širší pozadí, totiž vůbec nevypadal jako ten, kdo se nabídl dobrovolně. Byl to starý muž, s tradiční židovskou jarmulkou na hlavě, malý, křehký, s řídkými bílými vlasy a vousy a přímým držetím těla. V jistém smyslu i on byl „slavný“ a bylo pochopitelné, proč obžaloba chtěla začít vykreslovat celkový obraz právě jeho svědectvím. Byl to Zindel Grynszpan, otec Herschela Grynszpana, který 7. listopadu 1938 ve věku sedmnácti let vešel do budovy německého velvyslanectví v Paříži a zastřelil třetího tajemníka, mladého legačního radu Ernesta vom Ratha. V odpověď na tuto vraždu vypukly v Německu a v Rakousku pogromy a 9. listopadu došlo k takzvané *Kristallnacht*, což byla skutečně jakási předehra konečného řešení, ovšem Eichmann s těmito událostmi neměl vůbec nic společného. Motivy Grynszpanova činu nebyly nikdy uspokojivě vyjasněny a Grynszpanův bratr, kterého obžaloba

také předvolala, o nich odmítal hovořit. Soud považoval za jisté, že šlo o akt msty za vyhnání sedmnácti tisíc polských Židů, k nimž patřila i Grynszpanova rodina, z německého území, k němuž došlo v posledních říjnových dnech roku 1938. Všeobecně se však ví, že toto vysvětlení je velmi nepravděpodobné. Herschel Grynszpan byl psychopat, neschopný dokončit školu, který se po léta potloukal po Paříži a Bruselu a byl odtud vypovězen. U francouzského soudu, před který byl Grynszpan postaven, jeho právník uvedl na obhajobu zmatenou historku, ve které šlo o homosexuální vztahy. V Německu, kam Grynszpana posléze vydali, ho nikdy před soud ani nepostavili. (Říká se, že Grynszpan přežil válku – jakoby na důkaz pravdivosti „osvětimského paradoxu“, že Židé, kteří spáchali kriminální činy, byli ušetřeni.) Vom Rath byl také podivuhodně neadekvátní obětí: kvůli svým otevřeně antinacistickým názorům a sympatiím se Židy byl sledován gestapem, které o něm také rozšířilo nepravdivou informaci, že byl homosexuál. Grynszpan možná jednal jako nevědomý nástroj agentů gestapa v Paříži, kteří mohli chtít zabít dvě mouchy jednou ranou – mít záminku pro pogromy v Německu a zbavit se oponenta nacistického režimu. Neuvědomili si ovšem, že nemohou mít obojí: očernit vom Ratha jako homosexuála, který udržoval nelegální vztahy s židovskými chlapci, a zároveň z něj udělat mučedníka a oběť „světového židovstva“.

Ať tomu bylo jakkoli, faktem je, že na podzim 1938 vydala polská vláda nařízení, podle něhož všichni polští Židé v Německu usazení ztratí 29. října polskou státní příslušnost. Polská vláda pravděpodobně získala informaci, že se německá vláda chystá tyto Židy vyhnat do Polska, a chtěla tomu zabránit. Je víc než nepravděpodobné, že by lidé jako pan Zindel Grynszpan věděli, že zmíněný dekret vůbec existoval. Zindel Grynszpan přišel do Německa v roce 1911 jako mladý pětadvacetiletý muž a otevřel si obchod s potravinami v Hannoveru, kde se mu také časem narodilo osm dětí. Když ho zasáhla katastrofa v roce 1938, žil už v Německu dvacet sedm let, a jako mnoho dalších lidí se nikdy nezatežoval tím, že by si měl své papíry změnit a zažádat o naturalizaci. Nyní se dostavil k soudu, aby vypověděl svůj příběh a pečlivě odpovídal na

otázky, které mu kladl žalobce. Hovořil jasně a určitě, bez jakéhokoli přikrašlování, s minimem slov.

„Dvacátého sedmého října 1938, byl to čtvrtek, přišel v osm hodin večer policista a řekl nám, že máme přijít na jedenáctý policejní okrsek. Řekl: ‚Nebude to trvat dlouho, hned budete zpátky doma, neberte si s sebou nic, jenom své pasy.‘“ Grynszpan tedy šel se svou rodinou, synem, dcerou a manželkou. Na policejní stanici uviděl „velké množství lidí, někteří seděli, jiní stáli, mnozí plakali. Oni [policisté] na ně křičeli: ‚podepište, podepište, podepište‘... musel jsem podepsat, jako všichni. Jeden z nás to odmítl, jmenoval se, myslím, Geršon Silber, a musel pak stát dvacet čtyři hodin v koutě. Odvedli nás do koncertní síně a... zde byli lidé z celého města, asi šest set lidí. Zde jsme zůstali až do pátku do večera, asi tak čtyřicet hodin... Pak nás naložili do policejních nákladňáků, do antonů, zhruba po dvaceti lidech v každém voze, a odvezli na nádraží. Ulice byly plné lidí, kteří řvali: ‚*Juden raus! Do Palestine!*‘... Vlak nás odvezl do Neubenschen na německo-polské hranici. Byl šábes a bylo ráno, šest hodin ráno, když jsme tam dorazili. Přijížděly tam vlaky ze všech míst, z Lipska, Kolína, Düsseldorfu, Essenu, Biederfeldu, Brém. Celkem nás bylo kolem dvanácti tisíc... Byl šábes, 29. října... Když jsme přijeli na hranice, prohledali nás, zda u sebe máme nějaké peníze, a u koho našli víc než deset marek, rozdíl mu zabavili. Platil totiž zákon, že z Německa nelze vyvézt víc než deset marek. Němci řekli: ‚Neměli jste víc, když jste přišli, nemůžete mít víc, když odcházíte.‘“ Museli jít pěšky něco přes míli k polské hranici, protože Němci měli v úmyslu je na polské území propašovat. „Esesáci nás hnali biči, ti, kdo zůstávali pozadu, dostali přes záda. Po cestě tekla krev. Vytrhávali nám kufříky, chovali se k nám co nejbrutálněji, bylo to poprvé, kdy jsem viděl zvířecí krutost Němců. Křičeli na nás: ‚Utíkej! Utíkej!‘ Dostal jsem ránu a padl do příkopu. Syn mi pomohl a řekl: ‚Utíkej, otče, utíkej, nebo zahyneš‘. Když jsme se dostali k otevřené hranici... ženy přešly první. Poláci nevěděli o ničem. Zavolali polského generála a nějaké důstojníky a ti prohlíželi naše dokumenty. Viděli, že jsme polští občané, že máme zvláštní pasy. Bylo rozhodnuto, že smíme na

polské území. Vzali nás do vesnice, kde žilo nějakých šest tisíc lidí a nás bylo dvanáct tisíc. Hustě přšelo, lidé omdlávali – všude kolem byli staří muži a staré ženy. Naše utrpení bylo velké. Neměli jsme potraviny a od čtvrtka jsme nic nejedli...“ Nakonec je vzali do vojenského tábora a ubytovali ve „stájích, protože žádné jiné místo tam nebylo... To, myslím, byl náš druhý den [v Polsku]. První den, byla to neděle, přijel nákladní automobil z Poznaně a přivezl chléb. A pak jsem napsal dopis do Francie... svému synovi: „Neposílej už dopisy do Německa. Nyní jsme ve Zbaszynu.““

Toto vyprávění netrvalo snad víc než deset minut a když bylo u konce – popis nesmyslného a nepotřebného zničení sedmadvaceti let během dvaceti čtyř hodin – člověk si mohl pošetile pomyslet: Každý, každý z těchto lidí by měl mít u soudu svůj den. Ale v nekonečných stáních, která následovala potom, se ukázalo, jak je těžké vypovědět příběh, jsme-li mimo přetvářející oblast poezie. Ukázalo se, že je k tomu zapotřebí čistoty duše, ryzí, nereflektované nevinnosti srdce i mysli, kterou má jen ten, **kdo** je spravedlivý. Nikdo se do té doby ani později **nemohl** rovnat Zindelovi Grynzspanovi s jeho zářivou poctivostí.

Nikdo by nemohl tvrdit, že Grynzspanovo svědectví mělo v sobě cosi „dramatického“, nebylo tomu tak ani v nejmenším. Určitý „dramatický moment“ vznikl o několik týdnů později, a zcela nečekaně. Soudce Landau právě konal jeden ze svých téměř beznadějných pokusů dostat průběh jednání pod kontrolu a podřídit ho standardním zásadám procesního řízení. Na místě pro svědky stál Abba Kovner, „básník a spisovatel“. Jeho řeč neměla povahu svědectví, spíše se obracela k obecnstvu. Kovner hovořil jako někdo, komu nečiní sebemenší obtíže hovořit na veřejnosti, kdo naopak nelibě nese, jestliže ho někdo přerušuje. Předsedající soudce ho požádal o stručnost, což se Kovnerovi pochopitelně nelíbilo, a panu Hausnerovi, který se svého svědka zastal, bylo řečeno, že nemá důvod „stěžovat si na nedostatek trpělivosti ze strany soudu“, a to se Kovnerovi nelíbilo ještě víc. V této mírně napjaté chvíli se svědek zrovna dostal k Antonu Schmidтови, *feldvéblov* německé armády. Toto jméno nebylo obecnstvu zcela neznámé, protože Jad vašem

před lety Schmidtův příběh publikoval v hebrejském *Bulletinu* a mnoho židovských novin v Americe ho převzalo. Anton Schmidt byl velitelem hlídky v Polsku, která shromažďovala zbloudilé německé vojáky odříznuté od svých jednotek. Při této činnosti narazil na příslušníky židovského podzemního hnutí, mezi jehož prominentní členy patřil i pan Kovner, a pomohl židovským partyzánům tak, že jim poskytl falešné osobní dokumenty a vojenská auta. A ze všeho nejdůležitější bylo: „Schmidt to neudělal pro peníze.“ Trvalo pět měsíců, od října 1941 do března 1942, než byl Schmidt zatčen a popraven. (Obžaloba na tento příběh upozornila, protože Kovner prohlásil, že poprvé slyšel Eichmannovo jméno od Schmidta, který mu řekl, že podle toho, co se povídá v armádě, je to právě Eichmann, kdo „všechny tyto věci organizuje“.)

V žádném případě to nebylo poprvé, kdy padla zmínka o pomoci zvenčí, z nežidovského světa. Soudce Halevi se ptal svědků, zda se Židům odněkud dostalo nějaké pomoci stejně pravidelně, jako se jich žalobce ptával, proč se nevzbouřili. Odpovědi se lišily a nebyly jednoznačné: „Měli jsme proti sobě veškeré ostatní obyvatelstvo.“ Židy, kteří se ukrývali v křesťanských rodinách, „bylo možno spočítat na prstech jedné ruky“. Snad jich bylo pět či šest z celkového počtu třinácti tisíc. Situace v Polsku však byla kupodivu nejlepší ze všech východoevropských zemí. (Jak jsem řekla, o situaci v Bulharsku u soudu nikdo nesvědčil.) Žid, nyní ženatý s Polkou a žijící v Izraeli, podal svědectví o tom, jak ho budoucí manželka po celou válku ukrývala spolu s dalšími dvanácti Židy. Jiný svědek měl křesťanského přítele ještě z dob před válkou. Ten ho u sebe ukryl po útěku z koncentračního tábora, pomohl mu a sám byl jen za pomoc Židům popraven. Jeden svědek prohlásil, že polské podzemní hnutí opatřilo mnoha Židům zbraně a zachránilo tisíce židovských dětí tak, že je umístilo do polských rodin. Riziko i odrazovalo: byl uveden příběh polské rodiny, jejíž členové byli popraveni tím nejbrutálnějším způsobem, protože rodiče adoptovali šestileté židovské děvčátko. Avšak tato zmínka o Schmidtovi byla první a také poslední, kdy tím, kdo poskytl pomoc, byl Němec. Jediný další incident tohoto druhu byl zmíněn pouze v písemném dokumentu:

armádní důstojník nepřímo pomohl tím, že sabotoval určité policejní rozkazy. Nic se mu nestalo, ale věc byla považována za tak závažnou, že je o ní zmínka v korespondenci mezi Himmlerem a Bormannem.

Během těch několika minut, kdy Kovner líčil, jaká pomoc přišla od německého šikovatele, vládlo v soudní síni naprosté ticho. Jako by se všichni přítomní rozhodli uctít muže, který se jmenoval Anton Schmidt, obvyklou minutou ticha. A v této chvíli, která působila jako náhlý záblesk světla uprostřed neproniknutelné a nezměrné temnoty, se vynořila jediná myšlenka: jak úplně jiné to mohlo dnes být v této soudní síni, v Izraeli, v Německu, v celé Evropě a možná ve všech zemích světa, kdybychom zde mohli slyšet více takovýchto příběhů.

Lze si ovšem vysvětlit, proč se jich tak nedostávalo, a taková vysvětlení jsme slyšeli již mnohokrát. Shrnuje slovy jednoho z mála příkladů subjektivně upřímných válečných memoárů, které byly v Německu publikovány; Peter Bamm, německý vojenský lékař, který sloužil na ruské frontě, hovoří ve své knize *Die Unsichtbare Flagge* (1952) o vraždění Židů v Sevastopolu. Shromažďovali je „jiní“, čímž míní členy mobilních vražedných jednotek SS, které takto odlišuje od běžných, podle jeho knihy naprosto slušných vojáků. Židé byli umístěni do oddělené části bývalého vězení GPU, které sousedilo s důstojnickou ubytovnou, kde byla také usídlena Bammova jednotka. Pak byli donuceni nastoupit do mobilních plynových komor, v nichž během několika minut zemřeli, řidič odvezl jejich mrtvá těla za město a vyklopil do tankových okopů. „Věděli jsme o tom. A nic jsme neudělali. Kdokoli, kdo by opravdu protestoval anebo proti vražedným oddílům vystoupil, byl by do dvaceti čtyř hodin zatčen a zmizel by beze stop. K rafinovanosti totalitních režimů v našem století patří i to, že svým oponentům neumožní, aby zemřeli velkou dramatickou smrtí mučedníků svého přesvědčení. Možná, že mnozí z nás by byli s to podstoupit takovou smrt. Totalitní stát raději nechá své oponenty zmizet v tichosti a anonymitě. Je jisté, že ten, kdo by se odvážil raději umřít, než aby v tichosti toleroval zločin, obětoval by svůj život zbytečně. Tím nemá být řečeno, že taková oběť by byla morálně zcela nesmyslná. Pouze by byla zcela neúčinná z

praktického hlediska. Žádný z nás nemá přesvědčení tak hluboké, abychom podstoupili z praktického hlediska nesmyslnou oběť jen proto, abychom dostáli nějakému vyššímu morálnímu smyslu.“ Není třeba dodávat, že si autor vůbec není vědom, že chybí – li to, čemu se říká „vyšší morální smysl“, stává se jeho stále zdůrazňovaná „slušnost“ zcela prázdnou.

Příklad, který nám poskytl svým chováním šikovatel Anton Schmidt, však neukázal prázdnotu pouhé spořádanosti – neboť slušnost za daných okolností není ničím jiným – vyjevil něco víc. Právě na Bammově případu se ukázala fatální vada samotného argumentu, který zprvu zní tak beznadějně přijatelně. Je pravda, že totalitní způsob vlády se snaží vytvořit ony díry zapomnění, v nichž se ztrácejí všechny činy, dobré i zlé. Avšak stejně jako muselo selhat horečnaté úsilí nacistů zahájené v červnu 1942 zahladit všechny stopy po masakrech (kremace, spalování těl v otevřených jámách, za použití výbušnin, plamenometů a drtičů kostí), tak také zkrachovaly veškeré snahy, aby jejich oponenti zmizeli v tichosti a anonymitě. Díry zapomnění neexistují. Nic lidského není tak dokonalé a na světě prostě žije příliš mnoho lidí, aby úplné zapomnění bylo možné. Aspoň jeden člověk zůstane naživu a vypoví o tom, co se stalo. A proto nic nikdy není „prakticky zcela neúčinné“, aspoň nakonec, v dlouhodobé perspektivě. Kdybychom měli více příběhů k vyprávění, jistě by to mělo pro dnešní Německo velkou a praktickou důležitost, nejen pro jeho prestiž v zahraničí, ale také kvůli jeho dnešní, tak divně zmatené domácí situaci. Neboť poučení z takových příběhů je prosté a pro každého pochopitelné. Řečeno politicky, za podmínek teroru se většina lidí podrobí, avšak *někteří lidé nikoli*. Je to stejné jako ponaučení ze zemí, kde mělo být realizováno konečné řešení. „Mohlo se to stát“ na většině míst, ale *nestalo se to úplně všude*. Z lidského hlediska je právě toto jediným požadavkem a těžko lze žádat něco více, aby tato planeta zůstala místem, kde mohou lidé žít.

XV, Rozsudek, odvolání a poprava

Poslední měsíce války Eichmann strávil tak, že se povaloval ve své berlínské kanceláři, nemaje nic na práci, protože ostatní vedoucí oddělení RSHA se s ním přestali stýkat. Denně se scházeli na oběd v budově, kde měl Eichmann kancelář, ale ani jednou ho nepozvali, aby se připojil. A tak se Eichmann zaměstnával svými obrannými zařízeními, aby se připravil na „poslední bitvu o Berlín“, a příležitostně navštěvoval Terezín, což už byla jeho jediná oficiální povinnost, a prováděl zde delegace Mezinárodního červeného kříže. Jejich členové se tak stali jedinými lidmi, před nimiž si ulevoval, když Himmler začal realizovat vůči Židům novou „humánnější linii“, což zahrnovalo i nijak netajené odhodlání při „příští“ příležitosti budovat koncentrační tábory podle „anglického vzoru“. V dubnu 1945 se odehrál poslední z nepřítisť častých Eichmannových rozhovorů s Himmlerem. Ten mu přikázal vybrat v Terezíně „sto až dvě stě prominentních Židů“, dopravit je do Rakouska a ubytovat v hotelu, aby je Himmler mohl při nadcházejících rozhovorech s Eisenhowerem použít jako „rukojmi“. Ani absurdita takového příkazu zřejmě Eichmannovi neotevřela oči. Vydal se na cestu do Terezína – „se smutkem v srdci, protože jsem musel opustit svá obranná zařízení“ – ale tam už nedorazil, protože všechny cesty byly zablokovány Rudou armádou. Místo toho skončil v Alt-Aussee v Rakousku, kam uprchl Kaltenbrunner. Ten neměl o Himmlerovy „prominentní Židy“ sebemenší zájem a řekl Eichmannovi, ať zorganizuje oddíl pro partyzánský boj v rakouských horách. Eichmann zareagoval s obrovským nadšením: „To bylo něco, co opravdu stálo za to, úkol, z něhož jsem měl radost.“ Avšak v okamžiku, kdy dal dohromady zhruba stovku mužů v dosti zbědovaném stavu, z nichž většina v životě neviděla pušku, a kdy se zmocnil jakéhosi arzenálu odhozených zbraní všech možných druhů, dostal od Himmlera poslední rozkaz: „Žádnou střelbu proti Angličanům nebo Američanům.“ To byl konec. Poslal své lidi domů a svěřil malou opancéřovanou skříňku s dokumenty, penězi a zlatými mincemi vládnímu radovi Hunschemu, svému právnímu poradci, jemuž zcela důvěřoval: „Řekl jsem si totiž: toto je člověk z kruhů vyšších státních úředníků, který bude svěřené fondy spravovat

korektně, který řádně vyúčtuje své výlohy... Stále jsem totiž věřil, že ještě přijde příležitost vše vyúčtovat.“

Těmito slovy uzavřel Eichmann životní příběh, který spontánně svěřil policejnímu vyšetřovateli. Trvalo to jen několik dní a zaplnilo pouze tři sta patnáct z celkového počtu tří tisíc pěti set šedesáti čtyř stran pořízených z magnetofonového záznamu. Eichmann měl chuť ještě pokračovat a zřejmě také zbytek svého příběhu při policejním vyšetřování dovyprávěl, avšak soud se z různých důvodů odmítl zabývat jakýmkoli svědectvím, které se týkalo období po válce. Z výpovědi v Norimberku a také, a to je důležitější, díky mnohem více diskutované indiskreci bývalého izraelského státního úředníka Moše Pearlmana, jehož kniha *The Capture of Adolf Eichmann* byla uveřejněna v Londýně čtyři týdny před zahájením procesu, je však možné příběh dokončit. Verze pana Pearlmana zřejmě vycházela z materiálů byra 06, policejní úřadovny, která měla na starosti přípravu procesu. (Pearlman sám tvrdil, že knihu napsal tři týdny před Eichmannovým únosem, jakmile odešel z vládních služeb do důchodu, to jest jako „soukromá osoba“. Tato verze však není příliš přesvědčivá, protože izraelská policie musela mít informaci o tom, co se chystá, již několik měsíců předtím.) Kniha způsobila v Izraeli určité rozladění, nejen proto, že pan Pearlman předčasně zveřejnil informace o důležitých dokumentech, které měla obžaloba v rukou, a prohlásil, že soud se již rozhodl považovat Eichmannovo svědectví za nevěrohodné, ale také proto, že pravdivé líčení Eichmannova únosu z Buenos Aires bylo to poslední, co by izraelská strana chtěla zveřejnit.

Příběh v podání pana Pearlmana byl mnohem méně vzrušující než různé dohady, na nichž se zakládaly dosavadní verze toho, jak to ve skutečnosti bylo. Eichmann nikdy nebyl ani na Blízkém ani na Středním východě, neudržel spojení s žádnou arabskou zemí, nikdy za svého pobytu v Argentině nenavštívil Německo, nikdy necestoval do žádné jiné země v Latinské Americe. Nehrál žádnou roli ani v poválečných nacistických aktivitách či organizacích. Na konci války se znovu pokusil o spojení s Kaltenbrunnerem, jenž stále pobýval v Alt-Aussee, kde hrál pasíáns. Jeho bývalý šéf však vůbec

neměl náladu ke komunikaci, protože „pro tohoto člověka neviděl žádnou šanci“. (Ani Kaltenbrunnerovy vlastní šance nebyly příliš dobré a nakonec byl v Norimberku oběšen.) Brzy nato byl Eichmann zadržen Američany a umístěn do zajateckého tábora pro příslušníky SS, kde se přes množství výslechů nepodařilo zjistit jeho totožnost, přestože někteří jeho spoluvězni věděli, o koho se jedná. Eichmann byl opatrný, své rodině nepsal a nechal její členy v domnění, že je mrtev. Jeho žena se pokoušela získat úmrtní list, ale neuspěla, když se přišlo na to, že jediným „očitým svědkem“ Eichmannovy smrti byl její švagr. Zůstala se třemi dětmi beze všech finančních prostředků, ovšem Eichmannova rodina v Linci je podporovala.

V listopadu 1945 byly v Norimberku zahájeny procesy s hlavními válečnými zločinci a při této příležitosti počalo být s nepříjemnou pravidelností zmiňováno Eichmannovo jméno. V lednu 1946 vystoupil jako svědek obžaloby Wisliceny. Jeho svědectví bylo pro Eichmanna tak zničující, že se Eichmann rozhodl: nejlepší bude zmizet. Za pomoci spoluvězňů z tábora uprchl do Luneburger Heide, vřesovišť zhruba padesát mil jižně od Hamburku, kde ho bratr jednoho ze spoluvězňů zaměstnal jako dřevorubce. Zde se skrýval po čtyři léta pod falešným jménem Otto Heninger a zcela zjevně se v tomto svém úkrytu k smrti nudil. Na počátku roku 1950 se mu podařilo navázat kontakt s tajnou organizací veteránů SS ODESSA a v létě tohoto roku ho propašovali přes Rakousko do Itálie, kde mu jeden františkánský kněz, který přesně věděl, o koho jde, pořídil uprchlický pas na jméno Richard Klement a umožnil mu odcestovat do Buenos Aires. Sem Eichmann dorazil v polovině července a bez jakýchkoli obtíží obdržel osobní dokumenty a pracovní povolení jako Richard Klement, katolík, starý mládenec, bez státní příslušnosti, stár třicet sedm let (o sedm let méně, než mu bylo doopravdy).

Byl stále ještě opatrný, avšak začal psát své ženě vlastní rukou a vzkázal jí, že „strýček jejích dětí“ je naživu. Vystřídal řadu špatně placených zaměstnání – pracoval jako obchodní zástupce, jako dělník v prádelně a na králičí farmě. V létě 1952 však za ním přijela žena i děti. (Ačkoli byla usídlena v Rakousku, získala paní Eichmannová v Curychu, ve Švýcarsku, německý pas, na své jméno – jako

„rozvedená“ s jistým Eichmannem. Jak k tomu došlo, zůstává tajemstvím a složka s její žádostí o vydání pasu se na německém konsulátu v Curychu ztratila.) V době, kdy přijela, se Eichmannovi podařilo získat své stálé zaměstnání. Uchytil se v továrně Mercedes-Benz v Suarezu, na předměstí Buenos Aires, nejprve jako mechanik, posléze dílvedoucí. Když se mu narodil čtvrtý syn, znovu se jako Klement oženil se svou vlastní ženou. To ovšem nemusí odpovídat skutečnosti, protože dítě bylo zaneseno do matrik jako Ricardo Francisco Klement *Eichmann* (Francisco zřejmě na počest onoho františkánského kněze, který mu pomohl), a to byla pouze jedna z mnoha stop, které za sebou Eichmann v průběhu let zanechával. Je asi pravda, že svým dětem řekl, že je bratr Adolfa Eichmanna, i když děti, které dobře znaly své prarodiče a své strýce v Linci, by musely být dosti hloupé, aby mu uvěřily. Přinejmenším pro jeho nejstaršího syna, kterému bylo devět let, když svého otce viděl naposledy, by nemělo být problémem, aby otce po sedmi letech v Argentině poznal. Beze změny zůstaly i argentinské doklady paní Eichmannové (byly vystaveny na Veroniku Lieblovou-Eichmannovou). V roce 1959, kdy zemřela Eichmannova tchyně, stejně tak jako o rok později při smrti jeho otce, uvedly linecké noviny mezi pozůstalými jméno paní Eichmannové, a popřely tak všechny fámy o rozvodu a znovu uzavřeném sňatku. Na počátku roku 1960, několik měsíců před únosem, Eichmann a jeho starší synové dokončili stavbu jednoduchého cihlového domku – bez elektřiny i tekoucí vody – který stál v jednom z chudších předměstí Buenos Aires, a rodina se tam nastěhovala. Život to musel být velmi nuzný a pro Eichmanna zcela bezútešný. Útěchu v této mizérii mu nepřinášely ani děti. „O vzdělání se naprosto nezajímal a ani v nejmenším se nepokoušely rozvinout své takzvané vlohy.“

Eichmannovou jedinou kompenzací byly nekonečné rozhovory se členy početné nacistické kolonie, kterým ochotně odhalil svou pravou identitu. Tak nakonec došlo v roce 1955 k interview s holandským novinářem Willemem S. Sassenem, bývalým příslušníkem Zbraní SS, který vyměnil ještě během války svou holandskou národnost za německý pas a byl posléze jako válečný

zločinec v Belgii odsouzen *in absentia* k trestu smrti. Eichmann si k tomuto rozhovoru připravil velké množství poznámek. Sassen vše zaznamenal na magnetofonový pásek a pak přepsal, přičemž Eichmannovu původní verzi v mnohém příkrášlil. Eichmannovy vlastnoručně psané poznámky byly nalezeny a soud je připustil – na rozdíl od zveřejněného rozhovoru – jako součást důkazního materiálu. Sassenova verze se ve zkrácené podobě objevila nejprve v německém ilustrovaném časopisu *Der Stern* (v červenci 1960), později v sérii článků, kterou v listopadu a prosinci téhož roku zveřejnil *Life*. Sassen však, evidentně s Eichmannovým souhlasem, nabídl celou story již o čtyři roky dříve dopisovateli magazínů *Time* a *Life* v Buenos Aires. I když je pravda, že Eichmannovo jméno bylo tehdy vypuštěno, obsah tohoto materiálu nemohl nikoho ponechat na pochybách, kdo se zde skrývá jako zdroj informací. Věc se má tak, že se Eichmann mnohokrát pokusil dostat ze své anonymity a je spíše divné, že izraelské tajné službě trvalo několik let (do srpna 1959), než zjistila, že Eichmann žije v Argentině pod falešným jménem Ricardo Klement. Izrael nikdy neodhalil zdroj svých informací, takže dnes tvrdí minimálně šest lidí, že to byli oni, kdo Eichmanna odhalili, zatímco „dobře informované kruhy“ v Evropě trvají na tom, že místo Eichmannova pobytu rozhlásila sovětská výzvědná služba. Ale ať se to stalo jakkoli, hádankou dnes není, jak bylo možné Eichmannův úkryt vypátrat, ale proč nebyl odhalen dříve – pokud ho ovšem Izraelci opravdu po celá ta léta pronásledovali. Vzhledem k uvedeným faktům se to zdá dosti pochybné.

Bezpochyby však známe alespoň identitu těch, kdo únos provedli. Všechny řeči o soukromých „mstitelích“ uvedl hned na počátku na pravou míru Ben Gurion, který 23. května 1960 oznámil v izraelském Knesetu za bouřlivého aplausu přítomných, že „izraelská tajná služba odhalila Eichmanna“. Dr. Servatius, který se neustále a ovšem neúspěšně snažil předvolat jak před Oblastní soud, tak před soud druhé instance jako svědky Cvi Tohara, hlavního pilota letadla společnosti El-Al, které odvezlo Eichmanna z Argentiny, a Jada Shimoniho, zástupce této společnosti v Buenos Aires, tento Ben Gurionův výrok zmínil. Generální prokurátor mu oponoval tím, že

ministerský předseda „nepřiznal nic jiného, než že Eichmann byl tajnou službou nalezen“, a nikoli, že ho izraelští vládní agenti unesli. Ve skutečnosti tomu, zdá se, bylo přesně naopak. Agenti tajné služby Eichmanna „nenalezli“, ale zadrželi, když si předtím několikrát ověřili, že informace, kterou dostali, se zakládá na pravdě. A dokonce ani to neudělali dostatečně profesionálně, protože Eichmann si všiml, že ho někdo sleduje. „Mám pocit, že jsem vám to říkal už před několika měsíci. Tehdy se mě někdo zeptal, zda vím, že mne už vypátrali, a já vám mohu uvést přesné důvody [jak uvedl v té části policejního výslechu, který nebyl publikován]... Poznal jsem, že nějací lidé se v mém okolí poptávali na možnosti nákupu pozemků ke stavbě továrny na šicí stroje, což bylo zcela nesmyslné vzhledem k tomu, že v tomto místě nebyla ani elektřina ani tekoucí voda. Navíc jsem měl informaci, že tito lidé byli Židé ze severní Ameriky. Mohl jsem snadno zmizet, ale neudělal jsem to, prostě jsem se choval normálně a nechal jsem věcem zcela volný průběh. S mými papíry a referencemi jsem mohl bez potíží nalézt zaměstnání. Ale neusiloval jsem o to.“

O tom, že Eichmann byl ochoten do Izraele jet a postavit se před soud, bylo v Jeruzalémě předloženo ještě více důkazů. Obhajoba ovšem musela zdůrazňovat fakt, že obžalovaný byl unesen a „přivezen do Izraele v rozporu s mezinárodním právem“. To jí totiž umožňovalo zpochybňovat právo izraelského soudu Eichmanna soudit a ačkoli ani prokuratura, ani soud nikdy nepřipustily, že by únos mohl být považován za „státní akt“, nikdy to také nepopíraly. Argumentovaly, že porušení mezinárodního práva se týkalo pouze Argentiny a Izraele, a nikoli práva obžalovaného, a že toto porušení bylo vyřešeno společným prohlášením obou vlád z 3. srpna 1960, kde se pravilo: „incident, který byl způsoben akcí izraelských občanů, jíž byla porušena základní práva argentinského státu, se považuje tímto za vyřešený.“ Soud rozhodl, že nezáleží na tom, zda tito Izraelci byli vládními agenty, nebo soukromými občany. Ani obhajoba ani soud však nezmínily to, že Argentina by se svých práv tak ochotně nezřekla, kdyby Eichmann byl jejím občanem. Žil zde pod falešným jménem, a tudíž se sám vzdával práva na vládní

ochranu, i když se přihlásil k „německé národnosti“ – přinejmenším jako Ricardo Klement (narozený 23. května 1913 v Bolzanu v jihovýchodním Tyrolsku, jak uváděl jeho osobní průkaz). Eichmann se ani nikdy neodvolal na dosti pochybné právo na azyl, které by mu ale stejně nepomohlo, jelikož Argentina, i když poskytla útočiště mnoha známým válečným zločincům, podepsala Mezinárodní konvenci, prohlašující, že ti, kdo spáchali zločiny proti lidskosti, „nebudou považováni za trestně stíhané z politických důvodů“. Nic z toho sice Eichmanna nečinilo osobou bez státní příslušnosti a nezbavovalo ho jeho německého občanství. Dávalo to však Spolkové republice Německo vítanou záminku, aby se vzdala obvyklého požadavku ochrany svých občanů na území cizích států. Jinými slovy, navzdory stohům stran právního zdůvodňování, které se opíralo o množství precedentů, až z toho zbýval nakonec dojem, že unášení patří k jednomu z nejčastějších způsobů zatčení, to, co umožnilo kompetenci jeruzalémského soudu v Eichmannově případě, byla skutečnost, že Eichmann byl de facto bez státní příslušnosti. Eichmann, i když nebyl právní expert, to měl ocenit, neboť z celé své kariéry věděl, že jedině s lidmi v tomto postavení si mohli dělat, co chtěli. Také Židé museli ztratit své občanství dříve, než mohli být usmrceni. Eichmann však neměl náladu hloubat o takových nuancích, neboť jestliže bylo fikcí, že se k soudu v Izraeli dostavil dobrovolně, byla pravda, že činil daleko méně potíží, než kdokoli očekával. Vlastně s ním potíže nebyly vůbec žádné.

Jedenáctého května 1960 v půl sedmé večer, kdy jako obvykle vystoupil z autobusu, kterým se vracel domů z práce, byl Eichmann obklopen třemi muži a v několika desítkách vteřin vtažen do čekajícího automobilu, který ho odvezl do domu, pronajatého na vzdáleném předměstí Buenos Aires. Nebyly použity žádné drogy, provazy či ocelová pouta, ani zbytečné násilí a Eichmann, který neutrpěl žádné zranění, okamžitě poznal, že jde o akci profesionálů. Dotázán po své identitě okamžitě odpověděl: „*Ich bin Adolf Eichmann*“ a pak překvapivě dodal: Víím, že jsem v rukou „Izraelců.“ (Později vysvětloval, že v nějakých novinách se dočetl o Ben Gurionově příkazu, že má být nalezen a polapen.) Po dobu osmi

dní, kdy Izraelci čekali na letadlo společnosti El-Al, které je mělo s jejich zajatcem dopravit do Izraele, byl Eichmann připoután k posteli, a to bylo jediné, nač si v celé záležitosti stěžoval. Druhý den zajetí ho požádali, aby napsal písemné prohlášení, že nemá námitek proti tomu, aby byl souzen izraelským soudem. Toto prohlášení bylo samozřejmě připraveno předem a Eichmann je měl pouze přepsat vlastní rukou. K všeobecnému překvapení však Eichmann trval na tom, že napíše svůj text, ve kterém použil, jak patrně z následujících řádků, první věty připraveného prohlášení: „Já, níže podepsaný Adolf Eichmann, tímto o své svobodné vůli prohlašuji: jelikož nyní byla moje pravá identita odhalena, uvědomuji si jasně, že je zbytečné, abych se i nadále snažil unikat soudu. Tímto tedy vyjadřuji svoji připravenost odcestovat do Izraele a být tam souzen řádným soudem. Je jasné a pochopitelné, že mi bude přidělen právní zástupce [až sem se pravděpodobně jednalo o opis připraveného textu], a já se vynasnažím sepsat fakta o posledních letech svého veřejného působení v Německu bez jakéhokoli přikrašlování tak, aby budoucí generace měly před sebou pravdivý obraz. Toto prohlášení činím z vlastní svobodné vůle, a nikoli proto, že mi někdo něco slibuje, anebo naopak mi nečím vyhrožuje. Chci konečně dosáhnout smíru se sebou samým. Jelikož si nemohu pamatovat všechny detaily a jelikož mám tendenci fakta směšovat nesprávným způsobem, žádám o pomoc, a sice v tom smyslu, aby mi byly dány k dispozici potřebné dokumenty a průkazní materiály, s jejichž pomocí bych mohl nalézt pravdu.“ Podepsán: „Adolf Eichmann, Buenos Aires, květen 1960.“ Tento dokument, o jehož pravosti nemůže být pochyb, byl v jedné věci podivný: není zde uvedeno přesné datum, kdy byl podepsán. Z opomenutí může vzniknout domněnka, že dopis nebyl napsán v Argentině, ale až v Jeruzalémě, kam Eichmann dorazil 22. května. Kvůli procesu, v jehož rámci jej obžaloba předložila jako jeden z důkazů, aniž by mu ovšem přikládala nějakou zvláštní váhu, dopis zase tak důležitý nebyl. Izraelská vláda jej potřebovala k vysvětlení své akce v Argentině a také jej přiložila ke své první oficiální nótě argentinské vládě, zabývající se touto věcí. Dr. Servatius, který se na dopis zeptal Eichmanna při přelíčení, se o této podivné dataci

nezmínil a Eichmann sám se o tom ani dost dobře zmínit nemohl, protože na sugestivní dotaz svého právníka potvrdil, i když nepříliš ochotně, že toto prohlášení podepsal v zajetí, když ho drželi přivázaného k posteli na předměstí v Buenos Aires. Prokurátor, který o tom možná věděl víc, ho v tomto bodě křížovému výslechu nepodrobil. Zjevně považoval za moudré raději celou tuto věc moc nerozvádět. (Paní Eichmannová uvědomila o zmizení svého manžela argentinskou policii, aniž by však sdělila jeho pravou totožnost. Proto také nebyly nařizeny na nádražích, na dálnicích či na letištích žádné zvýšené kontroly. Izraelští agenti měli štěstí, kdyby totiž policie vyhlásila poplach, nebyli by schopni deset dní po zatčení propašovat svého vězně ze země.) pro svou naprosto překvapivou ochotu spolupracovat s izraelskými orgány uvedl Eichmann dva důvody. (Dokonce i soudci, kteří trvali na tom, že Eichmann byl prostě lhář, museli připustit, že neznají odpověď na jednu otázku: „Proč se obžalovaný při policejním výslechu přiznával superintendantu Lessovi k celému množství usvědčujících detailů, které by nebylo možno dokázat, kdyby se k nim sám nepřiznal? Proč se zejména přiznával ke svým cestám do východních území, kde všechna zvěrstva viděl na vlastní oči?“) V Argentině, mnoho let před dopadením, Eichmann napsal, jak už ho jeho anonymita unavovala. Zřejmě čím více o sobě četl, tím více byl unaven. Druhé vysvětlení, které uvedl v Izraeli, bylo dramatičtější: „Před rokem a půl [tedy na jaře 1959] jsem se doslechl od jednoho známého, který se právě vrátil z cesty do Německa, že určité části mladé generace Němců zachvátil jakýsi pocit viny... a fakt tohoto komplexu viny byl pro mne jakýmsi mezníkem, jako byl dopad prvního tělesa, které zhotovil člověk, na měsíční povrch. Stalo se to ústředním bodem mého vnitřního života, okolo kterého se utvářely mnohé mé myšlenky. Proto jsem neunikl... i když jsem věděl, že komando, které mne hledá, se už blíží... Po rozhovorech o tom, jak mladí lidé v Německu trpí pocitem viny, které na mne učinily velmi hluboký dojem, jsem cítil, že už nemám právo prchat. Proto jsem také nabídl hned na počátku vyšetřování v písemném vyjádření, že jsem ochoten se veřejně oběsit. Chtěl jsem tak ze své strany přispět, aby bylo sňato

břemeno viny z německé mládeže, vždyť tito mladí lidé koneckonců nenesou na těchto událostech a činech svých otců během poslední války žádnou vinu.“ Tuto válku však Eichmann shodou okolností v jiné souvislosti stále charakterizoval jako „válku, která byla Německé říši vnucena“. Všechno to byly pochopitelně jenom prázdné řeči. Co Eichmannovi bránilo, aby se dobrovolně vrátil do Německa a vydal se tam do moci úřadů? Když se ho na to zeptali, odpověděl, že podle jeho mínění německé soudy dosud postrádají „objektivitu“, které je zapotřebí při projednávání případů lidí, jako je on. Avšak jestliže dal přednost, aby byl souzen izraelským soudem – jak občas proti vši logice naznačoval a což bylo stěžejní – mohl izraelské vládě ušetřit čas i námahu. Již dříve jsme viděli, že tento způsob vyjadřování Eichmanna povznášel a opravdu přesně to mu pomáhalo udržovat se v dobré náladě po celou dobu pobytu v izraelském vězení. Dokonce mu to umožnilo, aby s pozoruhodnou vyrovnaností hleděl vstříc i vlastní smrti: „Já vím, že mě čeká trest smrti,“ prohlásil hned na počátku policejního vyšetřování.

Za Eichmannovými prázdnými řečmi se ovšem skrývala i určitá pravda a ta se zjevila celkem jasně, když mu byla položena otázka, kdo ho má hájit. Z důvodů zcela zřejmých se izraelská vláda rozhodla povolit právního zástupce ze zahraničí. Šest týdnů po ukončení policejního vyšetřování, které bylo zahájeno s Eichmannovým souhlasem, ho informovali, že si k přípravě své obhajoby může vybrat mezi třemi právními zástupci. Mezi nimi byl dr. Robert Servatius, kterého doporučila Eichmannova rodina (Servatius nabídl své služby Eichmannovu švagrovi v mezistátním telefonním rozhovoru), pak další německý právník, žijící nyní v Chile, a americká právní firma v New Yorku, která v této věci kontaktovala izraelský soud. (Zveřejněno však bylo pouze jméno dr. Servatia.) Asi se nabízely i další možnosti, které pro Eichmanna přicházely v úvahu, mnohokrát mu bylo řečeno, že má dost času na rozmyšlenou. Svého času Eichmann ovšem nevyužil a okamžitě projevil zájem obrátit se na dr. Servatia, protože měl dojem, že jde o známého jeho švagra, který již válečné zločince obhajoval, a trval na tom, že potřebné dokumenty okamžitě podepíše. O půl hodiny

později se mu zdálo, že proces by mohl nabýt „globálních rozměrů“, že z jeho případu možná bude „monstrproces“, že zatímco prokuratura bude mít k dispozici několik právníků, Servatius by sám nebyl s to „prostudovat si veškerý materiál“. Bylo mu připomenuto, že dr. Servatius v dopise, kde žádá o plnou moc, napsal, že „povede skupinu právních zástupců“ (nikdy to nerealizoval) a policejní důstojník k tomu dodal: „Je nutno předpokládat, že dr. Servatius se neobjeví sám. To by fyzicky nezvládl.“ Avšak dr. Servatius, jak se ukázalo, se objevoval sám po většinu času. Z toho všeho vyplývalo, že se Eichmann stal hlavním asistentem při své vlastní obhajobě a kromě toho, že psal knihy „pro příští generace“, v průběhu celého svého procesu velmi tvrdě pracoval.

Dvacátého devátého června 1961, deset týdnů poté, co proces jedenáctého dubna začal, obžaloba ukončila závěrečnou řeč a dr. Servatius zahájil obhajobu. Čtrnáctého srpna, po 114 stáních, bylo hlavní líčení uzavřeno. Soud byl potom na čtyři měsíce odročen a sešel se jedenáctého prosince k vyhlášení rozsudku. V průběhu dvou dnů, rozdělených do pěti stání, předčítali tři soudci 244 paragrafů rozsudku. Odmítli sice obvinění z „kospirace“, jež předložila obžaloba a kterým činila z Eichmanna „hlavního válečného zločince“, odpovídajícího automaticky za všechno, co souviselo s „konečným řešením“, avšak ve všech 15 bodech obžaloby ho až na pár detailů uznali vinným. „Společně s ostatními“ se dopustil zločinů „proti židovskému národu“; jeho zločinné jednání vůči Židům – vedené úmyslem židovský národ zničit – shrnovaly tyto čtyři body:

- 1) „způsobil smrt milionů Židů“;
- 2) „dostal miliony Židů do takových životních podmínek, jež měly vést s vysokou pravděpodobností k jejich fyzické likvidaci“;
- 3) „způsobil jim újmu na zdraví jak fyzickém, tak duševním“;
- 4) „v terezínském ghettu přikázal sterilizovat židovské ženy a uměle přerušovat jejich těhotenství“.

Ty části, v nichž se obžaloba dotýkala Eichmannových deliktů z doby před srpnem 1941 – kdy ho jeho nadřízení informovali o Vůdcově rozkazu ke „konečnému řešení“ – soudci odmítli. Eichmannova předchozí činnost v Berlíně, ve Vídni a v Praze tedy úmyslem „vyhladit židovský národ“ vedena nebyla. Potud k prvním čtyřem bodům obžaloby. Pátý až dvanáctý bod obžaloby se zabýval „zločiny proti lidskosti“. V izraelském právu má tento pojem význam dosti neobvyklý. Zahrnuje genocidu jiných národů než židovského (třeba Cikánů či Poláků) a dále zločiny spáchané na Židech i příslušnících ostatních národů, pokud nebyly spáchany s úmyslem vyhladit národ jako celek. Do této kategorie v obžalobě spadalo vše, čeho se Eichmann dopustil před vydáním Vůdcova rozkazu, všechny jeho zločiny spáchané na osobách nežidovského původu a znovu vše, co souviselo s „konečným řešením židovské otázky“, protože přece nešlo jen o „zločiny proti židovskému národu“, nýbrž i o zločiny obyčejné. Takže bod pět ho ještě jednou obviňoval ze stejných deliktů, jejichž výčet byl již uveden v bodech jedna a dvě. Bod šest ho zase usvědčoval, že „Židy pronásledoval z národnostních, rasových, náboženských a politických důvodů“. Bod sedm pojednával o „uloupení židovského majetku spojené se zavražděním majitelů“; bod osm shrnul všechny tyto trestné činy ještě jednou jako „válečné zločiny“, protože většina jich byla spáchána během války. Body devět až dvanáct se zabývaly zločiny proti osobám nežidovského původu: bod devět usvědčoval Eichmanna z „vyhnání statisíců Poláků z jejich domovů“; bod deset z „vyhnání... více než čtrnácti tisíc Slovinců z Jugoslávie“; bod jedenáct z deportací „mnoha desítek tisíc Cikánů“ do Osvětimi. Rozsudek však došel k pozoruhodnému závěru: „Nebylo nám dokázáno, že obžalovaný věděl, že Cikáni byli transportováni za účelem vyhlazení.“ Což znamená, že až na případ „zločinů proti židovskému národu“ byla genocida ze soudního rozhodnutí vypuštěna. A to bylo jen těžko pochopitelné. Vždyť o vyhlazování Cikánů se nejen všeobecně vědělo, ale navíc se Eichmann sám při policejním výslechu přiznal, že byl o této skutečnosti informován. Mlhavě si pamatoval, že Himmler o tom vydal nějaký rozkaz. Žádné direktivy jako pro Židy

ovšem ohledně Cikánů neexistovaly. Výzkumem cikánského „problému“ – „jejich původem, zvyky, organizací, folklorem či ekonomikou“ – se v rámci RSHA nezabývalo žádné oddělení. Eichmannův úřad prostě pověřen, aby zařídil „odsun“ třiceti tisíc Cikánů z území Říše. Na podrobnosti celé akce si Eichmann už nevzpomínal, protože nikdo ve prospěch Cikánů neintervenoval. O tom však, že Cikáni byli stejně jako Židé transportováni za účelem likvidace, nikdy nepochyboval. Eichmannova vina při vyhlazování Cikánů byla tedy zcela stejná jako při vyhlazování Židů. Bod dvanáct se týkal deportace devadesáti tří dětí z Lidic, české vesnice, jejíž obyvatelé byli po atentátu na Heydricha povražděni; obžaloby ze zavraždění těchto dětí však musel být zproštěn. Poslední tři body obžaloby ho obviňovaly z příslušnosti ke třem ze čtyř organizací označených v Norimberku za zločinecké – k SS, k SD (*Sicherheitsdienst*) a ke gestapu (*Geheime Staatspolizei*).

O čtvrté z těchto organizací, vedení NSDAP, se nehovořilo, protože Eichmann bez vší pochybnosti k vůdcům strany nepatřil. Jeho činnost v těchto organizacích před květnem 1940 ovšem byla jako méně závažný zločin promlčena. (Zákon z roku 1950, podle něhož Eichmanna soudili, stanovoval, že na závažné zločiny se promlčení nevztahuje, a zásadu *res judicata* nelze použít – osoba může být souzena v Izraeli „dokonce i tehdy, když byla již v téže kauze odsouzena v cizině, ať už před mezinárodním tribunálem či soudem dotyčného státu“.) Všechny trestné činy uvedené v bodech jedna až patnáct zákon trestal smrtí.

Eichmann, jak již bylo řečeno, trval tvrdošíjně na tom, že se zločinů, ze kterých byl obžalován, nedopustil, že sám nevráždil, nýbrž k tomu pouze „napomáhal“. Že se obžalobě nepodařilo toto jeho tvrzení přesvědčivě vyvrátit, vzal rozsudek, jak lze s ulehčením konstatovat, v úvahu. Byl to totiž důležitý bod rozsudku, dotkl se samotné podstaty tohoto zločinu, který nebyl obyčejným zločinem, a dotýkal se i samotné povahy zločince, který se rovněž vymykal běžným měřítkům. Rozsudek implicitně připustil i nepříjemnou skutečnost, že v táborech smrti to obvykle byli sami vězňové a oběti, kdo nakonec „vlastníma rukama vedli vražedný nástroj“. Co zde bylo

řečeno k tomuto bodu, bylo více než korektní, byla to pravda. „Chceme-li jeho jednání charakterizovat slovy paragrafu 23 našeho trestního zákona, bylo to všechno v podstatě podněcování, udílení rad a pokynů těm druhým, jakož i napomáhání druhým či poskytování možnosti druhým, aby páchali trestný čin.“

„Ale v rámci tohoto gigantického a tak široce rozvětveného zločinu, který zde máme projednávat, na němž se v různé míře podílelo množství osob na nejrůznějších stupních velitelské hierarchie – iniciátoři, organizátoři a výkonné orgány všech možných hodností – by nemělo smysl používat obvyklé pojmy jako podněcovatel a pomahač. Vždyť přece jde o zločiny *en masse*, nejen co do počtu obětí, ale i co do počtu spolupachatelů, takže na rozsah odpovědnosti nemůže mít žádný vliv, měl-li ten či onen z těchto zločinců blíže či dále k člověku, který sám oběť vlastníma rukama zabíjí. *Naopak, rozsah odpovědnosti vzrůstá, čím více se vzdalujeme od toho, kdo sám uvádí do pohybu smrtící zbraň.*“ (Proložila H. A.)

Po přečtení rozsudku soud pokračoval zavedeným způsobem. Ještě jednou dostal slovo žalobce a v rozvláčné řeči požadoval trest smrti – který byl kvůli nedostatku polehčujících okolností i tak závazný. Na to zareagoval dr. Servatius, ten byl dokonce ještě stručnější než dříve: obžalovaný konal „státní akty“. Co se stalo jemu, může se v budoucnosti stát každému, před tímto problémem stojí celý civilizovaný svět. Eichmann byl „obětní beránek“, kterého současná německá vláda přenechala soudu v Jeruzalémě v rozporu s mezinárodním právem, aby se tak sama vyhnula odpovědnosti. Kompetenci soudu (dr. Servatius ji nikdy neuznal) lze vykonstruovat a přijmout nanejvýš tak, jak jistý německý prokurátor zformuloval úkol jeruzalémského soudu: „izraelský soud soudí obžalovaného v zastoupení právní moci, která náleží [německému soudu].“ Již dříve dr. Servatius požadoval, aby „řízení bylo zastaveno a obžalovaný osvobozen“, protože podle argentinského práva je soudní stíhání za všechny činy, které se mu kladou za vinu, z důvodů promlčení vyloučeno. Promlčeny byly... 7. 5. 1960, tedy „krátce před únosem“; ve stejném smyslu hovořil nyní o tom, že by neměl být vynesen rozsudek smrti, protože tento trest byl v Německu zrušen.

Pak přišel na řadu Eichmann. Jeho naděje na spravedlnost je prý zklamána, soud prý mu nevěřil, ačkoliv se neustále snažil mluvit pravdu. Vůbec prý ho nepochopil: nikdy prý nepatřil k „těm, kdo nenávidí Židy“, nikdy nechtěl nikoho zabít. Jeho vinou byla poslušnost, a ta přece bývá velebena jako ctnost. Nacističtí vůdcové jeho ctnost zneužili. On sám k vládnoucí klice nepatřil, byl obětí a pouze vůdcové si zasloužili trest. (Eichmann však nešel tak daleko jako mnoho jiných válečných zločinců s nižšími hodnostmi, kteří si trpce stěžovali, že skuteční viníci jim nejprve říkali, aby si s „odpovědností“ nedělali hlavu, a pak je nechali na holičkách – spáchali sebevraždu nebo skončili na šibenici.) „Nejsem netvor, za kterého mě pokládají,“ řekl. „Jsem obětí omylu.“ Potvrdil to, co řekl dr. Servatius, aniž použil výrazu „obětní beránek“. „Jsem z hloubi duše přesvědčen, že tady musím pykat za druhé.“ Dva dny nato, v pátek 15. prosince 1961 v devět hodin ráno, vynesl soud rozsudek smrti.

O tři měsíce později, 22. března 1962, bylo před pětičlenným tribunálem Nejvyššího soudu Izraele za předsednictví Jicchaka Olshana zahájeno odvolací řízení. Obžalobu zastupoval znovu pan Hausner se čtyřmi asistenty a obhajobu jako jediný dr. Servatius. Obhájce opakoval všechny staré argumenty proti kompetenci izraelského soudu. Jelikož všechny jeho snahy přimět západoněmeckou vládu, aby začala jednat o vydání Eichmanna Spolkové republice Německo, byly neúspěšné, žádal nyní, aby extradikci nabídl Izrael. Přinesl s sebou nový seznam svědků, mezi nimiž však nebyl uveden jediný, od kterého by bylo možno očekávat cokoli, co by mohlo být považováno za „nový důkaz“. Na seznamu byl mezi jinými i dr. Hans Globke, jehož Eichmann nikdy v životě neviděl a o kterém slyšel patrně poprvé až zde v Jeruzalémě. Vedle tohoto jména se k velkému údivu objevil i dr. Chaim Weizmann, který byl už deset let mrtvý. Toto *plaidoyer* bylo neuvěřitelně zmatené a plné chyb (tak na příklad obhájce nabídl jako nový důkaz francouzský překlad jednoho dokumentu, který už obžaloba předložila v originále, a ve dvou dalších případech Servatius prostě dokumenty špatně pochopil, atd.). S touto nepečlivostí ostře

kontrastovala až přílišná pečlivost, s níž dr. Servatius pronášel určité poznámky, které nutně musely soud spíše popudit: usmrcování plynem bylo podle něj opět „medicínskou záležitostí“; židovskému soudu nepřisluší jednat o osudu lidických dětí, protože to nebyly děti židovské; izraelská právní procedura se liší od procedury kontinentálního trestního práva, podle nějž měl být Eichmann jako Němec souzen. Podle izraelského práva má obžalovaná strana předložit důkazy na svou obhajobu; a v tomto případě to možné nebylo, protože v Izraeli nelze sehnat ani svědky ani polehčující dokumenty. Zkrátka a dobře, řízení bylo neregulérní a rozsudek je nespravedlivý.

Jednání před apelačním soudem trvalo pouhý týden a po něm byl soud o dva měsíce odročen. Dvacátého devátého května 1962 byl čten rozsudek druhé instance – méně rozsáhlý než první, ale stále to bylo padesát jedna hustě popsaných stran kancelářského formátu. Tento rozsudek ve všech bodech okázale potvrdil rozhodnutí krajského soudu. K takovému rozhodnutí by soudcové nepotřebovali dva měsíce a jednapadesát stran textu. I když to výslovně řečeno nebylo, byl ve skutečnosti rozsudek apelačního soudu revizí rozsudku první instance. V nápadném protikladu k původnímu rozsudku se nyní shledávalo, že „odvolatel vůbec žádné ‚vyšší rozkazy‘ shora nedostával“. Byl sám sobě šéfem, sám vydával rozkazy ve všem, co se týkalo židovských záležitostí, svým významem „zastínil všechny své nadřízené včetně Müllera“. Jako odpověď na námitku obhajoby, která byla nasnadě, že totiž by na tom Židé nebyli o nic lépe, kdyby Eichmanna nebylo, soudci nyní uvedli, že „myšlenka konečného řešení by nikdy nenabyla tak pekelných forem, podoby sdírané kůže a mučených těl milionů Židů, nebýt fanatické horlivosti a nenasytné krvežíznivosti odvolatele a jeho kompliců“. Nejvyšší soud Izraele nejen že převzal argumenty žalobce, nýbrž i jeho způsob vyjadřování.

Téhož dne, 29. května, došla izraelskému prezidentovi Jicchakovi Ben Cvimu Eichmannova žádost o milost – čtyři ručně psané stránky, sestavené „podle instrukcí mého advokáta“ – společně s dopisy od Eichmannovy ženy a rodiny z Lince. Kromě toho obdržel

prezident stovky dopisů a telegramů z celého světa, jež žádaly totéž. Na čelném místě stála Ústřední konference amerických rabínů, reprezentativní sdružení reformovaného židovstva ve Spojených státech, a skupina profesorů Hebrejské univerzity v Jeruzalémě v čele s Martinem Buberem, který se od samého začátku stavěl proti procesu a nyní se snažil přimět Ben Guriona, aby se zasadil o Eichmannovo omilostnění. Třicátého prvního května, dva dny po rozsudku, který vynesl Nejvyšší soud, zamítl prezident Ben Cvi všechny žádosti o milost a téhož dne o několik hodin později – bylo to ve čtvrtek – byl Eichmann krátce před půlnocí oběšen, jeho tělo spáleno a popel rozmetán nad Středozemním mořem mimo izraelské výsostné území.

Rychlost, s níž vykonali rozsudek smrti, byla neobvyklá, uvážíme-li, že čtvrteční noc byla posledním možným termínem před následujícím pondělkem, protože pátek, sobota a neděle jsou všechno náboženské svátky pro jednu ze tří náboženských skupin v zemi. Poprava se konala za necelé dvě hodiny poté, co Eichmanna vyrozuměli, že jeho žádost o milost byla zamítnuta. Nezbyl čas ani na poslední večeři. Vysvětlení pro takový spěch lze najít ve dvou pokusech dr. Servatia, jak svého klienta ještě na poslední chvíli zachránit. Jednak požádal jeden západoněmecký soud, aby přece jen přiměl vládu k sestavení žádosti o Eichmannovo vydání, jednak dal najevo, že se bude dovolávat článku 25 Úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod. Když byla Eichmannova žádost o milost zamítnuta, ani dr. Servatius ani žádný z jeho asistentů nebyli v Izraeli. Izraelská vláda patrně chtěla uzavřít případ, který se vlekl už dva roky, dřív než vůbec mohla obhajoba písemně požádat o odložení poprav.

S rozsudkem smrti se všeobecně počítalo a téměř nikdo proti němu nic nenamítal. Úplně jinou reakci však vyvolala zpráva, že rozsudek nad Eichmannem byl vykonán. Protesty sice měly jepicí život, zato přicházely ze všech stran, především od známých a vlivných osobností. Nejčastější argument spočíval v tom, že Eichmannovy činy se vzpíraly možností lidského potrestání, že ukládat trest smrti za tak obrovské zločiny se mívá cílem. To je

přirozeně do jisté míry pravda, ale rozhodně to zase nemůže znamenat, že jedinec, který zavraždil miliony, by z tohoto důvodu mohl trestu uniknout. Na pokleslejší úrovni byl trest smrti kritizován jako trest „bez fantazie“ a současně byly nabízeny nejfantastičtější alternativy: Eichmann prý „by měl strávit zbytek života v Negevské poušti a svým potem přispívat k zúrodnování židovské půdy“ – v této poušti by Eichmann patrně nepřežil jediný den, nehledě na to, že toto území v Izraeli není právně považováno za trestaneckou kolonii; nebo se říkalo ve stylu reklam, že se Izrael měl vzepnout do „božských výšin“, přenést se přes všechny jinak „pochopitelné právní, politické a dokonce i lidské úvahy“ a jeho vláda měla zorganizovat velikou akci: „všechny, kteří se podíleli na Eichmannově zatčení, procesu a vynesení rozsudku“, shromáždit kolem spoutaného Eichmanna a za „přítomnosti televizních kamer a mikrofonů jim jako hrdinům století udělovat řády a vyznamenání“.

Martin Buber nazval popravu „omylem historických rozměrů“, jako kdyby „mohla sloužit k odčinění viny, kterou cítilo mnoho mladých lidí v Německu“ – tento argument, ač si to Buber sotva uvědomoval, kupodivu velice připomínal nápad, na který Eichmann přišel sám: veřejně se oběsit, aby sejmul břemeno viny z německé mládeže. (Je s podivem, že Buber, který je nejen významný, ale i mimořádně moudrý muž, nevidí, jak falešné jsou tyto pocity viny. Jak příjemné je cítit se vinným, když člověk nic špatného neprovedl, jak ušlechtilé! Zatímco uznat skutečnou vinu a kát se je velice obtížné a sráží to člověka na kolena. Německá mládež je dnes všude konfrontována s muži, kteří svými hodnostmi a úřady či veřejným postavením určují tvář **země** a skutečně se něčeho dopustili, aniž by *cítili* vinu. Normální reakcí mládeže na tento stav věcí by bylo rozhořčení. A rozhořčení by bylo nepochybně spojeno s jistým rizikem – neznamenalo by ohrožení života, avšak určitě by ohrožovalo kariéru. Jestliže však tato mládež čas od času – třeba když se strhne povyk kolem *Deníku Anny Frankové* nebo při procesu s Eichmannem – propuká v hysterické pocity viny, není to proto, že se hroutí pod tíhou minulosti, pod tíhou viny otců, nýbrž proto, že pod tlakem velice současných a velice skutečných problémů utíká do

oblasti citů a laciné sentimentality.) Profesor Buber dále řekl, že nemá „soucit“ s Eichmannem, neboť soucit prý můžeme mít „pouze s těmi, jejichž jednání ve svém srdci rozumíme“. Zdůraznil, co řekl již před lety v Německu: s těmi, kteří se podíleli na zločinech třetí říše, prý sdílí lidství jen formálně. Přepych takového postoje si samozřejmě nemohli dovolit ti, kteří měli Eichmanna soudit, protože zákon, který ustanovuje lidi jako soudce nad činy bližních, předpokládá, že obžalovaný bude pohnán k odpovědnosti lidmi jako on sám. Pokud vím, byl Buber jediným filosofem, který zaujal veřejné stanovisko k Eichmannově popravě. (Krátce před zahájením procesu poskytl v Basileji Karl Jaspers interview švýcarskému rozhlasu, jež bylo později otištěno v časopisu *Der Monat*, a zasazoval se o zřízení mezinárodního tribunálu.) Tím větším zklamáním bylo, že Buber na nejvyšší možné úrovni uhýbá od podstaty problému, který Eichmann svými činy otevřel.

Jen velice málo hlasů se ozvalo mezi zásadními a kategorickými odpůrci trestu smrti, ačkoliv právě jejich argumenty – které nemuseli pro tento specifický případ nijak modifikovat – by jistě měly svou váhu. Patrně se zcela správně domnívali, že právě toto nebyla vhodná příležitost, aby se o svou věc zasazovali.

Adolf Eichmann šel na smrt klidně a důstojně. Požádal o láhev červeného vína, kterou z poloviny vypil. Odmítl útěchu protestantského duchovního, reverenda Williama Hulla, který s ním chtěl číst z Písma: má prý už jen dvě hodiny života, a proto „nemůže ztrácet čas“. Oněch padesát metrů ze své cely do popravčí komory přešel pokojně s rukama spoutanýma za zády. Když ho dozorcí svazovali, požádal je, aby mu pouta upravili, aby mohl stát vzpřímeně. „Ne, to není třeba,“ řekl, když mu nabídli černou kuklu. Ovládal se naprosto dokonale, ba ještě víc, zůstal zcela sám sebou. To nejlépe dosvědčuje grotesknost a hloupost jeho posledních slov. Začal emfatickým prohlášením, že je *Gottgläubiger*. Chtěl tak vyjádřit obvyklým nacistickým způsobem, že není křesťanem a nevěří v posmrtný život. Pak pokračoval: „Za krátký čas, pánové, *se všichni znovu setkáme*. Takový je úděl všech lidí. Ať žije Německo! Ať žije Argentina! Ať žije Rakousko! *Nikdy na ně nezapomenu.*“

Tváří v tvář smrti se mu vybavilo klišé, které se používá při proslovech na pohřbu. Pod šibenicí mu jeho paměť provedla poslední kousek: cítil se „povznesen“ a zapomněl, že jde o jeho vlastní pohřeb.

Jako by v těchto posledních minutách Eichmann sám shrnul výsledek dlouhé lekce, jíž se nám dostalo, lekce o lidské zlobě, o úděsné *banalitě zla*, před níž slova selhávají a na níž myšlení ztroskotává.

Epilog

Jeruzalémský proces se odehrával za mnoha mimořádných okolností. Vyplývaly z nich právní problémy natolik složité a rozmanité, že se kvůli nim jak během procesu samého, tak v literatuře, která se objevila po jeho skončení (bylo jí ovšem překvapivě málo), dostaly ústřední morální, politické i čistě právní otázky na vedlejší kolej. Prohlášení předsedy vlády Ben Guriona před zahájením soudního líčení a způsob, jakým prokurátor přednášel svou žalobu, všechno ještě více zkomplikovaly. Bylo zřejmé, že stát Izrael sleduje procesem s Eichmannem ještě mnoho vedlejších politických cílů, které se vymykaly účelům soudu. Účelem soudu je dát průchod právu, nic jiného. Jiné, byť sebeušlechtlejší cíle – třeba ten, který zformuloval v Norimberku Robert G. Storey, výkonný soudní rada: „předložit takovou dokumentaci o hitlerovském režimu, která by obstála ve zkoušce dějin“ – mohou jen odvádět od hlavního cíle, jemuž zákon slouží: zvážit obvinění, rozsoudit a stanovit přiměřený trest.

Rozsudek nad Eichmannem, který se teorií vyšších cílů, tak hojně diskutovanou v soudní síni i na veřejnosti, zabývá ve dvou úvodních paragrafech, nemohl dát v tomto směru jasnější a přesnější odpověď: Je třeba zabránit veškerým snahám, aby se soudní řízení rozběhlo do přílišné šíře, protože soud nesmí „dovolit, aby byl vtažen do oblasti, jež je mimo jeho kompetenci... trestní řízení má své vlastní, zákonem předepsané cesty, které zůstávají neměnné, ať je předmětem soudu cokoli“. Nechce-li se soudní tribunál vystavit nebezpečí, že

„úplně selže“, nesmí tyto hranice překračovat. Jednak nemá k dispozici nástroje, „aby mohl prozkoumat všeobecné otázky“, především však nabývá autorita o niž se opírá, patřičnou váhu až tím, že zná své meze. „Nikdo nás neučinil soudci“ nad věcmi, které leží mimo oblast zákona, a náš názor na tyto věci nemá o nic „větší váhu než názor kteréhokoli člověka, který je studuje a přemýšlí o nich“. A tak na stále se opakující otázku, co se tímto procesem vlastně sleduje, existuje pouze jediná odpověď: konat spravedlnost.

Námítky vznesené proti procesu s Eichmannem lze rozdělit do tří kategorií. Především jsou zde stejné pochybnosti, které již byly vysloveny v souvislosti s norimberským procesem: zákon, podle něhož byl Eichmann souzen, je retrospektivní a k soudu dochází před tribunálem vítěze. Za druhé to byly námítky týkající se výhradně jeruzalémského soudu, to jest zpochybňovala se jeho kompetence jako taková, a také se mu vytýkalo, že se dostatečně nevyrovnal s problémem únosu obžalovaného. Za třetí se nejdůležitější námítky stavěly proti znění obžaloby, jež hovořila o „zločinu proti židovskému národu“, místo aby Eichmanna obžalovala ze „zločinů proti lidskosti“, tudíž zpochybňovaly to, podle jakého zákona byl Eichmann souzen. Tyto námítky vedly logicky k závěru, že jediným kompetentním soudem pro posuzování takových zločinů je mezinárodní tribunál.

Odpověď soudu na první kategorii námitek byla prostá: norimberské procesy byly v Jeruzalémě uváděny jako precedent a soudcové – vázaní právem své země – mohli sotva argumentovat jinak, protože zákon o potrestání nacistů z roku 1950 se na tomto precedentu zakládal. „Tato právní úprava,“ pravilo se v rozsudku, „se zásadně liší od všech ostatních ustanovení obvyklých v trestním zákoně.“ Příčina rozdílu spočívá zcela prostě v povaze zločinů, na které se vztahuje. Jeho retroaktivita, lze dodat, porušuje zásadu *nullum crimen, nulla poena sine lege* pouze formálně, nikoli věcně, neboť uplatňovat ji má smysl pouze u takových činů, které jsou zákonodárci předem známé. Jestliže je náhle spáchán zločin do té doby neznámý, jako právě genocida, pak spravedlnost vyžaduje rozsudek vycházející z nového zákona. V případě norimberských

procesů byla tímto novým zákonem Charta [Londýnský statut z roku 1945]; v izraelském případě to byl zákon z roku 1950. Otázka nezní, zda těchto zákonů bylo použito retroaktivně, to bylo samozřejmě nutné, nýbrž zda byly použity adekvátně, zda byly použity pouze v případě kriminálních činů dosud neznámých. Tato podmínka týkající se retroaktivního zákonodárství byla vážně porušena londýnskou Chartou, která zřizovala mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku, a možná právě z tohoto důvodu zůstala diskuse na toto téma poněkud zmatená.

Charta poskytovala soudní pravomoc pro tři druhy zločinů: „zločiny proti míru“ tribunálem označené za „největší mezinárodní zločin... protože v sobě obsahuje všechno nahromaděné zlo“; dále „válečné zločiny“; a konečně „zločiny proti lidskosti“. Z uvedených tři typů pouze zločiny proti lidskosti byly nové a bezprecedentní. Útočná válka je přinejmenším tak stará jako samy dějiny a jakkoli byla již dříve mnohokrát odsuzována jako „zločinná“, nikdo ji dosud formálně za zločin neuznal. (Žádný z pokusů ospravedlnit jurisdikci norimberského soudu v otázce míru a války nebyl přesvědčivý. Je pravda, že Vilém II. byl po první světové válce předvolán před tribunál spojeneckých mocností. Avšak zločinem, z něhož byl bývalý císař obžalován, nebyla válka, nýbrž to, že porušil uzavřené smlouvy, především dohodu o neutralitě Belgie. Pravda je i to že Briand – Kelloggův pakt ze srpna 1928 označil války za neospravedlnitelný nástroj zahraniční politiky, ale tento pakt neobsahoval ani definici agrese, ani se nezmiňoval o sankcích – nehledě vůbec na to, že systém bezpečnosti, který měl pakt vytvořit, se zhroutil dávno před vypuknutím války.) Kromě toho byla jedna ze zemí, jejíž zástupci zasedali v tribunálu, a sice Sovětský svaz, vystavena v otázce války argumentu *tu quoque*. Nenapadli snad Rusové v roce 1939 Finsko a nerozdělili Polsko naprosto beztretně? „Válečné zločiny“ – pro něž by se jistě dalo najít neméně precedentů než pro „zločiny proti míru“ – již z hlediska mezinárodního práva svou normu měly. „Porušení zákonů či zvyklostí války“ definovaly haagská a ženevská konvence. Tyto mezinárodní úmluvy se týkaly zacházení se zajatci a válečných operací proti civilnímu obyvatelstvu. Nebylo tu zapotřebí nového

zákona s retroaktivním účinkem, hlavní potíží v Norimberku spočívala v nesporném faktu, že bylo opět možno uplatnit argument *tu quoque*: Rusko, které haagskou konvenci nikdy nepodepsalo (ostatně ji neratifikovala ani Itálie), bylo více než podezřelé, že špatně zacházelo s válečnými zajatci. A zavraždění patnácti tisíc polských důstojníků, jejichž pozůstatky byly nalezeny v lese u Katynu (poblíž ruského Smolensku), připadá podle nejnovějších zkoumání patrně také na sovětské konto. A ještě hůře, skutkovou podstatu válečných zločinů ve smyslu haagské konvence naplňovalo i plošné bombardování otevřených měst a především svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki. Zatímco bombardování německých měst vyprovokoval nepřítel, který předtím bombardoval Londýn, Coventry a Rotterdam, něco podobného ovšem nelze tvrdit o nasazení zcela nové a nejvýše ničivé zbraně, o jejíž existenci se mohl svět dozvědět i mnoha jinými způsoby. O porušování haagské konvence ze strany Spojenců nepadlo samozřejmě nikdy ani slovo, protože Mezinárodní vojenský tribunál byl mezinárodní jenom podle jména; ve skutečnosti to byl tribunál vítězů. Autoritu rozsudku, který tribunál vynesl a který i tak byl pochybný, jistě nezvýšila ani skutečnost, že koalice, která ve válce zvítězila a na základě svého vítězství tento podnik uspořádala, se rozpadla ještě dřív, než „na rozsudcích z Norimberku stačil oschnout inkoust“, jak říká Otto Kirchheimer. Rozpad vítězné koalice však nepředstavuje ani jediný, ani nejdůležitější důvod, proč žádná z akcí jejích členů nebyla projednávána před soudem, natož odsouzena – ačkoliv ve smyslu haagské konvence by ji bylo možno pokládat za válečný zločin. V této souvislosti lze dodat, že norimberský tribunál byl přinejmenším velmi opatrný, aby neodsoudil německé obžalované za činy, na něž by se mohl vztahovat argument *tu quoque*. Jádrem věci spočívalo v tom, že koncem druhé světové války každý věděl, že důsledkem technického rozvoje prostředků násilí se „zločinné“ vedení války stalo nevyhnutelným. To, co zastaralo, byly právě definice válečných zločinů, z nichž haagská konvence vycházela: patřil sem rozdíl mezi vojákem a civilistou, mezi armádou a civilním obyvatelstvem, mezi vojenskými cíli a otevřenými městy. Proto se za těchto nových

podmínek pocítovalo, že za válečné zločiny lze považovat jen takové činy, které postrádaly vojenský cíl, činy, které prokazatelně sledovaly nelidský záměr.

Tento faktor bezúčelné brutality se stal platným kritériem pro definici toho, co za daných okolností vytvořilo skutkovou podstatu válečného zločinu. Nebyl však platný v neohrabaných definicích naprosto nového zločinu, „zločinu proti lidskosti“, ačkoliv v nich byl naneštěstí uveden. „Zločin proti lidskosti“ definoval článek 6c Londýnského statutu jako „nelidský čin“ – jako kdyby se i tento zločin týkal kriminálních excesů spáchaných ve snaze dosáhnout válečného vítězství. Avšak když Spojenci vyhlásili, že „potrestání válečných zločinců je jedním z hlavních cílů války“ (podle slov W. Churchilla), rozhodně neměli na mysli tento typ z minulosti dobře známých zločinů. K tomuto prohlášení je naopak přiměřely zprávy o neslýchaných krutostech, o vyvražďování celých národů, o „vyčišťování“ celých území od místního obyvatelstva, tedy nejen zprávy o zločinech, které nebyly ospravedlnitelné vojenskou nutností, ale zločinech, které ve skutečnosti s válkou nesouvisely a jež signalizovaly, že politika systematického vyvražďování má pokračovat i v době míru. A tento zločin, dosud nepostižený ani právem mezinárodním ani státním, byl jediný, pro nějž argument *tu quoque* nebyl použit. A přece nebyl norimberským soudcům žádný jiný nacistický zločin tak nepřijemný jako tento a v případě žádného jiného zločinu nevyzněl jejich rozsudek tak podivně neurčitě. Je naprosto pravda, že „kategorie zločinů proti lidskosti, kterou Charta uznala, se zásluhou rozsudku norimberského tribunálu zase vytratila“ – slovy francouzského soudce v Norimberku Donnedieu de Vabres, jemuž vděčíme za jednu z nejlepších analýz procesu (*Le Proces de Nuremberg*, 1947). Soudcové byli totiž stejně nedůslední jako sám Statut a dali přednost zavedené kategorii „válečných zločinů“ před novou třídou „zločinů proti lidskosti“: „Rozsudek vynesli na základě obžaloby z válečných zločinů, které zahrnovaly i běžné kriminální delikty, a obvinění ze zločinů proti lidskosti se pokud možno vyhnuli,“ jak říká Kirchheimer; teprve když stanovovali výši trestu, vyšlo najevo, jaký mají k projednávané záležitosti skutečný vztah:

nejtěžší trest, trest smrti, vynesli pouze nad těmi, kdo se podíleli na hrůzách zcela bezprecedentních, kdo opravdu spáchali „zločin proti lidskosti“, nebo, jak to přesněji označil francouzský žalobce François de Menthon, „zločin proti lidské důstojnosti“ proti „statutu člověka“. A když bylo odsouzeno k smrti několik obžalovaných, kteří nikdy nebyli usvědčeni z „konspirace proti míru“, byla představa o tom, že agrese je „největším mezinárodním zločinem“, tiše uložena ad acta.

Při ospravedlňování procesu s Eichmannem se často říkalo, že Židé byli v Norimberku pouhými diváky, ač největší zločin druhé světové války byl spáchán na nich. Rozsudek jeruzalémského soudu podtrhl, že nyní poprvé „židovská katastrofa tvoří jádro celého soudního procesu a že právě tato skutečnost jej odlišuje od všech procesů, které mu předcházely“, ať už v Norimberku či jinde. To však je v nejlepším případě pravda jenom napůl. Právě židovská katastrofa přiměla Spojence, aby postavili „zločiny proti lidskosti“ na první místo, protože masové vyvražďování Židů – když byli vlastně němečtí státní příslušníci – nemohlo být postiženo jinak než jako zločin proti lidskosti, jak napsal Julius Stone v knize Legal Control of International Conflict (1954). Důvodem, proč norimberský tribunál neposoudil v plné šíři podstatu těchto nacistických zločinů, nebylo to, že se jejich obětí stali Židé, nýbrž to, že podle Londýnského statutu měl být tento zločin spjat s ostatními zločiny, přestože s válkou měl společného velice málo, ba často byl vedení války na překážku. Do jaké hloubky si norimberští soudci uvědomovali oblidnost násilí spáchaného na Židech, to snad nejlépe dokládá fakt, že jediným obžalovaným, který byl odsouzen k trestu smrti za „zločiny proti lidskosti“, byl Julius Streicher, jehož specialitou byl pornografický antisemitismus. V tomto případě nechali soudcové všechno ostatní stranou.

Odlišnost jeruzalémského procesu od všech ostatních nespočívala v tom, že v centru pozornosti byl židovský národ. Podobné procesy proběhly v poválečných letech v Polsku a Maďarsku, v Jugoslávii a Řecku, v Sovětském svazu a ve Francii, zkrátka ve všech zemích okupovaných nacisty. Mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku byl zřízen za účelem soudu nad válečnými zločinci, jejichž zločiny

nemohly být lokalizovány. Všichni ostatní byli vydáni zemím, kde se svých činů dopouštěli. K těmto „hlavním válečným zločincům“, kteří působili bez teritoriálního omezení, však Eichmann rozhodně nepatřil. (Toto, a nikoli, jak se často tvrdilo, jeho zmizení, byl důvod, proč nebyl na seznamu obžalovaných už v Norimberku; Martin Bormann byl na příklad obžalován a odsouzen k smrti *in absentia*.) Jestliže Eichmannova činnost zahrnovala celou okupovanou Evropu, nebylo to proto, že byl tak důležitý, že by se ho teritoriální omezení netýkalo, nýbrž proto, že to vyplývalo z jeho konkrétního úkolu shromažďovat a deportovat Židy z celého kontinentu, že on i jeho podřízení museli působit po celém kontinentu. Právě proto, že Židé žili rozptýleni, zločin na nich spáchaný nabyl „mezinárodních rozměrů“ v omezeném právním smyslu Norimberské charty. Jakmile však měli vlastní území – stát Izrael – zcela určitě mohli uplatňovat právo soudit zločiny páchané na jejich národě, podobně jako Poláci měli právo soudit zločiny spáchané v Polsku. Všechny námitky vznesené proti jeruzalémskému procesu na základě principu teritoriální jurisdikce byly extrémně legalistické a přestože soud věnoval mnoho stání diskusi o všech těchto námitkách, neměly ve skutečnosti velký význam. Nebylo nejmenších pochyb o tom, že Židé byli vražděni *qua* Židé, bez ohledu na jejich státní příslušnost. A přestože je pravda, že nacisté zabili spoustu Židů, kteří se rozhodli popírat svůj etnický původ a raději by umírali jako Francouzi nebo Němci, právě v těchto případech mohlo být učiněno spravedlnosti zadost, jen když se zvažil záměr a účel jednání pachatelů.

Stejně problematický, domnívám se, byl ještě častější argument, který zpochybňoval nestrannost židovských soudců – že totiž, jestliže byli občany židovského státu, zastupovali svou vlastní při. Je to těžké rozlišit, jak se židovští soudci lišili od svých kolegů v kterémkoli jiném z poválečných procesů, kdy polští soudci vynášeli rozsudky za zločiny proti polskému lidu nebo českoslovenští soudci soudili to, co se dělo v Praze nebo Bratislavě. (Pan Hausner v posledním ze svých článků v *Saturday Evening Post* nevědomky dodal tomuto argumentu nové podněty: řekl, že prokuratura si ihned uvědomila, že Eichmanna nemohl hájit izraelský právník, protože by tak pro něj

vznikl konflikt mezi „profesionálními povinnostmi“ a „národními city“. Dobrá, okolo tohoto konfliktu se točily veškeré námitky proti židovským soudcům, a argument, který pan Hausner užil v jejich prospěch – že soudce může nenávidět zločin, a přesto být spravedlivý vůči zločinci – lze jistě aplikovat i na případ obhájce. Právník, který hájí vraha, přece neobhazuje vraždu. Pravda je taková, že kvůli tlaku, jehož původ byl mimo soudní síň, nebylo záhodno, řečeno mírně, aby se Eichmannovy obhajoby ujal izraelský občan.) A konečně argument, že v době, kdy zločin byl spáchán, žádný izraelský stát neexistoval, je tak formalistní a tak se mívá se skutečností i se všemi požadavky učinit zadost spravedlnosti, že jej můžeme klidně přenechat učeným debatám odborníků. V zájmu spravedlnosti (který znamená něco jiného než starost o jisté procedury, jež mají sice svou důležitost, ale nesmí převládnout nad spravedlností, která je hlavní starostí zákona) by se soud k obhájení své kompetence nepotřeboval odvolávat ani na princip poškozené osoby – že obětí byli Židé, a že tedy pouze Izrael měl nárok hovořit jejich jménem – ani na princip univerzální jurisdikce a užít v případě Eichmanna, kterého bylo možno považovat za *hostis generis humani*, pravidla, která se aplikují na pirátství. Obě teorie, podrobně diskutované uvnitř jeruzalémské soudní síně i mimo ni, ve skutečnosti věci neprospěly a zakryly zřejmou podobnost mezi jeruzalémským procesem a procesy, které mu předcházely v jiných zemích, kde byla podobně přijata speciální legislativní opatření k potrestání nacistů a jejich přísluhovačů.

Princip poškozené osoby, který byl přijat v Jeruzalémě na základě učeného stanoviska P. N. Drosta, vyjádřeného v jeho *Crime of State* (1959), podle něhož za jistých okolností může být „*forum patriae victimae*“ kompetentní soudit takový případ“, naneštěstí zahrnuje, že projednávání zločinu iniciuje vláda jménem obětí, jimž se přiznává právo na odvetu. Toto bylo opravdu stanovisko obžaloby a pan Hausner také zahájil svou řeč těmito slovy: „Když stojím před vámi, soudcové Izraele, v této soudní síni, abych obžaloval Adolfa Eichmanna, nejsem zde sám. Je zde se mnou v tomto okamžiku šest milionů žalobců. Ale běda, oni již nemohou povstat a ukázat prstem

směrem k této skleněné kabině a zvolat *J'accuse* na muže, který v ní sedí... Jejich krev křičí do nebes, ale jejich hlas již nelze uslyšet. A tak mně tedy připadá úkol stát se jejich ústy a vznést strašlivou obžalobu jejich jménem.“ Tato rétorika obžaloby se stala základem hlavní námitky proti procesu, že totiž nebyl uspořádán, aby bylo učiněno zadost spravedlnosti, ale aby byla ukojena touha a snad i právo obětí se pomstít. Soudní projednávání trestných činů, protože jsou závazná a musí být vyvolána i v případech, kdy oběť sama by raději odpustila a zapoměla, co se stalo, vycházejí ze zákonů, jejichž „podstata“ spočívá v tom, jak se vyjádřil Telford Taylor v *The New York Times Magazine* – „že zločin není spáchán na oběti, ale především na celém společenství, jehož zákon byl porušen“. Pachatel je vydán spravedlnosti, protože jeho čin porušil řád a vážně ohrozil život společenství jako celku, a nikoli proto, že nějaký jedinec utrpěl škodu a uplatňuje nárok na odškodnění, jako je tomu v civilních případech. Odškodnění má v kriminálních případech zcela jinou povahu. „Odškodněno“ musí být samo politické těleso. Jde o všeobecný veřejný řád, který byl narušen, a je třeba ho obnovit. Jinak řečeno, zadostiučinění se musí dostat nikoli straně žalujících, ale zákonu.

Dokonce ještě méně než snahu obžaloby vybudovat svůj případ na principu poškozené osoby lze ospravedlnit sklon soudu odůvodňovat svou kompetenci ve jménu univerzální jurisdikce, neboť to bylo ve zcela flagrantním konfliktu jak s vedením procesu, tak se zákonem, podle něhož byl Eichmann souzen. Princip univerzální jurisdikce, bylo řečeno, lze použít, protože zločiny proti lidskosti se podobají dávnému zločinu pirátství a kdokoli se jich dopouští, stává se podobně jako pirát ve smyslu tradičního mezinárodního práva *hostis humani generis*. Eichmann však byl obviněn hlavně ze zločinů proti židovskému národu a k jeho zajetí, které měla teorie univerzální jurisdikce ospravedlnit, nedošlo určitě proto, že spáchal zločiny proti lidskosti, ale výlučně kvůli úloze, kterou sehrál v konečném řešení židovské otázky.

Nicméně i v případě, že by Izrael Eichmanna unesl pouze proto, že to byl *hostis humani generis*, a nikoli proto, že byl *hostis*

Judaeorum, bylo by obtížné udržet legálnost jeho zajetí. Výjimka z teritoriálního principu v případě pirátství (princip vzhledem k tomu, že neexistuje mezinárodní trestní zákon, zůstává jediným platným právním principem) se nečiní proto, že pirát je nepřítelem všech, ale proto, že pirát páchá své zločiny na otevřeném moři a to je územím nikoho. Pirát mimoto „v odmítání jakéhokoli zákona, neplující pod žádnou státní vlajkou“ (H. Zeisel, *Britannica Book of the Year*, 1962) působí z podstaty věci na vlastní pěst; je psancem, protože se sám rozhodl postavit se mimo všechna organizovaná společenství, a právě z tohoto důvodu se stal „nepřítelem všech“. Zajisté nikdo nebude tvrdit, že Eichmann jednal na vlastní pěst, nebo že odmítal uznávat jakoukoli státní vlajku. V tomto ohledu teorie o pirátství mohla jen zakrýt jeden z fundamentálních problémů vznikajících u zločinů tohoto typu, to, že byly, a nemohly nebýt, spáchány za existence zločinného zákona a zločinným státem.

Analogie mezi genocidou a pirátstvím není nová, je tudíž do určité míry důležité si povšimnout, že Úmluva o zabránění zločinu genocidy, která byla přijata Valným shromážděním OSN 9. prosince 1948, výslovně odmítla nárok na univerzální jurisdikci a ustanovila místo toho, že „osoby obžalované z genocidy... mají být souzeny kompetentním soudem státu, na jehož území byl zločin spáchán, nebo mezinárodním tribunálem vybaveným patřičnou jurisdikcí“. V souhlase s touto konvencí, kterou Izrael podepsal, se soud mohl buďto pokusit ustanovit mezinárodní tribunál, nebo se snažit přeformulovat teritoriální princip tak, aby platil pro Izrael. Obě alternativy byly určitě možné a rozhodnutí o nich spadalo do kompetence soudu. Možnost ustanovit mezinárodní tribunál byla soudem rychle odmítnuta z důvodů, o kterých se zmíním později, ale důvod, proč neprojevil snahu nějak smysluplně znovu definovat teritoriální princip, jistě úzce souvisel s nesmírnou neochotou všech zúčastněných pustit se na neznámý terén a jednat bez precedentů. Nakonec soud opíral svou jurisdikci o všechny tři principy – teritoriální, princip poškozené osoby i univerzální jurisdikce – jako by pouhé spojením tří zcela odlišných právních principů dávalo dohromady platný právní nárok. Izrael mohl snadno vznášet nárok

teritoriální jurisdikce, kdyby pouze vysvětlil, že „území“, jak je chápe zákon, je politický a právní koncept a nemá pouze geografický význam. Nevztahuje se ani tak a na prvním místě ke kusu země, jako spíše k prostoru, který sdílejí členové nějaké skupiny: ten je váže dohromady a současně od sebe odděluje a navzájem chrání všemi druhy vztahů, jež jsou založeny na společném jazyce, náboženství, společných dějinách, zvycích a zákonech. Takové vztahy se ukazují jako prostorové, pokud samy konstituují prostor, v němž spolu členové skupiny vytvářejí vzájemné vztahy a navzájem se stýkají. Žádný izraelský stát by nemohl nikdy vzniknout, kdyby židovský národ nevytvořil a neudržel prostor své specifické vzájemnosti po dlouhá staletí diaspory, ještě dříve, než se zmocnil svého starého území. Soud se však nikdy nepokusil vyrovnat s tím, co nemělo precedent, dokonce ani pokud šlo o bezprecedentní způsob vzniku izraelského státu, který byl zajisté nejbližší jeho srdci i smýšlení. Místo toho zavalil proces spoustou precedentů – během stání v prvním týdnu procesu, jimž odpovídalo prvních padesát tři oddílů rozsudku –, z nichž mnohé zněly, alespoň v uších laika, jako pouhá vypracovaná sofismata.

A tak nebyl proces s Eichmannem ničím více, ale také ničím méně než posledním z řady poválečných procesů, které začaly v Norimberku. Potvrzuje to i obžalovací spis, jenž ve svém dodatku uvádí oficiální interpretaci zákona o potrestání nacistů z roku 1950, podanou tehdejšími ministrem spravedlnosti Pinchasem Rosenem a vysvětlující věc naprosto jednoznačně: „Zatímco jiné národy přijaly zákony na potrestání nacistů a kolaborantů krátce po skončení války, některé dokonce ještě dříve, před zřízením židovského státu židovský národ... neměl žádnou politickou autoritu, která by tyto zločince mohla postavit před soud.“ Proto se Eichmannův proces lišil od všech procesů po Norimberku pouze v jediné věci: obžalovaný nebyl řádně zatčen a vydán Izraeli. Aby ho vůbec bylo možno soudit, muselo být napřed zcela evidentně porušeno mezinárodní právo. Jak už bylo řečeno, Izrael se s tímto problémem vyrovnal pouze na základě toho, že Eichmann v době únosu de facto neměl státní příslušnost. Je celkem pochopitelné, proč mezi četnými precedenty

zmiňovanými v Jeruzalémě kvůli ospravedlnění této izraelské akce chyběl jediný vskutku relevantní případ – zjetí Bertholda Jakoba, německého levicového novináře židovského původu, jehož v roce 1935 unesli agenti gestapa ze Švýcarska. (Žádný z dalších precedentů nebyl použitelný, neboť všechny se bez výjimky týkaly uprchlíků před spravedlností, kteří byli přivedeni nejenom na místo svých zločinů, nýbrž před soud, který na ně vydal či alespoň mohl vydat právoplatný zatykač. Žádnou z těchto podmínek Izrael nemohl splňovat.) Únosem Izrael opravdu porušil princip teritoriality, jehož velký význam je dán skutečností, že země je obývána mnoha národy a že těmto národům vládou různé zákony, takže každé rozšíření jednoho teritoriálního zákona i za hranice, které vymezují jeho platnost, okamžitě vede ke konfliktu se zákonem jiného území.

Naštěstí to byl jediný zcela bezprecedentní moment v procesu s Eichmannem, a zcela určitě by se neměl stát platným precedentem. (Co bychom asi řekli, kdyby zítra napadlo nějaký africký stát poslat své agenty do státu Mississippi a unést tam nějakého vůdce hnutí na podporu rasové segregace? Nebo kdyby se počal na proces s Eichmannem odvolávat soud v Ghaně či Kongu?) Únos bylo mimoto možno ospravedlnit bezprecedentností zločinu i vzniku židovského státu. Byly zde důležité polehčující okolnosti: jestliže Eichmann měl být opravdu postaven před soud, pak zde stěží existovala reálná alternativa. Odmítavý postoj Argentiny k vydávání nacistických zločinců byl dobře znám. I kdyby existovala mezi Izraelem a Argentinou extradiční smlouva, stejně by asi argentinské úřady žádosti o Eichmannovo vydání nevyhověly. Nepomohlo by ani předání Eichmanna argentinské policii, aby mohl být vydán Spolkové republice Německo. Bonnská vláda už dříve žádala o vydání tak proslulých nacistických zločinců, jako byli Karl Klingenfuss či dr. Josef Mengele (ten se podílel na nejstrašlivějších medicínských experimentech a prováděl „selekcce“ v Osvětimi), a nevedlo to k ničemu. V případě Adolfa Eichmanna by býval takový pokus dvojnásob beznadějný, protože podle argentinského práva se všechny zločiny spáchané v souvislosti s poslední světovou válkou po patnácti letech promlčovaly, takže po 5. květnu 1960 už nebylo

možné Eichmanna vydat. Zkrátka a dobře, alternativou k únosu nebyl žádný právní postup.

Kdo se domnívá, že zákon stojí jen a jen ve službách spravedlnosti, bude nakloněn únos omlouvat; ne však kvůli precedentům, nýbrž naopak, jako zoufalý, bezprecedentní a žádný precedens nezakládající čin, vynucený neuspokojivým stavem mezinárodního práva. Z tohoto hlediska existovala k tomu, co Izrael udělal, pouze jediná reálná alternativa: místo toho aby izraelští agenti Eichmanna zatkli a dopravili do Izraele, mohli ho zabít přímo na místě, v ulicích Buenos Aires. O této možnosti se v diskusích o Eichmannově případu hovořilo často. Pozoruhodné bylo, že nejvášnivěji ji doporučovali ti, které únos zvláště šokoval. Nápad to nesmyslný nebyl, protože skutková podstata byla zcela nepochybná. Zastánci tohoto postupu však zapomněli, že ten, kdo vezme spravedlnost do vlastních rukou, prokáže právu službu jen v tom případě, že je odhodlán změnit stav věci způsobem, který znovu povede k nastolení zákonitosti, čímž svůj čin ospravedlní alespoň dodatečně. Pro takový postup se nabízely dva precedenty z nedávné minulosti. Byl to případ Šaloma Schwartzbarda, který 25. Května 1926 zastřelil v Paříži Simona Petljuru, někdejšího hejtmana ukrajinské armády, odpovědného za pogromy během ruské občanské války, jimž padlo v letech 1917-1920 za oběť asi sto tisíc lidí. Byl tu i případ Arména Tehlirjana, který v roce 1921 zastřelil v centru Berlína Talaata Beje, proslulého zabijáka v arménských pogromech v roce 1915, kdy byla vyvražděna odhadem třetina (zhruba šest set tisíc lidí) arménské populace v Turecku. Jde o to, že ani jeden z těchto vrahů se nespokojil se zabitím „svého“ zločince, nýbrž se oba okamžitě vzdali policii a trvali na tom, aby byli souzeni. Oba pak využili svého procesu k tomu, aby před celým světem ukázali, jaké zločiny na jejich národě byly spáchány a zůstaly nepotrestány. Zejména proces se Schwartzbardem byl veden obdobně jako proces s Eichmannem. Stejný důraz se kladl na extenzivní dokumentaci zločinů. Tehdy ovšem tyto dokumenty sloužily obhajobě. Připravil je *Comité des Délégations Juives*, jemuž předsedal dr. Leo Motzkin. Tomuto výboru trvalo půl druhého roku, než materiály shromáždil a

posléze vydal pod názvem *Les Pogromes en Ukraine sous les gouvernements Ukrainiens 1917-1920*, 1927.) Tehdy to byl také obžalovaný a jeho právní zástupce, kteří hovořili ve jménu obětí a kteří dokonce již tehdy argumentovali osudem Židů, „Jež se sami nikdy nebránili“. (Viz *plaidoyer* Henri Torrèse v knize s názvem *Le Proces des Pogromes*, 1928.) V obou případech soud obžalované osvobodil; zřejmě se všichni shodli v názoru, který vyslovil Georges Suarez, plný obdivu ke Schwartzbardovi: význam jejich činu spočíval v tom, že „se jejich plémě konečně rozhodlo bránit se, morálně se probudilo a nenechalo se už více napadat bez patřičné odpovědi“.

Výhody tohoto řešení, pokud jde o problém legality, která stojí v cestě spravedlnosti, jsou zřejmé. I takový proces, pravda, zůstává monstrprocesem, je to dokonce velká podívaná, avšak jejich „hrdina“, hlavní postava dramatu, na nějž jsou upřeny zraky všech, je nyní skutečným hrdinou. I charakter soudního líčení je zde zachován: neběží totiž o divadlo, jehož konec je znám už předem, existuje zde element „neredukovatelného rizika“, které podle Kirchheimera představuje nepostradatelný moment všech trestních procesů. Také ono *J'accuse*, žalují – tak nepostradatelné z hlediska oběti – zní samozřejmě přesvědčivěji z úst člověka, který byl donucen vzít zákon do svých rukou, než pronášeli-li je vládní agenti, který sám nic neriskuje. A přesto – i když ponecháme stranou praktické okolnosti, i to, že Buenos Aires v šedesátých letech sotva mohlo poskytnout stejné právní záruky a stejnou publicitu obžalovanému jako Paříž či Berlín ve dvacátých letech – je víc než pochybné, že by takové řešení bylo ospravedlnitelné v případě Eichmannově, a je zřejmé, že by bylo zcela neospravedlnitelné, kdyby je vykonali vládní agenti. Pro Schwartzbarda a Tehlirjana hovořila skutečnost, že oba byli členy etnické skupiny, která neměla ani vlastní stát ani právní řád, že ve světě neexistoval soudní tribunál, před nějž by mohla tato skupina předstoupit s případem svých obětí. Schwartzbard, který zemřel v roce 1938, tedy více než o deset let dříve, než byl vyhlášen židovský stát, nebyl žádný sionista ani nacionalista, nelze však pochybovat, že by vytvoření státu Izrael nadšeně uvítal, protože na základě jeho

existence by mohl být konečně zřízen soudní tribunál pro zločiny, které tak často zůstávaly nepotrestány. Byl by uspokojen jeho smysl pro spravedlnost. A čteme-li dopis, který z pařížského vězení adresoval svým „bratřím a sestřám“ v Oděse – „*Faites savoir dans les villes et dans les villages de Boita, Proskouro, Tzcherekass, Ouman, Jitomir... portez-y le message édifiant: la colère juive a tiré sa vengeance! Le sang de l'assassin Petlioura, qui a jailli dans la ville mondiale, à Paris... rappellera le crime féroce... commis envers le pauvre et abandonné peuple juif*“ („Rozhlaste ve městech a vesnicích, v Baltě, Proskuru, Čerkasu, Dumánu, Žitomiru... tuto poučnou zprávu: hněv Židů vykonal svou pomstu! Krev vraha Petljury, která vytryskla ve světové metropoli Paříži..., připomene hrozný čin..., který byl spáchán naubohém a opuštěném židovském lidu.“) – okamžitě se nám vybaví ne snad způsob řeči pana Hausnera během procesu (jazyk Šaloma Schwartzbarda byl nesrovnatelně důstojnější a jímavější), nýbrž zcela určitě pocity a stav mysli Židů po celém světě, k nimž se tato slova obracela.

Trvala jsem na podobnosti mezi Schwartzbardovým procesem z roku 1927 v Paříži a procesem s Eichmannem v roce 1961 v Jeruzalémě proto, že ukazují, jak málo byl stát Izrael a stejně i židovský národ jako celek připraven uznat bezprecedentnost zločinů, z nichž byl Eichmann obviněn, a jak obtížné muselo toto poznání pro tento národ být. V očích Židů, navyklých přemýšlet výlučně v termínech své vlastní historie, ona katastrofa, která je postihla za Hitlera (při níž třetina národa zahynula), se nejevila jako nejnovější typ zločinnosti, jako genocida, pro niž není precedentu, ale naopak jako nejstarší zločin, který ve své historii znali a na nějž se pamatovali. Nedorozumění bylo téměř nevyhnutelné, přihlédneme-li nejen k faktům židovské historie, nýbrž také – a to je důležitější – k duchovnímu historickému židovskému sebeporozumění. Zde totiž tkví skutečná příčina veškerých selhání a všech nedostatků jeruzalémského procesu. Žádný z účastníků nikdy jasně nepochopil, že povaha oněch hrůz, které se odehrávaly v Osvětimi, se liší od všech krutostí minulosti. Žalobci stejně jako soudcům připadala tato genocida jen jako nejstrašnější pogrom v židovské historii. Proto se

domnívali, že vedla přímá cesta od raného antisemitismu nacistické strany k norimberským zákonům a odtud k vyhánění Židů z Říše a konečně k plynovým komorám. Z politického a právního hlediska však byly tyto „zločiny“ nejen kvantitativně, nýbrž i kvalitativně odlišné.

Norimberské zákony z roku 1935 legalizovaly diskriminaci, kterou německá většina na židovské menšině už i tak praktikovala. Pokud německé zákony upravující postavení menšin respektovaly příslušné mezinárodní smlouvy a ujednání podle mezinárodního práva, byl suverénní německý národ oprávněn prohlásit každou část obyvatelstva, jež přicházela v úvahu, za národnostní menšinu. Mezinárodní židovské organizace se proto okamžitě snažily získat pro tuto nejnovější menšinu tytéž právní záruky, které byly v Ženevě zaručeny obdobným skupinám obyvatelstva ve východní a jihovýchodní Evropě. A dokonce, i když tato ochrana zaručena nebyla, ostatní národy norimberské zákony všeobecně uznaly jako součást německého práva. Tak na příklad v Holandsku nemohl německý státní příslušník uzavřít tak zvané „smíšené manželství“. Zločin norimberských zákonů byl zločinem národním, porušoval ústavní práva a svobody a mezinárodního společenství se netýkal. „Nucené vystěhování“ či vyhánění, jež se stalo po roce 1938 součástí oficiální politiky, se však mezinárodního společenství týkalo, už proto, že vyhnanci se samozřejmě objevovali na hranicích druhých zemí, které je byly nuceny přijmout, nebo je propašovat do nějaké další země, stejně málo ochotné, natož povinné je přijmout. Vyhánění vlastních občanů už samo je deliktem proti lidskosti, i v případě, když „lidstvo“ nechápeme jako společenství národů. Avšak ani národní zločin legalizované diskriminace, která se rovnala perzekuci prostřednictvím zákona, ani mezinárodní zločin vyhánění vlastních občanů nebyly v novověké historii bez precedentu. Legalizovaná diskriminace byla praktikována ve všech balkánských zemích a vyhánění v masovém měřítku následovalo po mnoha revolucích. Teprve když nacistický režim vyhlásil, že německý národ nestrpí Židy nejen v Německu, nýbrž hodlá vyhladit židovský národ jako celek ze zemského povrchu, objevil se nový zločin, „zločin proti

lidskosti“ ve vlastním smyslu slova, zločin „proti statutu člověka“, zločin proti samé podstatě lidského rodu. Jak vysídlování, tak i genocida patří do kategorie zločinů mezinárodních, oba je však třeba rozlišit. První je útokem proti jiným národům, zatímco druhý je útokem na lidskou různorodost jako takovou, to jest na onu charakteristiku „lidského statutu“, bez které by sama slova „lidstvo“ či „lidství“ vůbec ztratila smysl.

Kdyby býval soud v Jeruzalémě pochopil, že diskriminace, vysídlení a genocida prostě nejsou totéž, bylo by hned jasné, že největší zločin, s nímž měl co činit – fyzické vyhlazení židovského národa – bylo zločinem proti lidskosti spáchaném na těle tohoto národa; že pouze volbu obětí, a nikoli povahu zločinu lze odvodit z dlouhé historie nenávisti vůči Židům a antisemitismu. Protože byli oběťmi Židé, bylo zcela na místě, že řízení probíhalo před soudem jejich země; protože však spáchaný zločin byl zločinem proti lidskosti, měl být k jeho souzení svolán tribunál mezinárodní. (Bylo s podivem, že soud toto rozlišení neučinil, protože na rozdíl mezi „návrhem zákona na potrestání zločinů proti židovskému národu a zákona na zamezení a potrestání genocidy“ poukazoval už v roce 1950 tehdejší izraelský ministr spravedlnosti pan P. Rosen.) Tento návrh byl předložen k diskusi izraelskému parlamentu, ten ho však neschválil. Mezi četnými a také váženými hlasy, které jeruzalémskému soudu vyslovily své pochybnosti a jež naléhaly, aby k procesu s Eichmannem byl svolán mezinárodní tribunál, však byl pouze jediný, to jest hlas Karla Jaspersa, který před zahájením procesu v rozhlasovém interview, otištěném později v časopisu *Der Monat*, jasně a jednoznačně prohlásil, že „zločin proti Židům byl zároveň zločinem proti lidskosti“, že „tudíž rozsudek může být vynesena pouze nějakou instancí zastupující celé lidstvo“. Jaspers navrhl, aby se jeruzalémský soud po seznámení se skutkovou podstatou případu vzdal svého práva vynést rozsudek a prohlásil, že v této věci „není kompetentní“, protože právní povaha zločinu, o který jde, je diskutabilní a stejně otevřená zůstává otázka, kdo je kompetentní odsoudit zločin, který byl spáchán na základě vládních příkazů. Jaspers dále prohlásil, že jisté je pouze jedno: „tento zločin

je zároveň více a zároveň méně než běžná vražda“, že to není ani obvyklý „válečný zločin“; nemůže však být pochyb, že „lidstvo by jistě zaniklo, kdyby státy směly takovéto zločiny beztrestně páchat“.

Jaspersův návrh, o němž se v Izraeli nikdo ani nepokusil diskutovat, by v této podobě byl zřejmě z technického hlediska nerealizovatelný. Otázka, je-li soud kompetentní v určité věci či nikoli, musí být rozhodnuta před zahájením procesu; je-li však nějaký soud shledán příslušným, pak musí také vynést rozsudek. Avšak těmto pouze formálním námitkám by bylo snadné vyhovět, kdyby se Jaspers neobrátil na soud, nýbrž na izraelský stát, aby se vzdal svého práva rozsudek po vynesení vykonat vzhledem k bezprecedentní povaze nálezů soudu. Pak mohl oslovit Spojené národy a prokázat, že vzhledem k tomu, co vyšlo najevo, je naprosto nutné vytvořit mezinárodní tribunál, protože tyto nové zločiny byly spáchány proti lidstvu jako celku. Pak bylo v moci Izraele na věc stále upozorňovat, „zneklidňovat“, znovu a znovu se dotazovat, co se má stát s oním mužem, jehož drží ve vazbě. Neustálým opakováním této otázky by si světové veřejné mínění uvědomilo, že je nezbytně nutné svolat mezinárodní tribunál. Pouze vytvoření situace „zneklidňující“ zástupce všech národů by mohlo zabránit, aby se „lidstvo upokojilo“ a „masakr Židů by se nestal jen příkladem pro budoucí genocidy“, příkladem ve srovnání s nimi omezeným. Před soudem jediného národa se totiž úděsnost toho, co se stalo, „minimalizuje“.

Argument navrhuující zřízení mezinárodního tribunálu byl naneštěstí smíšen s mnoha odlišnými a daleko méně závažnými názory. Mnoho přátel Izraele, ať už to byli Židé či nikoliv, se obávalo, že by proces mohl poškodit izraelskou prestiž a vyvolat po celém světě negativní reakce proti Židům. Domnívali se, že by Židé neměli vystupovat v roli soudce ve vlastní věci, pouze jako žalobci, a že by Izrael z toho důvodu měl držet Eichmanna ve vazbě tak dlouho, dokud OSN nevytvoří zvláštní tribunál, který ho bude soudit. Bez ohledu na to, že Izrael v procesu proti Eichmannovi provedl jen to, co již dávno učinily všechny země okupované Německem, i bez ohledu na to, že tu šlo především o spravedlnost, nikoli o prestiž

Izraele či židovského národa, všechny tyto návrhy měly jednu společnou vadu: příliš snadno mohly být Izraelem odmítnuty. Byly opravdu zcela nerealistické. Nebraly v úvahu, že Valné shromáždění OSN se už „dvakrát odmítlo otázkou zřízení stálého mezinárodního soudního dvora zabývat“ (*A. D. L. Bulletin*). Existoval však jiný, mnohem praktičtější návrh, o němž nepadla v této debatě ani zmínka, snad právě proto, že *byl* realizovatelný. Přišel s ním dr. Nahum Goldmann, prezident Světového židovského kongresu. Vyzval Ben Guriona, aby v Jeruzalémě zřídil mezinárodní soudní tribunál, v němž by zasedli soudcové ze všech dříve okupovaných zemí. Ani to by nestačilo, protože by vlastně šlo pouze o jakési pokračování následných procesů, a nebyl by odstraněn jejich hlavní nedostatek, že spravedlnosti v nich bylo dosahováno před soudem vítězů. Ale i tak by to byl býval praktický krok správným směrem.

Izrael, jak známo, všechny tyto návrhy vehementně zamítl. A i když má Josal Rogat naprostou pravdu (v knize *The Eichmann Trial and the Rule of Law* publikované Střediskem pro studium demokratických institucí), upozorňuje-li, že Ben Gurion zřejmě vůbec nic nepochopil, když se ho zeptali, zda by Eichmann nemohl být souzen před mezinárodním soudem, je však také pravda, že ti, kdo otázku kladli, neporozuměli něčemu jinému. Vždyť soud s Eichmannem znamenal pro Židy první možnost od roku 70 (kdy byl Jeruzalém zničen Římany) soudit zločiny páchané na svém národě. Poprvé se nemuseli obracet o právní ochranu a spravedlnost k jiným a uchýlovat se ke zkompromitované frazeologii práv člověka – práv, o kterých lépe než kdokoli jiný Židé věděli, že se na ně odvolávají pouze ti, kdo jsou příliš slabí, aby uhájili svá „práva Angličanů“ a prosadili si vlastní zákony. (Dlouho před procesem, u příležitosti prvního čtení zákona z roku 1950 v Knesetu, pan Rosen řekl, že sám fakt, že Izrael má své vlastní zákony, podle nichž takový proces může být veden, je výrazem „revoluční přeměny, k níž došlo v politickém postavení židovského národa“.) Ben Gurionova reakce – „Izrael nepotřebuje ochranu mezinárodního soudního tribunálu“ – je pochopitelná jen na pozadí těchto velice živých zkušeností a aspirací.

Mimoto argument, že zločin na židovském národě byl především zločinem proti lidskosti, o který se opíraly všechny návrhy na zřízení mezinárodního soudního tribunálu, byl ve flagrantním rozporu se zákonem, na jehož základě byl Eichmann souzen. Proto měli ti, kdo navrhovali, aby se Izrael obžalovaného vzdal a předal ho vyšší instanci, učinit ještě další krok a prohlásit: Zákon z roku 1950 o potrestání nacistů a kolaborantů je špatný, je v rozporu s tím, co se skutečně stalo, a nepokrývá fakta. A to opravdu souhlasí. Neboť stejně jako není vrah stíhán zákonem proto, že připravil rodinu Smithovu o manžela, otce a živitele, nýbrž proto, že se provinil proti zákonu společnosti, jejímiž členy jsou všichni, vrah, zavražděný i pozůstalí, musí být tito moderní masoví vrahové ve službách státu stavěni před soud ne proto, že zavraždili miliony lidí, nýbrž proto, že narušili řád lidstva. Nic není pro pochopení těchto nových zločinů škodlivější a nestojí víc v cestě ustavení mezinárodního práva, jež by se jimi mělo zabývat, než obecná iluze, že zločin vraždy a zločin genocidy jsou v podstatě totéž; že tedy genocida, přesně řečeno, nepředstavuje žádný „nový zločin“. V případě genocidy jde o porušení zcela jiného řádu a násilí na zcela jiné komunitě. A protože Ben Gurion dobře věděl, že celá diskuse se ve skutečnosti týká platnosti izraelského zákona, odpověděl kritikům Izraele nejen energicky, ale velmi příkře. Ať prý tito „takzvaní odborníci“ řekli cokoli, jsou jejich argumenty pouze „sofismaty“ antisemitského původu, anebo – pokud jsou to Židé – se za nimi skrývá komplex méněcennosti. „Nechťje světu jasné: my svého zajatce nevydáme.“

Je nutno přiznat, že toto nebyl v žádném případě tón, jímž se vedlo jeruzalémské soudní jednání. S jistotou však lze předvídat, že tento poslední z následných poválečných procesů už nebude moci sloužit, možná dokonce méně než všechny předchozí, jako platný precedens pro budoucí souzení obdobných zločinů. Vzhledem k tomu, že hlavní cíl procesu – obžalovat Adolfa Eichmanna, hájit ho, odsoudit a potrestat – byl splněn, by to nemuselo být důležité, kdyby zde nebyla znepokojivá možnost, kterou lze stěží vyloučit, že se podobné činy budou v budoucnosti opakovat. Důvody k zlověstné obavě jsou obecné i konkrétní. Je v přirozenosti lidských věcí, že

každý čin, který se jednou objeví a je zaznamenán v dějinách lidstva, zůstane i tehdy v dosahu lidských možností, když jeho aktuální skutečnost pominula. Žádný trest nikdy nebyl dostatečně odstrašující, aby zabránil páchání zločinů. Naopak, bez ohledu na trest, jakmile je určitý zločin spáchán, pravděpodobnost jeho opakování je mnohem vyšší, než mohla být pravděpodobnost, že se vůbec vynoří. A konkrétní důvody, které hovoří o možnosti opakování zločinů spáchaných nacisty, jsou dokonce ještě zřejmější. Dnes dochází k dvěma jevům současně a jejich shoda je děsivá. Na jedné straně je tu moderní populační exploze, a vzhledem k automatizaci výrobního procesu se velká část obyvatelstva stává nadbytečnou dokonce jako pracovní síla; na druhé straně je tu vynález atomové energie, a to znamená pokušení čelit tomuto dvojímu ohrožení nástroji, vedle nichž Hitlerovy plynové komory vypadají jako primitivní nápady zvrhlého dítěte. Máme všechny důvody, abychom se měli na pozoru.

Právě z tohoto důvodu je zcela podstatné, že něco bezprecedentního, jakmile se stane skutečností, se může opakovat i v budoucnosti. Proto musí každé soudní řízení zabývající se „zločiny proti lidskosti“ být posuzováno podle standardu, který je dnes ještě „ideálem“. Stala-li se genocida reálnou možností v budoucnu, pak žádný národ na světě – nejméně národ židovský, ať v Izraeli nebo jinde – se nemůže cítit ve své existenci bezpečný, pokud není chráněn mezinárodním právem. Úspěch či neúspěch při posuzování bezprecedentního případu lze posuzovat jen podle toho, do jaké míry lze z případu učinit platný precedens při budování mezinárodního trestního práva. Při takových procesech to rozhodně není přehnaný požadavek na soudce, žádá jen to, co lze rozumně očekávat. Jak zdůraznil v Norimberku soudce Jackson, mezinárodní právo „vyrůstá ze smluv a dohod mezi národy a z přijatých zvyklostí. A každá zvyklost jednou vzešla z nějakého konkrétního činu... I my máme právo vytvářet zvyklosti a uzavírat dohody, jež se posléze stanou zdrojem nového a účinnějšího mezinárodního práva“. Soudce Jackson v těchto výkladech opomněl říci, že v důsledku dosud nehotového mezinárodního práva, z toho, že jeho význam byl pochopen, až když začalo vznikat, se stalo úkolem soudců při

běžných procesech, aby zjednávali průchod spravedlnosti bez pomoci pozitivních zákonů, respektive za jejich hranicemi. Pro soudce totiž to asi bude nepříjemné a je víc než pravděpodobné, že bude protestovat, protože onen jedinečný čin, který se od něj požaduje, mu nepřísluší, neboť je záležitostí zákonodárce.

Chceme-li dospět k závěru, v čem jeruzalémský soud uspěl a v čem naopak selhal, musíme zdůraznit, že soudci byli pevně přesvědčeni, že se nemají stát zákonodárcem, že musí plnit svůj úkol v mezích izraelského zákona na straně jedné a obecně uznávaných právních názorů na straně druhé. K tomu ovšem je třeba dodat, že jejich pochybení nebylo ani svým obsahem, ani rozsahem větší než pochybení norimberského procesu či následných procesů v ostatních evropských zemích. Naopak, část jeruzalémských omylů vznikla v důsledku toho, že se soudcové snažili přidržovat se, kde jen to bylo možné, norimberského precedentu.

V souhrnu lze říci: chybou jeruzalémského soudu bylo, že se mu nepodařilo vyrovnat se s třemi základními problémy, dostatečně známými a diskutovanými již od ustavení norimberského tribunálu – s problémem oslabení spravedlnosti, je-li případ projednáván před soudem vítězí; s problémem platné definice „zločinů proti lidskosti“; s potřebou jednoznačně uznat, že ten, kdo takový zločin páchá, je zločincem nového typu.

Pokud se týká prvního bodu, byl spravedlivý průběh procesu v Jeruzalémě ještě více problematický než v Norimberku, protože soud nepřipustil svědky obhajoby. Z hlediska tradičního požadavku nestranného a řádného procesu to byla nejzávažnější chyba jeruzalémského přelíčení. Mimoto, zatímco soud organizovaný vítěznými mocnostmi po skončení války byl asi nevyhnutelný (k argumentu soudce Jacksona: „buď musí vítězové soudit poražené, anebo musíme dovolit poraženým, aby soudili sami sebe“ lze připojit pochopitelný pocit Spojenců, že „ti, kdo riskovali vše, nemohou připustit neutrály“ [Vabres]), o šestnáct let později byla situace jiná a za daných okolností nedával argument proti připuštění soudců z neutrálních zemí vůbec žádný smysl.

Pokud se týká druhého bodu, byl výrok jeruzalémského soudu nesrovnatelně lepší než nálezy v Norimberku. Zmínila jsem se už o definici norimberské Charty „zločinů proti lidskosti“ jakožto „nelidských činů“, v německém překladu *Verbrechen gegen die Menschlichkeit*, jako kdyby to, co nacisté postrádali, byla jen lidská vlídnost, což by byl vskutku eufemismus století. Kdyby průběh jeruzalémského procesu určoval jenom prokurátor, určitě by neporozumění bylo ještě větší. Soudcové však v rozsudku nedovolili, aby v záplavě brutalit zanikla zásadní povaha zločinu a nenechali se svést k tomu, aby ho postavili na roveň obvyklým válečným zločinům. O čem padla v Norimberku zmínka jen příležitostně a okrajově – že totiž z „důkazního materiálu vyplývá... že masové vraždy a ukrutnosti nebyly páčány pouze za účelem likvidace těch, kdo stáli v opozici“, nýbrž byly „součástí plánu zbavit se všeho místního obyvatelstva“ – to stálo v jeruzalémském procesu v popředí zájmu. Eichmann byl obžalován ze zločinu proti židovskému národu, tedy zločinu, který nemohl být vysvětlen užitkem a účelem; Židé byli vražděni nejen na Východě, nýbrž v celé Evropě, a jejich likvidace nebyla motivována přáním získat území pro „německou kolonizaci“. Velkou předností procesu, v němž šlo výhradně o tento typ zločinu, nebylo jen to, že pro potřeby budoucího mezinárodního právního řádu rozlišil dostatečně jasně rozdíly mezi válečnými zločiny, jako jsou popravy partyzánů či rukojmích, a „nelidskými činy“, jako „vyhánění a vyhlazování místního obyvatelstva“ s cílem umožnit útočníku kolonizaci, nýbrž že v něm mohl být objasněn rozdíl mezi „nelidskými činy“ (jejichž účel – expanze a kolonizace byl sice zločinný, avšak známý) a oním „zločinem proti lidskosti“, jehož záměr i cíl jsou bezprecedentní. Na takové objasnění jsme však čekali marně. Během procesu ani v rozsudku nepadla u jeruzalémského soudu jediná zmínka, že by vyhlazování celých národů – Židů, Poláků či Cikánů – mohlo znamenat víc než zločin proti židovskému, polskému či cikánskému národu; že spíše jde o těžké poškození a ohrožení mezinárodního řádu a lidstva jako celku.

S tímto nedostatkem úzce souvisela zřetelná bezradnost soudců, kteří se nedokázali vypořádat s úkolem, jemuž se však nemohli

vyhnout: s úkolem pochopit obžalovaného, kterého soudili. To, že se nepřipojili k zřejmě chybné charakteristice obžalovaného jako „perverzního sadisty“, kterou podal státní návladní, nestačilo. Nebylo by pomohlo, ani kdyby šli o krok dál a poukázali na nedůslednost Eichmannova portrétu v podání prokuratury: žalobce chtěl obviněného soudit jako abnormální případ a největší monstrum, jaké kdy viděl svět, a současně v něm chtěl před soud postavit „mnohé jako on“, ba dokonce „celé nacistické hnutí a antisemitismus vůbec“. Soudcové samozřejmě věděli, že všechno by bylo snazší, kdyby se dalo věřit, že je Eichmann monstrum, i kdyby se tak izraelský případ měl zhroutit, nebo aspoň pozbyl zajímavosti. Koneckonců nelze zburcovat celý svět a přizvat korespondenty ze všech koutů zeměkoule a pak jim na lavici obžalovaných předvést nějakého Modrovouse. Na Eichmannově osobě přece nejvíce znepokojovalo to, že většina lidí byla jako on, a lidé ve své většině nejsou sadističtí ani perverzní, ale byli a dosud jsou strašně, ba úděsně normální. Z pohledu našich právních institucí a podle našich morálních měřítek byla tato normálnost mnohem úděsnější než všechny ty brutality dohromady. Neboť to znamenalo, jak jsme se dozvídali znovu a znovu z výpovědí obžalovaných a jejich obhájců v Norimberku, že tento nový typ zločince – který je opravdovým *hostis generis humani* – páchá své zločiny za okolností, které mu prakticky znemožňují vědět nebo cítit, že to, co dělá, je špatné. V tomto směru byl důkazní materiál v Eichmannově případě dokonce ještě přesvědčivější než v procesu proti hlavním válečným zločincům, s jejichž výpovědí, že prý měli čisté svědomí, bylo možno se vypořádat snáze. Ti totiž kombinovali argumenty, že poslouchali „vyšší rozkazy“, s občasným vychloubáním, že poslušnost příležitostně odmítli. Ačkoli byl zlý úmysl obžalovaných zřejmý, jediným důkazem jejich špatného svědomí byl fakt, že nacistické a zvláště zločinecké organizace, k nimž Eichmann patřil, tak usilovně zahlazovaly v posledních měsících stopy po svých zločinech. I tento důkaz byl chatrný. Nedokazoval více než poznání, že zákon, týkající se masové vraždy, nebyl pro svou novost ostatními národy dosud přijat, anebo, řečeno jazykem nacistů samých, že svůj boj za „osvobození“ lidstva od

„nadvlády podlidí“ a zvláště od nadvlády mudrců ze Siónu prohráli, anebo vyjádřeno v běžné řeči, nedokazoval nic víc než přiznání porážky. Měl by kdokoliv z nich výčitky svědomí, kdyby byli zvítězili?

Na prvním místě mezi ústředními problémy, které proces s Eichmannem otevřel, byl předpoklad, z něhož vycházejí všechny moderní právní systémy: aby byl spáchán zločin, musí být úmysl udělat něco špatného. Asi na nic jiného není civilizované soudnictví tak pyšné jako na to, že zvažuje subjektivní faktor. Tam, kde úmysl konat zlo chybí, kde, ať z jakýchkoli příčin, třeba z patologické neschopnosti morálního jednání, nebyl obžalovaný s to rozlišovat mezi tím, co správné je a co není, nebyl spáchán zločin. Odmítáme a považujeme za barbarské výroky, že velký zločin směřuje proti přirozenosti a že sama země volá po pomstě; že zlo narušuje přirozenou harmonii, kterou může znovu nastolit pouze odplata; „že postižená kolektivita musí potrestat zločince z povinnosti k morálnímu řádu“ (Josal Rogat). A přesto se mi zdá nepopíratelné, že se Eichmann vůbec dostal před soud právě na základě těchto dávno zapomenutých výroků a že dokonce ve skutečnosti ony jsou posledním ospravedlněním rozsudku smrti. Eichmann nemohl dál setrvávat mezi lidmi na Zemi, protože se zúčastnil projektu – ba hrál v něm ústřední roli –, jehož neskrývaným cílem bylo vyhladit navždy ze zemského povrchu určité „rasy“. A je-li pravda, že „spravedlnosti musí být nejen učiněno zadost, ale musí se tak stát viditelně“, pak by se spravedlnost toho, co se událo v Jeruzalémě, stala zjevnou, kdyby se soudci odvážili pronést k obžalovanému zhruba toto:

„Připustil jste, že zločin, který byl za druhé světové války spáchán na židovském národě, je největším zločinem v dosavadní historii lidstva a přiznal jste v něm svou úlohu. Ale zároveň jste řekl, že jste nikdy nejednal z nízkých pohnutek, že jste nikdy neměl ani sebemenší sklon někoho zabít, že není pravda, že byste někdy Židy nenáviděl; že jste ale nemohl jednat jinak, a necítíte se tedy vinen. Tomu lze těžko věřit, ale vyloučeno to není. Sice existují nějaké nezpochybnitelné důkazy proti vám, pokud jde o otázky motivace a svědomí, ale není jich mnoho. Řekl jste také, že vaše úloha při

„konečném řešení židovské otázky“ byla náhodná a že kdokoliv jiný se mohl ocitnout na vašem místě, že tedy potenciálně jsou všichni Němci vinni stejně. Mínil jste tím, že tam, kde jsou vinni všichni nebo téměř všichni, není ve skutečnosti vinen nikdo. To je bezesporu velice rozšířený způsob uvažování, ale na to vám nejsme ochotni přistoupit. Chcete-li vědět proč, vzpomeňte si na příběh Sodomy a Gomory, dvou sousedních měst z bible, která zničil nebeský požár, protože všichni jejich obyvatelé se stali stejně vinnými. A tento trest, který postihl všechny, nijak nesouvisí s dnes běžným pojmem „kolektivní viny“, podle něhož se lidé údajně proviní nebo se mají cítit vinnými za věci, které sami neprovedli, které byly provedeny v jejich jménu; zajednání, na němž se nepodíleli a z něhož pro ně neplynuly nijaké výhody. Jinými slovy: vina a nevina před zákonem mají objektivní povahu. Dokonce, i kdyby osmdesát milionů Němců dělalo to, co vy, nijak by vás to neomlouvalo. Naštěstí nemusíme jít tak daleko. Vy sám jste se přece neodvolával na objektivně existující skutkovou podstatu, nýbrž pouze na potenciálně stejnou vinu všech, kdo žili ve státě, jehož hlavním politickým účelem bylo páchání neslýchaných zločinů. Jakými vnějškově či vnitřně podmíněnými shodami okolností jste se na cestu zločince dostal, je vedlejší. Mezi tím, co jste skutečně udělal vy, a tím, co by za stejných okolností patrně udělali jiní, je ale propast. Nás zde zajímá pouze vaše skutečné jednání, nikoli možná nezločinecká povaha vašeho vnitřního života a vašich motivů, ani potenciálně zločinecké sklony vašeho okolí. Sám sebe jste při vyprávění svého životopisu vylíčil jako smolaře, a protože váš životní příběh známe, jsme do jisté míry ochotni vám přiznat, že za příznivějších okolností je krajně nepravděpodobné, že byste byl pohnán před tento anebo nějaký jiný soud. Předpokládejme, že to nebylo nic jiného než smůla, proč jste se stal povolným nástrojem při organizování masových vražd. Zůstává zde však skutečnost, že tím, kdo tuto politiku pomáhal uskutečňovat, kdo ji aktivně podporoval, jste byl právě vy. A politika není záležitostí malých dětí, v politice poslušnost a podpora znamená totéž. A protože jste podporoval a aktivně prováděl politiku, která nechtěla sdílet Zemi s židovským národem a dalšími národními

společenstvími, jako byste vy a vaši nadřízení měli právo rozhodovat o tom, kdo Zemi obývat smí a kdo ne, nelze očekávat od nikoho, to jest od žádného příslušníka lidského rodu, že si bude přát obývat Zemi společně s vámi. To je ten důvod, ten jediný důvod, proč musíte být odsouzen k smrti.“

Postscriptum

Tato kniha obsahuje reportáž z *procesu* a jejím hlavním zdrojem je protokol soudního líčení, který byl dán v Jeruzalémě k dispozici tisku. Až na úvodní řeč prokurátora a hlavní slovo obhajoby záznam z procesu nebyl publikován a není snadno dostupný. Jednacím jazykem v soudní síni byla hebrejšтина. Materiály, které dostal tisk, byly označeny jako „neupravovaný a nerevidovaný přepis simultánního překladu“ a „neměly být považovány za stylisticky perfektní a zbavené jazykových chyb“. Používala jsem zde vesměs anglické verze tohoto překladu, s výjimkou míst, kde bylo jednání vedeno v němčině. Tam, kde německý přepis na těchto místech obsahoval původní formulace, jsem podle uvážení používala vlastního překladu. S výjimkou úvodní řeči prokurátora a konečného rozsudku, které byly přeloženy mimo soudní síň, tj. nezávisle na simultánním tlumočení, žádný z těchto zdrojů nelze považovat za absolutně spolehlivý. Jedinou autoritativní verzí je oficiální záznam v hebrejštině, který jsem nepoužívala. Nicméně veškerý tento materiál byl oficiálně dán novinářům k použití, a pokud je mi známo, na žádné významnější rozpory mezi oficiálním hebrejským textem a jeho překladem dosud nikdo nepoukázal. Německý simultánní překlad byl velice špatný, avšak lze předpokládat, že překlady do angličtiny a francouzštiny jsou věrohodné.

1) Žádné podobné pochybnosti ohledně spolehlivosti zdrojů nevznikly, pokud jde o následující soudní materiály, které také byly s jedinou výjimkou předány jeruzalémským soudem tisku:

2) Německý přepis Eichmannova výslechu policií, který byl zaznamenán na magnetonový pásek, přepsán a poté vlastnoručně

Eichmannem korigován. Vedle protokolu ze soudního líčení to byl nejdůležitější dokument.

3) Dokumenty předložené obžalobou a „právní materiál“, který dala k dispozici.

4) Šestnáct výpovědí učiněných pod přísahou svědky, které původně předvolala obhajoba, i když později část těchto svědeckvů použila obžaloba. Těmito svědky byli: Erich von dem Bach-Zelewski, Richard Baer, Kurt Becher, Horst Grell, Dr. Wilhelm Hottl, Walter Huppenkothen, Hans Juttner, Herbert Kappler, Herman Krumej, Franz Novak, Alfred Josef Slawik, Dr. Max Merten, profesor Alfred Six, dr. Eberhard von Thadden, dr. Edmund Veessenmayer, Otto Winkelmann.

5) A nakonec rukopis o rozsahu sedmdesáti strojem psaných stran, jehož autorem byl Eichmann sám, který jsem také měla k dispozici. Jako důkaz jej předložila obžaloba a soud jej přijal, avšak tisku Eichmannův manuskript předložen nebyl. V překladu zní jeho záhlaví takto: „Věc: Mé komentáře k záležitostem týkajícím se ‚židovské otázky‘ a opatření nacionálně socialistické vlády Německé říše při řešení této věci v letech 1933 až 1945’ „. Tento materiál obsahuje poznámky, které si Eichmann udělal ještě v Argentině, kdy se připravoval na své interview se Sassenem (viz bibliografie).

Bibliografie obsahuje seznam pouze těch textů, které jsem použila, nikoli onen bezpočet knih, článků a historek z novin, které jsem četla a posbírala během oněch dvou let mezi Eichmannovým únosem a popravou. Této neúplnosti lituji pouze s ohledem na reportáže korespondentů v německém, švýcarském, francouzském, anglickém a americkém tisku, protože ty často měly daleko vyšší úroveň než mnohem sebevědomější pojednávání tématu v knihách a časopisech, avšak vyplnit tuto mezeru by byl úkol neúměrně velký. Spokojila jsem se tudíž s tím, že jsem k bibliografii tohoto revidovaného vydání přidala výběr z knih a článků v časopisech, které se objevily po publikaci mé knihy, pokud obsahovaly víc než upravenou původní verzi Eichmannova případu pro obžalobu. Mezi nimi jsou dvě líčení procesu, jejichž autoři docházejí k závěrům, které se překvapivě podobají tomu, k čemu jsem došla já, a studie

zabývající se prominentními postavami třetí říše, kterou jsem nyní přidala ke zdrojům, z nichž jsem čerpala základní informace. Je to kniha Roberta Pendorfa *Mörder und Ermorderte. Eichmann und die Judenpolitik des Dritten Reiches*, jež pojednává i o roli židovských rad při „konečném řešení“. Dále sem patří *Strafsache 40/61* holandského korespondenta Harryho Mulische (zde jsem se držela německého překladu), který mezi těmi, kdo o Eichmannově procesu psali, představoval výjimku, protože svou reportáž soustředil na osobu obžalovaného. Mulischovo hodnocení Eichmanna v základních bodech také odpovídá mému. A konečně sem řadím vynikající, nedávno publikovanou řadu portrétů vedoucích nacistů, knihu *Das Gesicht des Dritten Reiches* od J.C. Festa. Fest toho ví o problému skutečně mnoho a jeho úsudky jsou na velmi vysoké úrovni.

Problémy, jímž jsem jako autorka této reportáže musela čelit, jsou nejlépe srovnatelné s těmi, s nimiž zápolí autor historické monografie. V obou případech povaha práce vyžaduje uvážlivé rozlišení, kdy se používají primární a kdy sekundární zdroje.

Primární prameny lze používat jen při pojednávání speciálního tématu – v mém případě vlastního Eichmannova procesu – zatímco na sekundární materiál se lze odvolávat v souvislosti se vším, co vytváří jeho historické pozadí. A tak i dokumenty, z nichž ve své knize cituji, byly až na malé výjimky předloženy v rámci dokazování (v tomto případě jde o primární zdroje), anebo byly převzaty ze základních knih, které o daném historickém období pojednávají. Jak patrně z textu, používala jsem *The Final Solution* Geralda Reitlingera a ještě více jsem se opírala o *The Destruction of the European Jews* Raula Hilberga. Tato práce se objevila po skončení Eichmannova procesu a představuje zcela vyčerpávající a nejpodrobněji zdokumentovaný výklad židovské politiky třetí říše.

Tato kniha se stala předmětem organizované kampaně a začala okolo ní ostrá diskuse dokonce ještě dříve, než byla publikována. Je pouze přirozené, že kampani vedené všemi dobře známými prostředky – kdy se vytváří „image“ a manipuluje se veřejným míněním – se dostalo mnohem více pozornosti než kontroverzi samé.

Ta byla touto kampaní pohlcena a uměle přehlušena. To se zvlášť zřetelně ukázalo v okamžiku, kdy se podivná směs obojího přenesla z Ameriky do Anglie a pak dál do Evropy, kde tehdy ještě kniha nebyla k dispozici. Všude byla používána tatáž frazeologie, jako by výpady proti mé knize (a ještě častěji proti mně jako její autorce) byly produkovány mimeografem (Mary McCarthy). Bylo to možné, protože se výtky soustřeďovaly na „image“ knihy, jakou jsem nikdy nenapsala, a poukazovalo se na věci, které v ní nejen nebyly zmíněny, ale nikdy předtím mi ani nepřišly na mysl.

Debata, je-li toto označení vůbec příhodné, nebyla bez zajímavosti. Manipulace míněním, pokud vycházejí z dobře definovaných zájmů, mají omezené cíle. Jestliže se jim však podaří dotknout se autentických problémů, vymknou se kontrole a snadno mohou mít nepředpokládané a nezamýšlené důsledky. Nyní se ukázalo, že období Hitlerova režimu představuje „nezvládnutou minulost“ nejen pro německý národ a pro Židy z celého světa, ale i pro ostatní svět, který na tuto velkou katastrofu v srdci Evropy nezapomněl a také nebyl schopen se s ní vyrovnat. Mimo to – a to bylo možno očekávat dokonce ještě méně – obecné morální otázky s veškerými svými nuancemi a moderní složitostí, otázky, o kterých by mě v životě nenapadlo, že budou pronásledovat mysl dnešního člověka, náhle vyvstaly v popředí veřejného zájmu.

Kontroverze začala obrácením pozornosti k chování židovského národa v letech „konečného řešení“, tj. vlastně pokračováním otázky, kterou jako první položil izraelský žalobce, zda se Židé mohli či nemohli bránit. Odmítla jsem tuto otázku jako hloupou a krutou, neboť svědčila o fatální neznalosti poměrů panujících v tehdejší době. O této otázce se diskutovalo až do vyčerpání a dospělo se k nejpozoruhodnějším závěrům. Stále znovu se používala dobře známá historicko-sociologická konstrukce, „mentalita ghetta“ (která se v Izraeli vyskytuje v učebnicích historie a ve Spojených státech byla přes rozhňvané protesty představitelů zdejšího oficiálního judaismu ražena zejména psychologem Bruno Bettelheimem), aby se vysvětlilo chování, které se nijak neomezovalo na židovský národ, a tudíž nemohlo být vysvětleno specificky židovskými faktory. Tyto

představy se šířily tak dlouho, až kdosi, komu zřejmě celá diskuse připadala příliš hloupá, dostal brilantní nápad obrátit se k Freudovým teoriím a přisoudit celého židovskému národu – samozřejmě nevědomou – „touhu zemřít“. To byl onen neočekávaný závěr, který někteří recenzenti vyčetli v „imaginární knize“, kterou si vymyslely určité zájmové skupiny – v této knize jsem měla prohlásit, že se Židé zavraždili sami. A proč jsem se dopustila tak monstrózně nesmyslné lži? Samozřejmě z nenávisti vůči své vlastní identitě.

Jelikož se jeruzalémský proces rolí židovského vedení zabýval a jelikož jsem to komentovala i já ve své reportáži, bylo nevyhnutelné, aby se předmětem diskuse stala i tato věc. Otázka je to po mém soudu velmi vážná, ovšem debata přispěla jen velice málo k jejímu vyjasnění. Jak je patrné z nedávného procesu v Izraeli, ve kterém byl jistý Hirsch Birnblat, bývalý náčelník židovské policie v jednom polském městě a nyní dirigent v izraelské opeře, nejprve odsouzen Oblastním soudem k pětiletému vězení a posléze jednomyslně zproštěn viny Nejvyšším soudem, židovský establishment je v názoru na tento problém zřetelně rozdělen. V debatě však bylo nejvíce slyšet dvě skupiny. Jednak ty, kdo židovský národ a jeho vedení zcela ztotožnili, což však úplně protiřečilo takřka všem svědectvím těch, kdo přežili, svědectvím o tom, že tu byl jasný rozdíl. Je možné shrnout to slovy jednoho bývalého vězně z Terezína: „Židovský národ jako celek se choval skvěle. Pouze jeho vedení selhalo.“ Jiní hlasití účastníci této debaty naopak zase židovské funkcionáře ospravedlňovali, poukazující na všechny chvályhodné služby, které tito funkcionáři konali ve svých obcích před vypuknutím války a zejména před zahájením „konečného řešení“, jako by nebyl žádný rozdíl mezi pomocí Židům k emigraci a pomocí nacistům při jejich deportacích.

Zatímco tyto otázky měly opravdu nějakou souvislost s mou knihou, i když byly zveličeny nad veškeré meze, objevily se i jiné, které se k ní vůbec nevztahovaly. Například proběhla vášnivá diskuse o německém hnutí odporu od počátku Hitlerova režimu, které jsem v knize zcela přirozeně pominula, neboť otázka Eichmannova svědomí a otázka situace, v níž byl, se týkaly pouze období války a

„konečného řešení“. Vyskytla se však ještě fantastičtější témata. Nezanedbatelné množství lidí počalo diskutovat o otázce, zda oběti pronásledování nejsou snad vždy „ošklivější“ než jejich vrazi; nebo zda někdo, kdo tehdy u toho nebyl, má právo minulost „soudit“; nebo zda středem pozornosti soudního procesu je obžalovaný či oběť. V této věci šli někteří tak daleko, že nejen tvrdili, že jsem se mýlila, když jsem se zajímala o Eichmannovu osobnost, ale že Eichmann vůbec neměl mít právo vypovídat, to jest, že soud měl zřejmě probíhat bez jakékoli obhajoby.

Jak se často stává v diskusích se silným citovým nábojem, bezprostřední zájmy určitých skupin plně absorbovaných minulými událostmi a snažících se tudíž přizpůsobit jim i veškerá fakta, se okamžitě spojily a promísily s velkorysým přístupem intelektuálů, pro něž jsou naopak fakta ze všeho nejméně zajímavá, kteří je používají jen jako odrazové můstky k „idejím“. Avšak i v těchto imaginárních bitvách lze často odhalit jistou serióznost, určitý stupeň autentického zájmu, a to dokonce i v příspěvcích lidí, kteří se holedbali, že mou knihu nikdy nečetli a zapřísahali se, že ji nikdy neotevřou.

Ve srovnání s těmito debatami, které se dotýkaly věcí často velice vzdálených, se kniha soustředila na jediné, úzce vymezené téma. Ve zprávě o procesu lze diskutovat pouze o tom, co bylo v jeho průběhu projednáváno, anebo o tom, co v zájmu spravedlnosti projednáváno být mělo. Jestliže se obecná situace země, v níž se proces koná, stane důležitou pro způsob vedení procesu, je nutno vzít v potaz i tuto situaci. Má kniha tedy nepojednává o dějinách největší pohromy, která kdy postihla židovský národ. Nesoustřeďuje se ani na analýzu totalitarismu, ani na dějiny německého národa v době třetí říše a konečně není ani teoretickým pojednáním o povaze zla. Každý proces je zaměřen na osobu obžalovaného, na člověka z masa a krve, nositele svého individuálního příběhu, který má své jedinečné vlastnosti a způsob chování, a jedná za specifických okolností. Všechno, co je navíc, historie židovského národa v diaspoře, dějiny antisemitismu, chování německého národa, případně dalších národů, dobové ideologie a vládní aparát třetí říše, všechno to ovlivňuje

proces pouze do té míry, v níž vytváří pozadí a podmínky, za nichž se obžalovaný dopouštěl svých činů. Vše ostatní, s čím obžalovaný do styku nepřišel a co na něj vliv nemělo, musí být při soudním projednávání pominuto, a stejně tak i ve zprávě o něm.

Mohlo se argumentovat, že v momentě, kdy začneme mluvit o těchto věcech, všechny obecné otázky vyvstanou jaksi mimoděk. Proč to museli být Němci? Proč to museli být Židé? Jakou má totalitní režim povahu? Právě tyto otázky jsou mnohem důležitější než to, pro jaký druh zločinu je někdo souzen, jaká je povaha toho, nad nímž má být vynesena spravedlivý rozsudek, a důležitější také než otázka, do jaké míry je náš současný systém spravedlnosti schopen vyrovnat se s tímto zvláštním druhem zločinnosti, jímž se musel opakovaně zabývat po druhé světové válce. Lze se domnívat, že již nejde jen o onu jednotlivou lidskou bytost, toho, kdo aktuálně sedí na lavici obžalovaných, ale o německý národ vůbec, o antisemitismus ve všech jeho podobách, nebo o celé dějiny novověku, případně o lidskou přirozenost a dědičný hřích – takže tu je souzen nejen obžalovaný, ale spolu s ním je tu neviditelně přítomno celé lidské pokolení. Všechny tyto argumenty se objevovaly dosti často a používali je zejména ti, kdo nebudou mít klid až do chvíle, kdy odhalí „Eichmanna v každém z nás“. Jestliže se obžalovaný stane symbolem a proces vítanou příležitostí poukázat na problémy, které jsou zcela nepochybně mnohem zajímavější než vina nebo nevina jedné osoby, pak, jsme-li důslední, musíme přikývnout tomu, co prohlásili jak Eichmann, tak jeho právní zástupce: že Eichmann do toho spadl, protože bylo zapotřebí najít zástupnou oběť, na jejíž bedra by bylo možno shodit nejen vinu, která příslušela Spolkové republice Německo, ale i vinu za vše, co se stalo, i za to, co toho bylo příčinou – za antisemitismus a totalitní vládu, za lidské pokolení vůbec a za dědičný hřích.

Je takřka zbytečné říkat, že kdybych s těmito názory souhlasila, nikdy bych cestu do Jeruzaléma nepodnikla. Jsem a vždy jsem byla toho názoru, že tento proces se konat musel z jediného důvodu: v zájmu spravedlnosti. Myslím si také, že soudci měli naprostou pravdu, když ve svém rozsudku zdůraznili, že „izraelský stát byl

vytvořen a uznán jako stát židovský“, a proto má právo soudit zločiny spáchané proti židovskému národu. A vzhledem k současné konfuzi v právních kruzích, pokud jde o smysl a užitečnost trestu, jsem byla ráda, že v rozsudku byl zmíněn Grotius, který vysvětloval, používaje také citátu jistého staršího autora, že trest je nutný „k obraně cti nebo autority toho, kdo byl zločinem poškozen. Nepřítomnost trestu totiž může způsobit jeho pokoření“.

Není ovšem pochyb, že obžalovaný a povaha jeho činů právě tak jako proces sám představovaly problémy všeobecné povahy, které daleko překračovaly to, co bylo posuzováno v Jeruzalémě. Některé z nich jsem se snažila objasnit v epilogu, který přesahuje rámec pouhé reportáže. Nebyla bych překvapena, kdyby lidé shledali mé pojetí případu jako neadekvátní a přivítala bych diskusi o všeobecném významu shromážděných fakt, která by mohla být o to smysluplnější, čím víc by se vztahovala ke konkrétním událostem. Také si dovedu dobře představit, že by autentickou kontroverzi mohl vyvolat podtitul mé knihy. Neboť když hovořím o banalitě zla, hovořím striktně na úrovni fakt a poukazuji přitom na jev, který bil při procesu do očí. Eichmann nebyl Jago ani Macbeth, nic nebylo vzdálenější jeho myslí než ona odhodlanost Richarda III. „stát se lotrem“. Pomineme-li jeho mimořádnou horlivost, s níž toužil po osobním povýšení, žádné motivy neměl. A tato jeho horlivost sama o sobě vůbec nebyla kriminální. Eichmann by rozhodně nikdy nezavraždil svého nadřízeného, aby získal jeho post. Jemu *jenom*, řekli bychom obyčejně, *nikdy nedocházelo, co ve skutečnosti dělá*. Právě tento nedostatek imaginace mu umožňoval sedět po několik měsíců naproti německému Židovi, který vedl policejní vyšetřování jeho případu, vylévat si mu srdce a stále dokola vysvětlovat, jak došlo k tomu, že to nedotáhl dál než na podplukovníka SS, a že to nebyla jeho vina, když ho už dále nepovýšili. V principu si uvědomoval, oč šlo, a ve svém závěrečném slově před soudem hovořil o „přehodnocení hodnot, které předpisovala [nacistická] vláda“. Eichmann nebyl hloupý. To, co ho predisponovalo, aby se stal jedním z největších zločinců nacistické epochy, byla naprostá nepřítomnost myšlení, něco, co v žádném případě není totožné s hloupostí. A jestliže toto je

„banální“ a dokonce směšné, jestliže ani při nejlepší vůli jsem nebyla s to u Eichmanna odhalit ďábelskou hloubku, neznamená to, že tuto Eichmannovu dispozici považuji za cosi obvyklého. Jistě není obvyklé, aby člověk, kterému hrozí smrt, který dokonce již stojí pod šibenicí, nebyl schopen připadnout na nic jiného než na to, co byl zvyklý slyšet během svého života na pohřbech, aby ona „vznešená slova“ mu zcela zakryla skutečnost jeho vlastní smrti. Naučení, které si bylo možno odnést z Jeruzaléma, bylo následující: právě tato vzdálenost od skutečnosti a tato nepřítomnost myšlení je s to způsobit větší zkázu než všechny instinkty ke zlu dohromady, které možná člověk v sobě má. Bylo to ovšem naučení, a nikoli vysvětlení jevu, ani nějaká z něj vycházející a k němu se vztahující teorie.

Zdánlivě komplikovanější, nicméně ve skutečnosti daleko jednodušší než zkoumat podivnou vzájemnou závislost mezi nepřítomností myšlení v člověku a zlem, byla otázka, o jaký druh zločinu zde vlastně jde, zločinu, v jehož bezprecedentnosti byli všichni zajedno. Koncept genocidy, který zde byl použit pro zločin dosud nikdy nespáchaný, se totiž hodí jen do určité míry, a neodpovídá plně tomu, co se stalo, a to z jednoduchého důvodu: masakry celých národů zcela bez precedentů nejsou. Byly na pořadu dne v antice a také staletí kolonizace a imperialismu poskytují dostatek příkladů více a méně úspěšných pokusů tohoto druhu. Výraz „administrativní masakry“ se zdá být zde adekvátnější. Tento pojem se objevil v souvislosti s britským imperialismem; Angličané vědomě takovéto postupy odmítali a nepovažovali je za vhodný nástroj k udržení své nadvlády nad Indií. Obrat „administrativní masakry“ totiž může odstranit předsudek, že tyto monstrózní akty lze páchat pouze na cizích národech a příslušnicích odlišné rasy. Víme velice dobře, že Hitler začal s masovými vraždami tím, že „smrt z milosti“ poskytoval „nevyléčitelně nemocným“ a že zamýšlel rozvinout svůj vyhlazovací program, aby se zbavil „geneticky poškozených“ Němců (pacientů trpících srdečními a plicními chorobami). Avšak zcela mimo tento cíl je zřejmé, že takto lze zabíjet členy kterékoli skupiny, jinými slovy, že selekční princip závisí pouze na vnějších okolnostech. Snadno si lze představit, že v

plně automatizovaném hospodářství, které přinese nepříliš vzdálená budoucnost, mohou být lidé v pokušení vyhubit všechny ty, jejichž inteligenční kvocient nedosahuje určité požadované úrovně.

V Jeruzalémě se o této věci diskutovalo neadekvátně, neboť je velmi obtížné uchopit to, oč běží, z právního hlediska. Slyšeli jsme námitky obhajoby, že Eichmann nakonec byl jen „malým kolečkem“ v mašinérii „konečného řešení“. Na straně druhé jsme slyšeli prokurátora, který byl přesvědčen, že v Eichmannovi byl odhalen hnací motor této mašinérie. Já osobně nepřičítám ani jedné z obou teorií o nic větší důležitost, než jí přisoudil jeruzalémský soud. Teorie malých koleček je totiž z právního hlediska zcela irelevantní a je úplně jedno, jaká velikost je v celém soustrojí přisouzena „kolečku“ jménem Eichmann. V rozsudku soud přirozeně připustil, že projednávaný zločin mohl být spáchán pouze gigantickým byrokratickým aparátem, který měl k dispozici vládní zdroje. Avšak pokud „konečné řešení“ zůstávalo zločinem – a to je pochopitelně základní premisou soudního procesu –, soud všechna kolečka mašinérie, bez ohledu na jejich význam, opět transformoval ve skupinu pachatelů, to jest v jednotlivé lidské bytosti. Jestliže se obžalovaný hájí tím, že nejednal jako člověk, ale jako pouhý funkcionář, jehož funkce mohl snadno na jeho místě vykonávat někdo jiný, je to jako by zločinec poukazoval na statistické údaje o zločinnosti – které nám říkají, kolik a jakých zločinů se na tom či onom místě za den stane – a prohlásil by, že udělal jen to, co bylo možné předpovědět, že pouze náhodou spáchal zločin on, a ne někdo jiný, protože koneckonců to někdo udělat musel.

Z hlediska politických a sociálních věd je ovšem důležité, že podstatou totalitní vlády – a snad to odpovídá povaze každé byrokracie – je vytvářet z lidí funkcionáře a pouhá kolečka v administrativní mašinérii a zbavovat je takto jejich lidskosti. Pak lze dlouze a prospěšně debatovat o vládě „Nikoho“, což je doslova politická forma vlády známá jako byrokracie. Jenom si je třeba jasně uvědomit, že při výkonu spravedlnosti lze tyto momenty brát v potaz pouze do té míry, v níž vytvářejí okolnosti zločinu. Je tomu zcela stejně jako v případě krádeže, kdy materiální nouze zloděje také

hraje roli při posuzování případu, avšak nemůže být nikdy považována za dostatečnou omluvu, případně způsobit, že zločin je zcela smazán. Opravdu jsme díky moderní psychologii a sociologii – o moderní byrokracii už vůbec nemluvě – velmi přivykli vysvětlení, které zbavuje jednotlivce odpovědnosti za jeho činy pomocí toho či onoho druhu determinismu. Zda jsou tyto zdánlivě hlubší pokusy lidské jednání vysvětlit správné či nesprávné, může být předmětem diskuse. Je však neoddiskutovatelné, že na těchto zdůvodněních nelze postavit žádnou právní proceduru, že výkon spravedlnosti je z hlediska daných teorií záležitost zcela nemoderní, ne-li přímo překonaná. Když Hitler prohlásil, že v Německu přijde den, kdy se stane hanbou být právníkem, pak hovořil naprosto konzistentně o svém snu, jímž byla dokonalá byrokracie.

Pokud je mi známo, právní věda má k posouzení celé této série otázek pouze dvě kategorie, obě po mém soudu zcela neadekvátní pro to, oč v tomto případě běželo. Právní věda jednak uznává „státní akty“, jednak akty na základě „vyšších příkazů“. V každém případě toto jsou jediné kategorie, jejichž pomocí se o problémech, které vznikají v daném typu procesu, diskutuje a jichž se dovolává zejména žalovaná strana. Teorie státních aktů vychází z argumentu, že jeden suverénní stát nemůže soudit jiný suverénní stát: *par in parem non habet juris dictionem*. Z praktického hlediska byl tento argument odmítnut už v Norimberku. Od samého počátku neměl sebemenší šanci, neboť kdyby byl přijat, dokonce ani Hitler, jediný člověk, který byl v plném smyslu zodpovědný, by nemohl být postaven před soud, což by bylo v rozporu s nejelementárnějším smyslem pro spravedlnost. Avšak argument, který neměl šanci obstát z praktického hlediska, zdaleka nebyl vyvrácen teoreticky. Stěží byly použitelné obvyklé vytáčky, že Německo bylo v době třetí říše ovládáno bandou kriminálníků, kteří neměli nárok být považováni za právoplatné představitele suverénního státu, jenž má rovné postavení vedle jiných států. Neboť na jedné straně každý věděl, že analogie se zločineckým gangem mohla být použita jen v tak omezené míře, že byla vlastně nepoužitelná vůbec. Zároveň však platilo, že nacistické

zločiny byly bez pochyby spáchány v rámci „právního“ řádu. To vskutku byla jejich význačná charakteristika.

Možná se můžeme dostat poněkud blíže k jádru věci, jestliže si uvědomíme, že v pozadí konceptu státních aktů stojí teorie *raison d'état*. Podle této teorie nejsou akty státu, který nese odpovědnost za život země, a tudíž za zákony, které v ní platí, podrobeny stejným pravidlům jako akty občanů dané země. Stejně jako vláda zákona, ačkoli jejím cílem je odstranit násilí a válku všech proti všem, vždy potřebuje instrumenty násilí, aby si zajistila svou vlastní existenci, tak také vláda ve smyslu vládní instituce se může ocitnout v situaci, kdy je nucena sahat k akcím, které se normálně považují za zločiny, chce-li si zajistit své přežití a přežití svého právního řádu. Takto se pravidelně ospravedlňují války, ovšem kriminální státní akty se neobjevují pouze na poli mezinárodních vztahů. Historie civilizovaných národů zná mnoho takovýchto příkladů – od usmrcení vévody z Enghieny, za nímž stál Napoleon, po vraždu socialistického vůdce Matteottiho, za kterou byl pravděpodobně osobně odpovědný Mussolini.

Raison d'état se odvolává – ať už správně nebo nesprávně – k *nutnosti*, a státní zločiny spáchané v jejím jméně (které z hlediska právního řádu země, kde k nim dochází, mají jednoznačně povahu zločinných aktů) se považují za výjimečná opatření, ústupky od práva, které si vynutila *Realpolitik*, aby uchránila moc a zabezpečila kontinuitu existujícího právního řádu jako takového. V normálním politickém a právním systému k takovýmto zločinům dochází výjimečně a není za ně právní sankce (jsou *gerichtsfrei*, slovy německé právní teorie). V sázce se totiž ocitá sama existence státu a žádné vnější politické těleso nemá právo upírat státu jeho existenci, případně předpisovat mu, jak ji má hájit. Avšak – jak jsme se mohli poučit z dějin židovské politiky třetí říše – ve státě založeném na zločinných principech je situace převrácená. Tam se naopak akt nekriminální povahy (jako na příklad Himmlerův rozkaz z konce léta 1944 zastavit deportace Židů) stává ústupkem vynuceným skutečností, v tomto případě hrozící porážkou. Zde se naskýtá otázka: jakou povahu má suverenita takového státního útvaru? Nebyl

jím porušen princip rovnosti (*par in parem non habet jurisdictionem*), kterou mu přiznává mezinárodní právo? Neznamená ono „*par in parem*“ víc než pouhé respektování suverenity? Neplyne z tohoto principu také určitá substanciální rovnost či podobnost? Můžeme aplikovat též princip, který se používá v případě vládního aparátu, pro který jsou zločin a násilí pouze výjimkami a hraničními případy, i na politický řád, kde se zločin stal pravidlem a byl legalizován?

Jak byly tyto juristické koncepty ve skutečnosti neadekvátní, aby se vyrovnaly se skutečnostmi kriminální povahy, o které ve všech těchto procesech běželo, se ještě lépe ukazuje v případě aktů, které byly vykonány na základě vyšších příkazů. Jeruzalémský soud čelil argumentu, na jehož podporu obhajoba uváděla rozsáhlé citáty z trestních a vojenských zákoníků civilizovaných zemí, na prvním místě Německa. Neboť za Hitlera žádné z důležitých článků nebyly zrušeny. Všechny se shodovaly v jednom bodě: příkazy zjevně kriminální povahy se nesmí poslouchat. Soud navíc poukázal na případ, který byl v Izraeli projednáván před několika lety: týkal se vojáků, kteří byli souzeni, protože krátce předtím, než začala kampaň na Sinaji, zmasakrovali civilní obyvatelstvo jedné hraniční arabské vesnice. Vesničané byli nalezeni mimo svá obydlí v době vojenského zákazu vycházení, o kterém ovšem, jak se ukázalo, nebyli informováni. Při bližším ohledání se však ukazuje, že toto srovnání ve dvou věcech neodpovídá. Za prvé si znovu musíme uvědomit, že vztah mezi výjimkou a pravidlem, který hraje prvořadou roli při posuzování toho, zda vykonání rozkazu podřízeným bylo zločinem či nikoli, byl v případě Eichmannových aktivit obrácený. A tak na základě tohoto argumentu lze Eichmanna ve skutečnosti hájit, protože neuposlechl některé Himmlerovy rozkazy či alespoň váhal při jejich plnění. Tyto rozkazy totiž byly zjevnými výjimkami z pravidla, které převažovalo. Rozsudek právě toto shledal jako skutečnost, která Eichmannovi neobyčejně přitížila, což bylo zcela pochopitelné, avšak vůbec ne konzistentní. Je to patrné z příslušných zjištění izraelských vojenských tribunálů, na které se rozudek odvolával. V nich se pravilo zhruba toto: rozkaz, který je třeba

neuposlechnout, musí být „zjevně nezákonný“. Nezákonnost „musí nad ním vlát jako černá vlajka; musí nabýt podoby varovného nápisu ‚zakázáno‘ „. Jinými slovy, rozkaz, který má voják rozeznat jako „zjevně nezákonný“, musí svou neobvyklostí porušovat kánony právního systému, na nějž je voják zvyklý. A izraelská právní věda se v těchto otázkách naprosto shoduje s právním výkladem v jiných zemích. Když zákonodárci formulovali tato ustanovení, bezpochyby měli na mysli případy, kdy důstojník, který náhle zešílí, vydá rozkaz svým podřízeným, aby zabili jiného důstojníka. V jakémkoli normálním soudním projednávání takového případu by se okamžitě stalo zřejmé, že se od vojáka nepožadovalo, aby se radil s hlasem svého svědomí nebo s oním „pocitem zákonnosti, který tkví v hloubi svědomí každého člověka, a to i toho, kdo si nechte v knihách zákonů... , jestliže jeho oko není slepé a srdce kamenné a zkažené“. Spíše se očekávalo, že voják by měl být schopen rozlišit mezi pravidlem a zřejmou a do očí bijící výjimkou z tohoto pravidla. Německý vojenský řád v každém případě explicitně stanoví, že svědomí nepostačuje. V paragrafu 48 stojí: „Trestnost určitého jednání či opomenutí nepomíjí na základě toho, že osoba při svém chování vycházela z požadavků svého svědomí nebo z předpisů svého náboženství.“ Na argumentaci izraelského soudu bylo překvapivé, že pojem smyslu pro spravedlnost, který je vlastní každému člověku, se zde uvádí pouze jako náhražka znalosti zákona. Přijatelnost tohoto argumentu totiž spočívá na předpokladu, že zákon vyjadřuje pouze to, co každému člověku tak jako tak říká jeho svědomí.

Jestliže máme tento způsob uvažování použít smysluplným způsobem pro Eichmannův případ, musíme dojít k závěru, že Eichmann jednal zcela v rámci onoho způsobu usuzování, který se od něho požadoval: jednal v souladu s pravidlem, zkoumal příkazy, které dostával, z hlediska jejich „zjevné“ legality, to jest pravidelnosti. Ke svému „svědomí“ se obracet nemusel, protože k těm, kdo neznali zákon své země, nepatřil. V jeho případě tomu bylo zcela naopak.

Druhá věc, v níž se argument založený na srovnávání ukázal být chybný, se týká praxe soudů připustit jako polehčující okolnost poukaz k existenci „vyšších příkazů“ a právě o této praxi se explicitně zmiňoval jeruzalémský rozsudek. Je v něm citován případ, o kterém jsem se zmínila výše, případ masakru arabských obyvatel vesnice Kfar Kassem, který má dokázat, že podle izraelské jurisdikce přijaté „vyšší příkazy“ nezbavují obžalovaného odpovědnosti. A je pravda, že izraelští vojáci byli obžalováni z vraždy, avšak „vyšší příkazy“ představovaly tak silný argument pro přiznání polehčujících okolností, že byli odsouzeni k relativně mírným trestům. Je zajisté pravda, že tento případ se týkal jednoho izolovaného činu, a nikoli, jako tomu bylo v Eichmannově případě, činnosti prováděné po léta, kdy zločin následoval zločin. Nicméně bylo nepopiratelné, že Eichmann jednal na základě „vyšších rozkazů“, a kdyby se na něj vztahovala ustanovení normálního izraelského zákona, bylo by vskutku obtížné uložit mu maximální trest. Věc se má tak, že teorie i praxe izraelského práva, a v ostatních zemích tomu je stejně, nemůže nic jiného než připustit, že existence „vyšších příkazů“, jakkoli „zjevně“ nezákonných, je s to vážně narušit normální fungování lidského svědomí.

Toto je pouze jeden příklad z mnoha, ukazující, jak neadekvátní je zavedený právní systém i běžně používané právní kategorie k posuzování administrativních masakrů, které organizuje státní aparát. Podíváme-li se na tuto věc blíže, snadno zjistíme, že soudcové při všech těchto procesech skutečně vynesli své rozsudky pouze na základě monstróznosti spáchaných činů. Jinými slovy, soudcové soudili nezávisle a nepřidržovali se standardů a právních precedentů, jejichž pomocí se snažili jednou více, podruhé méně přesvědčivě své rozsudky odůvodňovat. To bylo zřejmé už v Norimberku. Na jedné straně zde soudcové prohlásili, že ze všech zločinů, které zkoumali, byly nejtěžší „zločiny proti míru“, protože v sobě zahrnovaly i všechny ostatní zločiny. Současně však odsoudili k trestu smrti pouze ty obžalované, kteří se podíleli na novém bezprecedentním zločinu administrativních masakrů – údajně méně závažného přestupku než byla konspirace proti míru. Určitě by bylo lákavé

sledovat v oblasti jurisprudence, která tak dbá na svou konzistenci, tyto a další nesrovnalosti. Zde na to ovšem není místo.

Zbývá však jeden základní problém, který byl implicitně ve všech poválečných procesech a o němž se zde musíme zmínit, protože se dotýká jedné z ústředních morálních otázek všech dob, a sice povahy a fungování lidského úsudku. Ve všech těchto procesech s obžalovanými, kteří spáchali „legální“ zločiny, jsme požadovali, aby lidské bytosti byly schopny samy rozeznat, co je správné a co špatné, i v případě, kdy se mohou spolehnout jen na svůj vlastní úsudek, který se mimoto může ocitnout v naprostém nesouladu s jednomyslným názorem všech lidí z okolí. A tato otázka je ještě mnohem vážnější, protože víme, že k oněm nemnohým, „arogantním“ tak, že důvěřovali jen vlastnímu úsudku, v žádném případě nepatřily osoby, jež i nadále uznávaly staré hodnoty nebo se řídily svou náboženskou vírou. Jelikož celá úctyhodná společnost v tom či onom ohledu podlehla Hitlerovi, morální maximy, určující sociální chování, a náboženská přikázání – „Nezabiješ!“ – jimiž se řídí svědomí, prakticky vymizely. Hrstka těch, kteří si podrželi schopnost rozlišit správné a špatné, neměla nic jiného než svůj vlastní úsudek a musela ho užívat svobodně. Nebyla žádná pravidla, o která se bylo možno opřít, pod něž by bylo možno zahrnout jednotlivé případy, s nimiž byli konfrontováni. V každé situaci museli podle okolností sami rozhodnout, protože pro to, co je bezprecedentní, žádná pravidla nejsou.

Jak znepokojivá je v dnešní době otázka soudu (nebo, jak se často říká, otázka těch, kdo „se odvažují soudit“), se ukázalo na kontroverzi, která propukla nad mou knihou a která se v mnohém podobala sporům o Hochhuthova *Náměstka*. Nevýšel najevo nihilismus či cynismus, jak se snad očekávalo, ale mimořádný zmatek, pokud jde o elementární mravní otázky – jako by instinkt v těchto věcech byl opravdu tím posledním, čím si dnes můžeme být jisti. Mnohé z podivuhodných poznámek, které zazněly v průběhu těchto polemik, jsou vskutku objevné. A tak někteří američtí literáti se přiznali k naivní víře, že pokušení a donucení je jedno a totéž a že na nikom nelze žádat, aby pokušení čelil. (Jestliže vám někdo přiloží

pistoli ke spánku a přikáže vám, abyste zastřelil svého nejlepšího přítele, pak ho prostě zastřelit *musíte*. Anebo, jak se také argumentovalo – v souvislosti se skandálem okolo televizního kvizu před několika lety, kdy jistý vysokoškolský učitel napálil veřejnost –, kdo by odolal, když byla v sázce taková suma peněz?) Argument, že nemůžeme soudit, pokud jsme sami nebyli přítomni a věc šla mimo nás, se zdá být přesvědčivý pro každého a všude. Je však zřejmé, že kdyby to byla pravda, nemohli bychom vykonávat spravedlnost ani psát historii. V kontrastu k těmto zmatkům je výtko, že ti, kdo soudí, podléhají pocitu vlastní spravedlnosti, velmi stará, avšak kvůli svému stáří nikoli platnější. Dokonce i soudce, který odsoudí vraha, si stále může říci cestou domů: „Že tam jdu, není ničím jiným než boží milostí.“ Všichni němečtí Židé jednomyslně odsoudili onu vlnu přízřubivosti, která zachvátila německý národ v roce 1933 a způsobila, že se Židé ze dne na den stali párii. Je pochopitelné, že se nikdo z nich nikdy nezeptal sám sebe, kolik členů jeho vlastní skupiny by udělalo totéž, kdyby k tomu dostali příležitost? Avšak je z toho důvodu dnešní odsudek takového chování méně správný?

Pomyšlení, že vy sám jste se mohl za daných okolností chovat špatně, snad může vzbudit ducha odpuštění, avšak ti, kdo se dnes odvolávají na křesťanskou lásku, jsou v tomto bodě rovněž podivně zmateni. A tak se můžeme dočíst v poválečném prohlášení, které vydala protestantská *Evangelische Kirche in Deutschland*: „Potvrzujeme, že před Bohem milosrdenství máme podíl na vině za násilí, které náš národ spáchal proti Židům. Zanechali jsme je napospas a ani svůj hlas jsme nepozvedli.“ Domnívám se, že křesťan je vinen před Bohem milosrdenství, jestliže zlo odplatí zlem, a tudíž, že by církve zhřešily proti milosrdenství, kdyby miliony Židů byly zavražděny z trestu za nějaké zlo, jehož se dopustily. Jestliže však církve, jak samy prohlašují, mají podíl na vině za čisté a pouhé násilí, pak tuto záležitost je třeba svěřit do rukou Boha *spravedlnosti*.

Zdánlivé přerěknutí nebylo náhodné. Tam, kde se má něco rozsoudit, jde o spravedlnost, a nikoli o milosrdenství. V ničem jiném se veřejně mínění, ať je to kdekoli, neshoduje lépe než v tom, že nikdo nemá právo soudit nikoho jiného než sama sebe.

Veřejné mínění nám naopak dovoluje posuzovat a třeba i zatracovat tendence či celé skupiny obyvatelstva – čím větší tyto skupiny jsou, tím lépe zkrátka dělat úsudky tak obecné, že již nelze rozlišovat a vlastní jména nelze používat. Není třeba dodávat, že toto tabu platí dvojnásob tam, kde jde o činy a slova lidí slavných, či těch, kdo zastávají vysoké funkce. To se dnes běžně ozývá v často opakovaných tvrzeních, že ulpívat na detailech a zmiňovat se o jednotlivcích je „povrchní“ a naopak za známku sofistikovosti se považuje mluvit obecně v duchu úsloví „ve tmě je každá kočka černá“ a my všichni neseme stejnou vinu. A tak obvinění, které Hochhuth vznesl proti papeži – jedinému člověku, kterého lze snadno identifikovat, má své jméno – bylo okamžitě vztaženo na veškeré křesťanstvo. Obžalovat křesťanství obecně, s celou jeho dvoutisíciletou historií, se nemůže podařit a kdyby to bylo možné, bylo by to strašné. Nikdo zde nevidí nic zarážejícího, jen když se to netýká žádné konkrétní *osoby* a zcela bezpečně se lze odvážit ještě dalšího kroku a prohlásit: „Bezpochyby je zde důvod pro vážná obvinění, ale v postavení obžalovaného je zde celé *lidstvo*.“ (Potud Robert Weltsch v *Summa Iniuria*, jehož jsem citovala výše.)

Jiný způsob, jak uniknout z oblasti vykazatelných fakt a osobní odpovědnosti, představuje bezpočet teorií, které vycházejí z blíže nespecifikovaných, abstraktních, hypotetických předpokladů – *Zeitgeistem* počínaje a Oidipovým komplexem konče – které jsou tak obecné, že vysvětlí a ospravedlní jakoukoli událost a jakýkoli čin. To, že věci mohly být eventuálně jinak, vůbec nepřipadá v úvahu a nikdo prostě nemohl jednat jinak, než jak jednal. Mezi konstrukcemi, které „vysvětlují“ vše tím, že zakrývají všechny detaily, najdeme takové pojmy jako „mentalita obyvatel ghetta“, která určovala situaci evropských Židů; stejného druhu je i pojetí kolektivní viny německého národa, odvozené od určité *ad hoc* interpretace jeho dějin; sem také patří i stejně absurdní tvrzení o jakési kolektivní nevině národa židovského. Všechna tato klišé dělají soud zbytečným a jejich užívání je bez rizika. Neochota těch, na něž katastrofa bezprostředně dolehla – tj. Židů a Němců – zkoumat zblízka chování skupin i jednotlivých osob, které se zdály či aspoň měly zůstat

nedotčeny celkovým morálním kolapsem, to jest chování křesťanských církví, židovského vedení a těch, kdo se podíleli na protihitlerovském spiknutí z 20. července 1944, je pochopitelná. Tato neochota ovšem nestačí vysvětlit všude markantní váhavost posuzovat individuální morální odpovědnost.

Mnozí lidé by dnes souhlasili, že neexistuje nic takového jako kolektivní vina – stejně jako kolektivní nevina – a že kdyby tomu tak bylo, žádná jednotlivá osoba by nemohla být shledána vinnou či nevinnou. Toto ovšem neznamená popírat, že tu je odpovědnost *politická*, jež však existuje zcela bez ohledu na to, co individuální člen skupiny udělal, a jež tudíž nemůže být posuzována podle morálních kategorií, ani být předmětem soudního líčení. Každá vláda přebírá politickou odpovědnost za činy i přečiny svých předchůdců, jako je za činy a přečiny spáchané v minulosti odpovědný i každý národ. Když Napoleon uchvátil v porevoluční Francii moc, prohlásil: přebírám odpovědnost za vše, co Francie udělala od dob Svatého Ludvíka až po Výbor pro obecné blaho, a tak jen důrazně vyslovil jeden ze základních faktů politického života. Tento fakt neznamená nic víc než to, že každá generace tím, že se rodí v historické kontinuitě událostí, je současně zatěžkána hříchy otců i požehnána velkými činy předchozích generací. Zde však nehovoříme o tomto druhu odpovědnosti. Tato odpovědnost není osobní a jen metaforicky lze vyslovit *pocit* viny za to, co jsme neudělali my, ale naši otcové nebo náš národ. (Z morálního hlediska je stěžejí méně špatné cítit se vinen, aniž bych něco konkrétního udělal, než se cítit nevinný v případě, kdy jsem opravdu něco zavinil.) Je docela dobře možné, že politická odpovědnost mezi národy bude v určitých případech projednávána před mezinárodním soudem. Neumíme si však představit, že by takový soud mohl mít podobu trestního tribunálu a rozhodovat o vině nebo nevině jednotlivců. A otázka individuální viny či nevin, akt, jímž by byl dán průchod spravedlnosti jak vůči obžalovanému, tak vůči jeho oběti, jsou tím jediným, oč při soudním projednávání trestní záležitosti běží. Eichmannův proces zde neznamenal výjimku přesto, že soud zde měl posuzovat zločin, o jakém se v žádných zákonících nepsalo, a měl soudit zločince, který

ještě před žádným soudem nestál, alespoň do dob norimberského procesu. Tato zpráva se nezabývá ničím jiným než otázkou, do jaké míry se soudu v Jeruzalémě podařilo dostát požadavkům spravedlnosti.

Doslov

Potíže s porozuměním

S více než třicetiletým zpožděním se k českému čtenáři dostává kniha, která se v době svého zveřejnění setkala se značným ohlasem a v židovských kruzích způsobila bouři. Kontroverze, vyvolaná reportáží Hannah Arendtové z jeruzalémského procesu s Adolfem Eichmannem, jediným z hlavních válečných zločinců, který byl postaven před soud výlučně pro svou účast na „konečném řešení“ židovské otázky, představuje pravděpodobně nejrozsáhlejší a určitě nejemotivnější diskusi o katastrofě, jež postihla židovský národ během druhé světové války. Když časopis *The New Yorker* uveřejnil v únoru a březnu 1963 sérii pěti článků Arendtové o soudním líčení v Jeruzalémě a newyorský *Viking Press* okamžitě zahájil přípravy k jejich knižnímu vydání, vlivné židovské organizace v Izraeli, v Evropě i ve Spojených státech doslova vyhlásily autorce válku. Obraz, který Arendtová o židovském holocaustu podala, byl jimi považován nejen za skandálně zkreslující a difamující oběti nacistického teroru, ale i za velmi nebezpečný pro futuro. Oč vlastně šlo?

Na židovském národě bylo nacisty spácháno bezprecedentní násilí. Byl zde nezpochybnitelný fakt nezměrného lidského utrpení a především šest milionů zavražděných mužů, žen a dětí, „šest milionů žalobců... Jejich krev křičí do nebe, ale jejich hlas již nelze uslyšet“, jak se vyjádřil ve své úvodní řeči před jeruzalémským soudcem státní zástupce Gideon Hausner. Ti, kdo se podíleli na „konečném řešení“ židovské otázky, kdo aktivně uskutečňovali program genocidy, spáchali zločin, který neměl v dějinách lidstva obdoby, a měl je stihnout spravedlivý trest. Holocaust také ukončil diskuse o tom, kde

je místo Židů v současném světě, jak má židovský národ koncipovat svou budoucí politickou existenci. Zkušenost statisíců uprchlíků, zbavených státní příslušnosti, postrádajících jakékoli právní ochrany, vydaných na milost a nemilost libovůli imigračních úředníků cizích zemí a až příliš často nakonec stejně dostižených německou vražednou mašinérií, byla dostatečná: zárukou bezpečnosti a další existence židovského národa mohl být jedině samostatný židovský stát. Jedině stát Izrael, který vznikl v květnu 1948 poté, co Valné shromáždění OSN většinou hlasů schválilo v listopadu 1947 rozdělení Palestiny, mohl důstojně uchovat památku židovských obětí.

Tyto okolnosti také ospravedlňovaly jinak právně problematický únos Eichmanna izraelskými vládními agenty z území cizího státu. Vždyť v Jeruzalémě byl souzen a poprávu odsouzen bestiální zločinec, o jehož vině existoval již v době jeho zatčení dostatek nevyvratitelných důkazů. Před celým světem a jako varování budoucím generacím muselo být jasně řečeno, co Židé za války vytrpěli, co němečtí nacisté spáchali a čemu ostatní Evropané napomáhali nebo v lepším případě bezmocně přihlíželi. A kdo jiný měl právo soudit bezprecedentního masového vraha, zjevně nejmasovějšího vraha všech dob, než soud ustanovený ze suverénní vůle státu, který vytvořilo národní společenství jeho obětí?

Byly celkem tři důvody, proč reportáž Arendtové vyvolala takové pobouření. Zaprvé to byl zde předvedený portrét obžalovaného. Eichmann, jak ho líčila obžaloba ve shodě s obecným míněním, měl jednat veden pohnutkami obzvláště zavrženíhodnými. Měl to být zloduch ve službách kriminálního režimu, člověk patologicky nenávidící Židy, s chladnou myslí organizující jejich hromadné vraždění. Eichmann Hannah Arendtové byl však někdo úplně jiný: nikoli démon či monstrum, ale jakási karikatura své doby, podivný produkt zvráceného politického režimu. Tento Eichmann patrně opravdu upřímně věřil, že se zabývá „řešením“ židovského problému, a měl vyvinutý smysl pro povinnost, řád a disciplínu. Přes zločiny, které spáchal, zde byl souzen nikoli psychopat, bezohledný a brutální vrah, ale „člověk s velmi pozitivními idejemi“, kterého v

Eichmannovi shledali psychiatři a další „odborníci na lidskou duši“³; příčinnivý byrokrat, jehož největší neřestí byla ambicióznost a vychloubáčnost, který „před izraelským soudem i v izraelském vězení fungoval stejně dobře jako za časů nacistického režimu“.

„Nebylo na něm známky pevného ideologického přesvědčení či jakékoli zlovolnosti. Jedinou význačnou charakteristikou jeho chování během procesu i při policejním vyšetřování, které soudnímu líčení předcházelo, bylo cosi naprosto negativního: nikoli hloupost, ale naprostá absence myšlení... Tam, kde mu chyběly zaběhané, rutinní procedury, působil zcela bezradně a jeho výsledky, při kterých se vyjadřoval jazykem sestávajícím ze samých klišé a fráží, se stávaly děsivou a morbidní komedií.“

Jestliže tento Eichmannův portrét popuzoval, protože se vůbec nehodil do „celkového obrazu“ o povaze a fungování nacistického režimu, útok na židovské rady a kritika jejich činnosti v době nacistického teroru byly považovány přímo za skandální. Ve chvíli, kdy byl souzen a poprávu odsouzen člověk, který nesl hlavní díl viny na strašlivé tragédii Židů za druhé světové války, se Arendtová odvážila kritizovat vlastní národ. Obvinila vedení židovských komunit po celé Evropě z dobrovolné a aktivní spolupráce s nacisty při řešení „židovské otázky“ a k tomu, aby svou verzi udržela, překroutila mnohá fakta, vytrhla je z kontextu a zamlčela podstatné skutečnosti. Prokázala tak prý nejen podivně negativní vztah ke své vlastní židovské identitě, ale i nekompetentnost vědce, který má být nestranným pozorovatelem a hodnotitelem historických událostí.

Třetí okruh kritických výhrad vůči knize *Eichmann v Jeruzalémě* se týkal otázek právních. To, že se Arendtová odvážila uvažovat o právu izraelského státu soudit největšího vraha židovského národa, způsob, jak zkritizovala způsob vedení jeruzalémského procesu, to, že v určitých ohledech vzala právní argumentaci Eichmannových obhájců vážně, to, že vůbec v souvislosti s evidentním Eichmannovým případem počala zkoumat a problematizovat otázku spravedlnosti, bylo radikálními odpůrci odmítnuto a považováno jen za další důkaz jejího selhání.

Z historického hlediska lze kontroverzi kolem Eichmanna Hannah Arendtové považovat za ukončenou. Sporná fakta ohledně holocaustu, zejména pokud šlo o spolupráci židovských rad s nacisty, byla pečlivě studována, na toto téma vyšly desítky studií a omyly a nepřesnosti, kterých se Arendtová dopustila, byly uvedeny na pravou míru. Emoce, které její reportáž kdysi vyvolala, časem vychladly a současný pohled na celou záležitost je určitě mnohem střízlivější a vyváženější. Jestliže v šedesátých letech byla věc neobyčejně citlivá, protože osud Židů za druhé světové války byl dosud pocítován jako velice živý a představoval základní argument při definování „národních zájmů“ izraelského státu, v perspektivě poloviny devadesátých let jej stále více odsunují do pozadí jiné kauzy a problémy. Spor o Adolfa Eichmanna pozbyl svého aktuálního politického rozměru. Základní životní otázkou současného Izraele již není poměr židovstva k Evropě, ale jeho bezpečnost v regionálním kontextu Blízkého východu, modus vivendi se sousedními, převážně arabskými státy, především problém izraelsko-palestinských vztahů.

Reportáž Arendtové o Eichmannově procesu v Jeruzalémě však postihuje mnohem víc než otázku moderní politické existence židovského národa. Je v ní nejen vylíčen děsivý zločin spáchaný na Židech za druhé světové války, ale současně zde vychází najevo hluboká morální i politická krize evropské civilizace, kolaps „dobré“ evropské společnosti, která selhala, když byla s touto novou, bezprecedentní formou kriminality konfrontována. Kontroverze se sice točila kolem všech možných aspektů Eichmannova případu, jejím jádrem však byla právě tato krize. Vyrovnat se s otázkami, které jeruzalémský proces otevřel, a dostát požadavkům spravedlnosti jak vůči obžalovanému, tak vůči jeho obětem vyžadovalo podle Arendtové jedno jediné: odvahu překročit meze tradičního politického a právního uvažování a bez opory v příkladech z minulosti zkoumat kontext a zvážit vnější okolnosti i vnitřní motivy Eichmannova jednání. To ale předpokládalo porozumět sociálnímu, politickému i právnímu prostředí, v němž se tento zločinecký příběh udál. Eichmannova banální zločinnost totiž odhalovala cosi vskutku nového a bezprecedentního. Byla možná jen

tam, kde se prosadila dosud neznámá totalitní deformace politiky, představující centrální politickou zkušenost Evropy 20. století a největší ohrožení rodící se globální civilizace.

Eichmann Hannah Arendtové je vylíčen jako zločinec bez „zlého“ motivu, jako ten, komu vlastně schází jakákoli vnitřní pohnutka, kdo se stal pouhým agentem jakýchsi objektivních historických sil. Nebyla na něm patrná posedlost zlem, říká Arendtová, ale naprostá „absence myšlení“: jeho činy jako by neměly oporu v osobních rozhodnutích, ale byly pouhými reakcemi vyvolávanými potřebou stále se měnící situace; jeho řeč jako by nezpravovala o jeho vlastní zkušenosti, nebyla nesena snahou opravdu něco říci a vztáhnout se ke skutečnosti z určité osobní perspektivy, ale působila jako pouhá bezmyšlenkovitá a bezobsažná aktualizace nejrůznějších rutinních obrátů, frází a klišé:

„Používání klišé a frází, přidržování se konvenčních, standardních způsobů vyjádření a chování vůbec, to vše má společensky uznávanou funkci. Jsme tak chráněni před skutečností, to jest před oním nárokem na pozornost, kterou od našeho myšlení vyžadují veškeré události prostě už proto, že se dějí. Kdybychom měli na tento nárok aktivně odpovídat neustále, brzy by nás to vyčerpalo. Eichmann se od nás ostatních lišil tím, že o existenci takového nároku evidentně nevěděl vůbec nic.“

A jestliže jeruzalémský soud stál před otázkou, co vlastně z Eichmanna učinilo povolný nástroj ve službách politického systému, který nejprve nahradil demokracii brutální diktaturou, pak rozpoutal světovou válku a nakonec dospěl k obłudnostem systematického vyhlazování celých skupin obyvatelstva pod hlavičkou chladnokrevně a cílevědomě naplánovaného „konečného řešení“, byla to podle Arendtové nikoli Eichmannova zloba, ale tato jeho podivná mentální dispozice, jakýsi fatální nedostatek niterné substance a vlastní identity.

Hovoří-li se dnes o totalitních zločinných režimech, zdůrazňuje se jejich nezákonnost, posedlost mocí u jejich protagonistů a vůdců, fanatická víra snů a utopistů v uskutečnitelnost ideologického rozvrhu „zářných zítřků“, revoluční teror inspirovaný tou či onou

verzí sociálního inženýrství. Obraz totalitarismu, který před námi vyvstává zásluhou Hannah Arendtové a její zprávy o Eichmannově procesu, je však poněkud odlišný.

Jak se to vlastně má se vztahem totalitního režimu k zákonu? Je možné jej charakterizovat jako nezákonný? Intuitivní odpověď zní samozřejmě, že ano. Jestliže platí, že lidská svoboda je možná pouze tam, kde jsou uznávány a respektovány zákony, totalitní forma moci naopak znamená její radikální popření. Totalitní režim se ustavuje tak, že ruší vládu zákona a vytváří stav, kdy rozhodujícím faktorem je ničím neomezená a nic nad sebou neuznávající vůle držitele moci.

Z Eichmannova případu je ovšem okamžitě zřejmé, že realita totalitního režimu je poněkud komplikovanější. Takováto forma vlády svévolně porušuje, respektive hrubě dezinterpretuje právní řád společnosti, v níž se uchytila. Nelze však říci, že by šlo o režim ryze arbitrární, závisející výlučně na despotické moci jednotlivce či skupiny jednotlivců (jako tomu je v případě tyranii). Totalitní režim se zaštiťuje jakousi zákonitou, „vědecky“ zdůvodnitelnou nutností: legitimuje a řídí se nikoli prostými zákony lidskými, ale „vyššími“ zákony historie nebo přírody. Klíčovým problémem totalitního režimu tedy není naprostá absence zákona, ale spíše záměna jedné jeho koncepce za druhou, záměna, kterou umožňuje eichmannovská či jinými slovy totalitní mentalita.

Za podmínek otevřené společnosti a jejího právního řádu mají zákony povahu obecných pravidel. Nepřikazují, co lidé musí dělat, ale pouze zakazují, co dělat nesmějí, jinými slovy, otevírají a definují prostor, v němž mohou lidé svobodně jednat, a umožňují, že lidský svět si podržuje svůj elementární charakter plurality. Právě zákony totiž na jedné straně utvářejí a regulují veřejnou, respektive politickou sféru lidského života, oblast, v níž jsou si lidé rovni (základním principem zákonné vlády je isonomie), kde se zúčastňují na tom, co je všem společné. Zákony mají ale ještě druhou funkci: oddělují a chrání před zobecňujícím, a tudíž nivelizujícím tlakem veřejnosti oblast soukromou, která každému náleží v jeho osobitosti a nezastupitelnosti; kde každý přebývá s tím vším, „co jeho jest“, odkud vstupuje do společného světa a kde se také případně před ním

ukrývá; kde se také počíná jeho jedinečný životní příběh. Ve veřejné sféře zákon pohlíží na všechny lidi, jako by byli stejní, v perspektivě soukromé zákon vychází z toho, že se všichni od všech ostatních odlišují.

Elementární podmínkou vlády zákona v podmínkách otevřené společnosti je jeho relativní stálost, to, že jeho změny jsou daleko „pomalejší“ ve srovnání s pohyby těch, jejichž svobodu umožňují. Tím, že zákon sám „stojí“, resp. může se sám měnit pouze zákonným způsobem, stabilizuje proměnlivou a nepředpověditelnou oblast lidských věcí. Činí právní řád společnosti důvěryhodným a srozumitelným, umožňuje všem lidem, nejen profesionálním právníkům, aktivně se na procesu práva zúčastnit, používat svou vlastní soudnost, zákonně jednat a zákonů se dovolávat.

Zatímco předpokladem fungování zákonů otevřené společnosti je, že lidé svobodně jednají a myslí, tj. řídí se především vlastní soudností, v podmínkách totality se zákon naopak stává nutností, která svobody zbavuje, které se lze pouze přizpůsobit. Protože zachycuje nutný průběh historických či přírodních procesů, lidé ve vztahu k nim ztrácejí svobodu a pohyblivost a jsou naopak odsouzeni k trpné nehybnosti. Člověk totalitní mentality, funkcionář totalitního režimu nesoudí, nevychází z vlastního porozumění své situaci, nejedná sám za sebe, ale vykonává pouze to, co mu nařizuje „vyšší zákon“, zprostředkovávaný „Vůdcovou vůlí“, převáděný do řeči instrukcí a nařízení funkcionáři avantgardní strany, která uplatňuje svoji „vedoucí úlohu“. Právní řád – zákonnost jakožto soubor všeho objektivního práva ve smyslu materiálním i formálním – za podmínek totalitně ovládané společnosti nemizí a není vystřídán čirým bezprávím, ale i nadále existuje, podřízen ovšem tomuto „vyššímu zákonu“, který se stává jeho základní normou a zdrojem. To, co přestává fungovat a co je totalitním násilím především paralyzováno, není soubor platných právních předpisů, ale cosi z hlediska práva základnějšího, v evropské právní tradici ovšem přehlíženého: politická soudnost, zdravý lidský rozum, schopnost sdílená všemi členy pluralitního lidského společenství vytvářet elementární realitu právního řádu svým jednáním a usuzováním.

Totalitarismus ještě není ustaven násilným převzetím politické moci a ovládnutím mocenského aparátu stranou či hnutím s totalitními ambicemi. Realitou se stává ve chvíli, kdy princip totalitní vlády je společností „poznán“ a počíná určovat a normovat lidské chování; kdy se lidé, včetně profesionálních právníků, totalitě přizpůsobí a počnou být loajální vůči jejímu základnímu zákonu; kdy se naučí spolupracovat s údajně objektivními přírodními či historickými procesy, kterým avantgardní politická síla „pouze“ umožnila vniknout do oblasti lidských věcí; kdy shledají a smíří se s tím, že nemají jinou alternativu než být těmto procesům sami nápomocni, udržovat je v chodu a stavět se slepými vůči všem katastrofám, které tyto procesy do lidského světa přinášejí.

Běžně se poukazuje na to, že k ustavení a udržování totalitního režimu je třeba kombinace teroru a ideologie. I zde Eichmannův případ vžitou představu problematizuje a do značné míry koriguje. Podobně jako nelze jednoduše říci, že totalitní režim je prostě nezákonný, neplatí ani to, že totalitní teror má stejnou povahu a stejné použití jako teror klasické tyranie. Bezprávný despotický režim (jakým je na příklad policejní či vojenská diktatura) používá teroru jako prostředku politiky: jeho účelem je zastrašení a případná likvidace politických protivníků, monopolizace politického života těmi, kdo se zmocnili vlády, zamezení možnosti, aby je u moci vystřídali jiní. Cíl teroru totalitního režimu není jen uchvátit moc, odstrašovat ovládané od politické akce a donutit je, aby veřejnou oblast vyklidili. Jde o to, proměnit teror ve stálou komponentu politické skutečnosti. Společnost má být atomizována a zároveň homogenizována. Každý má být utvrzen a neustále utvrzován ve své naprosté individuální bezmocnosti. Teror, který byl ve chvíli vzniku totalitní vlády viditelný, ba spektakulární – místem násilných činů, kterými se projevoval, byla politická skutečnost dosud neproměněná k jejímu obrazu –, působením totality také prochází radikální transformací. Vytrácí se a ustupuje z centra dění uvnitř politické reality a stává se čím dál víc neviditelným; přestává se také obracet proti konkrétním protivníkům a nepřátelům režimu a zevšedňuje: je stále víc začleňován do hladkého chodu společenského soustrojí, z

hlediska kterého se prostě určití jednotlivci, případně celé skupiny lidí, stali nadbyteční.

Cosi analogického vysvítá z Eichmannova případu, i pokud jde o totalitní ideologii. Kdybychom se spokojili s běžným konstatováním, že ideologie je falešný obraz světa, který vytvořilo pyšné moderní vědomí, vztah mezi ní a totalitarismem by zůstal zcela nejasný. Klíčovou otázkou totiž není její ideový obsah, ideologie jakožto plán k vybudování zářných zítřků, ale opět proměna ideologie vlivem existence totalitního režimu. To, oč běží na prvním místě, je funkce ideologie tam, kde se lidský svět již podařilo podrobit vládě „vyšších zákonů“: její role v mysli „nemyslících“ Eichmannů a vůbec všech konformních totalitních funkcionářů. Zatímco teror umožňuje, že ideologická představa, bez ohledu na to, jak je lživá či zvrácená, se stává živoucí skutečností, je to právě ideologie, která činí jinak těžko stravitelné následky teroru pro tyto lidi snesitelné, protože odvádí jejich pozornost od utrpení a umožňuje jim soustředit se na „historické“ poslání. Ideologie v totalitním prostředí působí zcela opačně, než k čemu byla původně zformulována: nevede k uvědomění, ale naopak působí jako anesteze; její funkcí není budovat pevný, koherentní, byť falešný obraz reality, ale působit tak, aby se ti, kdo jí propadají, naučili na koherenci a smysluplnost svého „světového názoru“ rezignovat. Základní poučkou totalitních ideologů není ta či ona vysvětlující teze, ale spíše premisa, od níž se odvíjí jejich vlastní odosobněné, jakoby nevinné, a o to děsivější konání: Za podmínek totalitního režimu „teror není“, říká Arendtová, „pro lidi, ani proti nim, ale proto, že je používán jako jedinečný nástroj, kterým samovolný pohyb dějin či přírody dosahuje svého vlastního urychlování.“

Proměna skutečnosti, kterou ideologie iniciovala a umožnila, s sebou opět nese i proměnu ideologie. Její obsah se postupnou totalitizací společnosti vyprazdňuje a ideologie čím dál víc ztrácí svůj obsah. Jestliže na počátku nabízela zjednodušující tezi, v níž bylo možno věřit a za níž bylo možno bojovat, případně umírat, logika totalitní skutečnosti právě tento akt víry odmítá jako nadbytečný, ba svým způsobem nebezpečný. Totalitní mentalita

nevyžaduje zaslepenost fanatika, věřícího v ideologická dogmata, ale chladnou, střízlivou a logickou věcnost toho, kdo je s to se od jakéhokoli věcného obsahu oprostit, kdo umí plnit instrukce a vydávat příkazy odpovídající logice moci, a udržovat ďábelský systém v pohybu, jakkoli iracionální, nesmyslné a mnohdy i sebevražedné může být jeho celkové směřování.

Jeruzalémský proces s Adolfem Eichmannem nechal znovu vyvstat i mnohé zásadní právní otázky otevřené už v Norimberku, otázky, na které dodnes neumíme uspokojivě odpovědět: O jaký druh zločinu zde vlastně šlo? Jak a podle jakého práva soudit ty, za jejichž konáním nebyla žádná v běžném smyslu kriminální motivace, kdo po formální stránce postupovali podle tehdy platných nařízení a právních předpisů? Jak posuzovat činy, které měly zřejmou povahu „státních aktů“, které byly konány na základě „vyšších příkazů“, a nebyly by ani uskutečnitelné bez účasti gigantického byrokratického aparátu? Jak smířit požadavek spravedlnosti vůči obětem s platnou právní zásadou, podle níž je nepřípustné, aby „jeden suverénní stát soudil jiný suverénní stát“ a která státní akty vyjímá z právních sankcí, protože je považuje „za výjimečná opatření, ústupky od práva, které si vynutila *Realpolitik*, aby uchránila moc a zabezpečila kontinuitu existujícího právního řádu jako takového“? Jakou úlohu mohou při souzení činů „státních“ zločinců mít prostředky ústavního, tj. z vůle suverénního státu vytvořeného právního řádu, a jakou oporu může poskytnout právo mezinárodní?

Totalitarismus představuje nejen určitou vládní formu, určité státní zřízení, ale současně je cosi víc: projekt totální vlády, která se legitimuje „vyššími“ zákony, a tedy usiluje vyřešit oba elementární problémy charakteristické pro moderní evropský liberální stát: problém domácí politiky, plynoucí ze vzájemné nepřevoditelnosti a současné závislosti soukromé a veřejné oblasti života moderní společnosti, a problém mezinárodní. Zatímco uvnitř liberálního státu panuje legalita, tj. mocenské instituce státu podléhají přijatým zákonům a ústavnímu pořádku, navenek tento stát vystupuje jako suverén a jako takový se zařazuje do sféry mezinárodních vztahů. Ta ovšem není podrobena vládě zákona, ale panuje zde anarchie: platí

zde síla a permanentně se vede boj o přežití. Mír zde nevytváří autorita zákonné vlády, ale přináší jej a udržuje mocenská rovnováha.

Jestliže totalitarismus „vyřešil“ první problém tím, že distinkci mezi soukromým a veřejným zrušil, a záměnou zákonů za „vyšší“ zákony zbavil společnost „zla“ plurality, usiluje i o „řešení“ na úrovni mezinárodní: protože konečným cílem je totální ovládnutí člověka, totalitarismus má vždy ambice globální, to jest světovládné. Totalitní stát se takto vymyká ustálenému pojetí suverénního státu, který vstupuje do mezinárodních vztahů, uzavírá smlouvy s druhými suverénními státy, a tak se teprve stává subjektem mezinárodního práva. Podobně jako totalitní deformace domácí politiky ruší rozdíl mezi veřejným a soukromým a dosud existující politické mechanismy a instituce nahrazuje dokonalou byrokracií, aplikace „vyšších zákonů“, které totalitní hnutí uvádějí v pohyb ve sféře mezinárodní, ruší a historickým vývojem překonává stát vůbec: „Veškerá zahraniční politika je pro totalitní mysl zamaskovaná politika domácí a všechny váléčné konflikty s jinými zeměmi jsou de facto válkami občanskými.“: „Jakou povahu má suverenita takového státního útvaru? Nebyl jím porušen princip rovnosti (*par in parem non habet jurisdictionem*), kterou mu přiznává mezinárodní právo? Neznamená ono „*par in parem*“ víc než pouhé respektování suverenity? Neplyne z tohoto principu také určitá substanciální rovnost či podobnost? Můžeme aplikovat týž princip, který se používá v případě vládního aparátu, pro který jsou zločin a násilí pouze výjimkami a hraničními případy, i na politický řád, kde se zločin stal pravidlem a byl legalizován?“

V otázce po tom, zda je totalitní stát opravdu státem, nebo spíše něčím jiným, narážíme na klíčový problém, který přesahuje svým způsobem speciální oblast zahraniční politiky a mezinárodních vztahů, problém, který vytváří pozadí reportáže Arendtové o jeruzalémském procesu a představuje meritum celého sporu, nejen pokud jde o spravedlnost v konkrétním Eichmannově případě, ale také o pochopení toho, co pro Evropany znamená možnost existence totalitního režimu. Má totalitarismus vůbec nějaký vlastní obsah a

identitu, nějaký vnitřní princip, který jej uvádí do pohybu, nějaké sebeobhajující a sebevysvětlující učení? Anebo je to spíše tak, že u jeho vzniku stojí spíše jeho schopnost svou vlastní podstatu zakrývat, schopnost jevit se navenek jiným, než čím ve skutečnosti je? Není „principem“, který totalitarismus činí možným ve světě lidí, schopnost anestetizovat a zbavovat myšlení své protagonisty a nutit ke „spolupráci“ ty, kdo dosud nejsou totálně podmaněni, a kdo se teprve stávají jeho obětí? Není jím spíš než perverze totalitních zločinců právě tato dispozice dosud neztotalitarizovaného světa, ochota spolupracovat a do nekonečna se přizpůsobovat daným okolnostem, neschopnost jednat a přerušovat na první pohled nevyhnutelné, „objektivně“ vyvolané a samovolně se rozvíjející procesy? Neměl by být za východisko úvah nad totalitními excesy minulosti, nad spravedlností v případech „státních zločinců“, jakým byl Adolf Eichmann, vzat na prvním místě povážlivý stav „dobré“ evropské společnosti v našem století, její nekonečná konformita a zmatek, který v ní panuje, pokud jde o základní mravní, politické i právní otázky? Není tomu tak, že i když obě dosud známé varianty totalitního režimu, nacismus a komunismus, padly, totalitarismus zůstává v současném světě jako možnost, jako stále aktuální politické ohrožení?

Kniha Hannah Arendtové dává na výše položené otázky jasnou odpověď. Totalitarismus nebyl ranou, která dopadla na Evropu odkudsi zvenčí: ukázal hloubku krize, která se připravovala od počátku novověku, aby naplno propukla v evropské civilizaci, dosud dominující světu, ve dvacátém století. Pohyb, jenž Evropu zachvátil a uvrhl do dvou strašlivých válek, zplodil holocaust a Souostroví Gulag a v současné chvíli „etnický čistí“ Jugoslávii, jako by strhl do svého víru i politické myšlení Evropanů a ochromil jejich politickou soudnost. Totalitní forma vlády nevznikla tím, že se skupina zlosynů spikla proti nevinnému evropskému lidstvu, ale spíše jakýmsi urychlením procesu, v němž se naplno mohla rozvinout určitá, v netotalitním stavu dosud spící dispozice.

Bezprecedentnost totalitních režimů, ono děsivé zjištění, že něco takového jako holocaust se vůbec stalo možným, zjevuje především novost situace, v níž se evropské lidstvo ocitlo, a tudíž i novost úkolu, před nímž stojí na prahu planetárního věku. Rozhovor, který Arendtová vede se svým čtenářem o totalitarismu, je především rozhovorem o budoucnosti. Možnost recidivy totalitarismu – která by pravděpodobně díky technologickému pokroku (zejména v oblasti informace) překonala veškeré formy totalitních zločinů minulosti – nezávisí totiž na silách „temné minulosti“, ale na tom, zda a jak lidstvo zvládne přicházející globální rozměr své existence, zda bude s to i v postmoderních podmínkách obhájit svoji politickou svobodu a vyhnout se svůdně zjednodušujícím receptům globálního pořádku a globální vlády.

V závěru chci již jen upozornit na formu, kterou Arendtová pro svoji reportáž z jeruzalémského procesu zvolila. Šokována podivností Eichmannova příběhu a jeho „banálního“ zla, prezentuje průběh líčení i celou projednávanou kauzu způsobem, který se vymyká zavedenému zpravodajství: jako divadelní kus, který vzhledem k charakteru hlavní postavy lze i přes hrůznost jeho námětu vnímat jako morbidní tragikomedii. Soudní síň se přeměňuje v divadelní sál a Eichmann Hannah Arendtové se stává podivným tragickým hrdinou ztotalitarizovaného světa a nositelem jeho „dramatického“ příběhu. Ostatně jestli něco nejvíce popudilo kritiky Arendtové, pak to byl právě zde spatřovaný cynismus, s nímž se Arendtová věnovala náležitě dramatizaci své zprávy, kdy kvůli pochybnému dramatickému

efektu dokázala dezinterpretovat fakta, necitlivě komentovat svědectví zahlcená prožitým utrpením, odvážila se je ironizovat a z některých obětí nacistické zvěle, které předstupovaly před jeruzalémský soud, udělat téměř šašky.

Z dnešního odstupu, kdy ostří polemiky již dávno otupělo a také osobní mikrotragédie, které vydání knihy *Eichmann v Jeruzalémě* před více než třiceti lety doprovázely, vybledly a upadly v zapomnění, můžeme lépe pochopit, proč vůbec Arendtová tuto dramatickou formu zvolila, proč místo pouhé zprávy o procesu rozvinula explozivní téma „banality zla“ a rozhodla se být, řečeno s Aristotelem, spíše „básníkem“ než pouhým „dějepiscem“. Rozdíl mezi nimi, jak můžeme číst v Poetice, totiž netkví v tom, že, jeden vypravuje ve verších a druhý v próze“, ale v tom, že „jeden vypravuje o tom, co se stalo, druhý, co by se mohlo státí“. Zatímco dějepisectví nám říká pouze, co ten či onen „skutečně učinil nebo utrpěl“, základním skladebným prvkem, na němž je postaven „složitý“ děj tragédie, je to, že dramaticky, to jest napodobováním jednání, uvádí do pohybu proces porozumění. Arendtová tak čtenáři své knihy připravila následující úkol: aby se nejen znovu seznámil s hrůzami holocaustu a zděsil se nad „mechanismy“ konečného řešení, ale současně je též kriticky zkoumal, aby revidoval svá vlastní východiska a svou vlastní ignoranci proměňoval v (sebe) poznání.

Martin Palouš

Hannah Arendtová

Eichmann v Jeruzalémě

Zpráva o banalitě zla

Z anglického originálu *Eichmann in Jerusalem*, vydaného nakladatelstvím Penguin Books v New Yorku roku 1977, přeložil a doslov napsal Martin Palouš. Odborně lektorovala Dagmar Moravcová. Přebal a grafickou úpravu navrhl Luboš Šedivý. Vydala Mladá fronta jako svou 5628. publikaci. Edice Souvislosti, svazek pátý. Odpovědná redaktorka Eva Formánková. Výtvarný redaktor Pavel Sivko. Technická redaktorka Jana Vysoká. Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, Husova 1881. 432 stran. Vydání první. Praha 1995. 02/63

Knihy Mladé fronty si můžete objednat na adrese: Mladá fronta, odbyt knih, Chlumova 10, 130 00 Praha 3,